

**Ўзбекистон Республикаси олий ва ўрта махсус
таълим вазирлиги**

СОЦИАЛ ИҚТИСОДИЁТ

Ўқув қўлланма

САМАРҚАНД - 2009

Социал иқтисодиёт: Ўқув қўлланма. – Тошкент.: “Ўзбекистон, 2005. – 358 бет.

Ушбу ўқув қўлланма социал иқтисодиёт шаклланиши ва мустақамланишининг услубий асосларини, социал муаммоларни ечишнинг асосий йўналишлари ва истиқболларини, унинг моддий асосларини ривожлантириш ва мустақамлашда инсон (социал) омили таъсири хусусиятларини таҳлил қилишга бағишланган.

Ўқув қўлланма муаллифлар жамоаси (профессорлар К.С.Саидов, М.М.Мухаммедов, доцентлар Д.Х.Асланова ва Р.А.Сейтмуратов, катта ўқит.Исхақовалар) ва проф. К.С.Саидов таҳрири остида тайёрланди.

Ўқув қўлланма бакалаврлар, магистрлар, аспирантлар, иқтисодий йўналишдаги ОЎЮ ва иқтисодиёт факультетлари ўқитувчилари, ижтимоий ташкилотлар ва давлат хизмати ходимлари, мулкчиликнинг турли шакллари асосидаги корхоналарни бошқараётган мутахассислар учун мўлжалланган.

Ўқув қўлланма ЮСАИД томонидан тақдим этилган Евразия фондининг қўллаб-қувватлаш маблағлари асосида тайёрланди. Нашр муаллифларнинг Фонд ва ЮСАИД фикрлари билан мос келмаслиги мумкин бўлган фикр-мулоҳазаларни ифодалайди.

Масъул муҳаррир: **Саидова Г.К.** – иқтисод фанлари доктори.

Тақризчилар: **Колосова Р.П.** –проф., М.В.Ломоносов номли МДУ иқтисодиёт факультети ходими, меҳнат иқтисодиёти кафедраси мудир.

Восколович Н.А., Ахинов Г.А. – иқтисод фанлари доктори, М.В.Ломоносов номли МДУ социал соҳалар иқтисодиёти кафедраси профессорлари.

Мундарижа

Кириш	5-9
1 Боб. Социал иқтисодиёт предмети	10
1.1. Социал иқтисодиёт предмети моҳияти, унинг мақсади ва вазифалари	10-43
1.2. Социал иқтисодиётнинг концептуал асослари	43-53
1.3. Социал иқтисодиётнинг замонавий моделлари.....	53-62
1.4. Ўзбекистонда социал иқтисодиётнинг шаклланиши	62-77
1.5. Социал иқтисодиёт шаклланиши жараёнида қийинчилик ва зиддиятларни бартараф этиш стратегияси	77-80
II Боб. Социал иқтисодиёт таркибининг шаклланиши	81
2.1. Иқтисодий ислоҳотларнинг социал йўналтирилганлиги	82-94
2.2. Жамият янги социал таркибининг шаклланиши	95-108
2.3. Социал иқтисодиёт тармоқ таркибларининг шаклланиши	108-119
2.4. Минтақавий таркиб	119-135
2.5. Такрор ишлаб чиқариш таркиби	135-143
2.6. Ташқи иқтисодий муносабатлар ва уларнинг социал муаммоларни ҳал этиш билан алоқадорлиги	143-158
III Боб. Социал муаммоларни ҳал этишнинг асосий йўналишлари ва истиқболлари	158
3.1. Социал иқтисодиёт шаклланиши шароитида даромадлар сийёсати	159-171
3.2. Камбағалликни қисқартириш социал муаммо сифатида	171-189
3.3. Меҳнатни социал ташкил этиш	189-201
3.4. Социал суғурта тизимини шакллантириш	202-219
3.5. Давлат инвестицияларининг социал мақсади	219-230
3.6. Социал ҳимоя ва аҳолини қўллаб-қувватлаш тизимидаги ислоҳотлар	230-241
3.7. Аҳолининг иқтисодий ва социал хавфсизлиги учун халқаро	

ҳаракатларда иштирок этиш	241-248
IV Боб. Социал ривожланишнинг иқтисодий негизларини мустаҳкамлаш	250
4.1. Барқарор иқтисодий ривожланишни таъминлаш	251-264
4.2. Социал иқтисодиёт шаклланиши шароитида муносабатлари	265-276
4.3. Хусусий бизнес ва тадбиркорлик ривожланиши	276-282
V Боб. Иқтисодий ўсишнинг социал омиллари	283
5.1. Социал меҳнат муносабатларининг ўзгариши	283-290
5.2. Социал-меҳнат фаоллиги – иқтисодий ўсишнинг ҳал қилувчи омилдир	290-305
5.3. Социал ҳамкорлик механизми шаклланишининг шарт-шароитлари	305-318
5.4. Социал иқтисодиёт шаклланиши жараёнида иқтисодий ва социал омилларнинг ўзаро алоқадорлиги	318-334
VI Боб. Социал иқтисодиётни бошқариш	335
6.1. Социал иқтисодиётни бошқариш моҳияти ва тамойилари	335-352
6.2. Социал иқтисодиётни бошқарадиган кадрларни тайёрлаш	352-358
Адабиётлар.....	359-365

К И Р И Ш

Социал иқтисодиёт махсус курсини яратишдан мақсад Ўзбекистонда биринчи марта иқтисодиёт йўналишидаги бакалавриат тизимида таълим олаётган Олий ўқув юртлири (ОЎЮ) талабалари учун ўқув қўлланма тайёрлашга уринишдан иборатдир.

XX асрнинг иккинчи ярмидан қатор ривожланган давлатлар (Германия, Швеция, АҚШ ва бошқалар) иқтисодий сиёсатнинг бирламчи омили сифатида унинг социал йўналтирилганлигини танладилар. Бунинг натижасида социал иқтисодий тизимнинг қўйидаги: социал бозорий иқтисодиёт, ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти, социоиқтисодиёт, социал иқтисодиёт каби янги моделлари пайдо бўлди. Қатор ғарб мамлакатларида барпо этилган социал иқтисодиётнинг ўзига хос характерли хусусияти, асосан аҳолининг фаровонлигини оширишга, унинг ижтимоий ҳимоясига, иқтисодий сиёсатни амалга оширишга қаратилганлигидадир. Ўз навбатида, юқорида қайд этилган ривожланган давлатлар аҳолининг юқори турмуш даражасини инсон омили сифатида, иқтисодиётни ривожлантиришда фойдаланадилар. Шунинг учун социал иқтисодиётда иқтисодиётнинг давлат томонидан тартибга солиниши муҳим рол ўйнайди.

Айрим давлатларнинг ОЎЮ ўқув дастурларида охириги йилларда “Социал иқтисодиёт” предмети киритила бошланди. Ушбу ном билан дарсликлар, ўқув қўлланмалар ва бошқа ўқув методик адабиётлар нашр этилмоқда. Бу нашрларда инсон манфаатлари ҳамда унинг ижтимоий ҳимояси биринчи ўринда туриши лозим бўлган жамиятни яратиш йўллари тўғрисида тавсиялар баён этилган. Бу адабиётларда давлат ўзининг сиёсатида иқтисодий ривожланишни муҳим социал муаммоларни ечиш билан оқилона уйғунлаштира оладиган социал давлат моҳияти очилган. Шунинг учун ҳам “Социал иқтисодиёт” концепцияси (фикрлар тизими) моҳияти нимада?- деган савол туғилади. Ривожланган давлатларда социал иқтисодиёт фаолият

кўрсатишининг хусусиятлари қандай? Ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётини қуришга қаратилган Ўзбекистон модели хусусиятлари нимада? Социал иқтисодиётни шакллантириш учун Ўзбекистон Республикаси қандай имкониятларга эга? Социал ривожланишнинг ҳозирги даврида ҳаётнинг ўзи қўяётган бу саволлар чуқур илмий тадқиқотларни ва уларни ечишнинг энг афзал йўллари ни излашни талаб этади.

Совет Иттифоқи инқирозидан кейин Мустақил ҳамдўстлик давлатлари (МХД) олдида ўз йўлини ва социал иқтисодий ривожланиш моделини танлаш имконияти пайдо бўлди. МХД нинг асосий қисми бозорий иқтисодиёт тизимини яратишга ўтди ва ҳозирги кунда шунга мувофиқ иқтисодий ва социал ислоҳотларни амалга оширмоқда.

Ўзбекистон Республикаси ҳам ижтимоий йўналтирилган бозорий иқтисодиёт моделини танлади. Ўтиш даврининг дастлабки йилларидаёқ аҳолини кучли ҳимоя қилиш дастури ишлаб чиқилди. Маълумки, ижтимоий ҳимоялаш даражаси давлатнинг молиявий ва иқтисодий ресурсларига боғлиқ . Социал иқтисодиётни яратиш жараёнида иқтисодий барқарорликка эришиш бундай дастурни амалга ошириш учун кўпгина имкониятларни туғдиради. Социал иқтисодиётни қуришдаги ривожланган давлатлар тажрибаси таҳлили шуни кўрсатадики, бу жараён қонуниятларини билиш бизнинг республикамиз учун алоҳида аҳамиятга эга бўлади. Олий ўқув юрти талабалари, айниқса, иқтисодий йўналишдаги талабалар иқтисодий жараёнларни ўрганиш билан биргаликда, социал жараёнларни, уларнинг ўзаро бир- бирига зич боғлиқлиги ва ўзаро шартланганлигини чуқур ўрганишлари зарурдир. Бунда иқтисодиётни социал муаммоларни ечиш омили сифатида, социал соҳани эса иқтисодий ривожланишнинг зарурий шarti сифатида қараш лозим.

Иқтисодиёт факультети битирувчиларининг асосий қисми мутахассис сифатида ижтимоий инфратузилма ва давлат бошқарувининг турли ташкилотларига ишга борадилар. Улар доимо мураккаб иқтисодий масалалар сингари социал характердаги муаммолар билан тўқнашадилар. Бу йўналишда

чуқур билимнинг йўқлиги тўғри қарорлар қабул қилишни қийинлаштиради ва қутилмаган салбий оқибатларга олиб келиши мумкин. Иқтисодий йўналишдаги кадрларни тайёрлаш бўйича олий ўқув юрти дастурларида Социал иқтисодиёт муаммолари Иқтисодий назария, Меҳнат иқтисодиёти, Меҳнат социологияси ва Меҳнатни ташкил этиш каби бир неча предметларда ўрганилади. “Социал иқтисодиёт” курсини ўрганиш талабаларга социал ва иқтисодий жараёнлар, яхлит социал иқтисодий тизим тўғрисида аниқ тасаввурга эга бўлиш имконини беради ва бу уларнинг келгусидаги фаолиятлари учун жуда муҳимдир.

Бу махсус курс Олий ўқув юртларида бошқарув ходимларини тайёрлаш ва қайта тайёрлаш тингловчилари учун ҳам фойдалидир.

Тақдим этилаётган махсус курсда муаллифлар предмет моҳиятини тушунтиришда, методологик асос сифатида, Ўзбекистонда иқтисодий ислохотлар ўтиш даврининг бошланишидаёқ ижтимоий йўналтирилганлиги далилига асосланадилар.

Моддий ва молиявий ресурсларнинг чекланганлигига қарамасдан, республикада бозор муносабатларига ўтишда, муқаррар таҳдиддан аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш зарурий чора тадбирлари кўрилди.

Ўтиш даврининг иқтисодий сиёсати ислохотларнинг миллий моделига мувофиқ амалга оширилди. Маълумки, унинг негизида давлатимиз мустақиллигининг дастлабки йилларида Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов томонидан ишлаб чиқилган бешта тамойил ётади.

Ижтимоий йўналтирилган бозорий иқтисодиётини қуриш миллий дастурини амалга ошириш, бир вақтнинг ўзида, юқори даражадаги социал-иқтисодий тизим шаклланиш жараёнини, яъни социал иқтисодиётни барпо этилишини билдиради. Ўтиш даврида янги таркибли иқтисодиётни шакллантиришда кўпгина чора-тадбирлар амалга ошириладики, бунда ишлаб чиқариш таркибидаги мавжуд ўзгаришлар билан биргаликда социал соҳада ҳам таркибий ўзгаришларга олиб келади. Кенг кўламли ислохотлар

маориф, соғлиқни сақлаш маданият, спорт соҳаларида ҳам амалга оширилади. Иқтисодиёт ҳудудий таркибида тубдан ўзгартишлар вужудга келади. Натижада ҳамма ҳудудлар учун социал- иқтисодий ривожланишида нисбатан бир хил шароитлар яратилади. Шу билан биргаликда, ҳар бир вилоят, туман, ҳамма хўжалик субъектлари бой потенциалини амалга ошириши учун кенг имкониятлар очилади.

Республиканинг мавжуд табиий ресурслари ва меҳнат потенциали энергия ва ғалла мустақиллигини таъминлаш, импортни алмаштира олувчи товарлар ишлаб чиқаришни кераклича ошириш каби муҳим муаммоларни ижобий ҳал этиш имконини беради. Бу ўзгартишлар мулкни кенг суръатда давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш, кичик ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш, мулкдорлар синфини шакллантириш, ижтимоий иқтисодий ҳаётни ҳар томонлама эркинлаштириш орқали амалга оширилади.

Социал иқтисодиётнинг шаклланиши барқарор иқтисодий ривожланишга эришишни ва шу асосда, адолатли даромадлар сиёсатини амалга ошириш, камбағалликни қисқартириш ва кейинчалик бартараф этиш, аҳолини тўлиқ иш билан бандлигини таъминлаш, ишни ташкил этишни такомиллаштириш, социал суғурта тизимини ривожлантириш ва аҳолини социал қўллаб- қувватлашни таъминлайди.

Социал иқтисодиётда инсон омилининг иқтисодий самарадорлиги оша боради. Аҳоли фаровонлигининг кўтарилиши, унинг кафолатланган социал ҳимояси иқтисодий ривожланиш юксалишининг муҳим омилига, меҳнат фаоллигининг ошишига, кичик ва хусусий тадбиркорлик ривожланишига хизмат қилади.

Социал иқтисодиётнинг шаклланиши бошқарув тизимининг ҳамма даражада янгиланиши билан давом этади. Ижтимоий ҳаётнинг муҳим томонлари эркинлашлатирилиши жараёнида аста- секинлик билан бошқарув тизимининг демократиялашувига олиб келади. Асосий стратегик йўналишларда давлат бошқарувини сақлаган ҳолда, давлатнинг бозор

муносабатлари соҳасида, корхоналарнинг хўжалик фаолиятини бошқариш вазибаларидан воз кечиши содир бўлади. Маҳаллий ўз-ўзини бошқариш кучайиб боради. Шу билан бирга аҳолини социал ҳимоя қилиш, социал соҳаларнинг, яъни маориф, соғлиқни сақлаш, маданият, спорт ва бошқа соҳаларнинг ривожланишида давлат сиёсатининг аҳамияти анча ошади.

“Социал иқтисодиёт” махсус курсининг мантиқий тузилиши унинг методологик асосини ўрганишни мўлжаллайдики, бу биринчи бобда ўз ифодасини топган. Иккинчи бобда янги иқтисодиётнинг Ўзбекистонда иқтисодий ва социал таркибининг шаклланиши ва мустаҳкамланиши жараёнлари ёритилган. Учинчи ва тўртинчи бобларда республикада социал муаммоларни ҳал этилишининг асосий йўналишлари ва уларнинг истиқболлари баён этилган. Инсон омили социал иқтисодиёт моддий асосининг ривожланиши ва мустаҳкамланишига муқобил таъсирини бешинчи ва олтинчи бобларда тушунтириш билан курсни ўрганиш якунланган.

Тақдим этилаётган “Социал иқтисодиёт” махсус курсининг асосий мантиқий тузилиши иқтисодий ва социал жараёнларнинг диалектик ўзаро таъсири ҳисобланади.

Муаллифлар: и.ф.д. проф. К.С.Саидов (кириш ва биринчи боб), и.ф.н. Р.А.Сейтмуратов (иккинчи боб), и.ф.н. доцент Д.Х.Асланова ва катта ўқит.С.А.Исхакова (учинчи ва тўртинчи боблар), и.ф.д. проф. М.М.Муҳаммедов (бешинчи ва олтинчи боблар). Махсус курсни яратиш жараёнида и.ф.н. У.Х. Ҳотамов материаларидан фойдаланилди.

Фанда ҳар қандай янги йўналишни яратиш чуқур илмий –амалий тадқиқотларни олиб борилишини талаб этади. Муаллифлар ушбу ўқув кўлланма “Социал иқтисодиёт” концепциясини талабалар учун содда тушунтиришга дастлабки уринишгина холос, деб ҳисоблайдилар. Бундай ҳаракат ушбу йўналишда янги ғоялар ва илмий изланишлар учун туртки бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Муаллифлар гуруҳи раҳбари – иқтисод фанлари доктори, профессор К.С.Саидов.

1-Б Б: ЦИ ЛИҚ И ДИ Ф И И Г П Д И

ци л иқти ди т, ў г ниш п д м ти в илмий изл нишл (т дқиқ тл) йўн лиши иф тид яқин д ХХ нинг и ид в ж дг к лг н. ш ф н бўлиб, кўпл б м мм л и , лиг ч ў г ниш ж нид ди . Б м л г б фишл нг н м вж д н ш л д (илмий ишл д) м м н итилим г н м л л , м ч йди. Кит б н эътиб иг т қдим этил тг н қўлл нм нинг би инчи б бид п дм тнинг м иятини в нинг к нц пт л л ини т ш нишиг д м б вчи л биятг ид м л л итилим қд . ци л иқти ди тнинг т ли м д лл , ҳ мд Ўзб ки т н п блик ид с ци л иқти ди тнинг ш қлл ниш иятл и бил н т нишиш кит б н қизиқишини йф т ди.

1.1. ци л иқти ди т п д м тининг м ияти, м қ д л и в в зиф л и

янч иб л : с ци л иқти ди т, соци л иқти ди тнинг к нц пт л л и; соци л-иқти дий тизим; иқти дий , ; с ци л , иқти дий т м қл т зилиши; соци л в иқти дий ж нл ўз л қ и, соци л иқти ди тнинг мик - в м к -д ж л и; соци л иқти ди т ф нининг м қ ди в в зиф л и.

ХХ нинг иккинчи я ми в ХХІ нинг б шл и кўпл б д вл тл нинг м к зл шти илг н ж г л нг н тизими иқти дий м н б тл нинг б з ий тизимиг ўтиши бил н т в ифл н ди.

нинг 30-йилл ид ци ли тик т з мг йўн лти илг н м мл к тл д иқти ди ти юк к ъ тл бил н ив жл н тг нлиги кишил нинг иқти дий в лини я шил шни н з д т тг н бўл -д , би қ шд н ўнгги йилл д в ид , йниқ , 60-йилл нинг ў т л иг к либ, м к зл шти илг н ж г л нг н ци ли тик м мл к тл , н иқти ди тид қ шлик ҳ л ти юз б б шл ди. 60-йилл нинг

и и в 70-йилл нинг б шл ид иқти ди т т з ъ тл бил н
п йди . 80-йилл д ш нд й б юк д вл т иқти ди ти ж д ч қ
инқи зг юз т тди. д ив жл нг н ци лизм в к мм низм
м ддий–т ник б з ини я тишни т г лл ш н з ия и излиги
м ъл м бўлиб қ лди. д в нинг т кибиғ ки г н иттиф қд ш
п блик л д яш тг н кишил нинг т м ш д ж и к кин
п йиши в иқти ди т ж нл ининг б б д бўлиши к з тилди.
Б нд й , л тл в ци лизм тизимини т нл г н б ч
м мл к тл г , м ият бўлди. Иқти ди тнинг
м в фф қият излиги в йиғилг н ци л т нгликнинг б бл и, н,
ишл б чиқ иш, т қ имл ш, йи б шл ш в и т ъм л ж нл ни
ци ли тик д т шкил этиш н з ия и в м ли тд ги б т н
м мл к т , мд ци л-иқти дий тизим миқ ид йўлг қўйилг н т л
бўлиб қ лди.

к и тик м лликд н иб т бўлг н к мм ни тик ж миятд
м ддий ф в нлик, мўл-кўлчилик, б ч н ъм тл нинг б бўлишлиги
в ж мият т л б қилишиг қ б б м ддий б йликл ни ҳ ли ў т ид
э ти жиг я ш т қ имл шг л ниб, к пит лизм (б з ий
иқти ди т) тизимини т нқид қилг н.

К мм ни тик ж миятнинг юқ и б қичиг ўтиш ч н пл цд м
в зиф ини ўт ши л зим бўлг н ив жл нг н ци лизм , қид ги
к нц пция , м из эк нлиги м ъл м бўлиб қ лди.

К пит ли тик ж миятни в нинг иқти ди ти н гизл ини -
ий м лк в ишбил м нлиқни т нқид қилиш, ишл б чиқ ишнинг
б ч в ит л иг ижтим ий м лкчиликк л нг н к мм ни тик
ж миятни я тиш д вл т м фк ининг ий т м йилл и бўлиб
изм т қилг н.

Иқти дий в ци л ж нл нинг ив жл нишини б ъ ктив
иқти дий қ н нл т ъ и ининг н тиж и д б т ш нти илди в
из л нди. Иқти ди т қ н нл и тизими ди ид н ф қ т битт -

ци лизмнинг ий иқти дий қ н ни ж тиб линди. Б қ н ннинг м зм ни , қид зл к из м н з л д в м этди. н з д қ тн ш вчил нинг кўпчилиги ци ли тик ишл б чиқ ишнинг б ш м қ ди - юқ и т ник г л нг н иқти ди тни ив жл нти иш б з ид ҳ лининг ў иб б тг н м ддий в м ън вий э ти жл ини тўл қ қ нди ишд н иб т, д б т шинилг н.

Ш ни қ йд этиш к кки, иқти ди тнинг б ий қ н нининг т ъ ифид м н т м ни йўқ. Б нд ижтим ий ишл б чиқ ишнинг м қ ди т ъкидл н ди в б м қ дг э ишиш в ит л и кў тил ди. Би қ, б м қ дл ни кўлг ки итиш м низмл и м ъм ий-б й қб злик ф м йишл и в д вл т т м нид н ўж лик , тининг б ч д т лл иг л ш вини к ч йти иш йўли бил н м лг ши ишд н иб т бўлг н: й им т шкил тл ч н ишл б чиқ иш , жмл ини, н л ни ш клл нти ишни, т в л тиш в ,к. м к зл шти илг н т тибд ж л шти ишд н м н бўлг н. ий м лкчилик в т дби к лик м тл қ т ъқиқл нг н эди. Б з ий м н б тл к мм ни тик ж миятнинг би инчи б қичиг эди, в қтинч лик , л т иф тид т лқин қилин ди.

Қ йт қ иш д в ид иқти ди тд ги қ тиб қ лг н қ шл д н б ъзи би ч кинишл г йўл кўйилди. ўж лик м ли тид б з м низмл ини ж ий қилиш ф ял и п йд бўл б шл ди. Л кин б инишл м к зл шг н ж ли б шқ в в ишл б чиқ иш в ит л иг ижтим ий м лкчиликнинг , км нлиги ш итид к кли бўлг н н тиж в м ни б м ди. Иқти ди т инк иг п тг қ б к тди в н тиж д юз милли нл б кишил м ,т жлик в к мб ф ллик д миг т шиб қ лди.

ци л-иқти дий қ илишд ги м ъм ий-б й қб злик тизимнинг йўлид кўпгин м мл к т в лқл нинг ив жл нишид ги янчли т ж иб и ци л ив жл нишининг янгич м д лини т нл ш з тини т фди ди Ш б и иқти дий тизим, ци л-иқти дий т з м,

иқти дий и т, иқти дий ҳ, ци л-иқти дий т ққи т к би
бизнинг ф нимиз м ҳиятини чиб б диг н к т г иял м зм нини
чиб б иш з ди .

Иқти ди т тизимининг “Ишл б чиқ иш, т қ имл ш, йи б шл ш,
и т ъм л ж нид в ж дг к л диг н ий иқти дий м н б тл
ш кли в , м зм нини б лгил вчи т м йилл , қ н н-қ ид л , қ н ний
д б лгил нг н м ъ л йиғинди и” д г н к нг т қ лг н иф д
ҳи бл н ди. Иқти дий тизим , би м мл к тд ўзининг т и ий
нъ н л ид д вл т т м нид н б лгил нг н қ н ний , жж тл д ўз
к ини т пг н в с ци л-иқти дий м н б тл м ъ л ид н м н
бўл ди. , би ниқ иқти дий тизимнинг м зм н-м иятини ниқл ш
ч н қ йид ги в лл г ж в б б иш л зим бўл ди: им
тишти ил ди в ишл б чиқ ил ди? Қ нд й ишл б чиқ ил ди? Ким
ч н ишл б чиқ ил ди?

Кишилиқ ж миятининг ив жл ниши т и ид иқти ди т
тизимининг ўнл б м д лл и м ъл м. Б м д лл ў т ид ги ф қни
ци л иқти ди тнинг ий м мм л ини , л қилишд т ли
л бл в нд шишл қ ли ниқл ш м мкин. Иқти дий
тизимининг п йд бўлиши в ив жл ниши т и и м мл к тл нинг
ив жл ниши в м к мм лл ш ви бил н ч мб ч б флиқ. Иқти ди т
тизими ф- д т, миллий нъ н л қ ли вл дд н вл дг ўтиб к лг н
в қл ниб қ лг н. Б иятл илмий д би тл д “ нъ н вий
иқти дий тизим” д б ю итил ди. д тд , б нд й м мл к тл д м ддий
б йликл ни ишл б чиқ иш, л нинг т н л гия и, т қ имл ш
т тиби, й иб шл ш, и т ъм л қилиш, ф- д т в т и ий жи , тд н
ш клл нг н нъ н л г л н ди. Кишил нинг иқти дий в ци л
э ти жл и м ў лик в м ъл м т б қ г ж лг н ци л г г
т гишлилигиг қ б б лгил н ди в м лг ши ил ди.

Иқти дий тизимнинг нъ н вийлиги миллий т биий-иқти дий
имк ниятл д н ф йд л нишг қ тил ди. д тд , б нд й

м мл к тл нинг иқти ди ти би кл м лик бил н иф д л н ди, Ф қ т битт ий ишл б чик ил диг н м , л т (п т , қ в , цит ў имликл и в б шқ л) т иг и ти л ш ди. қиб тд , б нд й м мл к тл иқти дий жиҳ тд н қ м бўлг н д вл тл қ т ид к либ к тишл и м мкин.

нъ н вий ци л-иқти дий тизим, , зи ги ш итд , т ққи т йўлиг тў иқ бўл ди ки м лд ги т з мнинг б қ лигиг т дид л ди.

Иқти дий тизимнинг б ш мили бўлг н - ин н в нинг э ти жл и из ш клл н лм йди. Б ч ив жл нг н м мл к тл ўзл ининг ий иқти дий д т л ини ф қ л ф в нлиги , қид ги ф м ў ликк қ т ди. Кишил нинг иқти дий в м д ний т л бл ини қ нди иш, к м т ъминл нг н ил л , н ги нл , к к кишил ни им я қилишни м мл к тл ўзл ининг иқти дий в м лиявий имк ниятл ид н, би инчи г лд д вл тл иқти дий и тининг т в йўн лишл ид н к либ чиққ н , лд м лг ши дил .

, зи ги вл димиз ян би иқти ди т тизимининг ж нли г в и бўлиб и бл н ди. Б тизим м к зл шти илг н – ж ли ки м ъм ий - б й қб злик иқти ди т тизими д б , м т л ди. ъм ий - б й қб злик тизимид иқти ди тнинг б ч м л л и, ш ж мл д н, ци л м л л бўйич қ л м к зий ҳ к м т, юқ и д вл т т шкил тл и в ж йл д ги л нинг в килл и т м нид н қ б л қилин ди в , л қилин ди. ддий в м лиявий м бл фл д вл т м лкиди . Ш нд н к либ чиқиб, г чи м лк қ н ний жи , тд н ж мият ъз л и м лкл и д б т либ, лқ м лки д б и бл н -д , м ,ият эътиб бил н д вл т и ти ид бўл ди, в б м лк тизими м ъм ий б й қб злик ли қ ли б шқ ил ди. ъм ий б й қб злик тизими б шқ вд б ч иқти дий т зилиш, й- ўзғ ўж лиги, к н л д н т тиб, т лқ ўж лиги т м қл и в ж йл д ги

иқти ди тиг ч яг н лқ ўж лиги ж иг б й нди ил ди.
 ддий м бл фл лқ ўж лиги м Ёл м т м қл и в , д дл нинг
 , қиқий и т Ём л қилиш т л бл ини и бг лм д н би инчи ў инд
 з қ м дд тг т қ имл н ди. ци л-иқти дий л қ л нинг в
 ци ли тик тизимд ги б шқ би қ т м мл к тл нинг т ж иб л и
 м зк тизим м излигини, кўп ж тлилигини, б шқ иш ж д
 қийинлигини в ижтим ий ишл б чиқ иш пи в д м қ ди бўлг н,
 лқнинг иқти дий в лини я шил шни в юк лти ишни т Ёминл й
 лм г нлигини кў тди.
 Кўп лик ж , н т ж иб и иқти дий л қ л нинг б з
 м н б тл и энг юқ и м б вчи тизим эк нлигини кў тди.
 Б з ий иқти ди т ий м лқчиликнинг т ли т м н ш қлл иг
 л н ди. Б тизимд ий м лқчиликнинг м вж длиги т ф йли
 ишбил м нлик в қ б тчилик би инчи ў инд т ди. м лд
 бўлг н ци л иқти дий тизимнинг м уяти ш нд н иб тки, м ддий
 б йликл и т Ём лчи в тиб лишг қ би т диг н ид нинг
 т л биг қ б б лгил н ди. ид ўзининг п лиг тиб лиш қ ли
 ф йд кў ишини н з д т тиб “ в з б ди Ишл б чиқ вчи, ўз
 н вб тид , б з нинг т л биг қ б т в л ишл бчиқ ди в
 изм тл кў тди. Б ж нд илғ т н л гия изм тид н н мли
 ф йд л ниб, к м ж т қилишг , к т қил ди. тиж д ,
 ид нинг т л бини қ нди ди в ўзи , м м н ти қ ли д м дг
 э иш ди. Б з иқти ди тид ги қ б тчилик, ил жи б ич , к м
 ж т қилиб, иф тли м , л т ишл б чиқ ишг м жб қил ди.
 йни п йтд , кишининг қ б тд шиг ни б т н т в ни п т н д
 кўп қ тиши ф йд ли бўл ди. Д н м мл к тл ининг ий қи ми
 ци л-иқти дий тизимнинг б з ий м д лид н ф йд л н дил . Ш ни
 л ид қ йд этиш к кки, б з ий иқти ди т тизими ўз-ўзид н
 лқнинг иқти дий в ли в иқти дий йишт лигини
 т Ёминл м йди. Д н д ж д кўп т ққий қилм г н, л кин б з

м н б тл иг ўтг н м мл к тл бўлиб, л юз йилл д в мид
 иқти дий м т қилликк , мд т бийй б йликл ини лқнинг
 ф в нлиги ч н ишл тишг э иш лм д н к лишм қд . Б , ди нинг
 ий б би иф тид м лд бўлг н м т мл к чилик и тининг
 м и қиб тл и д б и бл ш м мкин. Кўп л д в мид
 м т п лия д вл тл и м т мл к лқл нинг иқти дий қ млигини
 т ъминл вчи т з мни ў н тг н эдил . нинг П я мид н б шл б,
 Б т ш бб и бил н м т мл к чилик тизимининг қиб тл ини
 йўқ тиш , мд қ л қ д вл тл , д дид м н иб т м ш
 ш итл ини я тишнинг к нг д т и м лг ши илм қд . мм кўп
 милли нлик қ зл нинг йиғилиб қ лиш иқти дий в ци л
 м мм л ни т зд , л қилишд тў иқ б либ к лм қд . Б нд й
 м мл к тл д к мб ф лчилиқни в қ шш қликни нгиш д лз б
 м мм л д н би и бўлиб к лм қд .

Ф қ тгин н м л ш клл ниб к л тг н б з ий тизим
 иқти ди тнинг м ли ив жл ниши , мд ци л м мм л ни
 м в фф қиятли , л этишни т ъминл ши м мкин. Б ни инд т и л
 д вл тл нинг в иккинчи ж , н шид н ўнг м т қиликк э ишг н
 Ж н бий К я, л йзия, инг п , Г н-К нг к би м мл к тл
 ми лид кў иш м мкин.

ч н иқти дий- ци л тизимнинг л ш т д ги ян би
 м д лнинг п йд бўлиши бўлди. Б м д л иқти дий и тд
 т дби к лик ф лиятининг э кинлиги в б з ий в ит л қ ли
 ци л м мм л ни , л этишд д вл тнинг ф л ишти кини
 би г ликд м в фф қиятли кўшиб либ б ди. л ш м д лг
 л нг н д вл тл и иг Шв ция, Г м ния в би қ т б шқ
 д вл тл ки ди. Б д вл тл д иқти дий юк лиш т т гия и
 м им ци л м мм л ни , л этишг бўй нди илг н. К чли ци л
 йўн лти илг н иқти ди тни я тишг Д нинг кўпл б д вл тл и
 қ т ид Ўзб ки т н п блик и , м , к т қилм қд .

л ш иқти ди тг л нг н д вл тл т ж иб и ш ни
кў т ди-ки, “ ф” б з в м к зл шг н- ж ли иқти ди т
м д лл ини кўлл йдиг н д вл тл г ни б т н б тизим би қ т
фз лликл г эг , яъни б ч т д ги л д н м ли
ф йд л ниш ч н ш итл ни я т ди, к тт , жмд ги инв тиция
(қ йилм)л ни т л б қил диг н з м н вий т н л гиял ни ишл б
чик ди в м в фф қиятли ж ий эт ди, т дби к лик ф лиятининг
э кинлигини кўзд т т ди, м им ци л м мм л ни , л этишд
д вл т л ш вини т ъминл йди.

“ ци л иқти ди т” п дм тининг м яти

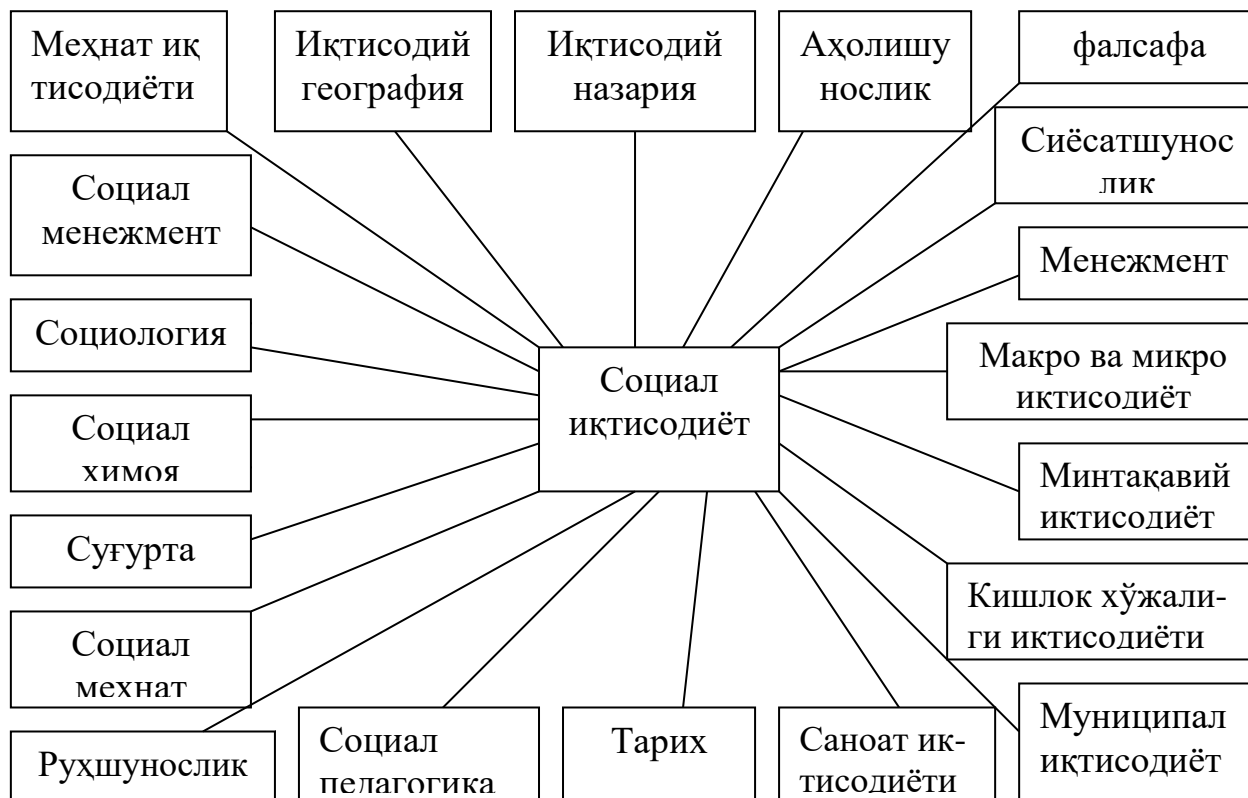
“ ци л иқти ди т” ўз м зм ниг м в фик т ли ци л-қти дий
ф нл . бил н б фликди . (1-Чизм г қ нг).

Кўпл б ш илмий йўн лишл к би ци л иқти ди т ниқ
т ъ ифг эг эм . , зи ги п йтд б ф ннинг илмий л нг н
т ъ ифини б иш б йич д тл бки у инишл қилинм қд .

« ци л иқти ди т – б ўж лик ю гизиш тизими б либ, би
в қтнинг ўзид ци л жиҳ тд н йўн лти илг н иқти ди тни ҳ мд
ижтим ий йўн лти илг н ци л ив жл нишни т ъминл шг
қ тилг нди » д г н т ъ иф м вж д . ци л иқти ди тни
ш клл нти иш в м лг ши иш к нц пт л м зм нининг м к зид
ин ний к пит л т ди д б, м ллиф м нтиқий вишд тўғ и фик
ю ит ди. Б нд й т ъ ифд ци л иқти ди тнинг иқти дий ў иш в
ци л ив жл ниш ў т ид ги ўз л қ и н м н бўлм қд . Л кин,
м зк т ъ ифд ци л иқти ди т иқти дий к т г ия иф тид
ў г нилм йди. Б нд н т шқ и, , тий н ъм тл ни я тиш в и т ъм л
қилиш , мд т м ш д ж ини ш клл нти иш ж нид д мл в
ци л г л нинг иқти дий м н б тл и ўз к ини т пм г н.

¹Қ нг: Г.Э. л зинг . ци лън я эк н мик . Изд.-в “Д л и
ви ”. .2001, .8

ци л иқти ди тнинг б шк ф нл бил н л қ и

Бизнинг фикримизча, “ци л иқти ди т”г «м лкчиликнинг Хилм -Хил ш клл иг , т дби к ликнинг э кинлигиг , фл м қ б тчиликк ,мд иқти ди тнинг юқ и ив жл ниши ид , лнинг м н иб , т к чи иш д ж ини т ъминл йдиг н ци л и тг л нг н м н б тл тизими» иф тид т ъ иф б иш м қ дг м в фикди .

Б нд й т ш нч ци л иқти ди т ф қ тгин ив жл нг н д вл тл нинг б з ий иқти ди т ,мд ўтиш иқти ди тиг л нг н д вл тл д б з ий м н б тл ш клл ниши ш итид гин м л қилиши м мкинлигини т ъкидл йди. Б лгинл нг н т ш нч д , йниқ , м лкчилик м н б тл и, л нинг илм - иллиги к йд этил ди. Б э л ў т ид фл м б з қ б тчилигини, м ҳ тли бизн м нл в ддий т в ишл б чиқ вчил нинг қ билятл ини м лг ши иш

ч н имк ният чиб б диг н т дби к лик э кинлигини т қ з эт ди.
Б нд н т шқ и, юқ ид ги т ш нч д , лининг ци л им я
к ф л тини т ъминл шг л ид ў ин ж тилг н. ци л им ял нм г н
ф қ л (н нийл , кўп б л ли ил л , н ги нл в д мг
м т ж бўлг нл) ф в нлигини б з ий м н б тл зиддиятл ини
к ч изл нти иш ч н л зим.

ци л иқти ди тнинг б ш м қ ди - ин ннинг э кин
ив жл нишини, , би ф қ ч н в б т н м мл к т , ли ининг
м н иб т м ш иф тини т ъминл ш з ти и бл н ди. илғ ф н
в т ник ют қл и , мд ин ний милд н , т фл м ф йд л ниш
ид , зл к из вишд ив жл н тг н иқти ди тг ўтиш д в ид ,
э ишиш в ит иди .

ци л иқти ди тнинг ш клл ниши в ив жл ниши ф қ тгин
д вл тнинг ф л ишти қид м вж д бўл ди. Иқти дий в ци л
д т л ининг м в фф қиятли м лг шиши д вл тнинг иқти дий
и тиг в д вл т ҳ химиятининг бь ктл и и ий жиҳ тд н
т клигиг б фликди . Ижтим ий , иқти дий т т гиянинг тив
йўн лишиг йл нм қд . бь ктив б бл г кў д вл т « ци л
д вл т» бўлиб к лм қд . Ф қ л ци л , тини т ъминл ш, ци л
э ти жл ини қ нди иш, т м шнинг м н иб д ж ини в иф тини
т ъминл ш н ф қ т ци л ив жл ниш т нд нция и, б лким д вл тнинг
ци л и тининг м ъ иг йл нм қд . йн н ш ижтим ий м итд
ци л иқти ди тнинг н з ия и в м ли ти ив жл нм қд . инфий в
ци л г л нинг ўз м н б тл ид ци л , мк лик
м н б тл и ў н тилм қд . Ч қ ижтим ий йўн лти илг н иқти дий
и тг л нг н д вл тл гин ци л д вл тл г йл ниши м мкин.
“ ци л д вл т” т ш нч и п йд бўлиши йн н ш бил н б фликди . Б
т ш нч Шв ция, Г м ния, ҚШ в э ишилг н иқти дий ют қл г
ид к нг кўл мд ги ци л ил , тл ни либ б вчи б шқ
д вл тл ни т в ифл шд кўлл нил ди. д би тл д «б з ий

ци лизмнинг Шв ция м д ли», «Г м ния ци л б з ий иқти ди ти»,
 « КШ либ л б з ий м д ли к би иб л ни Ҳ м ч тиш м мкин.
 ци л д вл тд ф қ л в д вл т ў т ид қ қий д би и-
 би и лдид м жб иятл ў н тил ди. Д вл т ин ннинг м н иб
 т м ш д ж ини в э кин ив жл ниши ч н ш итл ни я тиш
 ч н м ъ лди . Ф қ л к ф л тл нг н э кинлик в м лкчилик
 м н б тл и ид ўз м ддий ф в нлиги ч н ж в бг ди . Д вл т
 в ф қ л ў т ид ги ўз м ъ лиятлилик ци л иқти ди тнинг
 , қ қий т янчи иф тид Ҳизм т қил ди.

“ ци л иқти ди т” ф нининг м қ д л и:

- т л б л нинг ин нл г м н иб , т к чи ишл и ч н з
 бўлг н ш т-ш итл ни в л ни к ф л тл нг н ци л им ял шг
 мўлж лл нг н к чли иқти ди тг л нг н тизимни я тишг
 , к т қил тг н ж миятд иқти дий в ци л ж нл ининг
 ўз л қ л м ҳиятини ч қ ў г ниш в т ш нишл и;
- м мл к т ф қ л и ф в нлигининг юк лишиг йўн лти илг н
 д вл т ци л и тини , тг т тбиқ этишд ф л ишти к этиш
 м , тини , ил қилишл и т л б килин ди.

**“ ци л иқти ди т” ф нини ў г нишд қ йид ги в зиф л
 б лгил нг н:**

- иқти дий в ци л в к ъликл ни ўз л қ л ини в м кк б
 ж нл ини ч қ т ,дил қилиш билимл ини эг лл шни ў г ниш;
- иқти ди т в ци л ,нинг м в з н тл нг н ив жл нишини
 т ъминл ш йўлл ини в м нб л ини ниқл ш;
- ци л иқти ди т бўйич н з ий билимл ни м ,лл , к н л ,
 т м н, ш , ,вил ят, м мл к т, к лг и иш-ж й миқ ид иқти дий
 в ци л в зиф л ни , л этишд қўлл ш;

- иж дий нд ш в ид ци л иқти ди тнинг т ли м д лл ини ў г ниш в ш йўн лишд ги илмий изл нишл д ишти к этиш.

Илмий йўн лиш иф тид ци л иқти ди тнинг ий в зиф л и д б қ йид гил ни и бл ш л зим:

- иқти ди тнинг в ж миятнинг ци л , тининг ўз л қ л ини ў г ниш;
- ци л ж нл г иқти ди тнинг т ъ и ини в иқти ди т ив жл нишиг ци л милнинг қ йт т ъ и и м низмини итиб б иш;
- ци л-иқти дий м н б тл тизимид ин ннинг ў нини ниқл ш. Ин н в нинг д им ў иб б тг н э ,ти жл и иқти ди т в с ци л , тнинг ўз л қ л нинг м к зий бўғини.эк нлигини и б тл ш;

ци л иқти ди тг т янг н , би д вл тг х бўлг н м мий белгил и , м б , яъни:

- юқ и иқти дий имк ниятл в л ялпи ички м ҳ л тининг (ЯИ) ж д л ў иш ъ тл и;
- д м дл нинг т лич юқ и д ж и, н ҳл б қ лиги, инфляциянинг п т ъ тл и;
- миллий в лют нинг б қ лиги, нинг э кин к нв т ция и;
- , лининг м н иб т м ш д ж ини т ъ минл вчи д вл т и ти;
- , лини ци л ,им ял ш к ф л ти;
- ш ий м лкчилик в т дби к лик ф лиятининг э кинлигини ,им ял ш;
- , би кишининг м н т т ини қўлл ш т нл ш э кинлиги;
- илм -Хил м лкчилик в қ б тчиликк л нг н т з ъ тл бил н в б қ ив жл н тг н б з ий иқти ди т м вж длиги;
- юқ и д ж д т шкил қилинг н с ци л инф т зилм нинг м вж длиги;
- д вл тнинг ф л ци л и ти.

ци л иқти ди тнинг йтиб ўтилг н б лгил и , би д вл т ч н
т м ш д ж ини в т зини ш клл нти ишд миллий иятл и в
нъ н л ид н к либ чикқ н , лд л ҳид м з нл ини в
кў ткичл ини ниқл шд бўл лиши м мкин.

ци л иқти ди тни я тиш ж ни в қт, м бл ф в п т
иқти дий в ци л и тни т л б қил ди. Д нинг кўп д вл тл и
, зи ги к нд м ъм ий б й қб злик тизимини б з тизимиг
йл нти иш и л , тл ини м лг ши иб к лм қд . Ш д вл тл нинг
қ н ний жж тл ид ци л йўн лти илг н б з ий иқти ди тни
я тиш в зиф л и кўйилм қд . Б , л т ўтиш д в и ч н йн н м
к л ди. ци л иқти ди т ўтиш иқти ди тининг к йинги п ф н л ид
вн қ т п ди.

Д вл т иқти дий и тини т т гик м қ дл бўйич д т л ни
қ б л қилиш в , би п ф н д л ни т в йўн лиш иф тид
лдинг иш қ ли м лг ши ди. тўғ и иқти дий и т лбий
ци л қиб тл г , мд иқти ди тд зиддиятл г либ к лиши
м мкин.

Иқти дий и т н ф қ т иқти дий в ци л м мм л ни , л
этишни ин б тг лиш к к, б лким б з ий иқти ди т т л бл иг
ж в б б диг н к д л ни т й л ш, д имий т зд м л к ини ши иш
бўйич зл к из ишл ни либ б иши л зим. ъм ий-б й қб зликг
д тл нг н б шқ вчил ў ниг янги, ш б шқ вчи к д л ни
т й л ш иқти дий и л , тл нинг , мд ци л иқти ди тнинг
м в фф қиятли ш клл нишининг м , им милл ид н би и и бл н ди.

Иқти дий тизимни ў г нишд нинг икки м , им - иқти дий в
ци л , л ини т , лил қилиш л зим:

Иқти дий , . Иқти дий , т м ққ ид , ни в иқти дий
т кибни ўз ичиг л ди. Иқти ди тнинг т м ққ ид т , лили лқ
ўж лиги т м қл ининг , л тини ў г нишд н иб тди .

м қ – л ид ш л нинг, б т н ж миятнинг э ти жл ини қ ниқти иш м қ дид ишл б чиқ ил диг н м , л тл , т н л гиял м мийлиги бўлг н к н л м жм ид н иб тди . Б з ий иқти ди тг ўт тг н Д м мл к тл и лқ ўж лигининг ий т м кл и - н т, қишл қ ўж лиги, қ илиш, т н п т, л қ , в д и бл н ди. З м н вий илмий-т ник т ққи ти иқти ди т т м қл ининг ив жл нишид янги имк ниятл ни я тм қд . Ф нд э ишилг н ют қл к н йин ишл б чиқ иш бил н я лит , лг к лти иш ч н изм т қилм қд . К йинги п йтл д б т т н л гия иг л нг н янги иқти ди тнинг п йд бўлг нлиги , қид фик л билди илм қд .

, би т м қнинг иқти ди т ив жл нишид ги ў ни в в зиф и д вл тнинг ниқ ш т-ш итл иг б флиқ , лд б лгил н ди. Иқти дий ив жл нг н д вл тл д м , л тни ишл б чиқ иш, б ндликни т ъминл ш в б шқ с ци л м мм л ни , л этишд н т т м фи м им ў ин т т ди.

Юқ и д м дл к лти диг н м- ш в т т гик л ни ишл б чиқ ишг и ти л шг н би қ т д вл тл м вж д. Ул иқти дий ў иш в ф қ л и ф в нлигининг юқ и ъ тл д кўт иш ч н к нг имк ниятл г эг .

, лининг к нд лик зиқ- вқ т м , л тл иг бўлг н э ти жл ини қ нди ишд қишл қ ўж лик м , л тл ини т й л йдиг н г н т м жм л и к тт ў ин эг лл йди. Л кин ш ни т ъкидл ш л зимки, г , д и ти л шг н кўпл б м мл к тл , лининг ф в нлиги д ж и б йич д н нинг илғ д вл тл и т кибиғ ки м йди. Б нинг ий б бини б з ш итид ги н ш клл нишид кў ишимиз м мкин. Д қ нчилик в ч в чилик м , л тл ини тишти иш юқ и м н т ж тл и, қишл қ ўж лик т ник л иг , мин л ўфитл г , қилғи-м йл ш м т и лл иг бўлг н бл нд н л қишл қ ўж лик к н л ининг д м д лиш

д ж иг кў қ д қ лишиг либ к лм қд . г м мл к тл нинг
б қ лшти вчи и ти қишл қ ўж лик м , л тини ишл б
чиқ иш ч н кўшимч б идия (п л ш клид ги д вл т т м нид н
б ил диг н д м) ж тишни ўз ичиг л ди. Б ж н иқти ди т
т м қл и ид д м дл ни қ йт т қ имл ш л би ид м лг
ши ил ди. г м мл к тл иқти ди тининг қ л қлиги либ
к л тг н б бл қ т ид кўп йилл м б йнид б шқ ив жл нг н
м мл к т бил н ш клл н тг н иқти дий в и ий ўз л к
м н б тл ини кў тиш м мкин. т мл к чи тизим кўп йилл
д в мид м т мл к в м т п лиял ид ўзиг м н т
т қ им тини я тг н. т мл к м мл к тл , д тд , н ти
ив жл нг н м мл к тл ч н м- ш б з и бўлг н.

Иқти дий қ мликнинг би ш кли иф тид м т п лиял г
тк зиб б ил диг н м- ш л ининг п т н л и в қ л қ
м мл к тл г тк зилиб б ил диг н н т м лл ининг юқ и н л и
бўлг н. т мл к чи тизимнинг т г тилишиг қ м д н, , зи ги
п йтд г в н т ид ив жл нг н м мл к тл ў т ид ўтмиш
м н т т қ им тининг қ лдиқл и ўз т ъ и ини ўтк зм қд .

н т ш , л и в қишл қ ж йл ид яш йдиг н , лининг
т м ш д ж ид ги т ф в тл , тт -ки би м мл к т д и ид , м
к з тилм қд . Б нинг ий б би, юқ ид йтиб ўтилг нид к, қишл қ
ўж лиги в н т м , л тиг б з н ининг ш клл нишиди . Б
т ф в тл нинг д ж и д вл тнинг б қ лшти вчи и тиг
б флиқ.

тий н ъм тл ни ишл б чиқ иш в л ни лиз ция ид
қ илиш, л қ , т н п т, лқ ўж лиги юкл ини т шиш т н п ти,
вд к би иқти ди т т м қл и , м ишти к эт ди. Ул нинг ,
т фл м ив жл нишини т ъминл ш м қ дид д вл т т м нид н
д т л қ б л қилинм қд , к тт , жмд ги инв тициял

ж тилм қд . Б т н лқ ўж лигининг м в з н тл шг н
ив жл ниши б йич ч л қ б л қилинм қд .

Илмий-т ник инқил бининг з м н вий б қичид иқти ди тнинг
янги т м қл и п йд бўлм қд . К йинги п йтл г ч нъ н вий изм т
кў тиш ҳ иг т гишли й им , л ишл б чикқ иш т м фиғ
йл нм қд .

нинг иккинчи я мид н б шл б, иқти ди т т кибиғ юқ и
д м дил т м қ – т изм ки иб к лм қд . и ги п йтл д т и тик
м , л т м уяти, ишл б чикқ иш ж тл ини, т м , л тнинг б з
в лини ў г нишд , б т м қнинг м , л тини я тиш в тиш
ж нид б з қ н нл ини кўлл шг эътиб к ч йиб б м қд .
лқ , мк ликнинг к нг йиши б ч м мл к тл ч н т и тик
л уятд н ф йд л ниш имк ниятини я тм қд .

Кишил ф в нлигининг юк лиши и д м дл нинг би
қи мини д м лиш, т и тик , л ч н фл ш имк нини я тм қд .
т и л фик ич , к лти ил диг н д м дл д ж иг кў
т изм , и т кчи ў инг кўт илг н. Б кў ткич бўйич т изм
, и ф қ тгин эн гия л ини ишл б чикқ вчи т м қл д н
қ д қ лм қд . ҚШ, F бий в п , ит й, Яп ния к би ив жл нг н
м мл к тл бюджетид т измд н лин диг н д м дл 30-60%ни
т шкил эт ди. и тик изм т кў тишнинг ў ни ж , н б з ид
к нд н-к нг к нг йиб б м қд . Ш ни йтиб ў тиш л зимки, Д нинг
кўпл б м мл к тл и к тт т и тик имк ниятл г эг . Б
имк ниятл д н м ли ф йд л ниши , лнинг м н т бил н
б ндлигини т ъминл ш в я шил ш мд милли нл б д мл нинг ил
бюдж тини тўлди иш ч н м ум мил бўлиб изм т қилиши м мкин.

З м н вий иқти ди т б т т н л гиял т м фининг ў ни в
, миятини т лич ў г ниш л ид эътиб г л йиқ. и ги 2-3 ўн
йиллик д в мид б т м қ иқти ди т т кибиғ д дил ки иб к лм қд .
, зи ги к нд ишл б чикқ ишд к мпьют т ник и, инт н т

изм тл и, мм вий б т в ит л и м т и л л и д н
ф йд л нм тг н м мл к тни ч тиб бўлм йди. Б э иқти ди тнинг
янги т м фи п йд бўлг нлигид н д л л т б м қд . З м н вий б т
т н л гия и иқти ди тнинг т м фи иф тид нь н вий т м қл г
қ г нд , ш к-ш б , из, би қ т фз лликл г эг :

Би инчид н, б т м қ қ йт ишл б чиқ иш в иқти дий
инқи зл д н м т н и бл н ди.

Иккинчид н, б т т н л гиял и ини т шкил эт вчи
билимл д и и ч к изди .

Учинчид н, ф ял ни т вчи к н л м-ш м нб л иг
л нг н ишл б чиқ иш к н л иг ни б т н ж ф фий ж йл ш ви
бил н б флиқ эм .

б т т н л гия и иқти ди тнинг янги т м фи иф тид
ў ишнинг б шл нғич п ф н ини ўз б шид н к чи м қд . Ш б , из,
к йинч лик ж , н иқти ди тид , м, д мл билимд нлиги, флиқни
қл ш в ли, б ндлик д ж и, к мб ф лчиликни б т ф қилиш к би
м им ци л м мм л ни чишд , м нинг , мияти ни , ят д ж д
шиб б ди.

Иқти ди т , и ишл б чиқ ишни т шкил этиш в м лкчилик
ш клл и бўйич ж мият т зилишини ўз ичиг л ди. Иқти дий
тизимнинг м д лиг қ б м лкчиликнинг ки б д ж д ш клл ниши
в ишл б чиқ иш ф лияти ив жл нишининг , қ қий л и
я тил ди. к зл шг н– ж ли иқти ди т тизимид биқ шў л
д в ид ишл б чиқ ишнинг ий в ит л иг ижтим ий
м лкчилигининг т нлиги қ н ний д б китилг н эди. Ишл б
чиқ ишнинг ф қ т д вл т ш кли в қи м н ж м ўж лиги ф лияти
ш клл иг йўл қўйилг н эди, л .

к зл шг н– ж ли иқти ди тд н б з ий иқти ди тг ўтиш
ш итид ж миятнинг иқти дий т кибид т бд н ўзг ишл ўй
б м қд . , зи ги к нд к н л нинг илм - ил ш клл иг

л н г н кўп қи ли иқти ди т ш клл нм қд . ли ш клд ги
к н л я тилм қд . ий м лкчиликк л н г н т дби к лик
ф лиятининг ив жл ниши т н бўлм қд . Ч т эл м я и
ишти кид ги кўшм к н л нини кўп йти иш имк ниятл и
я тилм қд . Б э лқ иқти дий л қ л нинг к н г йишиг в
ж , н ўж лик ж нл иг кўшилиб б ишг имк н б м қд .

ци л , иқти дий тизимнинг л ҳид т кибий қи ми
и бл н ди. ци л , нинг м диятини итишд т ли нд ш вл
м вж д. лқ ўж лиги т киби н қт и н з ид н ци л , , лининг
б лгил н г н т м ш д ж и в т зини б в ит т ъминл вчи т м қ,
к н в т шкил тл йиғинди и д б т ш нил ди. Ш нд й т м қ,
к н в т шкил тл г н ци л изм т кў тиш , л и –
т ълим м л и, фликни қл ш, т н п т т шкил тл и, ци л
т ъминл ш г нл и, м д ният, п т в б шқ м л ки ди ¹.

ци л , т ш нч ини ниқл шд т мин н ш к би нд ш в
кўпл б ўқ в в илмий д би тл д қ йд этил ди. ци л , ни
ниқл шд ги т кибий нд ш в м мл к т лқ ўж лиги тизимид ги ш
, нинг т шкил т в ид л ининг ў нини ў г ниш, л нинг йилл
бўйич ў иш ъ тини к з тиш, ци л , г ид д вл т бюджет и
ж тл ининг ўзг ишини ў г нишг имк н б ди. Ш ни т ъкидл ш
л зимки, ци л , нинг б нд й т ш нч ид м ник в ф т ти тик
нд ш в т нди . Иқти дий к т г ия иф тид ци л , нинг тўлиқ
м дияти итилим г н.

зк ўқ в кўлл нм д , м ллифл фик ич , ци л , ,
иқти дий к т г ия б либ, ци л м ҳ л тни ишл б чиқ иш,
т қ имл ш, лм шиш, и т ъм л қилиш ж нид ги м н б тл
йиғинди ини билди ди.

¹ Қ нг: в м нный эк н мич кий л в ь. ., 1997г. 318 б т.

ци л м ҳ л т ци л ҳ димл и т м нид н кў тил диг н
изм тл ни (т Ълим, м д ният, ж м тчилик зиқ- вқ т, с ци л
т Ъмин т, к мм н л в т н п т изм т кў тиш, л қ в б шқ л)
иф д л йди. мий т ти тик д ци л м л тнинг қийм ти
б лгил нг н в қт (ч к, йил) д в мид тилг н хизм тл мм и
бил н ниқл н ди. Б кў ткич к мчиликк эг , яъни ф қ тгин тўл в
хизм тл ини и бг л ди. Ўқит вчил , шиф к л в д вл т
м л ининг б шқ димл м н ти бил н я тилг н ци л
м ҳ л тининг қийм ти и бг линм й қ лм қд . Б нд й к мчиликнинг
ий б би – ци л м ҳ л тнинг йн н ш қи мини и бг лиш
л биятининг ишл нм г нлигиди . ци л м ҳ л тни ишл б чиқ иш
в тишд ни я тг нл в и т Ъм л қилг нл ў т ид б лгил нг н
ўз м н б тл в ж дг к л ди, д вл т, т шкил т, б т н ци л
, нинг м л и иқти дий и тининг ци л йўн лти илг нлиги
ниқл н ди.

Иқти дий в ци л ж нл би -би и бил н ч мб ч
б ғл нг нлиги ч н иқти дий тизимл ни ци л , из т вв қилиб
бўлм йди. , би иқти дий тизим ўз с ци л м зм ниг эг . Иқти ди т
в ци л , нинг ўз л қ л и м к зид И т ди. йн н
, тий б йликл д д им э , ти жни з диг н ин н – ишл б чиқ ишнинг
ўнгги м қ ди в ив жл ниш милиди . Бизнинг фик имизч , йн н ш
нд ш в ци л-иқти ди т т ш нч ининг м , ятини тўлиқ чиб б ди.

2-Чизм

Иқти дий в ци л , л нинг ўз б ғликлиги

Иқти дий ив жл нишининг д ж и д мл нинг в ж миятд ги
 ци л г , л нинг ци л , в лиг , л қил вчи т ъ и ини
 кў тм қд . Ўз н вб тид , л ид ш в г , л нинг ци л , в ли
 д м дл ни, м лк миқд ини т қ имл шг , ш нингд к, ш
 ив жл ниши ч н т нг имк ниятл м вж длигиг б фликди .

Иқти дий в ци л ж нл ни ўз я лит л қд ў г ниш
 иқти дий тизим т ш нч ини ниқл шд м вж д бўлг н нд ш вл г
 ниқлик ки итиши имк нини я т ди. Ин н ж миятининг ив жл ниш
 б қичл ини иқти дий б лгил г қ б эм , б лки ци л-иқти дий
 тизимл бўйич ў г ниш м қ дг м в фик и бл н ди.

ци л-иқти дий тизимни ў г нишд б илд ги нд ш в иқти дий
 в ци л ж нл нинг ўз т ъ и ини т , лил қилишд , иқти дий
 ў ишнинг қўшимч милл ини ниқл шд , мд ж мият лдид ги ци л
 м мм л ни , л этишд кўп қ имк ниятл я т ди.

ци л , т ли изм тл кў тиш бил н б флиқ бўлг н би
 қ т к н , т шкил т, м в т м қл ни қ м б л ди. Б л г
 қ йид гил ки ди:

3-Чизм

ЦИ Л ,	Ф ЛИЯ У Л И
Б л л м кт бг ч т биял ш м л и фликни қл ш м л и кт б, м иф, илмий м л в т н л гиял я т диг н	Б л л ни т биял ш в фликни қл ш бўйич изм тл кў т ди мл к т қ н нл ид б лгил нг н т тибд (тўл в ид б п л, имти зли) , лиг тиббий изм т кў т ди Қ н нчиликк л нг н т ъ лим б иш изм тл и кў тиш,

Т ШКИЛ ТЛ

Д НИЯТ, П Т, Т ИЗМ В
ММ ВИЙ Б Т В ИТ Л И
М Л И

ЦИ Л ИМ ЯЛ Ш М Л И

ЦИ Л ЙЎН ЛТИ ИЛГ Н Ж М ТЧИЛИК
Т ШКИЛ ТЛ И

Инн в ция ф лиятини м лг
ши ди, , лиг в иқти ди т
Т М ҚЛ ИНИ ИЛМИЙ ИЗМ ТИНИ
Т ЁМИНЛ ЙДИ

, ЛИНИНГ М ЁН ВИЙ В ЖИ М НИЙ
Э ,ТИ ЖЛ ИНИ Қ НДИ ДИ

, ЛИНИНГ Д МГ М ХТ Ж ҚИ МИГ

С ЦИ Л Д МНИ КЎ Т ДИ В
ҚЎЛЛ Б-Қ ВВ ТЛ ЙДИ, М Н ТГ
Л Қ ТЛИ Ф Қ Л НИНГ М Н Т
Б НДЛИГИНИ Т ЁМИНЛ ЙДИ

Н Т М , Ф З И В
Ш ИТЛ ИНИ Т ЁМИНЛ Ш, ВФ-
Т НИНГ ЛДИНИ ЛИШ БИЛ Н
Ш Ф ЛЛ Н ДИ

Б нд н т шқ и б з ий т киб в инф т зилм иг ки диг н
б з ий иқти ди тг ид кўпл б м л , м м вж д. Ул н
б з ий иқти ди т т л б кил диг н в зиф л ни м лг ши ди в
б в ит ци л м қ дл г қ тил ди. Ул т киби м н т би ж и,
т ли ци л ж м ф м л , лқ б нкл и, ф қ л нинг ўз-ўзини
б шқ иш т шкил тл и, й ия в б шқ т шкил тл ки ди.

ЦИ Л ИҚТИ ДИ ТНИНГ МИК Д Ж И

ик иқти ди т ўзининг дд н мл нишиг қ м д н , қ нд й
б з ий иқти ди т йўли бил н б тг н м мл к т м ддий б йлигининг
ини т шкил эт ди. К н , фи м в т дби к л ф лияти
мик иқти дий ф лият д б и бл н ди. ик иқти дий ф лият
диққ т м к зид и т ъм лчил в ишл б чиқ вчил (ид л в
т вчил) ў т ид ги м н б тл т ди. Б нд й м н б тл
т ф йли б з д ги м ҳ л тл нинг ҳ жми, н и, т м нл нинг ф йд и
ки з и ниқл н ди.

ик д ж ли ци л–иқти дий т ,лил ўз ичиг бь ктл нинг
б з д ги тти- , к тл и, ишл б чиқ иш, т қ имл ш, лм ш в в
и т ъм л қилиш ж нид ўз л қ л ни қ м б л ди. ик
иқти дий м н б тл г д вл т в т дби к л ў т ид ги
м н б тл м ки ди. Б з ий иқти ди т ш итид мик д ж г
ишл б чиқ ишд , т қ имл шд , лм ш вд , м ддий б йликл ни в
изм тл ни и т ъм л қилишд ўзиг иятл г эг бўлг н й
ўж лигиг , м т лл қли бўл ди. Уй ўж лиги ил иқти ди тининг
н гизини т шкил эт ди.. Унд ил ъз л и ў т ид ўзиг м н т
т қ им ти м лг ши ил ди, изм тл кў тил ди, ил д м ди
п йд бўл ди в т қ имл н ди, ил бюдж ти ш клл н ди. Яъни тўлиқ
, жмд ги мик т к ишл б чиқ иш ж ни м лг ши ил ди.
ил д с ци л-иқти дий ж нл нинг ий бь кти бўлмиш ин н
и тик м т қил ди.

Ишл б чиқ ишни ш в м м н ж мият э ,ти жл и ч н бўй
ўнди иш м мм и ив жл нг н м мл к тл нинг қ н ний , жж тл ид
ўз к ини т пг н. Ул д ин н в нинг э ,ти жл и ий ў ин
эг лл йди.

ик иқти дий н з ия к н л , фи м в д вл т иқти дий
ф лиятининг с ци л йўн лти илг нлигиг ий эътиб ини қ т ди.

л б в т клифл н з ия ини ци л-иқти дий т ,лилд
қўлл нилиши, т в б з ининг в и т ъм л қилиш т клифининг

в лини ниқл шд имк н б ди. Ш бил н би г ликд , , к м тнинг н -н в ш клл ниши, йлик м ш в иқти дий фб тл нти иш д ж ини, ликл нинг т ъ и и, б идиял нинг, имп т б жл ининг, и т ъ м лчи в ишл б чиқ вчил ч н кв т л д ж л ини ниқл шг имк н я т ди.

Иқти дий н з ия в мик иқти ди т бўйич я тилг н д ликл д м н п лиял шг н б з д э кин қ б тчилик ш итид ги т л б в т клиф н з ия ининг и ж д в н итилг н. Ш би л нинг т ҳлили шб қўлл нм ди иг ки итилм ди.

Э кин , к тд ги б з м низмл и б ъ з н к тилм г н ци л қиб тл г , м либ клиш м мкин. Б , л ж миятнинг б йл в к мб ф лл г бўлинишид т ли ци л г л д м дл ининг к кин ф қл нишид н м н бўл ди. “ д л тли” б з қ н нл и жиддий ци л м мм л нинг п йд бўлишиг либ к л ди.

Д м к тик б шқ в ш клл иг л нг н ив жл нг н ж миятд , лининг ф в нлигини т ъ минл ш м қ дид к чли иқти дий и тни (бюдж т, лик, к дит, н) ци л д т л бил н яқин л қ д м лг ши иш тўғ и и бл н ди.

ци л йўн лти илг н б з ий иқти ди тг к н в фи м л ф лияти б з қ н нл иг м в фик либ б ил ди. мм д вл т қ н нчилиги ишл б чиқ вчи в и т ъ м лчил нинг м нф тл ини и бг либ, л нинг , қ қл ини , им я қилишг л нг н т тибни ў н т ди. Фи м л ф лиятининг м , им в зиф и - иф тли м , л тни ишлаб чиқ иш в и т ъ м лчил э , ти жл ини қ нди иш ч н изм т қилиш и бл н ди. йн н ш т тиб к тилг н в к кли бўлг н д м дл ни қўлг ки итишг либ к л ди.

ци л йўн лти илг н м мм л мик д ж д ги б ч иқти дий ж нл ни қ м б л ди. Ул ишл б чиқ ишни т шкил этиш ж нид (м лкчилик м н б тл и, иш к чини лл ш, м , н т ш итл и), ишл б чиқ иш в ит л ини тиш, тиб лишд

л б з ид , қ б тчилик ж нид , инв тици н ф лиятид п йд бұл ди. Ишл б чиқ иш ф лияти ж нид т дби к в ишчил ў т ид , энг лдин, м лкчилик м н б тл и п йд бұл ди. Яъни, ишл б чиқ иш ш итл эг и в «иш к чи» д г н т в нинг эг и ниқл н ди. Иқти ди тнинг б з тизими м лкчиликнинг Хилм -Хил ш клл ининг м вж длигини в ий ш клининг т нлигини т л б қил ди. Ишл б чиқ иш в ит л эг и в иш к чининг эг и ў т ид ги ўз м н б тл м жб иятл и, Ҳ қ қий м ъ л и б лгил нг н қ н ний , жж тл бил н ниқл н ди. Ишл б чиқ иш в ит л эг и м ъ д ги м н т ш итл ини я тиш м жб иятини ўз зимм иг л ди, , мд м мл к т ичид б лгил нг н энг к м иш , қид н к м бўлм г н м н т , қини тўл ш к ф л тини ўз бўйниг л ди, кўнгил из в қ л д н ишчил ни флигини ф т л ш, яъни ци л им ял ниши тўғ и ид қ йғ иши л зим бұл ди. Ишчи э ўз н вб тид ш тн м д б лгил нг н б ч ш тл ни б ж ишг м жб в м н тнинг н тиж л и ч н ж в бг бўлиши бил н би г иш , қининг , қиқий эг и и бл н ди. Ишчининг к н д н т шқ ид , м б шқ д м д м нб л и бўлиши м мкин (б шқ к н л д лл нм иш ид ишл ш, кциял д н лин диг н дивид ндл , б нк м н тл и бўйич ф изл в б шқ л).

Ижтим ий м лкг л нг н м к зл шг н-б й қб злик иқти ди ти , км нлик қилг н м мл к тл д з қ в қтл м б йнид м лкчиликк в т дби к лик ф лиятиг чиқд н- чиқ ин н , қ қл и б зилишлик , л тл и м вж д эди. Ўтиш иқти ди ти ш итид , ий м лкчилик в т дби к ликни либ б иш , қ қий б з и я тил ди. Ш бил н би г ци л м мм л ни , л этиш ч н қ л й имк ниятл юз г кл ди. Ин н ци л т т и иқти дий в ли бил н б фл н ди. тиж д м лкд л инфининг тўлиқ , қ қли ъз иг йл н ди.

Иқти дий в с ци л м нф тл т дби к лик тизимид тўлиқ м лг ш ди. дби к лик м яяти д мл нинг ўз иши бил н

т в л в изм тл ни ишл б чиқ ишд н иб т. дби к , б з
 м н б тл и бѣ кти иф тид , ўз ф лиятини би б й қ ид
 эм , б лки м т қил вишд ўз ф лиятини ю ит ди. Ш м қ дд ўз
 м блғини, з ият бўлг нд , қ зг линг н к пит л (к дит)д н ф йд
 лиш ч н ишл т ди. Б ж н м ъл м вф- т нинг п йд бўлиши
 бил н бғлик , лд м лг ш ди. Қ ттиқ қ б тчилик ш итид
 т дби к юқ и иф тли в к м ж тли т в л ни ишл б чиқ ишг
 интил ди. Б ни к тт , жмл д ишл б чиқ иш, қиб т в л ининг
 н иг ни б т н п т қ н д тиш имк ниятиг эг бўл ди. йн н
 ш т л бл г т дби к л м л қил ди; д м дл и в ф в нлигини
 д имий ш б ишиг э иш дил .

Б з ий иқти ди т қ н нл ини билм йдиг н в л ни инк
 эт диг н т дби к л д тд инқи зг ч йди в м д изл
 қ т ид н ж й л ди.

Б з ий м н б тл нинг зиддиятчилиги ци л-иқти дий
 тизимининг т и эм , б лки нинг м ҳиятиди . қ б тчилик ци л
 иқти ди тнинг ҳ м ив жл ниши ч н , к тл нти вчи к ч
 и бл н ди. қ б тчилик ж нид тўл вг л қ т из к н л
 фл м к н л г ўз ў нини бўш тиб б ди. И тикб лг эг бўлг н
 к н л б з ий иқти ди тнинг иг йл н ди. Инқи зг ч г н
 к н л и биг б нд й к н л ни кўп я б ди. Ул
 м мл к т ичид иқти дий ў ишнинг б қ лигини т ъминл йди.

Ўтиш иқти ди тиг л нг н м мл к тл д ийл шти иш в
 м лкни д вл т т фид н чиқ иш зл к из ж ни ўй б м қд .
 Кичик в ў т к н л т мғи к нг йиб б м қд . Д м к тик
 ж миятининг с ци л и бўлг н м лқд л инфи ш клл нм қд .
 Қишл қ , ли и в иқти ди тнинг г кт и к нг т қ лг н
 м мл к тл д т дби к лик, ф м лик в д қ нчилик ўж лик
 ш клл и ид ив жл н б ди.

Қишл қ ўж лиги т дби к ликнинг ў т в кичик ш клл и, би
қ т ив жл нг н м мл к тл т ж иб и кў тг нид к (Г м ния,
Ф нция, ҚШ) м мл к тнинг қишл қ ўж лиги м , л тл иг бўлг н
э ти жл ини, йи ик к н л г ни б т н, тўл қ қ нди л ди.
Қишл қд к н л нинг кичик ш клл и қишл қ м н тк шл ининг в
м м н м мл к т миқ ид с ци л м мм л ни н мли қ , л эт л ди.

ци ликти дитнинг м к д ж и

Иқти дий в с ци л ж нл нинг ўз л қ л ини ў г нишд
м к иқти дий нд ш в б т н ўж лик бўйич м кк б кў ткичл ни
т , лил қилишни т л б қил ди. Б нд й кў ткичл г , м м н в , би
д м б шиг тўғ и к л диг н Ялпи ички м , л т (ЯИ), б ндлик
д ж и, , лининг л д м дл и, д вл т в ий инв тициял ,
м м л д ги п лл нинг м мий миқд и в ҳ қ з л ки ди.

к иқти дит м мл к т миқ ид ў т ч д м дл , ў т ч иш қи,
инфляция д ж и, иш излик, б ндлик, м н т н мд лиги к би ў т ч
и бл нг н иқти дий кў ткичл ни ў г н ди. Б нд н т шқ и,
м мл к т иқти дит , в лини т в ифл вчи ў иш ки к м йиш ъ тл
миқд ини в иқти дий ўзг ишл , т кибий м т н ибликни
иф д л вчи м мий кў ткичл д ж ини ў г н ди.

к иқти дий т , лилг кўпл б нд ш вл м вж д. дқиқ тнинг
м в з ид н к либ чиққ н , лд , м ллифл д тд илмий м қ дл г
э ишиш имк ниятини б диг н м к иқти дий кў ткичл ни
т нл дил . к иқти дий т , лилд х лқ нд ш в
т дқиқ тимизг қилиб линг н. Иқти дий ў ишнинг с ци л
йўн лти илг нлигининг ч қ т , лилини ин н п т нци ли т ққи т
инд к и (ИП И) кў ткичл и тўғ и ид ги Б нинг л би
қўлл нил ди.

Ул г қ йид гил ки ди:

-к тил диг н , т д в мийлиги;

-б л ф т г т г н , лининг в д нлик д ж и;

-ўқиш м дд ти;

- в д нлик кў ткичл и

-т Ёлим лиш кў ткичи;

-билим д ж и;

- , ли ж н б шиг тўғ и к л диг н л Ялпи Ички М , л т.

, би кў ткич ўз инд к иг эг :

- к тил диг н м д в мийлиги инд к и;

-билим д ж ининг инд к и;

-ЯИ инд к и

- ин н п т нци ли т ққи т инд к и (ИП И).

Ин н п т нци ли т ққи т инд к и м мл к т миқ ид ин ний
л диятни ив жл ниш д ж ини йилл бўйич т ққ л ш в ш
кў ткичнинг м мл к тл ў т ид ги ф қл ини ниқл ш имк ниятини
я т ди.

ци л иқти ди тнинг м к иқти дий т ,лили ўз ичиг
м мл к тд ги г м нит ив жл нг нлик д ж ини м қ м б л ди.
Б , л тл г лий ўқ в ю тл иг ўқишг ки диг нл ни, лимл
в м т и л ни, ж н л в г з т л м мий д ди, ил л нинг
т л виз л бил н т Ёминл нг нлиги, т л ф н л қ и, инт н т
т м фид н ф йд л ниш в б шқ л ки ди.

к д ж д ци л иқти ди тни ў г нишд ин ний
ив жл ниш в ли в ни м лиял шти иш дин мик ини т ,лил қилиш
м им ў ин т т ди. Б кў ткичл г иг ЯИ г ни б т н ф из
кў инишд ги т Ёлимг қилинг н м мий ж т л , ЯИ г ни б т н
ф из кў инишид ги т Ёлимг қилинг н д вл т ж тл и; ЯИ г
ни б т н ф из кў инишд ги флиқни қл шг қилинг н д вл т
ж тл и ки ди.

ци л иқти ди тни м к иқти дий т ,лилиг , лининг ў иш
ж нл и кў ткичл и, б низ ция, г нд т кибд ги ўзг ишл ,

, лиг тиббий изм т кў тиш в ли, б ндлик д ж и, иш излик,
ци л т ф в тл в б шқ л ки ди. йтиб ўтилг н иқти дий
ў ишнинг ци л йўн лти илг н м к иқти дий б ч кў ткичл и
т нг , миятли в ци л иқти ди тнинг м зм нини иф д л йди.
Иқти дий ив жл нишининг би п ф н ид в д ж ид
м мл к т ци л-иқти дий ив жл нишининг т т гик в зиф л ни , л
этилишиг б флиқ бўлг н ци л ив жл нишнинг т в
йўн лишл ини б лгил н ди. й им м мл к тл ч н би инчи д ж ли
и бл нг н т т гик в зиф л иф тид к мб ф лчиликни қи қ ти иш
д т и бўлиши м мкин. Б шқ л и ч н э – иш изликни қи қ ти иш
т қ з қилин ди. Учинчи т иф д ги м мл к тл д т Ёлимнинг
ив жл ниши, в д изликни т г тиш, , лнинг флиғини я шил ш,
эк л гик в зиятни фл мл шти иш м л л и к н т тибиг қўйилиши
м мкин.

Ъм ий б й қб злик тизимид н б з ий иқти ди тг ўтиш
в зиф л ини , л эт тг н м мл к тл д ги лий ўк в ю тл и ч н
с ци л иқти ди т ф нини ў г ниш к м т Ёминл нг нликд н тўқ
т м шг ўтиш м низмл и имк ниятл и в йўлл ини, б ндлик
д ж ини кўт иш, , лнинг м , т ж бўлг нл с ци л им я ини
кўч йти ишни тўғ и т ,лил қилиш имк ниятини я т ди. Б ч
в зиф л ўз би -би и бил н б флиқ бўлиб, пи в д м қ дг
бўй н ди, яъни , би ин н ч н ив жл нг н м мл к тг м н иб
т м ш д ж ини в иф тини т Ёминл йди.

Янги минг йилликк ин ният юқ и иф тли , тни т Ёминл вчи
б қичг ўтиш нияти бил н қ д м б м қд . ф ки, кўпл б
д вл тл д , лиг ч ч чилик, қ шш қлик, иш излик в в д излик
ч м қд , тў т тиб бўлм йдиг н д ж д инф кци н к лликл
т қ либ к тм қд , йниқ , И в ИЧ к лликл и, з н
қ тл мининг қи қ иш , вфи кўч йиб б м қд . Б вф-Х т ни лдини
лиш ж , н би л шм ининг би қ д н б ш чиқариб иш либ б ишини

т л б қил ди. Ш м н б т бил н 2000 йилд Б нинг “ инг йиллик
д кл ция и” қ б л қилинди. Д кл цияд с ци л , тнинг ий
м л л иг т гишли 8 в зиф б лгил нг н:

- ч чиликни в қ шш қликни й қ тиш;
- м м б шл нғич т ълимни т ъминл ш;
- л в э к кл ў т ид т нгликни қўлл б-қ вв тл ш, лл
, қ қл ини в имк ниятл ини к нг йти иш;
- б л л ўлиш д ж ини қи қ ти иш;
- н л флигини м ҳ ф з ини я шил ш;
- эк л гик б қ ликни т ъминл ш;
- ив жл ниш ш итид гл б л , мк ликни ш клл нти иш

Б в зиф л ни м лг ши иш ци л иқти ди тни ш клл нти иш
в ив жл ништи иш м зм нини иф д л йди.

ци л иқти ди т и тид д вл тнинг ли

Б з ий иқти ди тд д вл тнинг ли , қид ги м н з ч лик
т и г эг . Ўз в қтид м к нтилизм н м янд л и вд нинг
э кинлиги, иқти дий , тг д вл тнинг л ш вини ч кл шни т л б
этг н эдил . “Кў инм қўл” тид б з нинг ўз-ўзини т тибг лиш
ғ ял ини м мт з иқти дий н з иянинг в кили и бл нг н д м мит
т ғиб этг н эди. XIX г к либ, м мл к т ичид м , л т ишл б
чиқ вчил нинг д вл т , им я и тид бўлиши, т шқи эк п н ияд н
ички б з ни , им ял ш з иятини қл вчи п т қци низм ғ ял и
п йд бўлди.

кл ик м кт бининг н м янд л и ўз т ълим тл ид
иқти ди т , ид илмий ишл нм л м ли тг л ниши,
иқти дий и тг т в иял т й л ш з ияти тўғ и ид ғ ял ини
лф г нл . . д- . Д м л нинг иқти дий ў иш м д ли з қ

¹Қ нг: Эк н мич к б з ни , 2004, №9-10

м дд тд иқти дитнинг ни б т н в д имий т ки ў ишиг э ишиш
ч н д в л т т м нид н т тибг лиш з лиги , қид ги ф яг
л нг н.

ци л иқти дий ж нл г д в л т л ш ви н з ия ининг
илмий и Дж. .К йн нинг л ид ўз к ини т пг н. Унинг.
иқти дитни т тибг лиш бўйич т в иял и ҚШнинг F бий
в п м мл к тл и , к м тл ининг иқти дий и тл ид м лий
т тбифини т пди. К йн т ълим ти ўтиш иқти дитиг л нг н
кўпл б м мл к тл ч н м лий , миятг эг бўлди. К йн ф ял и
қўйид гил д н иб т эди:

- 1) Д в л т ўз қ қий в иқти дий имк ниятл ид н к либ
чиққ н , лд т л бни кўч йти ишд ф л ишти к этиши,
ш нингд к, ишл б чиқ ишг в т в нинг т клиф
қилинишиг т ъ и қилиши к к.
- 2) Д в л т инв тиция қ ли иқти дитг ф л л шиши
л зим. Инв тициял , жми қ нч лик кўп бўл , ш нч лик
ишл б чиқ иш , жми в ив жл ниш ъ ти ш в ди.
- 3) Д в л т иқти дитг ўз т ъ и ини б нк ф изи д ж ини
т тибг лиш ки ж м т ишл иг в б шқ , л г
инв тиция қилиш қ ли м лг ши иши м мкин.

К йн б з ўз-ўзини т тибг лиш ф я ини қ тьяян инк
қилг н. У иқти дий м в з н тни т ъминл ш ч н д в л т л ш виг
й л қўйиш л зимлигини т ъкидл г н.

ци л м мм л ни чишд д в л т и тининг ли
ин тит ци н лизм к нц пциял ид лм қли ў ин эг лл г н .
Ин тит ци н ли тл нинг т ълим тл ид с ци л-иқти дий ж нл д
б з м низмл и эм , блки д в л т б шқ ви к тт , миятг
эг лиги , қид фик ю итил ди. С ци л – иқти дий ж нл ни т ,лил
қилишд қ қий, с ци л, п и л гик, и ий в б шқ ш т в милл

¹ . бл н, У. итч лл, Дж. Г лб йт, Я. инб г н в б шқ л .)

м жм ини и бг лишни , м т в ия этг нл . Ул ци л
т нгликл г либ к л диг н б з иқти ди тининг лбий т м нл ини
қ ттиқ т нқид қилг н в , к м тнинг ци л д т л ини к нг йти иш
, қид т клифл ини ки итг нл . Ул нинг фик иг кў , ци л
к ф л тл , б ндлик м л л и иш , қи д ж ид н , миятли қди .
Иш излик м мм и, л нинг т ъкидл шл ич , иқти ди т в и т
н м в з н т излигининг н тиж иди .

Ин тит ци н ли тл т ълим тининг м ҳим т м ни иқти дий
м н б тл ни “иқти дий ин н” н қт и н з ид н т ,лил қилишд н
в з к чиш м л иди . ци л м мм л ни чиш ж ни бил н
к лишилг н , лд иқти дий ў ишни кў иб чиқиш ин тит ци н ли тл
к нц пция ид м ,им ў ин эг лл г н.

ци л м мм л ни чишд д вл тнинг ли к нг кўл мд ги
м л л ни қ м б л ди: д м дл т қ имл ниши, б ндликни
т ъминл ш, к мб ф лликк б , м б иш, т ълим, фликни қл ш,
ци л ф т л ш, эк л гия, ци л г л т м ш д ж л д ги
т ф в тл ни қи қ ти ишд н иб т.

Ўтиш иқти ди тиг л нг н м мл к тл д ХХІ
иқти ди тни э кинл шти иш ж нл ини к ч йти иш, ий
т дби к ликнинг к нг ив жл нти иш, ишл б чиқ иш ж ниг д вл т
л ш вини к м йти иш и бл н ди. , зи ги з м н ш итид
С ци л-иқти дий ж нл ни д вл т т м нид н т тибг лиш
л бл и ўз ичиг кўйид гил ни қ м б л ди:

1) ъм ий ж н - кичик в ий т дби к ликни
ив жл нти иш ч н з ий ш итл ини я тиш, , ли в м м н
ж миятнинг э ,ти жл ини тўл қ қ нди иш м қ дид ишл б
чиқ илг н т в л в ,изм тл г м жб ий нд з л ни б лгил ш,
бизн , ид й тд н ўтк зиш т тиби, т дби к лик ф лиятни
лиц нзиял нти иш ч н м н п ллик и тиг қ ши к шиш;

2) **Иқти дий ж н** – **ци л–иқти дий ж нл ни д вл т** т м нид н м қ д л и д т л ни м л г ши иш қ ли б в ит т тибг лиш; **иқти ди тни в с ци л** , ни **бюдж т т м нид н** м лиял шти ишни; **м мл к тни б шқ иш** в **м ҳ ф з қ д тини** м т ҳк мл ш ч н к к бўл диг н идл ни м л г ши иш; **д вл т** кт ид т к ишл б чиқ иш ж нл ини т шкил қилиш; **лиқ в** н и ти қ ли б в ит т тибг лиш в м к **иқти дий** т тибг лишнинг б ч б шқ ш клл ини ўз ичиг л ди.

3) **ци л ж н** - **д вл т ци л т ъмин тини**, **ци л им ял ш** к ф л тини, , **лининг м т ж бўлг н қи мини қўлл б-қ вв тл ш**; **энг** п т иш , қи; **н ф қ д м п ли**; **имти зл** , **д ж ини н з т** қилишни, **с ци л д л т в м м ци л э ти жл** (т ълим, **ғликни** қл ш, **м д ният**, **ф н**, **к д л ни т й л ш**, **ғ т л ш**) **т м йилини** м л г ши иш м қ дид д м дл ни қ йт т қ имл ниши к бил ни ўз ичиг л ди.

ци л , ни **м лиял шти ишнинг** **ий м нб и** - **д вл т** **бюдж ти и** бл н ди.

Б ч қ йд этиб ўтилг н д вл т т м нид н т тибг лиш л бл и ўз б **ғлиқ в ўз** к лишилг н т з д м л г ши ил ди. **Ул яг н м қ дг** - **иқти ди тни б қ** ив жл нишини **т ъминл шг в** , **лининг т м ш д ж ини кўт ишг бўй** унди ил ди. **ци л-иқти дий ж нл ни д вл т т м нид н т тибг** лиш ш клл и , **би м мл к тд** , ил бўлиши м мкин, **б** ш клл нинг м лд бўлиши б з м н б тл ининг т нл нг н м д лиг б **ғлиқди** .

ци л йўн лти илг н б з ий **иқти ди тг** л нг н м мл к тл д **д вл т в зиф л и**, **би инчи н вб тд** , **ци л иқти ди тни** ш клл нти иш , **қ қий** л ини я тишд н иб т. **Д вл т** б шқ **вининг** **ий т м йилл и м мл к тнинг** **ий Қ н нид** - **К н тит цияд** б лгил б қўйил ди. **К н тит ция** **ци л-иқти дий**

тизимнинг ий м қ дини ўз ичиг л ди в б м қ дг э ишиш
 йўлл ини, иқти дий, и ий в д вл тнинг ци л л ини б лгил б
 б ди. К н тит циявий м дд л ид қ н н чиқ вчи , кимият
 иқти дий ў ишни ци л йўн лти иш , қ қий л ини я т диг н
 қ н нл ни қ б л қил ди. Иж чи , кимият т м нид н ци л
 йўн лти илг н иқти ди тни ш клл нти иш бўйич қ н ний , жж тл ни
 , тг т дбиқ этиш м низмини я тиш ч л ни қў ди в қ қ б л
 қил ди. д , кимияти т м нид н қ б л қилинг н қ л г қ тьян
 м л қилиш, , мд қ б л қилинг н қ л ни иж этилиш н з тини
 т ъминл йди. ъм ий г нл , ж м тчилик т шкил т в л ид
 ф қ л т м нид н , жж тд кўзг т тилг н қ н нни б зишг , к т
 қилишд н г л нти ди. , қ қий д вл тд , би ф қ нинг
 , қ қл и м , им я тиг лин ди. Ин н , қ қл ини , им я
 қилиш б йич м г н т шкил этил ди (мб т м н). Б г н ин н
 , қ қл ини , им я и бил н ш ф лл н диг н лқ т шкил тл бил н
 л қ д бўл ди в яқинд н ф лият ю ит ди. И т ъм лчил ,
 т дби к л , м лк эг л ининг м нф тл ини , им ял ш б йич
 м мл к тд қ н нл қ б л қилин ди.

Қ н н чиқ вчи, иж чи в д , кимиятл и д вл тни б шқ иш
 члик яг н тизимининг ини я т ди. Б члик ци л иқти ди тнинг
 ш клл ниши в ив жл нишид ий л ўйн йди. Иқти ди т в
 ци л ж нл ў т ид ги ўз л қ л нинг милл ид н битт и
 и л ҳ тл т т гия иди .

ци л иқти ди тнинг я тишд , ци л-иқти дий и тни
 б лгил вчи в б ж илишини т ъминл вчи д вл т , кимлигининг
 бў ктл в д вл т б шқ вининг л ид г нл ининг ф лияти , л
 эт вчи миятг эг . Иқти дий и л , тл нинг т л и в
 м в фф қият излиги кўп , лл д бў ктив кт г эг ди .

Д вл т ўз ци л –иқти дий и тини л ид т т гик
 м қ дл г йўн лти илг н , лд м қ дди д т л ни қ б л қилиш в

, би б қичд ш м қ дл ни би инчи ў инд бўлиши қ ли
м лг ши ди. Б ч ички в т шқи в зиятл ни и бг л вчи
иқти дий т т гия т қдим этил диг н и л , тл ни , ли т м нид н
қ б л қилиниши, ф қ л м нф тл ини и бг лиш, л ни ци л
жи , тд н им ял ш, ци л иқти дий ив жл ниш д т л ини м лг
ши ишд м в фф қиятг э иш вини т ъминл йди.

в д из б шқ иш, н тўғ и иқти дий и т, иқти дий
и л , тл ни м лг ши иш м низмл ид б зилишл лбий ци л
қиб тл г либ к лиши в иқти ди тд т нгликни я тиши м мкин

Д вл тнинг иқти дий и ти н ф қ т иқти дий в ци л
м мм л ни , л этишг тўғ и йўн лти илг нлиги, б лки б з ий
иқти ди т т л бл иг м в фиқ к д л ни т й л ш, зл к из вишд
л нинг м л к ини ши ишни т ъминл ши к к.

ъм ий-б й қб злик тизимининг м лд л ў ниг янги в ш
б шқ в к д л ни т й л ш – иқти дий и л , тл ни м лг ши иш
в ци л иқти ди тни я тишнинг м им мили и бл н ди.

1.2. ци л иқти ди тнинг к нц пт л л и

янч иб л : *ци л иқти ди тнинг к нц пт л л и; н кл ик
н з ия; ин тит ци н лизм; иқти дий ин тит тл ; к нц пциял ; “иқти дий
ф в н т м ш д ж и”, “ м мий м вв т кў т вчи д вл т” ; “б з
ци лизми”, “иқти дий б з ўж лиги”, “ ци л иқти ди т”.*

Илмий йўн лиш иф тид ци л иқти ди тнинг иятл и, ш
т м д , ни б т н яқинд п йд бўлг нлиги бил н иб тлиди .

нинг иккинчи я мид иқти ди тнинг ци л йўн лти илг нлиги
кўп қ эътиб ини қ тг н к нц пциял п йд бўл б шл ди. “ ўл
кўлчилик д вл ти”, “ лқ к пит лизми”, “Б з ци лизми” д г н
н з иял п йд бўлди. Б к нц пциял н гизид ж миятнинг м им
ци л м мм л ини чиш бил н б флиқ бўлг н, би инчи н вб тд ,
лқ ф в нлигини кўт ишг қ тилг н ф ял и т ди. ци л

иқти дитнинг фл фийн гизи и блнгн иқти дий цилгия дгн
илмий фик йўнлишининг ивжл нишини м фф қиятли дб и блш
м мкин. Иқти дий цилгия фяли и цил иқти дит
кнц пциял ининг б ч йўнлишл ид ўз кинитпди.

цилж нл ивжинқтинз идн илкб иқти дий
тдил ўткзиш , ктли нлиб лизм нм яндли тмнидн
м лг ши илди. Иқти дий цилгия тшнчл ининг бтфил
тзд тўлиқ тизимини би инчи бўлиб к б тклиф қилгн. Лкин,
цил иқти дит илмий йўнлиш ифтид нинг 50-60
йилл дги цил в иқти дий ж нл ни бғлш чн
м в фф қиятли , кт қилгн . П н в . мл цилг-
лимл нмл и билн б в ит бғлиқди . 80-90 йилл д иқти дий
цилгияни интит цинллшти иш ж ни флқ м лг ш
бшлди. Илмий тилд “ цил иқти дит”, “интит цинл иқти дит”,
“ цил иқти дит” тшнчл ипйд бўлди. Б тшнчл , зи ги
кнд цил иқти дитнинг илмий йўнлиши ифтид ҚШ, Ф бий
в п ммл ктл и в ияд кнг т қлгн. Кўпл б м н г фик
т дқиқ тл , д ликл , ўқ в қўлл нм л нш қилинди. ияд
иқти дий цилгияг тгишли элкт н л ни т иш, тнлш,
т тибг лиш, ишл б чиқ иш билн шғллндигн иқти дий
цилгик кзи флият кў тмқд . Иқти дий цилгия
и ти лиги бўйич ш м т ил т й л нм қд . цил иқти дит
, қид г пи к, б йўнлишд кнг қ м вли н ш л т лич эм . Г.
Э. лзинг нинг “ цил иқти дит” д лигининг нш қилиниши
л ид эътиб г з в ди . зк д ликд цил иқти дитнинг
фн в т дқиқ т м в з и ифтид м ллифт лқини билгн.

Иқти дий цилгия в цил иқти дит ўт ид м им
ф қл и билн би қт д ўшшт м нл и , м м в ж д. Икк ви , м
ж миятнинг иқти дий , тдги цилж нл ни ўгнди. Иқти дий

¹ кв , “Дли ви ” нш и ти, 2001й., 368 б т.

, тнинг ци л гия и ки иқти дий ци л гия ф ни иқти ди тг
ци л нд ш вл ни т й л йдиг н илмий йўн лиши б лгил йди.
З м н вий иқти дий ци л гия э , м т дқиқ т ишл ини либ
б иш ч н ин тит т ш клиг к лти илм қд .

Иқти дий ци л гия , зи ги к нд би н ч т м қ в
йўн лишл г эг . Ул ид н т ци л гия и, қишл қ ўж лиги
ци л гия и, ив жл ниш ци л гия и, к мб ф ллик ци л гия и,
т дби к лик ци л гия и, м н жм нт ци л гия и, м н т
з и л ининг кўчиш ци л гия и к би бўлимл ни қ йд қилиш
м мкин.

Иқти дий ци л гия, ф л ф ф нининг йўн лиши иф тид ўз
ичиг я т вчи т ш нч л иф тид , йниқ иқти дий нг,
иқти дий т ф кк , иқти дий м д ният, иқти дий қизиқиш, иқти дий
тти- , к т, ци л-иқти дий т тип в б шқ л ни қ м б л ди.
ци л иқти дий ив жл ниш ч н т ли б қичл д иқти ди тг
ж м тчилик ин тит тл – и ий, , қ қий, диний в б шқ л нинг
т ъ и ини т ,дил қилишг кўп қ эътиб ж тилиши ди .
Иқти дий ци л гия иқти дий , ни т в в изм тл ни ишл б
чиқ иш в т қ имл ш бил н б флиқ лл в в зиятл тизими иф тид
иф д л йди. Иқти дий , и ий, т ълим, диний в б шқ ин тит тл
бил н би қ т д ци л б т нлик тизими иф тид ў г нил ди.

ци л иқти ди т, иқти дий ци л гияд н ф қли вишд
иқти ди т в ж мият с ци л , ти ўз л қ л и қ н ниятл ини,
ци л ж нл ив жл нишиг иқти ди тнинг т ъ и қилиш
м низмини в , к инч , ци л милнинг иқти ди т ив жл нишиг
бўлг н т ъ и қилиш м низмини ў г н ди.

Иқти ди т в ци л иқти ди тнинг ўз л қ ид м к зий
бўғини д б д им шиб б тг н э ,ти жл г эг бўлг н ин н
и бл н ди. Ўз н вб тид ин н мили иқти ди т ив жл нишининг
ий ш тиди .

Иқти дий в ци л , л нинг ўз л қ қилиш д ж и
н ф қ т иқти дий, б лки и ий милл и бил н б флик.

Ин тит ци н лизм к нц пциял ид ци л д вл тни я тишд
и ий , миятининг в т ли ж м тчилик т шкил тл нинг ф л ли
н з ия и к нг т қ лг н. Иқти дий ив жл нишнинг ци л
йўн лти илг нлиги , л қил вчи д ж д д вл т иқти дий т т гия иг ,
д вл т кимлигининг бь ктл и ий и ти иг в б шқ в тизимиг
б флик.

ци л йўн лти илг н б з ий иқти ди тни я тишд и л , тл
иқти дий ў ишнинг б қ лигини т ъминл ш, ж миятнинг м ън вий
ив жл ниш, , лининг ф в нлиги кўт иш з иятини и бг лиш
л зим. Б нд н т шқ и, ци л-иқти дий ж нл ни гл б лл ш вининг
ж д лл ниши ш итид , т шқи иқти дий л қ л ни к нг йишини
ин б тг лиши к к бўл ди.

Ин нг ни б т н ф б з г ид нд ш в д г нд , ин н - ишл б
чиқ иш мили, т дби к ч н д м д я т вчи иш к чини т ш ниш
м мкин. Унинг м н т н мд лик д ж и ишл б чиқ иш , жми в
ф йд миқд иг т ъ и қил ди. Ш д “Иқти дий ин н”
к нц пция и в ж дг к лг н.

Б к нц пция бўйич д м - энг юқ и д м дл ни лиш
т м йилид н к либ чиққ н , лд ўз ж л ини в ҳ к тл ини
т з диг н қил н фик л вчи бь ктди .

Б к нц пцияг ни б т н ци л иқти ди тд ин н, д им шиб
б тг н э ти жл и бил н, иқти ди т ив жл нишининг пи в д
м қ ди бўлиб и бл н ди. Э ти жи қ нди илг н т қди д гин ин нд
ишл б чиқ ишг бўлг н н мли қ , к т қилиш и т ги уйғ н ди.

ци л иқти ди тнинг к нц пт л и “ жин лизм”
к нц пция и н ми бил н м ш , бўлг н – ч кки н флик н з ия и

¹ Қ нг: в м нный эк н мич кий л в ь. . 1997, 397.

и бл н ди. Иқти дий н з иянинг кл ик м кт би ишл б чиқ иш в
т клифни ў г нишг л ид эътиб ни қ тг н. жин ли тл
иқти дий ж нл ни ў г нишд бѣ ктив-п и л гик л бд н к либ
чиқ ди. Кл ик м кт б н м янд л и т в қийм тини б з бѣ ктл
ишл и бил н б флик бўлм г н бѣ ктив миқд д б и бл г н
бўл л , м жин ли тл к нц пция ид э , қийм т бѣ ктив милл ,
ин н т йф л и қ ли никл н ди.

флик н з ия ининг м нб л и и т т л, ю г л г ид бўлиб,
м жин ли тл т м нид н к йинч лик ив жл нти илг н. Ул б
н з ияни б з ий иқти ди тнинг ч кл нг н л ш итл д н
к либ чиққ н , лд б йитг н. Янги ч кки миқд , ч кки т дил
н з ия ини я тг нл . жин ли тл н з ия иг кў иқти дий , т
- б би н м мм л ни , л этиш ч н льт н тив йўлл ни т нл ш
ж ни й б диг н т ли б з л йифинди иди . д тд , д мл ўз
д м дл ид н к либ чиққ н , лд э , ти жл ини қ нди ишнинг к тм -
к тлигини ниқ т вв қил л ди.

Ч кл нг н д м дл ини т қ имл шд м мий қ ниқишини
тўл лигини т ъминл ш ч н , к т қил ди. , би ишл б чиқ вчи
ч кл нг н м лни, яъни имк ниятл д н к либ чиққ н , лд ишл б
чиқ вчи милл ни тиб лишд , м дди ш нд й , к т қил ди.

жин лизм к нц пция и ч кл нг н л д н қил н
ф йд л ниш л ини я тг н Уильям т нли Дж в н , льф д
ш лл (нглия), К л нг , Ф ид и Ф н из , йг н Ф н Б м-
Б в (в т ия), Л н ль (Шв ц ия), Дж н Кл к (ҚШ), Кн т
ик ль (Шв ция) к би т дқиқ тчил н ми бил н б флик.

Ч кки н флик н з ия и к йинч лик т л б в т клиф қ н ни, б з
м в з н ти, и т ъм л т нл ви, б ф қлик эг и чизиғи, лиққ т тиш в
б шқ кўпл б к нц пциял ни я тишг л н ди. жин ли тик
нд ш в кўпл б м мл к тл д , ш ж мл д н, ўтиш д в ини б шид н

к чи т г н м мл к т л д т й л н диг н в м л г ши ил диг н
ци л д т л ни т й л ш д к н г қўлл нил ди.

жин лизм иқти дий н з ияд , қиқий инқил бни м л г
ши ди. Кл ик и ий иқти д н з ия и бўйич ишл б чиқ иш , и
м м л , иг ни б т н би л мчи и бл н г н бўл , м жин ли т л
э бил мчи , иф тид и т ъм л қилиш , ини билг н в ,
к йинч лик, л ишл б чиқ иш в и т ъм л қилиш ў т ид ўз
л қ нинг м вж длигини кў ти б б г н. Кл ик иқти дий н з ияд
ш ий и т ъм л қилиш м мм и эътиб д н м т л қ ч т д қ лди.

жин лизм э , ин н в нинг э ти жл ини би инчи ў инг
қўйдил . Ш бил н би г , н з иянинг в зиф и иф тид ,
и т ъм лчил нинг ш ий қизиқишл ини в м нф тл ини ў г ниш
д б и бл йдил . Б қ шл “и т ъм лчининг , тти-ҳ к ти”
н з ия ини я тиш ч н бўлиб изм т қилди.

ци л иқти ди т ф нининг л бий л и “ф в нлик
н з иял и бил н яқинд н б флик. , лининг ф в нлик м мм л и
ҳ ил д в л д кўпл б лимл ни қизиқти г н.

Иқти дий т ълим тл т и ид . мит, Д. ик д к би и ий
иқти д кл икл и, . ш лл, .П т , К. к л, .Пиг к би
м жин лизм н м янд л и ф в нлик н з ия ининг чил и
и бл н ди. Ф в нлик н з ия ининг м зм ни ин тит ци н лизм
т фд л и т м нид нб йитилг н.

XIX нинг и ид инглиз лими Г н и иджвик (1838-1900)
ўзини ф в нлик н з ия ини я т г н. Унинг ий ф ял и
қ йид гил д н иб т:

- 1) Ишл бчиқ иш в т қ имл ш ж нл ининг ўз
л қ л ид ш ий в ж м тчилик м нф тл би би и
бил н тўғ и к лм йди;

- 2) Б з м низмл и ф қ тгин м ли ишл б чик ишни т ъминл йди, л кин б йликл нинг м ли т қ имл нишини т ъминл й лм йди;
- 3) Д м дл т ки т қ имл нишини т ъминл йдиг н д вл т б з и “ д м” б иб т иши, б э м мий ф в нлик д ж ини кўт ишг имк ният я т ди;
- 4) Ш ий в ж м тчилик м нф тл н ф қ т би -би и бил н тўғ и к лм йди, б лки л ид низ л , м бўлиб т ди в л , зи ги п йтнинг в к лг и вл днинг м нф тл и ў т ид т нл нг нлиги н м н бўл ди.

Б г нги вл д т м нид н м мл к тнинг т биий л ид н ф йд л нишнинг к кин ъ тл и к лг и вл днинг м нф тл иг тўғ и к лм йди.

иджвик н з ия и к йинч лик т Пиг нинг “Ф в нликнинг иқти дий н з ия и” (1912 й.) н мли ий ишид и иг ч тк зилг н эди. .Пиг т дқиқ тл ид иқти дий ф в нлик 2-т миқд г б ғлик , лд , л этилг н:) миллий д м д миқд и; б) миллий д м дл ни т қ имл ш ли. Пиг т ки қ (т нг вишд эм) т қ имл шнинг илмий ини я тг н. , қ нд й д м д к м ядиг н ч кки н флик Қ н ннинг т ъ и ид бўлишини т ъкидл б ўтг н. Б д вл т ин н ч н д м дининг ч кки н флиги к мб ғ лнинг д м дид н п т қ. Ш нд й қилиб, к мб ғ лл ф йд иг д м дл ни қ йт т қ имл шд б йл нинг з л и к мб ғ лл г ни б т н нч лик , миятли бўлм йди, д г н л чик иш м мкин. и , ят, д м дл нинг қ йт т қ имл ниши н тиж ид лқнинг м мий ф в нлиги ш ди.

.Пиг иқти дий инқи з ш итид иш изликни қи қ ти иш в ит и иф тид д вл т т м нид н ж м тчилик ишл ни т шкил этиш д б и бл нг н.

Ф в нлик н з иял и, илм - ил бўлишлигид н к тбий н з ,
ҳ лии т м ш д ж и в иф тини кўт ишнинг ий мили
иф тид д м дл ни т қ имл ш в ци л д л тчиликни т ъминл ш,
д г н ғ яг л н дил . ци л-икти ди т, ф в нлик н з ия иг
л нг н Ҳ лд , т қ им тчилик н з ия ини ишл бчиқ иш,
йи б шл ш, и т ъм лчилик м н б тл ини ўз б ғликликд т ҳлил
эт ди. ци л иқти ди т ч н энг м ҳим м л – иқти дий в ци л
ҳ л ни ўз б ғликлигини ў г нишд н иб т.

ци л иқти ди тни ў г нишд л би тг ид би инчи бўлиб
Я. инб г н в Г. ю д лл т м нл ид н я тилг н “Гл б ли тик ”
н з ия и л ид , миятг эг . Б н з ия “Гл б ли тик л и”д
янги к мл к ф н иф тид илмий жи , тд н л нг н. Б лимл
“ , лқ т тибни қ йт кў иб чиқиш” м ъ з ни зишд ишти к этг н.
Б м ъ з д м ллифл “Янги лқ иқти дий т тиб” ғ я ининг
илмий ини я тиб б дил . Ул ж , н иқти дий м н б тл ни
т тибг лиш з иятини т ъкидл г нл . Ул т м нид н
“Ин ниятнинг м мий м и” к нц пция и т клиф қилинг н. Б
к нц пцияг кў ж , нд ги б ч т бий л л ид
м мл к тл г эм , б лки б т н ин ниятг т гишли бўлиши к к.

XX нинг иккинчи я мид ин тит ци н ли тл т м нид н
“ н ж л инқил би” в “Ж м тчилик к пит лизм” н з иял
т клиф қилинг н эди. Б к нц пциял бўйич з м н вий к пит ли тик
ж миятд д м н п лиял шти иш в м лкнинг т қ қ қилиниши ўй
б м қд . , кимият л ид ш л кўлид эм , б лки б шқ вчил ,
т н к тл , ж м л кўлид тўпл нг н бўл ди. “ н дж л
инқил би” к нц пция ид ишл б чиқ ишни энг юқ и д м дл ини
лишг эм , б лки ж м тчил ик м нф тл ини м лг ши ишг
йўн лти иш ғ я и ю итилг н “ лқ к пит лизми” к нц пция ининг
т фд л и к пит лизми XIX к пит лизмд н к кин ф қ
қил ди д б т ъкидл г н. Ҳи д лик ж миятл ининг ив жл ниши, ,

би иннинг ққи қциял г ч к из миқд д эглик қилиш, кпит лнинг би қи мининг эги бўлишг, ишл б чиқ ишни бшқ ишд в д м дл ни қйт тқ имл нишд ишти к этиш имк ниятини б ди. Иш б вчил в лл нм ишчил ўт ид ч г л йўқ бўлиб к т япти. Кпит ли тик фйд , лқники бўлм қд . Двл тнинг ф л қйт тқ имл ш ф л ли, кичик бизн нинг в ишл б чиқ иш и д лик тизимининг ив жл ниши индивид л в ил д м дл нинг шиб к тишиг , ци л г ҳл ўт ид ги т ф в тл нинг йўқ лишиг либ к лм қд .

нинг иккинчи ямид иқти ди т , ид ют қл г э ишилиши, изм т кў тиш , нинг ли кўч йиши, иқти ди тнинг б т кт ининг ив жл ниши м н б ти бил н “П тинд т и л ж мият”, « б тл шг н ж мият» к нц пциял и в ж дг к лг н. “ б тл шг н ж мият”нинг м ллифи и бл нг н м ик лик ци л г Дэниэл Блл, з м н вий ж миятни ўзг ти вчи в ҳ к тл нти вчи к чи иф тид илмий –т ник инқил би т н лг н. Унинг фик ич , п тинд т и л ж миятнинг м к зий м мм и нив ит тл в илмий-т дқиқ т м к зл ф лиятини т шкил қилиш д б и бл ди.

б т м н п лл шти иб бўлм йдиг н м , л тди . Блл т ъкидл г нид к “.. м лк б г н ф қ т , қ қий ф нқцияди , к п ция х ий м лкчилик ин тит тининг х иятл ини йўқ тиб, ф қ тгин т шкил т ш клини иф д йди”¹. Ин ннинг ж миятд ги ў ни, т т и, ф в нлиги з м н вий ш итд м лкий б йлигиг қ б эм , б лки к би в билимни ўзл шти иш д ж иг б флиқ бўл ди.

“П тинд т и л ж мият”, “ б тл шг н ж мият” к нц пциял и ци л иқти ди тг ж нл ни ў г нишг д м б ди. Илмий – т ник т ққи ти (И) ци л иқти ди тнинг м ддий-т ник б з ини я тишнинг м им ш ти и бл н ди. И ид м н т

¹ Қ нг. Ю.Б. Ю п в “ т н вл ни и звити эк н мич к й н ки”. шк нт, 1999, т 299.

н мд лигининг шишиг э ишил ди, ўз н вб тид ишл б чик ишни ив жл нти иш, д м дл ни в м мл к т , ли ининг т м ш д ж ини ши ишнинг м им мили и бл н ди.

З м н вий ж миятни н з ий жи , тд н т лқин қилишд ян би “ п инд т и л ж мият” к нц пция и изм т қил ди. Б к нц пциянинг я т вчи и иф тид м ик лик ци л г - лим Элвин ффл ни кў тиш м мкин. п инд т и л ж миятнинг л вчи т м ни, ффл фик ич , нинг в қтинч лигиди . Яъни, к нд лик , тд ҳ ди л нинг янгил ниши ь тл т зл шишини билди ди (н л ни би м т ишл тиш, д мл ид л қ л нинг т зл шиши, миг ция ж нл ининг кўч йиши, к бни т з-т з лм шти иб т илиши, , т итмининг м мий т зл шиши, , т иф тини шиши в б шқ л).

ллиф фик ич , , тнинг т з ўтиб к тиши в иф тининг шиши м лкчилик м н б тл нинг жиддий ўзг ишиг либ к л ди. И т ъм лчил м л-м лкни эм , б лки т тл ни ж мл й б шл йди.

т - кин м лкчилик и и ти йўқ либ к т ди. д мл д “т шл ш” п и л гия и ив жл н ди. Б н з ия м яш ш , қиг эг . Л кин й им қизиқ ли л в т в иял бил н би қ т д (т в л в изм тл б з нинг т з янгил ниши, э , ти жл д в и т ъм л қилиш т кибид т ққи т ўзг ишл в б шқ л) й им ф ялл ци л иқти ди ти х эм ди (“т шл ш” янги п и л гия и, и т ъм лчил м лкни эм , т тл ни йиғиш).

Иқти дий ив жл нг н м мл к тл д ш , л лининг к йинч лик п йиши , қид ги б ш тл и, й м н т , миятининг шиши м н з лиди . Ўтиш иқти ди тини к чи тг н м мл к тл и ти ид ч қ ў г нишни т л б қил вчи кўпл б н з ий л йи , л м вж д. Юқ ид йтиб ўтилг н к нц пциял д ги кўпл б ф ял ци л йўн лти илг н б з иқти ди т миллий м д лини я тишд ф йд ли бўлиши м мкин.

ци л иқти ди тнинг з м н вий к нц пциял и к чли ци л
жих тд н йўн лти илг н б з ий иқти ди тг л нг н янги ж миятни
я тиш н з ия и в м ли тид ўз к ини т пг н. Ш н қт и н з д н,
ж мият ив жл нишининг з м н вий б қичид ци л иқти ди тнинг
й им м д лл ини кў иб чиқиш м қ дг м в фик.

1.3. ци л иқти ди тнинг з м н вий м д лл и

янч иб л : ци л иқти ди т м д ли; т и ий ш т-ш итл и;
г и ий ш итл ; миллий , иятл ; н либ лизм; ци л б з ий
иқти ди т; Шв д м д ли; Г м н м д ли; м ик м д ли ия м д ли.

ци л иқти ди тни ш клл ниши в ив жл ниши ж нл и
т ли м мл к тл д ги ци л-иқти дий м н б тл тизими иф тид
т и ий, г и ий, миллий, иқти дий, и ий в б шқ иятл и
эг . Л кин б ч м д лл ид н либ лизм к нц пция и т ди.

либ лизм к нц пция и ид э , илм - ил э ти жл г эг
бўлг н ин н , қид ф м ў лик қилиш ф я и т ди. Ж миятнинг , би
ъз и вв л д л қилм йдиг н, йниқ , ин ний ф зил тг , ш ий
ив жл ш э кинлигиг к би , қ қл г эг . Ж миятнинг б ч ъз л и
б лгил нг н , қ қий м ъ л в м ддий ч г л миқ ид ш ий
ф в нлигини нгл ш в м лг ши иш ч н т нг имк ниятл г эг .

“ ци л б з иқти ди ти” Г м ния м д ли

Янги иқти ди т м д лл ид н би и Г м нияд м л қил тг н
“ ци л б з ий иқти ди т” и бл н ди. ци л иқти ди тнинг
Г м ния м д лининг илмий ини н либ лизм ф я и т шкил эт ди.
Б к нц пциянинг н гизини к чли д вл т т м нид н т ъминл н диг н,
э кинлик т м йилл иг л нг н, ци л йўн лти илг н иқти ди тни
ш клл нти иш в зиф и и бл н ди. Б ф ял ци л - б з ўж лик
к нц пция ини я тиш ини т шкил қил ди. льф д юлл - м к,

¹Қ нг. Л мп . “ ци льн я ын чн я эк н мик ” . “Д л ”, 1994, т 67).

л к нд ю т в, ильг льм пк б к нц пциянинг м ллифл и
и бл н ди. ци л б з ий иқти ди т к нц пция ини ив жид в б
к нц пциянинг ий ф ял ини у шд н к йинги F бий Г м нияд
, тг б в ит ж ий этишд Людвиг Э днинг ли в Хизм ти к тт
бўлди. ци л б з ий ўж лик к нц пция и м лифл и м зк
м д лининг м зм ниг иқти дий э кинликнинг л зимлиги, д вл т
т м нид н э кинликнинг к ф л тг нлиги, ф қ л нинг ци л
им ял шни в ци л д л тни т ъминл вчи к чли ци л и тни
д вл т т м нид н м лг ши иш к би иятл ни ингди г н эдил .

зк к нц пцияд “ ци л” т ш нч қўйид гич т лқин қилинг н:

1) би инчид н, иқти дий м ли бўлг нлиги м н б ти бил н
б з иқти ди ти ж миятнинг б ч ъз л ф в нлиги ч н
ш т-ш итл ни т ли д ж д я т ди в ци л т би тг
иятг эг бўл ди.

2) иккинчид н, б з ўж лиги ци л н м қб л қиб тл либ
к л диг н , ди л ни ч кл ши к к. Э кин ци л ж ннинг
н тиж л ци л жи , тд н йўн лти илг нлиги н қт и н з ид н
т , дил қилиб т з тилиши л зим.

ци л б з ий иқти ди т м д ли б з б ъ ктл ининг э кин
ив жл нишиг , ўзининг ци л м нф тл ини нгл б лишг в ш ий
м ъ лиятни т тишг , б з д ги в зиятг м в фиқ м к зл шти иш
тизимини йўқ т вчи қ л ни қ б л қилишг йўн лти ил ди. Д вл т
иқти дий и тини ин н м нф тл иг қ тиши л зим,

ци л б з ий иқти ди тнинг м мий к нц пцияг бин н нинг
м қ ди в б м к дг э ишиш в ит л и қўйид гил д н иб т:

1) Энг юқ и д ж д ги ф в нликни т ъминл ш. Б м қ д -
э кин қ б тчилик, иқти дий э кинл шти иш ч н з бўлг н
ш итл ни я тиш, ж миятнинг м н тг қ ди ъз л ининг тўлиқ
б ндлигиг интилиш, ишл шни х л йдиг н , би кишиг
к ф л тл нг н д м д, т шқи вд нинг э кинл шиши, в лют л нингн

э кин лм ш вини, , лқ м н т т қ им тини к нг йти ишни, т шқи
иқти ди т ф лиятни э кинл шти иш қ ли э ишил ди. Б л нинг
б ч и энг юқ и д ж ли ф в нликни кўт иш ий йўлл и б либ
и бл н ди.;

2) ци л д л тли п л тизимини в ий м лл (т в) в
Хизм тл нинг н л и б қ лигини т ъминл шд н иб т. Б
м қ дг м т қил эми и н б нкнинг м вж длиги, д вл т бюджет тининг
ни б т н б қ лиги, м мл к т иқти ди тнинг д имий ў иши ид
тўл в б л н ининг я шил ниши қ ли э ишиш м мкин.;

3) ци л т ъминл нг нликни, ци л д л тни, ил л ни
ци л им ял ш, д м дл ни в м лкни д л тли т қ имл шни
ў н тиш;

4) , лини ци л им ял ш и ци л м , л т и бл н ди.
Б ж миятни ци л им ял шг йўн лти ил диг н, Ялпи Ички
М , л тнинг м ъл м қи миди . ци л т ққи тнинг в ци л
д л т изликни йўқ тишни ий г ви , л л қ б тчиликнинг
ив жиди . Д вл т ци л им ял ш тўл вл и, н ф қ , д м тўл вл и,
яш ш ж й ч н қ шимч тўл вл , д т циял ш клид д м дл ни в
м лкни д л тли т қ имл ш т дби л ини м лг ши ди.. ци л –
б з ий ўж лик к нц пция и ижтим ий- и ий т з тишл д б лгил нг н
ч кл нинг з иятини т ъкидл йди. Иқти дий и тд ш в
ижтим ий г , л нинг э кинлигини ч кл м лик к к.

Иқти ди тнинг в ижтим ий ж нл нинг итим ий б з ий
м д лиг м в фиқ ив жл ниши шд н к йинги д тл бки йилл нинг
қийин ш итл г , п йиш в кўт илишг қ м д н, Ф бий
Г м нияд иқти дий жи , тд н т ққий қилиниши, м им ижтим й
м мм л ни , л этиш қ л й ш итл ини т ъминл г н. мл к тнинг
Ф бий в Ш қий қи мл бил шг нд н ўнг иқти ди тнинг с ци л
йўн лиши бил шг н Г м нияни қ м б лди. ўпл нг н иқти дий
имк ниятл , жиддий ци л м мм л ни , л этишд ги т ж иб и

м мл к тнинг Ш қий қи мид ги ци л қийинчиликл ни , л этишг
д м б ди.

ЦИ Л ИҚТИ ДИ ТНИНГ М ИК М Д ЛИ

ци л-иқти дий ив жл нишининг м ик либ л б з ий
м д ли т дби к лик ф лият э кинлигини , т фл м
ғб тл нти иш, л нинг тўлиқ б ндлигини в н л
б қ лигини т ъминл ш тизими бўйич т зилг н. Б , л т , лнинг
энг ф л қи мини б йиши ч н ш ит я т ди. У шд н к йинги
д в л д ги ҚШнинг к чли иқти дий қ д ти ид ҳ ли т м ш
д ж и в т м ш иф тини юқ и кў ткичл г э ишиш
имк ниятл и п йд бўлди. Иқти дий в ци л , тнинг ўз л қ л
м ик м д ли м н т н мд лигининг юқ и д ж иг в ш ий
м в фф қиятл г э ишишнинг мм вий интилишиг л нг н. “Ум мий
тинчлик”, “ лқ к пит лизм”, “ лқ ф в нлиги” н з иял и м ик
т м шини к этти ди. Ж , н иқти ди тиг , кўпл б ци л
м мм л ҚШд лдинг илм йди. л н, ци л г л
ид ги т лик ци л т нгликк э ишиш в зиф и иқти дий и тд
йўн лиш иф тид ўз к ини т пм г н. Б нинг эв зиг к м т ъминл нг н
г л ч н ш ий имти з в н ф қ и бид н м ъқ л т м ш
д ж и т ъминл н ди.

Энг м ли бўлг н б з ий иқти ди т , м ци л ив жл нишг
й им вф т ғди ди, жиддий ци л м мм л г либ к лиши м мкин.
Ул д вл тнинг ф л ци л и ти қ ли , л этилиши м мкин.
Д м дл ни т қ имл ш б з м низми т дби к лик ф лиятини
ғб тл нти ди т бий қ биялятг эг бўлг н, лий м ъл м тли, м н т
м л к иг , тўпл нг н к пит лг в м лкг эг бўлг н д мл юқ и
д м дл г в т ъминл нг н , тг эг . Б нд н т шқ и, би н - би
б бл г кў юқ ид йтиб ўтилг н т м нл г эг бўлм г н д мл

т иф и , м м вж д. К к ин нл , жи м ний в қлий н қ нли
ж мият ъз л и, б в л , иш изл , тим б л л в б шқ л ж мият
т м нид н ё д м в кўлл б-қ вв тл нишг м , т жди .

, тт , ҚШ к би иқти дий ив жл нг н м мл к тд қ мб ф ллик
м л и энг жиддий т зд м мм , лич қ лм қд .

ҚШ ҳ к м ти иқти дий и тининг энг м им в зиф и -
д м дл д ги т ф в тл ник м йти иш и бл н ди.

Б и тнинг м им йўн лти ишл и, қўйид гич ди :

- 1) ҳт жл , б қим нд л , н ги нл , иш изл г д м п лини
тўл ш ч н м лж лл нг н т н ф т тўл вл ни ж ий этиш;
- 2) “ дик ” ци л д т ни м лг ши иш. Б д т к лликл
бўйич д вл т т м нид н ф т л ш, б п л тиббий д м
кў ткичд н иб т.
- 3) Б з д н ш клл нишиг д вл тнинг л ш ви қ ли
д м дл нинг қ йт т қ имл ниши. Д вл т ф м лик ўж ликл
м ҳ л тиг к ф л тл нг н н л б лгил йди.
- 4) Энг к м иш қининг ч г л и қ н ний д б лгил ш.
- 5) Б д вл т кишил д м дл ининг би қи мини лиқ тизими
қ ли д м дл и ў т ч д ж д ги п т бўлг н ци л
г л г б иш. (“ бин Г д м и”).

дби к лик э кинликк , қ б тчиликк , б з в б з г ид
бўлм г н м низмл и қ ли д м дл қ йт т қ имл ниши
ж ниг д вл тни л ш виг л нг н м ик либ л б з ий
м д ли , лқ т м шининг юқ и д ж ини т ъминл г н. Л кин
иқти дий ў иш в , л қилинм г н ци л м мм л ид д им
зиддиятл п йд бўлиб т ди. Иқти дий п йиш, инфляциянинг
кўч йиши, иш изликнинг шиши, , бий ж тл нинг шиб к тиши
д в л ид м ик ҳ к м ти ци л э , ти жл г ж тл ни
к м йти иш, н ф қ л ни, д м п лл ни, иш ҳ қини м зл тиш к би
т дби л ни м лг ши ди. м қл к б юшм л и ўз

ЪЗ Л ИНИНГ ЦИ Л Ў ЛИНИ Я ШИЛ Ш М Қ ДИД Д ИМ , К М Т БИЛ Н
К Ш ЛИБ Б ДИ. Х К М ТНИНГ ЛИҚ И ТИ, Д М ДЛ НИ Қ ЙТ
Т Қ ИМЛ НИШИНИНГ ЛБИЙ Т Ъ И И Д ИМ Т НҚИД ТИД ЛИН ДИ.
М ЛД ГИ ЛИҚ И ТИ Б Й В К МБ Ф ЛЛ Ё Т ИД Т Ф В ТНИ
ҚИ Қ ТИ М ЙДИ, Б ЛКИ, К ИНЧ , Б Ф Қ ЙИЛД Н ЙИЛГ ОШ Б М КД .
ТИЖ Д , К М ТНИНГ ЦИ Л Д Т Л И Д ИМ ЁЗГ ИБ Т ДИ. К ЙД
КИЛИШ Л ЗИМКИ, ЖИДДИЙ ЦИ Л М ММ Л НИ , Л ЭТИШД ҚШ Т ЛИ
Л Г ЭГ .

“ **ЦИ Л ЙЎН ЛТИ ИЛГ Н ИҚТИ ДИ ТНИНГ**” ШВ ЦИЯ М Д ЛИ.

ЦИ Л ЙЎН ЛТИ ИЛГ Н ИҚТИ ДИЙ М Д Л ШВ Д М КТ БИГ ДИ . Б
К НЦ ПЦИЯНИНГ ЭНГ М Ш , Н М НД Л И Г. Ю Д Л, Б. ЛИН, Г.К Л, Э.
ЛИНД Л, Э. Л НДБ Г, Б. Н НЛ И БЛ Н ДИ.

ШВ Д М КТ БИ НИНГ 30 ЙИЛЛ ИД В Ж ДГ К ЛГ Н. Ш П ЙТД
М МЛ К ТНИНГ ИҚТИ ДЧИ ЛИМЛ И “УЛ Ф Д П ИЯ”НИНГ Б БЛ ИНИ В
НД Н ЧИҚИБ К ТИШ ЙЎЛЛ ИНИ Т ПИШ БИЛ Н Ш Ф ЛЛ НДИЛ . ДЖ. .К ЙН
К БИ ШВ Д М КТ БИНИНГ Н М ЯНД Л И ЁШ ЙИЛЛ Д ЦИ Л
Т Н Ф ТЛ НИ М ЗЛ ТИШ В ИШ , ҚИНИ ҚИ Қ ТИ ИШ И ТИНИНГ
Я Қ ИЗЛИГИ ТЎҒ И ИД ГИ ФИК НИ К Н Т ТИБИГ ҚЎЙДИЛ . УЛ Т НГЛИКК
Қ ШИ П Л И ТИНИ Т ТИБГ ЛИШ Т Л БИ БИЛ Н ЧИҚДИЛ . УЛ
Т М НИД Н ИҚТИ ДИ ТГ Д ВЛ Т Л Ш ВИНИ К НГ ЙТИ ИШ, , ЛИНИ
ЦИ Л Ў ИМ ЯЛ ШНИ Т Ъ МИНЛ Ш, ЛИҚК Т ТИШНИ П Г ИВ ЛЛ ИНИ
Ж ИЙ ЭТИШ М Д ЛИНИ Я ТГ Н ЭДИЛ .

ЦИ Л ЙЎН ЛТИ ИЛГ Н ИҚТИ ДИ Т ШВ Д М Д ЛИГ ИҚТИ ДИ ТНИ
Т НГЛИК ИЗ ИВ ЖЛ НТИ ИШ М Қ ДИД Д ВЛ Т Т М НИД Н Т ТИБГ ЛИШНИ
ҚЎЛЛ Б-Қ ВВ ТЛ Ш ,Д М ДЛ НИ В М ЛКНИ Қ ЙТ Т Қ ИМЛ Ш М ММ ИНИ
Ф Л Ё Г НИШ, ИНФИЙ БИ Д МЛИК Ф Я ИНИ ҚЎЛЛ Ш , ДИ .

ШВ Д М КТ БИНИНГ Ф Я И И ЙЙ , К ТЛ , ЙНИҚ , ЦИ Л-
Д М К ТЛ Т М НИД Н К НГ ИШЛ ТИЛМ ҚД .

ци л йўн лти илг н иқти ди тнинг шв д м д ли б шқ
м д лл д н ўзининг к чли ижтм ий и ти бил н ф қл н ди. У
д т вв л м лкий т нг изликни қи қ ти ишг йўн лти илг н. Б
м қ дд к м т ъминл нг нл ф йд иг д м дл ни қ йт т қ имл ш
м низми ишл тил ди. Д вл т ий ф ндл нинг 4% эг бўлиб, ЯИ
фл қи мининг м мий мм ининг 70%ни қ пл йди. Б
ж тл нинг я мид н тиғи ци л м қ дл ч н.ишл тил ди.
Д м дл қ йт т қ имл ниши, н ликқ т тиш юқ и м ъ и
қ ли м лг ши ил ди. Ижтим й-иқти дий тизимнинг шв д м д лини
“Ф нкци н л ци лл шти иш” д б т йдил . Б тизим бўйич ишл б
чиқ иш в зиф и х ий к н л зимм иг юкл н ди, д вл т э
т м шнинг юқ и д ж ини қл шни т ъминл йди. Д вл т б ндлик,
т ълим-т бия, тиббий д м кў тиш, ци л ф т л ш в т н п т,
илмий т дқиқ т м л и к би ци л инф т зилм л ишл ини
т шкил этиш , қид қ йғ ди.

ЦИ Л ИҚТИ ДИ ТНИНГ ИЯ М Д ЛИ

Д , д вл тл и ид ия ци л иқти ди тни я тиш ч н
энг к тт иқти дий з и қ д тиг эг . Д вл т К н тит ция ининг 7-
м дд иг м в фиқ ия Ф д ция и ци л д вл т иф тид
т ъ ифл н ди. Б д вл тнинг и ти К н тит цияг м в фиқ ин ннинг
м н иб , т к чи иши в э кин ив жл ниши ч н ш итл я тишг
мўлж лл нг н. Б нд н т шқ и, м мл к тнинг ий қ н нид
д вл тнинг в зиф и – , би ин н , қид ф м ў лик қилиш в
ф қ л м жб иятл и – ўз ф в нлиги ч н к ф л тл нг н э кинлик
в м лк м н б тл и ид ж в бг бўлиш к бил б лгил б
қўйилг н. Д вл т в ш д вл тд яш йдиг н , би ин н ў т ид ги
ўз м жб иятл м мл к тд ци л иқти ди тни ш клл нти иш ч н
з мин я т ди.

нинг 90-йилл ид м к зл шг н б й қб злик тизимининг ми илиши н тиж ид ия лимл и б з г л нг н ци л йўн лти илг н иқти ди тни ян д ив жл ниш йўлл ини т пишни б шл ди. Ш ҳ б йич , зи ги к нд кв Д вл т нив ит тид , ия Ф д ция ининг н т зи лиги қ шид ги н т Ин тит тид , Б шқ иш в т дби к лик Ин тит тид , Б шқ иш Д вл т Унив ит тид , “Иқти ди т лий м кт би” Д вл т Унив ит тид , кв ш , иқти ди т ин тит тид либ б илг н в д в м эт тг н илмий изл нишл л ид эътиб г з в ди . Илмий т дқиқ т н тиж л и м мл к тни в минт қ л ни ци л-иқти дий ив жл нти иш бўйич б ш тл и ишл б чиқишд к нг ишл тил ди.

Д нинг кўпл б м мл к тл ид гид к, ия Ф д ция ид , м ци л иқти ди тни ш клл нти иш ж ни кўпл б қийинчиликл в зиддиятл ни , л қилиш қ ли м лг шм қд . Д , д вл тл ид в Ш қий в п м мл к тл ид м к зл шг н б й қб злик иқти ди тид н б з иқти ди тиг ўтиш ий икки йўл бил н м лг ши ил ди:

-Иқти ди т л ини т зк лик бил н и л , қилиш б з м низмл ини ж ий этиш, б з ин тит тл ини я тиш қ ли;

-Иқти дий и л , тл д мид кин- т в б қичм -б қич б з иқти ди тиг ўтиш.

Би инчи йўл ш тли вишд “Ф л ж т пия” и л би д б н мл нг н. Б л б б з м н б тл иг ни б т н қи қ м дд т ичид ўтишг л нг н. ия Ф д ция и йн н ш б з и л , тл йўлини т нл г н. Б з иқти ди тиг ўтиш “Икки йиллик д т ”, “500 к нлик д т ”, “100 к нлик д т ”л в ж дг к лг н. мм , т кў тг нид к, б лгил нг н “д т л ” илмий жи , тд н л нм г н в м лг шм йдиг н лий д т л бўлиб чикди. Ул в т Иттиф қид 20 йилг мўлж лл нг н к мм низм ж миятини қ иш д т ид н ж д к м ф қ қил ди.

Иқти дий и л , тл нинг м в фф қият изликл , м лкчиликни в ч л шти иш қ ли и л қилиш, қишл қ ўж лигид ги, п л-к дит и тд ги м д из и л , тл н ф қ т иқти дий ў иш ь тл ид , иқти ди тни тикл шг , б лки ж миятд ци л т нгликк либ к лди. Б кўпл б к н л ф лиятининг т г тилишид , м лкни д л т из т қ имл нишид , н тг л нг н минт қ л д иш излик миқд ининг б қи шиб к тишид , иш , қи, н ф қ в д м п лл ни тўл ш к чикти илишид к ини т пг н. Ички и тнинг б қ излиги, , к м тнинг т з-т з лм шиб т иши иқти дий ив жл нти ишни т зл шти иш бўйич к нг д т л ни м лг ши иш в м им ци л д т л ни , л этиш имк ниятл ини б м ди в тў қинлик қилди.

Б г нги к н н қт и н з ид н ўтиш д в ининг ўтг н йилл ини, янги ци л иқти ди тни я тиш йўлл ини т иш, т ж иб л кўйиш в қти д б т в ифл ш м мкин. ХХІ нинг б шл и ия Ф д ция и ч н иқти дий қийинчиликл ни м в фф қиятли чиш ч н иқти дий в ци л ив жл нишд ги йўлг кўйилг н т л ни т з тиш ч н қ л й имк ниятл п йд бўлиши бил н иф д л нг н. , зи ги к нд иқти дий ў ишнинг юқ и кў ткичл иг э ишилм қд в ш д ци л м мм л ни , л этиш ч н и тикб лли д т л қ б л қилинм қд . Б г нги к нд к м тнинг иқти дий и тнинг м им ци л м л и к мб ф лчиликни қи қ ти иш, к йинч лик э ни б т м м йўқ тиш м л и б лгил нг н.

Яқин 10 йилликд м мл к тнинг иқти дий қ д тининг ян д кўч йиши в , лнинг п л д м дл ининг шиб к тиши мўлж лл нм қд . , к м тнинг ци л д т ид ин ний к пит лни ив жл нти ишг к тт инв тициял ни ж лб қилишг л ид ў ин ж тилг н. Ёлим в илм , ид ишл йдиг н димл нинг иш , қининг шиши м н б ти бил н “қ йтиб к лг нл ” , к тини кўлл б-қ вв тл ш , л тининг к ч йиши кўз тилм қд . , к м т п ў ликк ,

м мл к т б йлигини ўғи л шг , ци л д л т излигини тўғди диг н
б бл г қ шик ш ч л ини к ч йти м қд .

1.4 Ўзб ки т нд ци л иқти ди тни ш клл ниши

янч иборалар: Иқти дий и л тл нинг Ўзб ки т н м д ли; ци л
иқти ди тнинг , қ қий л и; ци л йўн лти илг н б з ий иқти ди т; д вл т
т фид н чиқ иш в , ийл шти иш; м лқд л инфининг ш клл ниши;
ци л-иқти дий ж нл ни э кинл шти иш.

, би м мл к т ўзиг ци л-иқти дий ив жл ниш т и иг
эг . ци л йўн лти илг н б з ий иқти ди т , зи ги к нд қ димги
фд в зм в қтид ги м нийл в ми м д в ид ги
д вл тчиликни ив жл нти ишнинг й им т м нл ини к этти ди.
Ш ни т ўкидл ш л зимки, йтиб ўтилг н д в л нинг ци л , тининг
й им т м нл и , лиг ч ў г нилм г н. Ўтмишд ги ци л-иқти дий
ж нл ни ч қ ў г нишг яқинд н эътиб б иш б ч лқл д
, мм в қт м мин ний н ъм тл м вж длиги, ш бил н би г , ци л
в иқти дий ўз л қл д н м н бўл диг н ж м тчилик
м н б тл м вж длигид н д л л т б ди.

Ўзб ки т нд ци л в иқти дий м н б тл нинг ўз л қл
м мм л иг илмий жи , тд н нд шиш м мл к тнинг з қ т и иг
эътиб б ишни т л б қил ди. Ўзб ки т н п блик и П зид нти И. .
К им в т ўкидл г нид к, з м н вий ж м тчилик , ди л г , қ нд й
м ж ти “...б й т и ий м г л нг н , лд , , мм эъти ф
қилг н д м к тик т м йилл в м ъ л г м л қилг н , лд , лқимиз
ч н м қ дд бўлг н н ъм тл д н” к либ чиқиши л зим .

Ўзб ки т нд ги иқти дий и л , тл м вж д бўлг н л д н
қил н ф йд л ниш в ит л и в м д лл ини т нл шни ин б тг
лг н.

¹ Қ нг. К им в И. . Ўзб ки т н, г интилм қд .. шк нт, 1999. .3 б т

Ўз йўлини т нл шд н лдин Ўзб ки т нд кия, ит й, Ш қий в п , К я, инг п , ҚШ к би м мл к тл нинг б з иқти ди т м д лл и ч қ в , т фл м ў г нилг н эди. Ўзб ки т н ч н шв д, г м н, яп н м д лл и , м фз л эди.

Ш ни т ъкидл ш л зимки, битт м мл к тнинг ци л-иқти дий ив жл ниш м д лини б шқ м мл к тг юз ки кўчи иб бўлм йди. , би м мл к т ўзиг иятл и в имк ниятл иг эг . Б д вл тнинг г и ий , л тиг , имк ниятл иг , д м г фик ж нл иг , миллий д тл , нь н л иг в б шқ кўпл б ци л, л қий-п и л гик иятл иг б флик.

1991 йилд Ўзб ки т н м т қилликк э ишг нд н ўнг, би я им лик м т мл к чи т з мид н к йин янги д м к тик , қ қий д вл тни в ф қ лик ж миятни қ иш ч н к нг имк ниятл я тилди.

т қилликнинг би инчи к нл ид н б шл б, йн н ш ж нг к нг қ тл мли м т и л , лим- , қ қш н л , и тш н л , иқти дчил , т и чил , д вл т в ж мият б бл ини ж лб этиш ж ни б шл нди. Ўтиш д в ининг, м ъм ий-б й қб злик тизимини б з ий тизимг йл нти иш ч н илмий жи , тд н л нг н д т л зим эди.

Ўзб ки т н м т қилликнинг би инчи к нл ид н қ лдинги т з мд н м бўлиб қ лг н жиддий м мм л ни м т қил , л этиш йўлиг ўтди. Ч қ гип т фия бўлг н би т м нл м иқти ди т, м т мл к т з мд н қ лг н б й т бийй в мин л м- ш вий л ни ишл тиш т киб, иш к чининг т қ им ти, н ш клл ниши в , ли и т ъм лининг т киби ўтмишнинг м и бўлиб қ лг н б й қб злик иқти ди тид н б з ий тизимг ўтиш м низмл и в ш клл ни м т қил вишд ниқл ш м л и в ж дг к лди.

Б з ий иқти ди тг ўтг н кўпл б м мл к тл нинг б й т ж иб ини ў г ниш Ўзб ки т нд ци л йўн лти илг н б з ий иқти ди тни ш клл нти иш з иятини т фди ди. Б т нл ш н ф қ т

ж , н т ж иб ини , т фл м и бг лишг л нг н эди, б лки
п блик , ли ининг яш ш ш итл и, нь н л и, д тл и, т м ш
т зи ин б тг линди.

Ўзб ки т нд ци л йўн лти илг н иқти ди тнинг ш клл ниши,
П зид нт И. . К им в т м нид н т ъ ифл нг н, ўтиш д в и
и тининг б шт ий т м йилл иг л нг н: Ул
қўйид гил д н иб т:

7 Иқти ди т и тд н т нди , нинг ички м зм ни бўлиши к к.
и т иқти ди тнинг к и бўлиб нинг ив жл нишиг Хизм т қилиши
л зим. Ул би -би и бил н б ғлиқ бўлиб, яг н б т нликнинг икки
қи мини т шкил қил ди. Б нд й ўз л қ д иқти ди т би инчи
ў инни эг лл г н яг н тизимнинг д тл бки бўғини иф тид м лд
бўл ди. Л кин б и тнинг иккинчи д ж ли эк нлигини билди м йди.
Иқти дий и т иқти ди тни м т қ мл шг , ив жл ниш
т т гия ини ниқл шг ,изм т қил ди. л нм г н, т ли иқти дий
и т иқти ди тг т з тиб бўлм йдиг н з б б ди в як ний
м қ днинг б б д бўлишиг либ к л ди. Иқти ди т в и т
ф қ тгин би г ликд к лишилг н , лд б ш ци л м қ д - , лининг
т м ш д ж ини ши иши в ци л ,им ял ш м қ дл иг э ишиши
м мкин.

Би ци л – иқти дий тизимид н б шқ иг ўтиш д в ид кўп
қийинчиликл в зиддиятл т бийй , лд ўй б иши м мкин. Ул ни
, л этиш ч н д вл т т м нид н к чли б шқ иш т л б қилин ди. йн н
д вл т б ч и л , тл нинг т ш бб к и и бл н ди. У иқти дий
ив жл нишининг би инчи ў инли йўн лишл ини б лгил йди,
ж миятнинг ци л-иқти дий в ци л-и ий , тининг т бд н қ йт
и л , қилиш и тини ишл б чиқ ди в м лг ши ди. Ўтиш д в ид
д вл т ий и л , тчи иди . Б мил битт ци л-иқти дий
тизимнинг б шқ тизимг йл нти иш ж нининг т тиб из

ив жл нишиг йўл қўйм йди, б ж ннинг б лгил нг н м қ дг қ тилиши в б қичм -б қич м лг шишини т ъминл йди.

3. Ўтиш д в ининг б шид к лг и ци л йўн лти илг н иқти ди тнинг , қ қий л ини я тиш л зим. Ўтиш д в ининг ўзи , қ қий г т яниши к к. Ф қ тгин , қ қий д вл тд иқти дий в ци л и л , тл нинг қўлг ки итилг н ют қл и зил ли н тиж л г э ишиш т ъминл н ди.

4. Д м г фияг ид иятл в м кк б ци л м мм л г эг бўлг н Ўзб ки т нд б з ий иқти ди тг ўтиш ж ни , лини к чли ци л им ял шни т л б қил ди. Ўзб ки т нд лдинги тизимд н , лининг, йниқ , қишл қ ж йл ид иш излик, энг п т т м ш д ж и м мм л и м бўлиб қ лди. Б нд н т шқ и б м мм г иқти дий инқи з м н б ти бил н кўч йиб к тг н иш излик м мм и кўшилди. Ум миттиф қ , миятг эг бўлг н кўпл б йи ик к н л ф лиятининг т г тилиши, биқ в т иттиф қининг б шқ минт қ л д н тк зиб т ил диг н м- ш в б ю тм л нинг тў т лиши иш изл нинг нини кўп йти ди. Иш излик э , д м дл м нб л ини қи қ ти ди в к мб ф л ил л нини ши ди. л б в т клиф т ъ и ид б з м н б тл г ўтиш м лл в Жизм тл г н л нинг к кин шиб к тишиг либ к л ди. Ж , н л б з иг м мл к тнинг чиқиши ички б з д ги н л нинг лқ д ж д ги н л г м л шишни т л б қил ди. ни ш клл нти иш, б з ий м низмл ни ж ий этиш ж ни ил л нинг п т д м дл и ш итид ци л им ял ш в ци л к ф л тл нинг к чли в м ли м низмини я тишни т л б қил ди. Ф қ т ш , лд б з иқти ди тиг ўтиш в м мл к тд ци л- и ий б қ ликни қл шни т ъминл ш м мкин.

Янги б з ий м н б тл ни ш клл нти иш б қичм -б қичлиги иқти дий и л , тл нинг м им т м ни и бл н ди. Б шқ м мл к тл нинг б з иқти ди тиг ўтиш т ж иб и Ўзб ки т нг тўғ и

к л м г н. Қи қ м дд тд б з ий м низмл нинг ж ий этилиши йифилг н ци л м мм л ни янд ч қ лшти ди в , лнинг қ шш қлигиг либ к л ди. Ф қ тгин б з ий м н б тл г б қичм -б қич ўтиш т кчи т м йилл д н би и и бл н ди. Б т м йил иқти дий и л , тл нинг б т н ички м нтиқини, кт ини б лгил йди. , қ қий ни, б з т кибини я тиш ч н м лкчилик, г м н б тл в ци л , л д ч қ и л , тл ни м лг ши иш ж ни в қтни т л б қил ди. Б ж н э , б з ий иқти ди тг б қичм -б қич ўтиш қ ли м лг ш ди. Б нд н т шқ и, б з г б қичм -б қич ўтиш ж ни д мл нгид янги иқти дий т ф кк ни, б з г ни б т н бўлг н п и л гияни, б з в зиятл иг м л шишни т л б қил ди. Б з ий иқти ди т ш итид ишл й л диг н янги вл д, к д л ни, м т и л ни т й л ш м мм ини , м л этиш з эди.

Ўзб ки т н п блик и П зид нти И. . К им в: “Биз ўзимиз ч н: б з иқти ди тиг к ш, инқил бий в й н ликл йўли бил н эм , б лким б қичм -б қич, яъни т д ижий йўл бил н ўтишни т нл б лдик. , би б қич- либ б ил тг н и л , тл т т гия ини м лг ши ишд бўғинди ”¹.

Б з ий м н б тл г б қичм -б қич ўтишнинг м им т м йили лдинги тизимд н қ лг н б ч иж бий т ж иб г э ти т бил н м н б тд бўлишни т л б қил ди. Ш бил н би г и л , тл нинг ий б қичл ини ж тиб лиш қ ид л иг и я қилиш в , би б қич ч н ниқ м қ дл ни б лгил ш в л г э ишиш м низмини никл ш л зим.

Ж н т ққи т т и ий ж ни ш ни кў т дики, Ш қ м мл к тл и ўзиг иятл г эг . Ул нь н л д н, д тл д н, фик л ш л бид н, э ти тк ликд н к либ чиқ ди.

¹ К им в И. . - “Ўзб ки т н иқти дий и л , тл ни ч к лшти иш й лид ”, шк нт, 1995, 12 б т.

Б з ид иқти дий в ци л ив жл ниш ўзб ки т н
м д лининг ф қли т м ни - ишл б чиқ иш и лиг бўлг н, ўз
ичиг б ч иж бий иятл ни минг йилл д тўпл г н нь н л ,
д тл и бл н ди.

ци л-иқти дий м н б тл и тизимнинг ф қли т м ни
П ЛИЗ ди . П т н лизм ид қ димги ит й ф йл фи
К нф цийнинг т ълим ти тг н. Б т ълим тд ҳ кимл в , ли ўз
м н б тл ни либ б иш қ ид л к ини т пг н. Б т ълим т ш кий
ҳл қий қ д иятл г т ян ди - , к м тг ни б т н , м т, лқнинг
э ти жл и , қид , к м тнинг қ йғ иши к бил г л нг н. Б
т ълим тг м в фиқ д вл т в , лқ ў т ид ги м н б тл т - н л
в б л л ў т ид ги ўз м н б тл г ў ш ши л зим. Д вл т
б и лқини ўзининг б л л ид к виши л зим. лқ э , ўз
н вб тид , б ини т - н ид к , м т қилиши к к. ил нинг к чли
л қий ф- д тл и, к лг и вл д қид ф м ў лик қилиш, к тт л ни
ҳ м т қилиш К нф ций т ълим тининг м им т м нл и д б
и бл н ди.

П т н лизм зў в нликни, инфий к шни, ци л низ л ни
инк қил ди. Б т ълим тг ци л к лишм вчиликл ни тинч йўл бил н
, л этиш ди . П т н лизмнинг кўпл б қ ид л и, Қ ъ нд н ўнг,
м м н д н ининг энг м им диний и и бл нг н ҳ ди
ҳикм тл иг ў ш шди . Ул д , м л н, “ т г ит т қилиш- лл ҳг
изм т қилиш бил н б б ” к би икм тл м вж д.

Ишл б чиқ иш и лиг ўз-ўзини ж м тчилик д
б шқ иш ш кли ди . и тизимиг м в фиқ, ил д в ж миятд
, мм ўз фик ини билди иши м мкин, л кин и ги қ қ б л қилишг
к к , , тий т ж иб г , билимг , , м тг з в бўлг н ин н
, клиди .

Б нь н д н к либ чиққ н , лд Ўзб ки т н п блик ид
ци л-иқти дий ж нл ни б шқ ишд ил , м , лл , қишл қд

ф қ л к нг шл иг к нг қ қл ни б диг н б шқ иш ижтим ий-
и ий т киб я тилди. лқнинг ж м тчилик нгид б шқ иш д вл т
г нл ини, т нл нг н б л ини , м т қилиш д т бўлиб қ лг н.
Д вл т ўз лқининг ф в нлиги, ж миятд тинч, э кин, ци л
им ял нг н , т , қид д им қ йғ ди.

Ўзб ки т н К н тит ция ининг 7-чи м дд иг бин н “ лқ д вл т
Ҳ кимиятининг би д н–би м нб иди . Ўзб ки т н п блик ид д вл т
Ҳ кимияти лқ м нф тл ини кўзл б в Ўзб ки т н п блик и
К н тит ция и Ҳ мд нинг ид қ б л қилингин қ н нл в к л т
б г н ид л т м нид н м лг ши ил ди”. Ж мият в д вл т
, тининг энг м им м л л и лқнинг м ҳ к м иг т қдим этил ди,
м мий в зг (ф нд мг) қўйил ди.

П т н лизм т ълим тиг кў б т н д вл т в милл т т қди ини
, л эт вчи м им қ л ни қ б л қилишд д вл т б и ж в бг ди .
У қ н нчиликк л нг н , лд д вл т д т л ини м лг ши иш
ч н л зим бўлг н т т гик л ни т қ имл шд к нг қ қл г
эг .

Ш нинг ч н ци л-икти дий ив жл ниш и тизимид
П зид нтг , зи л к м иг , лқ в килл ид н т шкил т пг н
м мл к т п л м нтиг м им л ж тилг н.

и тизимининг ян би , миятли ияти м вж д. Ғ бий
м д ниятининг м к зид “ н”, “ ники” н қт и н з ид н д н г
қ ш бўл , и м д ниятид “Бизл ”, “Бизл ники”, “ж миятчилик”
т ш нч л и ий ў ин эг лл йди. Б ият м иший, ишл б чиқ иш
м н б тл д , ци л , тд , д мл и тик м т қилиш т зид н м н
бўлм қд . Ш қий тизимд ж м тчилик, ж мият м нф тл и т нди .
Ин н Ш қд ж м , ци л г , нинг ъз и и бл н ди. Ш бил н
ж миятнинг , би ъз и б ч К н тит цин , қ қл г эг . Унинг
ш ий м нф тл и в м лки д вл т т м нид н им ял н ди.

Ш қ н нь н л , милл т м нт лит ти б ч м лг ши ил тг н
ци л-икти дий д т л д ўз к ини т пг н. Ул м лкчиликни в
б шқ иқти дий и л , тл ни м лг ши ишд и бг лин ди,
лқнинг ф- д тл и б з ий м н б тл нинг илм - иллигид
н м н бўл ди.

Ш қ д м к тия и ци л в зиятнинг к кинл ш виг йўл
қўйм йдиг н и л , тл ни ч қ лшти иш имк нини б ди. Б нд
и ий плю лизм, лът н тивлик, т ли ци л г л м нф тл ини
им ял ш и бл н ди.

Ш ни ҳ м қ йд килиш л зимки, д м к тик ж нл ти ияли
т зд ив жл нм лиги к к Д м к тик и л ҳ тл д вл тнинг ф л
ишти кид м лг ши ил ди. Ж м тчилик, н д вл т т шкил тл
ф лиятини ив жл ниши ч н д вл т қ қий ш итл я тиб б ди,
д м к тик ж нл ни к н тит циявий т л бл г м в фик б шқ иб
б ди. Д м к тик ўзг ишл б шқ илм г н ҳ л тл д и ий т з м
в ҳ лнинг й им ци л г ҳл и ид низ л п йд б лиши
м мкин. й им ҳ лл д л м н ҳ к ти в ж дг к лиши м мкин (
Б нг 20005 йилд ги Қи ғизи т н в к л и ми л бўл л ди). Ўтиш
д в ид д м к тик ўзг ишл тўлқинид эк т ми тик к чл п йд
бўлиши м мкин. Ул қ н ний ҳ кимиятни зў в нлик бил н ғд иб
т шл шг иниб кў дил . Б нд й к чл д т н ч т м мл к тл
т м нид н м ддий, ҳ бий, м лиявий в ғ явий т м нд н қўлл б
қ вв тл н дил . Д м к тик ж нл юқ и билимд нлик д ж ид
б шқ илг н т қди д б нд й ўзг ишл ни лқ қўлл б қувв тл йди в
эк т ми тик ҳ к тл г т гишли з б б ил ди.

Ш қ д м к тия и ш нч лик илм - илди , , лиг ч б , ди
и г ч ў г нилм г н.

ци л йўн лти илг н б з ий иқти ди тнинг ўз миллий
иятл иг эг бўлг н м к зий и минт қ и м мл к тл ид
ш клл ниш т ж иб и, ш б , из ўтиш иқти ди ти н з ия ини б йит ди.

Ўзбекистонда милли шилтаници йўналиш илгнбз ий
иқтидимда диннинг ивжлнн ммклтл нмни бўйич
цилиқти дини ятишдан янги имкниятлини чи
бмқд.

цили йўналиш илгнбз ий иқти дининг Ўзбекистонда

цилиқти дини тдиқт лбиятиг ид д лз б
мл дн би и - ўтиш двид шклл ниш б қичлини ўг ниш
и блнди. Иккинчи Ж, н У шидн к йин в пнинг, Жнбий
Ш қий ининг би қт ммклтл ид ўтиш д в и в ишл б
чиқ ишнинг шдн лдини д жини тикл ш ж ни 12-15 йилл
д в м этгн. Г м ния Ф д тив пблик, Япония, Жнбий К я
к би ммклтл ш д в м б йнид иқти дини т кибини т бдн
ўзг ти иб, Ж, нд ивжл нишининг т кчи ўинни эг лл гн.
Улнинг т ж иб и цилбз ий иқти дини я тиш б йич н м н
д б и блнди.

Шнитъкидлш лзимки, иқти дини мъмий –б й қб злик
тизимиднбз тизимиг ўткзиш ж ни, ил в қт з нлигид
д в м этиш мкин. Б в қтнинг д в мийлиги ммклтнинг ш ўтишг
т й г лигиг в л қилиниши лзим бўлгн мм л м кк блигиг
бғлиқ. Г ммклтбз ий йл билн ивжл ниш чнз ий
л г, т лич т ж иб г, ўтиш ж ннинг қийинчиликлини
к чи ишг, лнинг т й г лигиг эг бўл, б, лд Ф д тив
Г м ния пблик ид млг ши илгн “ф л ж т пия и” йўли
тўғ иклиши мкин. Б ммклтд тўғ ит нл нгн и т т ф йли
иқти дий ил, тл тзк лик билн, к кин тзд в б қичм -б қич
млг ши илгн. Ш в қтнинг ўзид п л и л, ти, н и л, ти,
м к зл шгн б шқ ишни қ йт қ иш, м лкчилик ил, тл и ммлг
ши илгн эди. лдинги иқти дий тизим т злик билн в й н қилинди.

П л и л , т л и н и ў т к з и ш қ л и л н и м ъ м и й т қ и м л ш
л б л и б к қ и л и н д и в э к и н в д - т и қ ш и т л и я т и л д и .
Ш н д й и л , т л н т и ж и д н л ў и ш и я и м й и л д т ў т т и л д и . Л .
Э д х к м т и б з и й м н и з м л б и л н б и қ т д , н ф з л и
х к и м и я т н и и ш г л и б и қ т и д и й и л , т л б и ш и г т ъ и э т в ч и
д в л т в и т л и д н к н г ф й д л н д и . м л к т д з и й қ н н и й
ш т – ш и т л и я т и л д и .

й и м м м л к т л , т т и - к т л и (и я , Б л г и я , У к и н ,
Қ и ф и з и т н) б з и й т и з и м г ў т и ш г “ ф л ж т п и я ” м д л и м д н и
к л т и м г н . Б н и н г и й б б л и - м м л к т л н и н г т з
ў з г и ш л г т й э м л и г и , , л и н и н г п т т м ш д ж и , б з и й
ў ж л и к н и б ш қ и ш н з и я и в м л и т и б и л н т н и ш г н т й л н г н
к д л н и н г й ў қ л и г и , ж м и я т д и и й н м в ф и қ л и л и к л и б л н д и .

Ўзб ки т н д ц и л йўн л т и и л г н б з и й и қ т и д и т н и н г ш к л л н и ш б к и ч л и

Ў т и ш д в и н и н г б ш л и д н қ Ў з б к и т н ц и л йўн л т и и л г н
б з и й и қ т и д и т г ў т и ш д ў з и н и н г йў л и н и т н л г н в ш йў л
К н т и т ц и я д ў з к и н и т п г н . Ў з б к и т н д м к з л ш г н -
б й қ б з л и к т и з и м и д н ц и л йўн л т и и л г н т и з и м и г ў т и ш
п б л и к д г и н и қ ш т - ш и т л ў з к и н и т п г н в ў з
и я т л и г э г :

1. Б з и й и қ т и д и т г ў т и ш н и н г ў з б к и т н м д л и з и й
, қ қ и й л н и б з и н ф т з и л м и н и я т и ш в я н г и ш и т л д
и ш л й л д и г н м т и л н и т й л ш б и д қў й и л г н
м қ д л г б қ и ч м - б қ и ч э и ш и ш и б и л н ф қ л н д и . Б з и й
и қ т и д и т г к ш , и н қ и л б и й , к т л б и л н ў т и ш й л и Ў з б к и т н
ч н н м қ б л . Ў з б к и т н б з и й и қ т и д и т г б қ и ч м - б қ и ч
т д и ж и й йў л б и л н б и ш н и т н л н г н . Б йў л “ ф л ж т п и я ”

л биг ни б т н з қ қ бўлиши м мкин. Л кин ўтиш д в ининг б шл ид ги иқти ди тнинг ив жл ниш д ж иг , лдинги тизимд н қ лг н т м шнинг п т д ж и , мд б шқ д м г фик, ци л-иқти дий ш итл иг м в фикди . Б з ий м н б тл г т ли т й г лик из ўтишни ж д лл шти иш, инқи з ҳ ди л ининг ч қ л нишиг , иқти дий инишг , иқти ди тнинг в ци л , л нинг ми ил шиг , б з ф ял нинг б дн м бўлишиг либ к л ди. Ж , н б з ид ги н л д ж ид э кин н л г т зл шг н , лд ўтиш , лининг ий қи мининг тўлиқ қ шш қлигиг , к чли иқти дий тишм вчиликк либ к лиши м мкин.

2. Ўтиш д в ид и л , тл д вл тнинг ф л т тибг л вчи ли бил н м лг ш ди. Ўтиш д в ининг б шл нғич б қичид иқти ди тни ўз-ўзини т тибг лиш б з ий м низмл ш клл нм г н, иқти ди тнинг б з т киби , ли я тилм г н, з б з ий инф т зилм м вж д бўлм г н, қ б тчилик ш итл и я тилм г н, м мл к т т шқи иқти дий л қ л ни ў н тиш в ив жл ниши ч н м ддий в м ън вий л г эг бўлм г н д в эди.

3. Ўтиш д в ининг д тл бки б қичи к кин ўзг ти ишл г , лини т й эм лиги бил н из л н ди. Б з м н б тл иг ўтишнинг б қичм -б қичлиги янги т фф к нинг я тилиши, б з ий иқти ди тд ўз нини в лини нгл ш. лкчиликк , м н т н тиж л иг янғич м н б тд б лиш. з м жб иятл и ч н ж в бг ликни зиш ч н з ди .

Б з иқти ди тиг б қичм -б қич ўтиш б шқ вчи к д л нининг янги вл дини т й л ш в т биял ш ч н з ди . Б з ий иқти ди т ш итид б шқ вчи к д л б з қ н нл и тўғ и ид ч қ билимл г , қ б тчи б з д ги м кк б в зиятл д т зк лик бил н тўғ и қ л ни қ б л қилиш қ билиятиг эг бўлиши к к, т ш бб к , б лик қ билиятиг эг бўлиши л зим. У б з в

д в л т д г и , м к л л д и д ў з м ж б и я т л и н и и ж э т и ш
ж в б г л и г и н и з и ш и к к . Я н г и в л д к д л и н и т й л ш т з
м л г ш м й д и . Б н и н г ч н т ъ л и м , и д ч қ и л , т л з .
К д л н и ў қ и т и ш в т й л ш б ў й и ч м д в л т д т л н и м л г
ш и и ш л з и м . И л ф т н и к в т н л г и я л н и , з м н в и й б т
т и з и м и н и , б и н ч т и л н и б и л д и г н в т н и г ф и д к б ў л г н я н г и
в л д ш м т и л н и т б и я л ш - ў т и ш д в и н и н г м и м т т г и к
в з и ф и д и . ш в л д ў з б к и т н к л ж г и д и . И н н и в ж л н и ш и г
ж м и я т ж т л и , м м л к т ц и л - и қ т и д и й и в ж л н и ш д т и г
э н г м л и қ ў й и л м д и .

Ўтиш д в и н и н г б қ и ч л и

Ў з б к и т н д ц и л й ў н л т и и л г н и қ т и д и т г ў т и ш б ў й и ч
и л , т л б қ и ч м - б қ и ч м л г ш м к д . , б и б қ и ч б з и й
м н б т л н и ш к л л н т и и ш т м н и г к т т ў з г и ш л б и л н ,
э к и г н м ъ м и й б й қ б з л и к и д б ш қ и ш в и т л и н и
й ў к т и ш б и л н и з л н д и .

Ў т и ш д в и н и н г б и и н ч и б қ и ч и ў з б к и т н д 1991 й и л д н 90 - ч и
й и л л н и н г ў т л и г ч д в м э т г н . Б и и н ч и б қ и ч д м л г
ш и и л г н и қ т и д и й и л , т л н и н г и й н т и ж л и - т т г и я н и в
и л , т л н и н г ў з б к и т н м д л и н и и ш л б ч и қ и л и ш и в , т г т т б и қ
э т и л и ш и и б л н д и . Б м д л и қ т и д и т в и т н и н г , б ч
, л и н и , ц и л , т н и н г б т н л й қ м б л д и . И қ т и д и т , и д
т т г и к м қ д л д б қ ў й и д г и л б л г и л н г н :

1. ц и л й ў н л т и и л г н б з и й и қ т и д и т н и б қ и ч м - б қ и ч
ш к л л н т и и ш , м и л л и й б й л к н и н г ў и ш и н и т ъ м и н л й д и г н в д м л г
м н и б , т к ч и и ш в ф л и я т к ў т и ш ч н м н и б ш т -
ш и т л н и я т д и г н к ч л и в т з и в ж л н т г н т и з и м н и я т и ш .

Кўп клдли иқти дитни я тиш, м лкчиликд н д мни ч тл тишни йўқ тиш, т ш бб к лик в т дби к ликни , т фл м ив жл ниш и бўлг н , ий м лкчиликни д вл т т м нид н им ял шни т ъминл ш.

3. К н л г в ф қ л г к нг иқти дий э кинликни б иш, л ўж лик ф лиятиг д вл тнинг тўғ и л ш вид н в з к чиш, иқти дитни м ъм ий –б й қб злик ид б шқ иш л бл ини йўқ тиш, иқти дий в ит л в фб тл нти иш л бл ини к нг ишл тиш.

ддий, т биий в м н т л д н м ли ф йд л нишни т ъминл вчи ч қ т кибий и л , тл ни м лг ши иш, қ б тб д ш м , л тни ишл б чиқиш, ж , н иқти дий тизимиг ки иб б иш.

5. д мл д янги иқти дий т ф кк ни ш клл нти иш, д н қ шини ўзг ти иш, , би ин нг м т қил вишд м н тни қўлл ш , в ш клл ни т нл ш имк нияти б иш .

Ч қ иқти дий инқи з, п лл қ д изл ниши мик ининг к нг йиш ж ни т зк в к кин ч л кў ишни т л б қилди. Б ч л инқи зл нинг лбий қиб тл ини йўқ тишг , , лининг т м ш д ж ининг к кин м нл ш виг йўл қ йм ликк м лж лл нг н эди.

Иқти дий и л , тл нинг иккинчи б қичи би инчи б қичд я тилг н п йд в г л нг н. Иқти дий и л , тл нинг б ч ий йўн лишл и ци л-иқти дий б қ л к в ижтим ий , тнинг б ч , л ид ги т ққи т ш итл иг ж в б б диг н иф тли қ д ж д ўз ив жини т пг н.

¹ К им в И. . Ўзб ки т н иқти дий и л , тл ни ч қ л шти иш й лид . Қ нг, шк нт, 1995 й, 17 б т.

Иқти дий и л , тл т т гия ини, ф нимиз н қт и н з д н,
иккит , ўз б ёл нг н г л г ж тишимиз м мкин:

1. Иқти дий т т гия:

- лкни ийл шти иш в д вл т т ффид н чик иш
ишл ини и иг ч тк зиш. лқд л г м лкни ўтк зишини
т зл шти иш, т дби к лик ф лиятини қўлл б-қ вв тл ш, ЯИ ни
я тишд н д вл т кт ининг л шини кўп йти иш в зиф л
б лгил нг н.

-Ишл б чик ишнинг п йишини тў т тиш, м к иқти дий
б қ ликк , к н л , т м қл в д вл тнинг, м лиявий
б қ лигигиг э ишиш. Иқти дий т т гия м нтиқи миллий ишл б
чик ишни т нл м й, иқти ди тни ив жл нти м й иқти дий
м т қилликни т ъминл б бўлм йди, т ққий этг н б з г ҳ қик тд н
ўтиб бўлм йди, иш нчли ци л к ф л тл ни я тиб бўлм йди в
, лини м н иб т м ш д ж ини т ъминл ш м мкин эм .

- иллий в лют нинг м т қ млигини, б қ в лют л г э кин
лм ш вини т ъминл ш. Ш м қ дд п лл қ д изл нишини
п йти иш, м лл в изм тл нинг миллий ишл б чик ишини
ши иш, л бил н ички б з ни тўлди иш.

-Иқти ди т т кибини т бд н ўзг ти иш, т й м л тни ишл б
чик ишг ўтиш, т шқи иқти дий ф лиятнинг Х м- ш вий
йўн лишини йўқ тиш, ж , н б з ининг т л бл иг ж в б б вчи т й
м ҳ л тни ишл б чик ишни йўлг қўйиш.

2. ци л т т гия:

ци л т т гия ж миятни и л ҳ тл шти иш в янбил тиш
м к зид ин н эк нлигид н, ф в нлигид н, м н иб т м ш
д ж ид н к либ чик ди. Б ч и л , тл ин н ўз қ билиятини,
иқтид ини ив жл нти иш имк нини я тишг , ш иф тид
чилишиг Хизм т қил ди. , т м нл м ив жл нг н ин нгин

дин мизм в и л , тл шти иш ж нининг н тиж л иг либ к лишд м им милл д н би и и бл н ди.

“И л , тл нинг иккинчи б қичининг энг м им в зиф и, И. .К им в т ькидл г нид к, м н т м тив ция ини кўч йти иш, , би ин ннинг иж дий в м н т л диятини чиб б иш ч н ш т-ш итл я тишди . Ўзининг в ил нинг ф в нлиги ч н иқти дий м ь лиятлилик бил н би г ликд би ин ннинг иқти дий э кинлигиг л нг н иқти дий м н б тл ни я тиш л зимди ”¹. Иқти дий и л , тл нинг иккинчи б қичид , лини ник йўн лти илг н ци л им ял ш , ид ги м им и л , тл , тг т тбиқ этилди. ив жл нг н м мл к тл д ж иг т ьлим тизимини яқинл шти г н, «К д л ни т й л ш иллий Д т и» в « ьлим тўғ и ид ” Қ н н қ б л қилинди. фликни қл ш , д ги и л , тл энг янги ди гн тик б б- к н л бил н д в л ш м к нл ининг м ддий-т ник б з ини м т ҳк мл нишини т ьминл йди. , ли м ини з йти иш, н л ўлими , л тл ини к кин к м йти иш, инф қция в б шқ т қ лг н юқ мли к лликл нинг п йишиг э ишг н и иф т кў ткичл т м ниг фликни қл ш , л тини б , л шд м им қ д м қ йилди.

ци л т т гия м мм л ни м в ф ққиятли , л этилиши, иш нчли ци л к ф л тл ни я тиш, м н тг қизиқти ишни кўч йти ишни кўзд т т ди. Б милл ишл б чиқ иш м д лигини ши иш, ци л-иқти дий ж нл ни б қ л шти иш ч н м т қ м п йд в я т ди.

XXI бў ф ид Ўзб ки т н п блик ид ж м тчилик , тини б ч т м нл ини к нг э кинл шти иш т т гик в зиф и блгил нди. У б з м низмининг ян д к нг ишл ши, т дби к лик э кинлиги в қ б тчилик ид ци л-иқти дий ж нл ни ян д

¹ Қ нг: К им в И. . – Ўзб ки т н – иқти дий и л , тл ни ч қ л шти иш йўлид ”. шк нт.:234 б т.

ив жл нишиг йўн лти илг н. Иқти дий и л , тл нинг янги б қичи
д вл тнинг л ш вини ян д ч тл ш бил н , лини с ци л им ял шд
д вл тнинг лини кўч йти иш бил н, т ълимни, ф нни, м д ниятни,
ғлиқни қл ш бил н иф д л н ди. Д вл т с ци л иқти ди т кибид
д м к тик ж миятни ив жл нти иш в лқ ф в нлигини ши иш
к ф л ти иф тид ўз ў нини эг лл м қд .

**ци л иқти ди тни ш қлл нти иш ж нид қийинчилик
в зиддиятл ни б т ф этиш т т гия и**

Янги ци л иқти дий тизимнинг б п этилиши кишилиқ ж миятининг
б ч б қичл ид м ъл м қийинчилик в зиддиятл г д ч к л ди Б нд й
т ҳдидл ни н ч г ҳг бўлиш м мкин э ки т з мнинг м л и
бил н б ғлиқ т ҳдидл б янги т з м т ғди г н т ҳдидл в т шқи
к чл нинг л ш вин тиж ид й б диг н т ҳдидл

Ўзб ки т н п блик и м т қилликнинг би инчи йилл ид н қ
м к зл шг н б й қб злик т з мид н м бўлиб қ лг н к кин ци л
м мм л ни ҳ л қилишг ки ишди Ш л қ т иг қ йид гил ни
ки итиш м мкин

б шқ внинг б й қб злик м ъм ий тизими йўқ тиш

гип т фик би қл м иқти ди тни т бд н ўзг ти иш

т бий в мин л м ш л и ишл б чик вчи к чл ни
ж йл шти ишнинг б зилг нлиги н л ни ш қлл ниш т тиби ҳ ли
и т ъм лининг т кибини б з ий т л бл г м л шти иш

д м дл нинг п т д ж и ҳ лининг йниқ қишл қ
ж йл ид ниҳ ят к мб ғ ллик ҳ л тл ини б т ф этиш

ци л г ҳл ў т ид т м шд ж ид гик кин т ф в тл ни
юмш тиш

т шқи д н бил н л қ л ў н тиш

ж миятни тўлиғич к мм ни тик ҳ бил н ғ ял шти илг нлигини
йўқ тиш в ҳ к з л

Ўзб ки т нд б й қб злик м ъм ий ци л иқти дий
м н б тл д н б з ий м н б тл г ўтиш ж ҳ н ҳ мж мияти
тизимиг қўшилиш м низмл и в ш клл ини м т қил вишд ишл б
чиқишг тўғ и к лди

Ўтиш д в ининг би инчи б қичид б шқ вниг м к зл шг н
б й қб злик м низми тўлиғич инди илди в б қ ци л
йўн лти илг н б з ий иқти ди тни қ иш йўли т нл нди мм э ки
т з мнинг ғи м ини қи қ в қт ичид б т ф этиб бўлм йди Б нд й
қ лдиқл б шқ вниг бю к тик л бл ид иш ю итишд
қ ғ зб злик д мл нинг нгид ингиб қ лг н Ҳ н зг ч ж йл д
ҳ к м т в қилл ини қ б л қилинг н қ л в б й қл ни б ж илиши
тид н н з тчил ни б китиб қўйиш д тл ини ч тиш м мкин
лкни д вл т т фид н чиқ иш в ийл шти иш ҳ ид
йи ик т дби л ни м лг ши илишиг қ м й ф қ л нинг б ч иг
м лқд лик т йғ и п йд бўлг н эм

Янги иқти ди тнинг ш клл ниш ж ни ф ки й им м ъм ий
ш л нинг қ м қ шилигиг д ч к лм қд Б нд й ҳ л д м к тик
и л ҳ тл ч н жиддий вф т ғди ди Ш нд й т ҳдидл г к пция
иқти дий жин ятчилик м ҳ ллийчилик ғ йм қчилик к бил ни
ки итиш м мкин П ў лик м н бд н и т ъм л қилиш т ъм ги лик
иқти дий жин ятчилик ўз ч мб ч б ғлик ҳ л тл ди Ул фия
иқти ди тини в ж дг к лти дил в ни ив жл ниши ч н қ л й
ш итл я т дил

Иккинчи г ҳ зиддиятл в қийинчиликл б з ий иқти ди тнинг
б п бўлиши бил н б ғлик л ни б з т л бл иг м в фик
ш клл нти иш тизимиг ўтиш к м т ъминл нг н кўп б л ли ил л
н ф қ ў л б шқ ци л г ҳл ч н м ъл м қийинчиликл
т ғди ди Ул д вл т т м нид н ҳим яг лин дил Б з ий иқти ди т

м қ вишд ци л г ҳл ў т ид д м д в и т ъ м л ҳ ид
т ф в т л ни в ж д г к лти ди Б н д й т ф в т л нинг лбий
қиб т л ини юмш тиш м қ дид д в л т ҳ ли д м д л ини т тибг
лиш ч т д би л ини м л г ши ди

Б з ий иқти ди т м ҳ н тий м н б т л ни э кинл шти ди
ҳ н т б з ид й им в қ т л д ишчи к чиг бўлг н т клиф т л б г
ни б т н тиқ бўлиши м мкин Б н д й зиддиятни ҳ л қилиш ч н д в л т
ий т д би к лик в ий бизн ни к н г ив ж л нти иш м л к ли
иш л вчил ни т й л ш в қ й т т й л ш тизимини т к милл шти иш
янги иш л б чиқ иш в изм т кў тиш ҳ л ини ив ж л нти иш
қўшимч иш ў инл ини т шкил этиш к би т ли ч л ни қўлл йди

Ҳ зи ги ш итд Ўзб ки т н д ци л иқти ди тни
ш клл нти ишнинг м ҳим в зиф л ид н би и к мб ғ лчиликни
қи қ ти иш в ни тўлиқ йўқ тишд н иб тди Б м мм ни чиш
йўлид ввл мб ҳ ли д м д л ини Б т м нид н б лгил нг н
м ъ л д ж иг қўт иш з Ш н г ў ш ш б шқ зиддиятл в
т ҳдидл б з ий и л ҳ т л ж нид б қичм б қич ўз чимини т п
б м қд Ўзб ки т н г ў ш ш ўтиш д в ини ўз б шид н к чи т г н
д в л т л д иқти дий в ци л т т гияни б лгил шд м в ж д
т ж иб л нинг лбий в иж бий т м нл ини ч қ т ҳлил қилиш
имк ниятл и м в ж д л н й им қўшни м мл к т л д ўй б г ни
к би иқти дий в ци л ив ж л ниш ў т ид к кин зиддиятл г йўл
қўйм лик к к ия лимл ининг ҳи б кит бл иг кў и ги
йилл д м мл к т иқти ди тини юқ и ъ т л бил н ив ж л ниши
ж ҳ н б з ид й им л н л и к н юнк т и ҳи бид н зин
д м д л ини кўп йишиг қ м й м мл к т д ф изг яқин ҳ ли
к мб ғ лчилик ч г ид яш м қд 7 ф из я ши т ъ минл нг н
ф қ л нинг д м д л и 7 ф из п т т б қ д ги ф қ л
д м д л ид н 7 б в юқ иди Уй ж й п н ия ҳ и т ъ лим
ғлиқни қл ш ҳ л ид ги и ги йилл д м л г ши илг н

м н тиз ция т дби л и м мл к тд кўшимч ци л м мм л ни
к лти иб чиқ м қд ъм ий и л ҳ тл вфли д ж д ги
к пцияг йл нм қд Б нд й зиддиятл ни ч қ ў г ниш в л нинг
б бл ини ниқл ш Ўзб ки т ннинг ци л йўн лти илг н иқти дий
и тид кўп л т л г йўл қўйм лик имк нини б ди

Зиддиятл нинг ч нчи г ҳи ижд н қўлл б қ вв тл н диг н
диний эк т мизм ги ҳв нд м дд л ни Ўзб ки т н ҳ д ди қ ли либ
ўтишг инишл т ли б қинчи г ҳл ни д вл т ч г ини б зиб
ли тинчлигини б зишг қ тилг н ҳ к тл ни ўз ичиг л ди Ш
м н б т бил н п блик мизд ижд н қўлл б қ вв тл н диг н в
м мл к т қ н нчилиги г қ ши ҳ к тл г ч к қўйишг қ тилг н ч
т дби л м лг ши илм қд Б нд й и т й им м мл к тл
ҳб л иг м ъқ л бўлм г нини г в ҳи бўлиб т ибмиз Ул
п блик мизд д м к тияни ив жл нти иш ниқ би тид ўзл ининг
қ ниятл ини м лг ши иш мидид н қ йтм яптил Б нд й
т ҳдидл г қ ши б ч имк ниятл д н ф йд л ниб к кин к ш либ
б иш д вл тнинг ҳ мд ҳ би ф қ нинг м қ дд б чиди Ҳ зи ги
з м нд ҳ ш лик г ҳ бўлиш тинчлик г види

7 бў ғ ид Ўзб ки т н п блик ид ци л ҳ тнинг б ч
т м нл ини к нг э кинл шти иш т т гик в зиф л и б лгил нди У
б з ий м низмл нинг ян д к нг ишл ши т дби к лик э кинлиги в
қ б тчилик ид ци л иқти дий ж нл ни ян д
ив жл нти ишг йўн лти илг н Иқти дий и л ҳ тл нинг янги б қичи
д вл тнинг л ш вини ян д ч кл ш ли ци л ҳим я ид д вл тнинг
лини к ч йти иш т ълим ф н м д ният ғлиқни қл ш бил н
иф д л н ди Д вл т ци л иқти дий т кибд д м к тик ж миятни
ив жл нти иш в ҳ ли ф в нлигини ши иш к ф л ти иф тид ўз
ў нини эг лл м қд

¹ Қ нг д г з т и йил д к б №

К Л Ш УЧУ ЛЛ .

1. ци л иқти ди т ф нининг м ыяти ним д н иб т?
3. ци л иқти ди т в ддий б з иқти ди ти ў т ид қ нд й ф қл м вж д?
4. Иқти дий , нинг иятл и ним д н иб т?
5. ци л , нинг иятл и в т киби к нд й?
6. ци л в иқти дий , л нинг ўз л қ и ним д н м н бўлм қд ?
7. ци л в иқти дий ж нл ни ўз б фликлиги ним д н м н бўлм қд ?
8. ик д ж д ци л иқти ди тни ш клл нти ишнинг ий иятл и.
9. к д ж д ци л иқти ди тни ш клл нти иш ий м мм л и.
10. ци л иқти ди тни ў г ниш м қ ди.
11. ци л иқти ди т ф нининг в зиф л и.
12. Иқти дий в ци л , тнинг ўз л қ л и тўғ и ид ги ий н з иял .
13. ци л иқти ди т м д лл и.
14. Иқти дий и л , тл Ўзб ки т н м д лининг иятл и.
15. Ўзб ки т нд ци л иқти ди тни ш клл нти илишининг қ қий л и.
16. ци л-иқти дий м н б тл ни э кинл шти ишш итид ци л иқти ди тни я тиш ий м мм л и.

Ъ З Л М ВЗ Л И:

1. ци л иқти ди т ў г ниш ф ни в т дикк т йўн лиши иф тид
2. Иқти ди т в ци л , тнинг ўз л қ л и , қид ги н з ий к нц пциял
3. Ўзб ки т нд ци л иқти ди тни я тишнинг ий йўлл и в м мм л и.

б б ци л иқти ди т т кибл ининг ш клл ниши

Ўзб ки т н п блик и ижтим ий йўн лти илг н б з ий иқти ди тг ўтишни м лг ши м қд б ижтим ий , тнинг б ч , л ид жиддий т кибий ўзг ишл бил н би г к чм қд

Ўтиш д в ид ци л иқти ди т т кибл ининг ш клл ниш ж ниг т қдим этил тг н қўлл нм нинг иккинчи б би б ғишл нг н Ушб б бд ж миятнинг янги ижтим ий т кибл и ш клл нишиг либ к л вчи иқти дий и л , тл нинг ижтим ий йўн лглиги т ъкидл н ди Кў тилг н ж н миллий иқти ди тнинг т м қ қ йт ишл б чиқ иш минт қ вий т кибл ид ч қ , ўзг ишл бил н би г юз б иб т шқи иқти дий м н б тл нинг т бд н қ йт мўлж л лишг либ к л ди в ци л м мм л нинг т в д ж д , л этилишиг йўн лти илг нди

7 Иқти дий и л , тл нинг ижтим ий йўн лти илг нлиги

янч иб л т киб т кибий нд ш в ци л т киб иқти дий
т киб т кибий ўзг ти ишл ци л г л кўп кл дилик
иқти ди тинф т зилм и т нл ш ид ги ци л т б қ л шти иш

Д вл т м т қиллигининг қўлг ки итилиши в н Ўзб ки т н
лди ижтим ий в иқти дий т ққи т ч н к нг имк ниятл чди
Би қ в зият ш нд й бўлдики Ўзб ки т н п блик иг ўз в н
т ққитининг илк к нл ид н қ биқ иттиф қнинг би қл м
ив жл нг н иқти ди тид н нинг н м т н ибликл и т м қв , д дий
т кибид ги б зилишл и бил н би г м қ лг н ўтки м мм л ни , л
этишг тўғ и к лди ъм ий б й қб злик иқти ди тид н б з ий
иқти ди тг т кин б қичм б қич т д ижий ўтиш ч н иқти дий
м н б тл ни в ўж лик м низмини ўзг ти ишд ш кл в лл ини
м т қил ниқл ш з ияти в ж дг к лди Б нд й ўтишни м лг ши иш
ч н миллий иқти ди тнинг т кибл ини т бд н қ йт қ иш ни
ижтим ий в т н л гик қ йт мўлж лл ш т л б этилди

Б ж н миллий иқти ди тд б т н ижтим ий , тнинг
ив жл нишид бь ктив т зд т б иф т ўзг ишл ини м лг ши иш
з ияти бил н т қ з л н ди Ч қ т кибий ўзг ишл ни м лг
ши иш м к иқти дий б қ ликк э ишишнинг б қ иқти дий
ў иш в , ли ф в нлигини т ъминл ш Ўзб ки т н п блик ининг
ж , н иқти дий тизимиг инт г циял ш ви нинг ий м им
ш тл ид н би и и бл н ди Ш м н б т бил н п блик
иқти ди ти ив жл нишид м ш йўн лишини т м қ т кибл ини
жиддий ўзг ти иш т й м , л т чиқ ишг ўтиш в нинг иф тини в
қ б тб д шлигини ж , н т л бл ид ж иг кўт иш бўйич кўпл б
в зиф л ни , л этиш з

¹¹ Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. Тошкент: "Ўзбекистон", 1995.

ўж лик л қ л ининг кт и в йўн лг нлигид ги ўзг ишл
б ъзид тўлик зилиш , м м қ ъ тд б шқ милл бил н би
қ т д ички и т ъм л ч н м , л т ишл б чиқ вчи т м қл нинг
ж д л ш клл ниши в ив жл нишиг либ к лди Б н илг и
п блик т шқ и ид н либ к линг нм , л тл г т лл қлиди Б нд
ф қ т и т ъм лг б лгил нг нм , л тл нигин ишл б чиқ ишг мўлж л
лиш д тл бки б қичл д ўзини қл г н в иқти дий ў ишнинг мили
и бл нг н бўл д в қти к либ иқти дий ў ишни кинл шти иши
м мкин

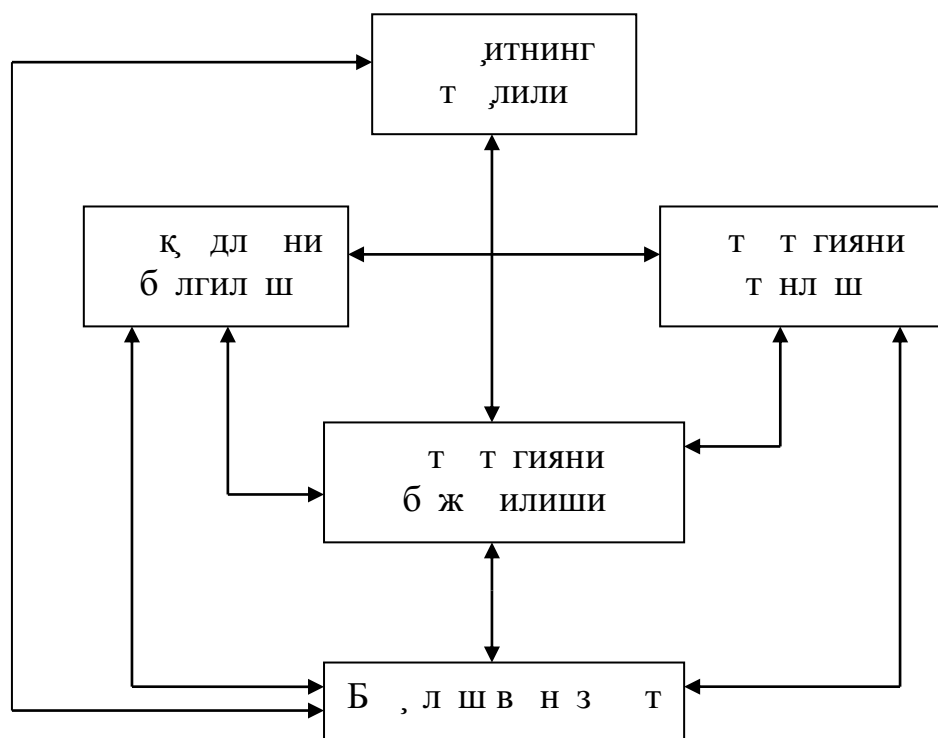
Илг и т шқ ид нк лти илг нт в л ни ишл б чиқ ишни т шкил
этиш л ни т й л ш ч н з бўлг н ишл б чиқ иш в ит л иг
бўлг н э ,ти жнинг ў ишиг либ к лди Ш б бд н и т ъм л т в л и
чиқ вчи т м қл бил н би қ т д ишл б чиқ иш ч н п блик д
иф т жи , тд н янги қ вв тл ни я тиш в зиф и в ж дг к л ди в б
м в фф қиятли , л этилм қд Б нд й в ит л ни ишл б чиқ ишни
ив жл нти иш имк ниятл и н п блик нинг б з л диятининг
к тт лиги яъни б з нинг иғими в иқти дий ив жл нишининг
э ишилг нд ж и бил н б лгил н ди

ив жл нг н б з иқти ди тиг эг м мл к тл нинг т ж иб и
г в ,лик б ишич иқти дий ив жл ниш д ж ининг шиб б иши
бил н ички т л бнинг шб қи мининг л ши ў иб б иш т нд нция иг эг
бўл ди Б шқ ч йтг нд м яли в лиқ т л б т в л и ишл б
чиқ ишнинг ив жл ниши ян д иқти дий ў ишг т лич к чли фб т
я т ди ч нки ички б з нинг м мий иғимини кўп йти ди Ш т иқ
ци л иқти ди тнинг ш клл ниши ишл б чиқ ишни инк этм йди
б лки к инч ни т қ з эт ди

кибнинг ўзг ишиг имп тнинг ў нини б иш в эк п т
йўн лишг ўтишни т ъминл вчи ишл б чиқ ишнинг д тл бки
ив жл ниш т нд нция и , м т ъ и кў т ди Б нд , икк л йўн лиш
, м ци л иқти ди тнинг ив жл нишид ниқ м ъл м би м т қил л

ўйни йди Ш нд й қилиб имп тнинг ў нини б иш п блик нинг
м миқти дий л ятини к нг йти ишг в т ли т м н ижтим ий в
ш ий яъни м м н лг нд ижтим ий э ,ти жл ни қ нди вчи
м , л тл нинг м им т л ини мм вий ишл б чиқ ишни йўлг
қўйишг имк н б ди Эк п тг мўлж л лишд н м қ д э иқти дий
ў ишд в лют л ининг ч кл нг нлиги ички б з ифимининг к тт
эм лиги , зи ч б т ф этилм г н т м қ , д дий в т н л гик
н м т н ибликл бил н б ғлиқ бўлг н бь ктив ч кл шл ни либ
т шл ш и бл н ди йн н ш нинг ч н ч қ т н л гик қ йт
т зишл ни м лг ши иш м имди Б нинг тиг эк п т ч н
м , л т чиқ ишг мўлж л лиш иқти дий ў ишнинг мили бўлиб изм т
қил ди би қ м ъл м д ж д м мл к т ижтим ий ив жл нишини
кинл шти ди , м

Ўтиш д в и ш итид в Ўзб ки т н п блик ид ги ци л
иқти дий м н б тл ни и бг лг н , лд т кибий қ йт қ ишнинг
м им ияти ш нд н иб т бўл дики т кибий м явий и тни
ишл б чиқиш ив жл нти ишнинг т в ликл ини ниқл ш в йи ик
ўж лик қ л ини қ б л қилиш б ч ижтим ий ўзг ти ишнинг
м мий т т гия ини б лгил ш , м б шқ внинг юқ и д ж л ид
юз б ди Ушб ўз л қ д ликни қ йид ги чизм кў инишид т вв
этиш м мкин 7 чизм

ЧИЗМ Б ШҚ ВНИНГ Т Т ГИК Ж НЛ ИНИНГ
ЎЗ Л Қ Д ЛИГИ ЧИЗМ И

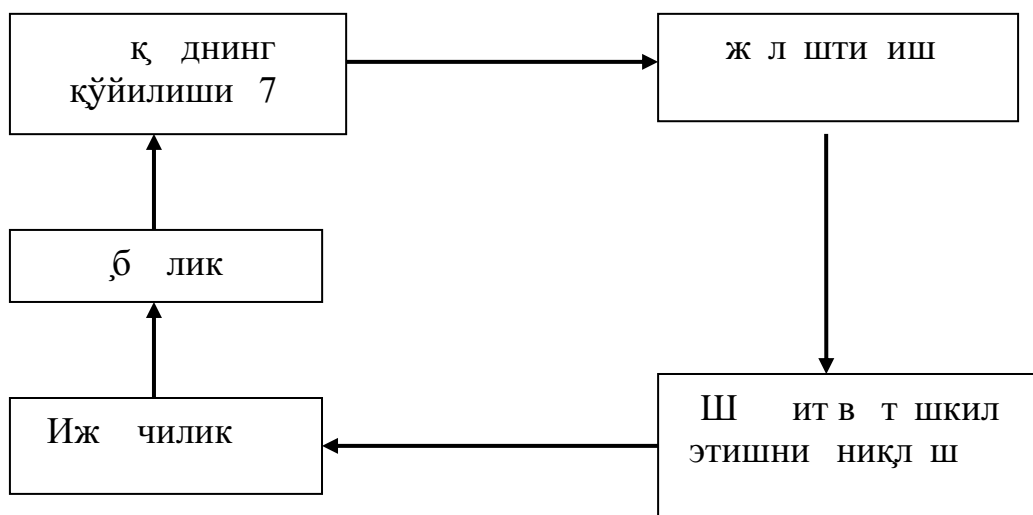
ци л иқти ди тд ги б шқ ишд т т гик ж нл нинг ўз
л қ д лиги , м дди ш т зд бўл ди

Ўзини ўзи т тибг л вчи иқти дий тизимг эг нь н вий б з
иқти ди тид т кибий ўзг ишл ни м лг ши иш ж ни б т н
ж миятнинг ижтим ий т в ликл ини к этти вчи и т ди ид
бўл д би қ ўж лик ю ит вчи бь ктл д ж ид б шл н ди в
ш клл н ди Д вл т б , лд ўзининг и ти ид бўлг н б в ит в
билв ит в ит л д мид т кибий ўзг ишл ни фб тл нти ди
Ушб икки д ж ў т ид ги ий б фл вчи бўғин т л б в т клифни
т тибг либ т вчи ҳ к тч н б з и бл н ди

иллий иқти ди тни т кибий қ йт қ ишни м лг ши иш в ш
д ци л иқти ди тни т кин ш клл нти иш ишл б чиқ иш
л ид н ф йд л ниш йўн лишл ини т гишлич қ йт
Г л шти м д н л ни п г ив , л ни , лиг изм т т ълим
тизими фликни қл ш в илмий изм т кў тиш в б ив жл нти ишг

ж м л м д н т и б м м к и н э м Б н д б и в қ т н и н г ў з и д м л и з
 , л н и и в ж л н т и и ш г л ф и ч к л н д и в л
 ф л и я т л и н и н г м и қ л и қ и қ д и

Э н г м м и й кў и н и ш д , қ н д й и ж т и м и й ж н ц и к л и п и қ
 й л н м к т г э г б ў л д и И ж т и м и й ж н л д и и д м л г
 ш и и л в ч и ф л и я т м н т и қ н н л г и к в қ т д в ж и , т д н к т м к т
 м л г ш и и л в ч и й и м н и қ и ф д л н г н э л м н т л г б ў л и н д и
 И ж т и м и й ж н н и н г м т и к ч и з м ц и к л и қ й и д г и ч т з д кў и н д и
 ч и з м г қ н г

ч и з м И ж т и м и й ж н ч и з м и

И ж т и м и й ж н н и н г , б и б қ и ч и л д қ т ь и й б л г и л н г н
 в з и ф н и , л э т и ш ч н мў л ж л л н г н б ў л д и

И ж т и м и й э , т и ж н и н г п й д б ў л и ш и в б ў л г и и ж т и м и й
 ж н в з и ф л и н и н г қўйилиши

қ д г э и ш и ш ч н з б ў л г н , к т в т д б и л
 ж и н и н г т з и л и ш и

И ж т и м и й ж н н и м л г ш и и ш ч н з б ў л г н

л г э , т и ж н и н г н и қ л н и ш и к д л т н л г и я

м д д и й л и ж ч и л л д и г л и д й и м

в з и ф л қўйилиши

Иж чил ижтим ий т дби л ни ўтк зиш ч н
м ъ лл нинг қўйилг н в зиф л ни м лг ши иш бил н
б ғлиқ , к тл нинг б ж илиши
Ўтк зил диг н т дби л нинг н з ти т дили в т тибг
линиши ци л д нни б , л ш в я шил ш м қ дид
к л ж қд м лг ши ил диг н т дби л ж ини ниқл ш
в ж ий этиш бўйич қўшимч т дилий ишл ни м лг
ши иш

Ўзб ки т н иқти ди тининг ижтим ий қ йт йўн лти илиши ж д
қи қ м дд тл д ички б з ни и т ъм л т в л и бил н тўлди иш
, лнинг м иший в м д ний изм тл г бўлг н э ти жини тўлиқ
қ нди иш , лнинг й ж й в ижтим ий инф т зилм б ъ ктл и бил н
т ъминл нишид т б ўзг ишл г э ишиш бил н б ғлиқди Ушб лк н
м ммиллий в зиф ни , л этиш ч қ т кибий ўзг ишл из
иқти ди тни вв л нинг т ки бл ини м д низ циял шти м д н
м мкин эм мм б д иккинчи би жи , тид н , м э ти т бўлиш
л зим ци л м диятиг т янишини нгл ш м имди Г п ш нд ки
, лнинг э ти жл ини тўлиқ қд ж д қ нди ишг э ишишни , ил
н з ия в ф нл ўз м қ ди в ў г ниш п дм ти иф тид қ йди
Ж мл д н Ялпи ф в нлик иқти ди ти б ЯИ ни қ нд й қилиб
т қ имл ш тўғ и ид ги ф нди ци л гик т қ им т н з ия и , м
ш нингд к т м ш в ит л ининг м вж д ж мғ м ини д л тли
т қ имл ш т м йилл ини ў бг чиқ ишнинг қ н ниятл и в
нд ш вл ни ў г н ди ци л йўн лти илг н б з ий иқти ди т э б
ЯИ ни қ нд й қилиб я тиш тўғ и ид ги ф нди

Б нд н ф қли ўл қ ци л иқти ди т б н ф қ т ддийгин
ЯИ ни ишл б чиқ иш я тиш б лки ни ци л жи , тд н қ нд й
т қ имл ш тўғ и ид ги ф н , мди яъни ижтим ий в м мл к т , би
ф қ ининг ш ий м нф тл ини и бг лг н , лд Ш т зд
ци л иқти ди т к нц пция и н гизид б з нинг ўзининг ци л

м иятид н ф йд л ниш ид ци л г м низ ция йф нл шти иш
ф я и т ди Ижтим ий , тни м д низ циял шнинг з м н вий ж нл и
ф қ т иқти ди тни қ йт т кибл ш йўли бил нгин м в фф қиятли
вишд м лг шиши м мкин

ци л д вл тнинг ив жл ниш л ини я тиш в д м к тик
ж миятни ш клл нти ишни ж миятнинг т янч , и и бл н вчи
иқти ди тни м д низ ция қилм д н ижтим ий м н б тл ни
иқти дий и ий м ън вий э кинл шти м д н т иб т вв этиб
бўлм йди

д низ ция к мпл к т ш нч бўлиб ўз м т қиллигиг э ишг н
м мл к тл д иқти дий ив жл ниш бил н би г юз б вчи , ил
т д ги ижтим ий иқти дий ж нл ни би л шти ди

д низ ция ж нини ним ч н т шкил этиш к к б ним
б ди в т н ф м ция и л , қилиш ки ўзг ти иш к би вв лд н
м ъл м бўлг н к т г иял д н йн н ним и бил н ф қ қил ди д г н
в л т фил ди Г п ш нд ки б ч шб к т г иял ш клл нинг
лм шин винигин к этти ди би қ м ияти в м зм нини эм қ нд й
ш клл г т м н қ нд й ўтиш м лг ши ил тг нлигини к нк т
кў тм йди Э тим л ш нинг ч н , м м лд м ият в м зм н
ўзг ишл и из , лид ги н мл нишл ни ддий лм шти иш юз б м қд

л н ши к тл п йд бўл ди би қ л ўз м иятиг кў к л з
т н ф м л л Э тим л йн н ш нинг ч н б ъзид янги
иқти ди т в м м н ж мият в ж дг к лиши ж нид кинл шиш юз
б тг нди

Ўз м иятиг кў м д низ ция б янгил ниш нь нвийликд н
тиним из ўзг иб б диг н з м н вий инд т и л ж миятг ўтиш
ж ниди

д низ ция ф я ининг з ийлиги ф нкци н л ф йд лилиги
ш нд ки индивид л э кинликни кўп йти ди д низ ция
нь н вийлик з м н вийлик ди л ктик ид н қ м қ ши

қўйилишид н в ж д г к л ди Б н д б ч нь н л ни ялпи иг инди иш
, қид г п б м йди ч нки л қци н в э ки г н бўлиши , м
ш нингд к т ққийп в бўлиши , м м мкин д низ ция
ж нл ининг ив жл ниши ч қ л ш ви в ж д лл ш виг , зи ги
д н д ги б ч м н б тл в вв л б з п л ўж лиги в ш к бил
бил н б флиқ бўлг ниқти дий м н б тл д м б ди

Ўзб ки т н п блик и П зид нти И К им в Ўзб ки т н
п блик и лий жли и қ н нчилик п л т и в н тнинг йил
янв д ги қўшм йиғилишид м мл к тни м д низ циял ш в зиф ини
б н этиб т ўкидл дики Илг игид к ий в зиф б з и л , тл ини
ч қ л шти иш в иқти ди тни ян д э кинл шти ишди ци л
ив жл нишнинг м қ ди иф тид м д низ циянинг в , ли ч н
т гишли т м ш ш итл ини я тишнинг қўйилиши з ияти би қ т
б бл бил н л ниб л д н ий и иф тид минт қ в ж , н
б з ид иқти дий ш итл нинг ўзг иши л г т клиф в қ б тнинг
к ч йиши ж тиб кў тияпди Б н д П зид нтимиз т ўкидл шич
м д низ ция в л , қилиш м л л ид биз ч н қ нд йди инқил бл
, м д гм тизм н диний н к мм ни тик , м м ўқ л эм Д м к тияни
в т ли илд ги чиқ ж мият м д лл ини эк п т қилиш м мкин
бўлм г нид к д вл т т зилишининг нив л , мм б п л йи , л ини
, м т шқ ид н имп т қилиш м мкин эм

Ш т иқ ўз к чимизг ички имк ниятл г ив жл ниш
л диятиг т яниш з лиги т ўкидл н ди Ш нинг ч н йн н
иқти ди тни в м м н ци л , тни қ йт т кибл ш ий з в
и бл н ди

Б г нги к нд ижтим ий , тд т киб т ш нч и ж д мм б п
и бл н ди У б ч , в йўн лишл д ги лимл нинг л ид

¹ Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Т.: «Ўзбекистон», 2005. – 76-бет.

²Ўша жойда – 42-43 бетлар.

и тчил нинг н тқл ид ди в т л вид ни д м тб тд инт н т
т м фид ч йди

Энг м мий кў инишд т киб д йилг нд қ б чиқил тг н
бъ ктнинг би б т нлигини т ъминл вчи в нинг ўзиг гин ў ш ш бўлг н
кўпл б т кибий қи мл и ў т ид ги б қ л қ л нинг б ч
м мл шм и т ш нил ди

иллий иқти ди т м кк б ив жл ниб б вчи ижтим ий тизим
бўлиб ш нинг ч н нинг т кибий ўзг ти илиши м м н иқти дий
и л , тл ни м в фф қиятли м лг ши ишнинг , л қил вчи ш тл ид н
би и и бл н ди И л , этишнинг Ўзб ки т н м д ли ижтим ий
йўн лти илг н б з ий иқти ди тни т қ з эт эк н нд т кибий қ йт
қ иш янги ишл б чиқ ишни я тиш иқти дий ў иш в , ли т м ш
д ж ини ши ишни т ъминл ш қ ли ин н л иятини чишг
йўн лти илг н бўлиши з

Иқти дий ў иш кинл ш вининг ий б бл ид н би и
иқти ди тнинг биқ иттиф қд н м қ лг н т к милл шм г н т киби
и бл н ди Б нд м т қиллик қўлг ки итилишид н лдин Ўзб ки т н
иқти ди ти ив жл ниши т кибид ги лбий т м нл қ йид гил
бўлди

н м ш в я им т й м , л тл ни ишл б чиқ иш в
эк п т қилишг мўлж лл нг нлик

иқти ди тнинг қишл қ ўж лиги ив жл нишид н д м кки т бийй
иқлим милл иг б флиқлиги

иқти ди тнинг қилғи эн г тик л ини ий зиқ вқ т
м , л тл и д н гўшт т м , л тл и к т шк ш к в б шқ л ни
т шиб к лти ишг қ млиги

ишл б чиқ ишнинг м мий , жмид т й як ний м , л т ялпи
л шининг п тлиги

ишл б чиқ ишнинг т н л гик д ж ининг п тлиги

э ки г н ишл б чиқ иш пп тл и к н л и кўплиги б бли
қ б тб д ш бўлм г н м , л т чиқ илиши

Ўзб ки т н иқти ди тини т кибий қ йт қ иш м мм и ян ш
бил н м кк бл шдики м мл к тнинг м лиявий имк ниятл и бил н
м т қ мл ниб б илм ди

Б шқ м мл к тл д ги и л , тл нинг м ли ти в л м лг
ши илиши н ч йўл бил н ўтк зилиши м мкин

Б з м в фикл ш ви в м н т ид т кибий қ йт
қ ишни вт м тик т зд т тибг лиш

қ дг йўн лти илг н д вл т и тини ю итиш

, ли в иқти ди т э , ти жл и ч н з б ч
н л ни тиб лиш м қ дид м ш л ини
тиш

Ўзб ки т н п т в т м к нид ги кўпчилик м мл к тл к би н б
ўтилг н в и нтл д н би инчи и бўйич ўтиши м мкин эди Би қ
ўзининг ддийлиги в ж зиб д лигиг қ м д н б з ий н з ияг
м в фик қ ч ий м мм ни , л эт лм йди

- кибий ўзг ти ишл ни ни б т н қи қ м дд тл д б нинг
тиг ф қ т б з к чл ининг т ъ и иг иш нг н , мм ини
ўзиг т шл б қўйг н , лд ўтк зиб бўлм йди Б нд н т шқ и
и тикб лли т м қл нинг в ж дг к лиши б қичид в қтинч
л ни т шқи қ б тд н им я қилиш з
- Б з м в фикл ш ви л ишл б чиқ ишнинг ив жл нишиг
з тк зг н , лд т з йл н вч нлиги в ф йд лилиги бил н
ф қл ниб иқти ди тнинг вд в ит чилик в м лиявий
, л нинг ив жл нишиг д м б ди К пит л ишл б
чиқ иш , ид қ йт т қ имл ниши ч н б иби ян нч
в қт м дд ти в т гишли т тибг л вчил ни ки итиш т л б
этил ди

- кибий ўзг ишл ни т ъминл ш в янги и тиқб лли
т м қл ния тиш ч н к чли д вл т д ми з

Иқти ди тнинг т кибий қ йт қ илиши юқ им л к ли к д л из
м мкин эм Ш нинг ч н д мл қ йид ги имк ният в интилишл г эг
бўлишл и л зим

я ши ишл б т пиш в м ддий тўйинчиликд яш ш

я ши фликқ эг бўлиш в ни қл й лиш

ўз м л к вий в к бий кўникм л и д ж ини д им ши иб
б иш

Д м кки т кибий қ йт қ иш д мл нинг т м ш д ж ини
ши ишни м қ д қилг н , лд ўзи , м ин н л яти д ж ид н
б фликқ бўл ди в нинг ив жл нишиг м , т жди йни шб м н б т
шб қ н ний л қ д лик Ўзб ки т нд ўтк зилг н т кибий қ йт
қ ишнинг ид т ди

, қ нд й ж н йниқ м қ дли ўзг ишл ж ни м ъл м
би т м йилл г л ниши л зим мл к т иқти ди тининг
ив жл ниш лдид т г н в зиф л д н к либ чиққ нд п блик
иқти ди тини қ йт қ ишнинг ий т м йили шб ж нд
д вл тнинг ф л ишти кчилиги и бл н ди Б ш бил н б фликқи
д вл тнинг т шкил тчилик ли из янги н фт г з к нл ини мин л м
ш л ини ўзл шти иш эл кт эн г тик бь ктл ини қ йт
қ иш м л т зликни ив жл нти иш вт м билл чиқ иш ф лл в
қилғи м т қиллигини т ъминл ш к би энг м , им л йи , л ни м лг
ши иб бўлм йди

Ш бил н би г ш клл н тг н б з ий м н б тл ш итид
д вл т иқти ди тни э ки м ъм ий т ъ и этишнинг нъ н вий лл и
бил н т тибг л лм йди Ш нинг ч н т кибий қ йт қ ишнинг
б шқ би м , им т м йили т дби к лик қ билятиг в бизн бил н
ш ф лл ниш , қ қиг эг бўлг н м лқд л инфининг ш клл ниши
и бл н ди

Д в л т гў ки ўзининг в к л т л ини ў т инф в килл иг ч нки
л нинг м нф т л и бѣ ктив т з д б з ий в ж л ниш м қ д л иг
м т ш ди б б м қ д л ни , зи ги б қичд м л г ши илм қд
Ум м н л г нд ў т инфининг ци л ф нкция и ци л д в л т
я тишд н иб тди Б ци л иқти ди т ў т инф бўлшини т қ з
этишни нгл т ди Ул т в л в изм т л я тиб л ни м мл к т
, ли ининг б шқ қ т л м в г л и к нг мм и тиб лишг қ ди
бўл ди в ш т з д ци л и л , т л г , қ тўл н ди ци л иқти ди т
в ци л д в л т нинг м дияти в м л қилиш м низми ш нд н иб т
бўл ди

Ш т з д ци л иқти ди т в б з ий иқти ди т нинг т би тид н
в ж дг к л ди ци л иқти ди т нинг в ж дг к лиши ч н йниқ
б ш л нғич д в л ид д м д л нинг ў иши и бид н ички
и т ъм лнинг ив ж л ниши ў иши м дмди Д м д л нинг кўп йиши
и т ъм лнинг в д мл э ,ти ж л ининг ў иб б иши д м кки иқти дий
ў иш н ш л ци л иқти ди т м л қилишининг м нб л иди

л нинг в в л м лиявий л нинг ч к л нг н , лид ги
б з ш итид к ч в л ни ишл б чиқ ишни ив ж л нти ишнинг
т в йўн лишл иг ж мл ш ж д м дм и бл н ди И л , т л нинг
б ш л нғич д в ид з м лиявий л г , ч ким д в л т , м , ли
, м эг эм эди Д т л бки к пит л ж мғ иш ж ни ж , н т ж иб ини
м дд т бўйич , м ж мғ иш м нб л и бўйич , м т к л й лм ди
Ш нинг ч н б қичм б қичлилик т м йили в д в л т нинг ф л
ишти ки ид б нинг тиг л ш ит в имк ният л ни и бг
либ қ тый илмий д ги т кибий ўзг ишл ни ўтк зиш ж д м дм
бўлди

З м н вий иқти ди т ф нид б шқ л д ги к би т кибий т ,лил
т б кўп қ зил ли ў ин эг лл м қд

Иқти дий , тд ги бѣ ктл в в қ л нинг м диятини
т ш нти ишд т кибий т ,лил ч ий т нликк эг ди

н з ий жи , тд н иқти ди тнинг м мий м л қилишни я ши қ
т ш нишг имк н б ди кибий т ,лил б т н иқти ди тд ги ў ш ш
би ликл нинг м мий ўз б ғлиқлиги тўғ и ид ги гип т з д н илмий
ф зд н в з к чишг м жб қил ди У ўз ўлч ми , мияти
ўзг вч нлиги в эгил вч нлиги бўйич т нг бўлм г н з н л ни
ниқл йди и м л н д в лъв циянинг ички в лқ кт л ининг
т гишлич ни б тид н б ғлиқ бўлм йдими Б нд й ми лл ни кўпл б
к лти иш м мкин

м лий жи , тд н э т кибий т ,лил қ нд йди м мл шм
миқд л ни би би иг м лшти вчи м ни тик т лқинл д н
қ т лишг имк н б ди Кўпинч б нд й я м би лшти ишл ўзид ,
ил лқ тв в , ил ф лият бил н б ғлиқ бўлг н миқд л нинг
м , ллий д ж д ги ўзиг т ъ и ини ниқ бл йди

н з ий м лий ф йд лилиги жи , тд н т кибий т ,лил иқти дий
н з иял в иқти дий қ н нл ни қўлл ниш имк ниятини ниқл шг
д м б ди ўлиқ қ б т т киби ч н я қли бўлг н б , ш клл ниши
қ н нл и б з ишти кчил ининг к м нлилиги ки д вл т т м нид н
ў н тилг н қ тый б , л б лиги бил н т в ифл н вчи т кибл ч н
я қ из бўл ди

кибий нд ш внинг м имлиги , миятлилигини кўпл б
м мл к тл д т кибл нинг ниқ т ,лили бўлм г нлигид н т кибий
ил , тл л д н к тилг н н тиж ни б м г нини и бг лг н , лд
б , л ш м мкин Б нд н к либ чиқ диг н ий л ш нд н иб тки
я ши қ ўзг ти иш ч н т кибл г м л шишни м вж д т кибл ни
и бг лишни билиш к к Ул нинг ўзид м вж д бўлг н ўзг вч нлик
милл ид н ф йд л нг н , лд л г т ъ и кў тиш м қ дг
м в фикди Би ўз бил н йтг нд нд н , л м тг н ўзг ишл нинг
ўз иши бўлишиг э ишм қл зим

Ж мият янги ижтим ий т зилишининг ш клл ниши

Ўзб ки т н п блик ид к йинги йилл д ж мият ин тит тл ид юз б тг н ўзг ишл нинг ижтим ий т зилишиг , м жиддий т ъ и кў тди лкчилик в , кимият м н б тл и ўзг ди в ўзг иб б м қд ци л т б қ л ниш м низми қ йт қ илм қд элит ни ж д л лм шти иш ж ни й б м қд Ижтим ий , т н иг янги ци л г л чиқиб к лм қд м ъ л м би қ тл мл ўз ижтим ий м қ мини ўзг ти м қд Ж миятнинг қ тбл ниши ж ни юз б м қд лиявий л нинг йл ниши в миқ л и ў м қд ян д м кк бл шм қд

Б ч юқ ид йтилг нл ни и бг лг н , лд г ий м нф тл тизими лқ тв ижтим ий , мк лик лл и ўзг м қд Б л би инчи қ шд т қ қ , ди л г ў ш д ж мият ижтим ий ўзг иши ж нининг , ил т м ни и бл н ди Ш нинг ч н л ни н ф қ т л ид б лки би би иг б флиқлигини и бг лг н , лд ў г ниш м имди

Ж миятни вв л ички , к тл нти вчи к чл т ъ и и тид ўзг иб б тг н би б т н ижтим ий тизим иф тид б н этиш ий илмий в зиф и бл н ди

Ф б д вл тл и лимл и ж миятнинг ижтим ий т зилиши ий б ъ кт иф тид қ вчи кўпл б ци л гик н з иял ишл б чиқдил Кўпчилик т кчи ци л гик к нц пциял ш , г т лл қли бўлиб л индивид ки г , нинг лқ тв ини л нинг ижтим ий т зилишд ги ў ни н қт и н з ид н т ш нти ди Ш нг м вишд шб к нц пциял нинг б шқ би м , им ияти ижтим ий т зилишининг ни т шкил эт вчи эл м нтл г ни б т н б лгил вчи лини т н лиш и бл н ди

Ушб йўн лишд ги з м н вий к нц пциял ч н ш нингд к т кибни т кт ни қ нд йди қ тиб қ лг н би қ илм д б эм б лки д имий ив жл н вчи би б т н иф тид т ш ниш кт лиди Б нд

ни т шкил эт вчи эл м нтл нинг ўз л қ д лиги ўзг ишл м нб и
д б т н лин ди

Ижтим ий т киб к нц пциял и кўпл б в и нтл г эг бўлиб
л д н йниқ икки ий м д л ж тиб кў тил ди

т қ им тчилик

т м қлилик

қ им тчилик м д ли ижтим ий т кибни т лич ў г н вчи
б лгил г ш к б м ъл м т д м д в б эг бўлг н ўз б флиқ
ижтим ий в зиятл тизими иф тид т вв эт ди Б нд индивид в
г , , лқ тв ининг т ф в тл и в кў инишл и л т м нид н
эг лл г н ижтим ий в зият бил н яъни ж миятд ги ў ни бил н
т ш нти ил ди Б т дқиқ тчил нинг диққ т м к зид ци л
т б қ л нишнинг ижтим ий , к тч нлик в инт г тив м мл ш в
жи , тл и м мм л и м л л и т ди

м қлилик м д ли индивид в г , нинг лқ тв ини л ки г н
ижтим ий т м қнинг , ил қ илм л и бил н т ш нти ди Ижтим ий
т м қл тизимининг ий эл м нтл и бўлиб т злиги в зичлиги бил н
ўз ф қл н вчи л қ л нинг т г нл и в бўлимл и лин ди

Ушб м д лл бил н би қ т д ижтим ий т зилишнинг м им
к нц пциял ид н би и ижтим ий т б қ л ш в т тифик ция
к нц пция и ди бл н ди Ижтим ий т б қ л ш вни ў г нишг з м н вий
нд ш внинг л и к б т м нид н я тилг н бўлиб
ж миятнинг ци л т кибини кўп ўлч мли тизим иф тид қ йди б нд
м лкчилик в инфл м н б тл и бил н би г ликд т т м қ м б
ш нинг ши жин и к либ чиқиши к би ил вий , в лиг м вишд
ж миятд эг лл г н ў ниди фм милл т ижтим ий к либ чиқиш в б
л ж тиб кў тил ди Б нд ци л м қ мни ш ий м қ мд н
ф қл ш яъни д м би би б шл нғич г д ўзининг ижтим ий
м вж д т иф тид қ нд й б , л нишиг б флиқ , лд эг лл йдиг н ў нини
ф қл ш м имди

Ижтим ий тизимнинг энг м им т в ифи бўлиб би инчид н
ижтим ий т киб яъни г д нинг ив жл нишини б лгил вчи т киб
в зият в м н б тл в иккинчид н ж миятнинг т тифик ция и
т б қ л ш ви ки йтиб ўтилг н г л нинг ци л м қ мл ининг
и ик шк л ид ги ж йл ш ви изм т қил ди Ижтим ий г л нинг
в ш нг м вишд ж мият ижтим ий т тифик ция ининг , м ий
м ъ л и қ йид гил и бл н ди

, км нлик в б шқ вчилик в зиф л и , жмид
иф д л н вчи и ий л ият

лкчилик лин диг н д м дл в т м ш
д ж и миқ л ид н м н бўл вчи иқти дий
л ият

димл нинг м ъ л м ти м л к и в м , тини
т м ш т зи в иф ти иятл ини к
этти вчи ци м д ний л ият

Юқ ид йтиб ўтилг н б лгил нинг
м ж мл шг н иф д и и бл н вчи ижтим ий
б ў эътиб

Б ч шб м ъ л м ъ л м д ж д ўз б ғлиқди би қ ш
бил н би г т тифик ци н т б қ вий м к ннинг ни б т н м т қил
т м нл ини т шкил эт ди

Ўзб ки т н п тт т лит измд н и ий плю лизм кўп фик лилик
в д м к тияг , мд д вл т м ъ м ий т қ им тчилиги иқти ди тид н
ци л йўн лти илг н б з ий иқти ди тиг ўтиш б қичид т ибди
Ш нг м в фиқ , лд ижтим ий т б қ л ш в м ъ л и , м ўтиш
кт иг эг бўл ди л нинг ўзг иш ж нл и нч йин м кк б
ч нки э ки ижтим ий м н б тл ни инди иш янгил ини
ш клл нти ишд н илг ил б к тм қд Ушб , д юз б тг н
илжишл ни т ш ниш ч н Ўзб ки т н п блик ид ўзг ишл
ж ни б шл нг н қ йт қ ишг ч бўлг н ж миятд ги в , зи ги

ж миятд ги т б қ л ш вл нинг ий б лгил ини т ққ л ш ф йд ли
бўл ди

в т ж миятининг т б қ л ш вид , л қил вчи лни ижтим ий
г , л нинг п тия д вл т и ия ид ги ў ни бил н б лгил н вчи
и ий к пит л ўйн ди Индивидл в г , л нинг , кимият в б шқ в
тизимид ги ў ни н ф қ т л нинг и ти ид бўлг н т қ им тчилик , қ қи
қ л қ б л қилиш д ж ини б лки ижтим ий л қ л д ж ини
, м н мий имк ниятл миқ ини , м лдинд н б лгил б қўйг н эди
и ий тизимнинг б қ лиги и ий элит нинг н м нкл т нинг
т киби в , в лид ги б қ ликни ш нингд к нинг пиқлиги в
т м нид н б шқ ил тг н г д н б г н л ш вини , м т ъминл г н эди
, зи ги в зият д м к тл шти иш д вл т , кимиятининг жиддий
йиши бил н кт л н ди м нкл т т м йили бўйич , км н
қ тл м т б қ л ш вини қ йт ишл б чиқиш м низми ми илг н
, кимият г нл и тизими и л , қилинг н жиддий қ йт қ илг н
л д н й имл и т г тилг н б шқ л и эндигин т шкил этилг н
чинчил и ўз ф нкциял ини т бд н ўзг ти г н Жиддий ўзг ишл
н тиж ид м мл к т юқ и д вл т м н бл ининг иф т жи , тд н янги
тизимиг эг бўлди Ушб м лл ни эг лл б т г нл нинг ш ий т киби
, м янгил нди л нинг кўпчилик қи ми ф лиятнинг илг и пиқ бўлг н
юқ и қ тл ми б шқ ци л г , л д н чиққ нл ч н чилди
Иқти ди тни б шқ ишд м лкни ийл шти ишд м ддий в
м лиявий л г эг лик қилишд ижтим ий г , л ли би инчи
ў инг чиқиб б м қд

Иқти дий т б қ л ш вг к лг нд э Ўзб ки т н п блик ид
ж миятнинг т б қ л ш вининг милл и м ъ л и в қ н ниятл и
тўғ и ид ги з м н вий т вв л ижтим ий м қ ми в ш нингд к
ижтим ий ўзг иш ж нл ид ги ў ниг кў ф қл н вчи қ тл мл в
г , л ни ж тишг имк н б ди Биз қ б л қилг н гип т з г ф зг
кў ж мият тў т ижтим ий қ тл мд н иб т бўл ди юқ и ў т т янч в

қ йи қ тл мл Юқ и қ тл м д г нд вв л и л , тл нинг ий
бъ кти лид чиқ вчи м лд б шқ вчи қ тл м т ш нил ди Унг
элит в ш нг яқин г л ки иб л двл т б шқ ви тизимид
иқти дий в к ч ишл тиш т кибл ид энг м им ў инл ни
эг лл йдил Ушб қ тл мни ш клл нти вчи элит в нг яқин г л
кўпинч т ли м нф тл г эг бўл ди в , ил м қ дл ни кўзл йди
мм л нинг б ч ини , кимиятд т г нлик в ўзг ишл ж ниг
йниқ нинг юқ ид н и л , тл бил н т шкил эт вчи т м нл иг
тўғ ид н тўғ ит ъ и кў тиш имк нияти б лги и би л шти ди

Иккинчи қ тл м ў т д йилиши би инчид н нинг ижтим ий
кў ткичд ги шк л д ў ни и бг линг н в иккинчид н
ш клл н тг н ў т қ тл мнинг к т ги и бл н ди ўғ и нинг кўпчилик
кў ткичл и , зи ч п тинд т и л ж мият т л бл иг ж в б б вчи
ш ий м т қилликни т ъминл вчи к пит лг , м м , тд ж иг , м
юқ и ижтим ий б ўг , м эг эм Б нинг тиг шб қ тл м , зи ч
ижтим ий б қ ликнинг к ф л ти бўлиб изм т қилиши ч н нч к м
нли и бл н ди Би қ Ўзб ки т нд тўл қ нли ў т в йи ик бўлм г н
к нл м н ж л и м лд л к тт фиц л нинг з битл нинг
ў т бўғини энг м л к ли в қ билиятли м т и л в ишчил
ид гин ш клл ниши м мкин

Ўзг ишл ж нид ў т қ тл м т м нид н б ж ил диг н л
нинг Ўзб ки т н ш итл и ч н юқ и бўлг н к бий м л к вий
л дияти ўзг вч н ш итл г м л шиш қ билияти э ки г н
ижтим ий ин тит тл ни янгил шд ф л в м нф тли ишти ки ни б т н
қ л й м лиявий в ли и л , тл ни д в м этти ишд н м мий
м нф тд лиги бил н б лгил н ди

, зи ги в қтд шб қ тл м ўзининг қ вв ти к млигиг қ м д н
т кин н нинг , к тл и бил н м лг ши ил тг н
и л , тл нинг ижтим ий т янчи в б ш , к тл нти вчи к чиг
йл нм қд г д юқ и қ тл м ж миятнинг м қ д м дд и в

и д ини н м н эт ў т қ тл м э қ вв тий ни в мм вий
к нд лик ижтим ий ўзг вчилик ф лиятининг йўлг қўювчи и бўлиб
изм т қил ди К йинги т янч ижтим ий қ тл м э ж д лм қли бўлиб
ж миятнинг д я ли қи мини қ м б л ди Унинг в килл и ў т ч
к бий м л к вий иф тл г в ч кл нг н м н т л яятиг эг л
, зи ги ш итл д нинг ий интилиши в қ ликни ўз м нф тл иг
м вишд ўзг ишиг эм б лки б шқ л нинг т ш бб л и бўйич
қўпинч э яш ш йўлл ини т ишд юз б тг н ўзг ишл г
м л шиб б ишг йўн лти илг нди Ш нг қ м д н т янч қ тл мнинг
м л ш в ш клл и в лл и ўзг ти ишл ж нининг б ишиг
к тт т ъ и кў тм қд й им , лл д юқ ид гил
л йи , л шти г нид н кў м вий ўзг ишл нинг ижтим ий
йўн лг нлигини кинл шти иши б шқ би , лд ўзг ти иш , м
м мкин Ушб қ тл мг зи лил нинг м т и л нинг ий қи ми
я им зи лил м т и л нинг д мчил и т ник димл д ниб т
изм тчил вд в изм т кў тишд ги мм вий к б димл и
ш нингд к д қ нл нинг к тт қи ми ки ди Ушб г л нинг
ижтим ий м қ ми м нт лит ти м нф тл и в лқ тв и т лич
бўл д ўзг ти ишл ж нид л нинг ли ў ш шди Б би инчи
н вб тд яш ш м қ дид ўзг вч н ш итл г м л шиш э ишилиг н
м қ мни имк ният д ж ид қл б қ лиш яқинл ини қўлл б қ вв тл ш
б л л ни ққ т ф зиб лиш к бил ди

Ж миятнинг ий ци лл шг н қи ми бўлг н қ йи қ тл мнинг
т зилиши в в зиф л и нч лик вш н эм З м н вий ўзг ти ишл
ж ни д и ид шб қ тл м янгиликл нинг ф л ишти кчи иг
қ г нд кўп қ ж б л н вчи и қ б ни иф тид чиқ ди Унинг
в килл ининг ф қ қилиб т вчи б лгил и бўлиб ф лият л ятининг
п т д ж и в ўтиш д в ининг м кк б ижтим ий иқти дий
ш итл иг м л шишг қ билият излик изм т қил ди Ум м н лг нд
шб қ тл м қ иял к м м ъл м тлил нч лик фл м в к чли

бўлм г н кишил д н б нинг тиг т ли д ж д н ф қ г ишл б
бўлм г нл д н ки к бг кўпинч э д имий м шф л тг эг
бўлм г нл д н иш изл д н иб т бўл ди Ж мият ъз л ининг шб
қи ми ижтим ий им я д м в кўм кк м ,т жди л ж иб вий йўл
бил н шб қ тл мни ж д к м ш ий в ил вий д м ди м ъл м ти
п тлиги м л к из м н т бил н б ндлиги ки д имий ишининг йўқлиги
б лгил и ид би илл шти иш м мкин , йи қ тл м ни в
т кибининг ўзг иши и л , тл ижтим ий қиб тл ининг м им
кў ткичи бўлиб изм т қил ди

Ж миятнинг ижтим ий қ тл мл и т лич ф лият кўникиш
л диятиг эг бўл ди яъни янги ижтим ий ин тит тл нинг
ш клл нишиг ки ишиш қ билияти л ни ив жл нти иш в
м т ,к мл шд ги ишти ки л д н ўз м нф тид ф йд л ниши
ўзг вч н в қ ликк ф л м л шиши в н тиж д ўз м қ мини я шил ши
ки , ч бўлм г нд қл б қ лиши т лич ди Ушб қ тл мл нинг
ўзг ти ишл ж нид ги иф т жи , тид н т лич лл г эг ликл и
ш нд н к либ чиқ ди

Ж д л ци линн в ци н ф лиятг в м лим л ш вч н лқ
тв г қ билиятлилик ци л д м г фик л дият бил н жиддий б флик
бўл ди

, ил ижтим ий қ тл мл нинг в килл и би би ид н ўзи яш ш
ж йи типл и бил н т бд н ф қл н дил ъл мки йи ик ш , л
ўзининг б й м ъл м тл м ,ити бил н ўз , ли иг ижтим ийл ш в ўзини
н м н этиш в ўзг вч н ш итл г м л шишл и ч н ч кк
қишл қл г қ г нд я ши қ имк ниятл ни т ъминл йди Ушб
жи , тд н йниқ шк нт ш , и ж либ т ди Ў т қ тл м юқ и
қ тл мд н м м ъл м тли кишил л ши бўйич нч қ д қ лг н
ч нки нинг т кибиғ м т ил бил н би г т дби к л в
м л к ли ишчил , м ки ди Би қ б нд юқ и в қ йи м л к вий
б , л ш ни б ти нч қ л йди Э , тим л б д н ф қ т д ж б лки

н ф зли п йт т лийг л ид линг н билимнинг я ши иф тлилиги
 лий т ълимд н к йинги т й г лик илмий нв н в д ж л б лиги
 , м т ъ и кў т ди Б л нинг б ч и энг кўп д ж д ў т қ тл мг
 ди янч қ тл мд м м ъл м тг эг кишил қи миг гин яқин
 би қ л нинг ий қи мининг м ъл м ти ў т д ж д
 , лилл кў т дики ж миятнинг ижтим ий қ тл мл и янги
 ш итл г м л шиш в ци л янги л шл ф лиятид қ тн шиш ч н
 ф ятд т ли т м н ижтим ий д м г фик ш т ш итл г эг бўл дил
 , им и бл н вчи м лкий т нг излик б шқ кўпл б ци л г нд ш
 б ни тик яш ш ж йи т м қ к бий б шқ вчилик в б шқ
 , л д ги т нг изликл нинг иф д иг йл нди Ўз н вб тид
 д м дл д ж и ижтим ий м қ мнинг и т ъм л типив т м ш т зи
 бизн бил н ш ф лл ниш имк нияти ф йд ли ижтим ий л қ л ни
 ў н тиш изм т бўйич кўт илиш б л л г иф тли м ъл м т б иш в
 б шқ ш к би т м нл иг жиддий т ъ и эт ди Б нинг т ъ и ид
 д м дл д ги ф қл , зи ги Ўзб ки т нд ци л т б қ л ш внинг
 ини я т ди Илг и я ши т ъминл нг н кишил қ йи т б қ л г
 т шиб қ лг нд , м юқ и д ж г д ъв г чиликни қл б қ л дил
 б йиб к тг н к мб ф лл э д м дл г ни б т н нч ў т ч т л бл ни
 кўядил Ушб т минл д н қ й би и , қиқ тг яқинлигини ниқл ш ч н
 қ б чиқил тг н қ тл мл иқти дий т л бл ининг мўт дил қ нди илиш
 д ж ини б , л шг ў иниб кў миз
 Б м қ дд иккит кў ткичд н ф йд л нил ди ил нинг
 м лд ги д м дининг т ли д ж и тўф и ид ги ф зл г м н б ти
 в б димл нинг м лд ги п л д м дл ининг энг к м з ий иш
 , қиг м н б ти м лд ги и бил н т ққ л г нд н кў юқ и қ
 д м дл г д ъв г лик қилиш т биий д тий в иж бий ди ди
 , ид т иқ ид б нд й д ъв л д мл ни м н т ф лиятиг
 м л к ини ши ишг бизн д қ тн шишг нд б б ди Б нд ий
 м л м ъ д бўл ди г д м лд ги иш , қи в д мнинг фик ич

н м л , тни т ъминл вчи д м д ў т ид ги ф қ м ъл м би
ч г д н ўт м лий м н тни ф лл шти ишг бўлг н фб т б ф қлик
нд н б г н л ш в н зилик к ч йиши бил н лм ш ди ш нингд к
м н т м ъ л ининг б зилишиг в ўз т л бл ини қ нди ишд жин ий
лл д н ф йд л нишг ўтил ди

, зи ги ш итл д ци л иқти ди т ф нининг в зиф и
Ўзб ки т нд ги и л , тл ж нининг иқти дий в ци л
н тиж л ини нинг ци л г , л в қ тл мл м нф тл иг м лиги
д ж ини б з г м л ш ви йўлл и в имк ниятл ини б ъ ктив
б , л шди Б бил н шб йўн лишд ги т дқиқ тл м мл к тни
д н нинг ци л жи , тд н ф в н двл тл и қ т иг чиқ иш
т т гия ини ишл б чиқишг д м б г н бўл ди

ци л г , л нинг иқти дий л дияти

ци л иқти ди тнинг ини , к тл нти вчи к чини
иқти дий ижтим ий д м г фик минт қ вий в б шқ милл нинг ўз
, мк лиги т шкил эт ди йн н шб , мк лик , ли иқти дий
т б қ л ш вининг т ли илд ги м нз ини д им я тг н в я тиб
к лм қд

Б з и л , тл и ш итид ци л г , л нинг иқти дий
л дияти ўзид ч т кибий қи мни би л шти ди

д м дк лти вчи к пит лг эг бўлиш

ижтим ий м , л тнинг т қ имл ниши илжиши кўчиб ю иш в

йи б шл ниши ж нл иг л қ д лик

ш ийд м д в и т ъм л д ж и

Б нд в ж дг к л тг н б з ий м н б тл ш итид ий л
би инчи т кибий қи мг т гишли бўл ди Б ш бил н из , л н дики
н двл т м лкнинг т ли т м н кў инишл и якк т тибд ги г ий
к п тив л шли л ш юшм вий в б ф л ш клл нм қд ли

типд ги м лиявий вд н т инт лл кт л к пит лл в ж дг
к лм қд

ци л жи , тд н би м нч ниқ д ж д ий к пит л эг л и
ж либ чиқдил Ул ид ж миятнинг т ли қ тл мл иг т лл қли
бўлг н ж д йи ик ў т в кичик м лқд л б Ш ий ўж ликк эг
бўлг н в т кин м лд м лқд л г йл н тг н ни тишд н
т шқ и д қ нл л ид ў инг эг ди Иқти дий л диятнинг
иккинчи т кибий қи ми илг и т в бўлиб , зи д ўз ў нини
би инчи иг б м қд Ч нки ў т м лқд нинг иқти дий м қ ми
м л к ли м н ж никид н юқ и т ди Б нинг тиг д вл т
т фид н чиқ иш в ийл шти иш ж нл ининг ч қ л шиб
б иши бил н м ддий в м лиявий л м нф тд ўж йинл г эг
бўлм қд б л нинг т л н т ж бўлиш имк ниятини қи қ ти м қд
ф ки т ли иқти дий к бий в м н бд г л нинг т қ им т
м низмиг л қ д лик д ж ини ўлч ш нч м кк бди Кўпинч
шб б лги бўйич вв л кў илг н г л нинг ўзи ж тил ди д вл т в
л ш к нл б л и ш ж мл д н и д лик ж мияти
б л и вд , ининг м ъ л димл и в м т и л и м ддий
т ник т ъмин ти изм тчил и ш нингд к тиж тчил м кл л
дилл л к би бизн п ф и н лл и Ўз к пит лиг м ддий
б йликл ни т қ имл шд қ тн шиш имк ниг эг бўлм г н ф қ л
л ши к йинги йилл д би з к м йди би қ л вв лгид к ж миятнинг
энг кўпчилик қи мини т шкил этм қд Б д мл нинг иқти дий
л дияти лл нм м нт бўйич д м д д ж и бил н ниқл н ди
л нинг в лид ги ий ўзг ишл би инчид н вв лгид н кў нч
к кин м лкий қ тбл ниш в иккинчид н м н т в д м д ў т ид ги
б флиқликнинг д я ли тўлиқ йўқ лг нлигид ниб тди

Ижтим ий т б қ л ш внинг б ш м з ни к бий т б қ л ш в
и бл ниб б м н тнинг м кк блик д ж и бил н ниқл н ди Б шқ

би қ нч м им бўлг н м з н лин диг н д м д в м ддий ф в нлик
яъни иқти дий т б қ л ш в и бл н ди

Ўзб ки т н п блик ид ўтиш д в ид ги ци л т б қ л ш вни
дд қ т дил қилиш м қ дид к бий т б қ л ш внинг ч ий
г ини кў иб чиқ миз

би инчи т б қ г н ддий в би илд т к л н вчи
, к тл в иш т л ид н иб т м н т , ид б нд
бўлг нл ки ди м л н к нв й лдид ги ишчил
т вчил д мчи ишчил в б янгиликк интил вч н
иж дий кт д ги м н т димл и лимл
и тчил ишл б чиқ иш т шкил тл ининг би қи ми
в б

иккинчи т б қ м ъл м лл в , к тл ид ги
кўп қ м кк б инт лл кт л м н т , и димл и
инж н ўқит вчи в ч м н ж в б
чинчи т б қ н нъ н вий нд ш в ид ги янгиликк
интил вч н иж дий кт д ги м н т димл и
лимл и тчил ишл б чиқ иш т шкил тчил ининг
би қи ми в б

Б з ий м н б тл в ш клл н тг н ци л иқти ди т
ш итл ид би т б қ д н б шқ иг ўтишг к нг имк ниятл в
э кинликл нинг м вж дилиги ин ннинг ижтим ий ишл б чиқ ишд ф л
ишти к этишини нинг к бий в м ъл м т д ж ининг ў ишини
ғб тл нти ди

Иқти ди тнинг кўп кл дилиги в кўп кт лилиги

¹ Доклад о человеческом развитии. – Узбекистон, 1997. с. 51-52

ци л иқти ди т ўзининг ч қ м иятиг кў ижтим ий
, тнинг ш клл и в н м н бўлишид фик л илм иллигини т ли
т м нлик в д м к тизмни т қ з эт ди

Ўтиш д в ининг д тл бки б қичид кўп кл дли иқти ди тнинг
ш клл ниши м лкчилик м н б тл ининг в лин диг н д м д
ш клл ининг э кинл ш ви иш , қининг д вл т т м нид н т тибг
линиши м ммиллий м н т б з ининг йўқлиги ўз ўзич б ндликни
к нг ив жл ниши б ж илг н иш , қининг к чикиб б илиши к бил
д м дл , ид ги ч қ т ф в тл г либ к лди Б нд й ш итд
, лнинг би қи ми к мб ф лик ч г ид н т шқ ид қ лди б шқ би
қи ми э б йиб к тди , лнинг д м дл и в т м ш д ж ид ги
ф қл бь ктив ш т ш итл г б флик

, зи ги д в ч н кт ли бўлг н э ки ци л ин тит тл нинг
ж д л ми илиши в янгил ининг ш клл ниши ж нл и м н т в
ижтим ий , к тч нликни к ч йти м қд Ш м н б т бил н иқтид в
м , т к би ш ий ин ний иф тл нинг ци лл ш в д ж ининг
милк ликнинг янги билимл г эг бўлиш қ билиятининг м д ний
д н қ шнинг ли зил ли д ж д шиб б м қд , тнинг қ д
қимм ти в д м кки ци м д ний к пит лнинг ли шиб б м қд

Би қ б ф қ тгин т нд нцияди ч нки ў иб б вчи ци л
, к тч нликк м д ний л дият бил н к м қ б флик бўлг н иф тл
шлик к ч қ вв т и д изз т н ф т шкил тчилик қ билиятининг
б лиги т в кк лчиликк т й лик жи м ний к ч г ивлик л қий
т ш н излик в б шқ л , м т нг д ж д т ь и эт ди Б нинг тиг
б г нги к нд ж мият қ ид т иқ ид м д ний л диятнинг ш д в
, зи ф йд л нилиши м мкин бўлг н қи миг гин э ти ж зм қд
Б нд н к либ чиқ диг ни м л к ли в т ж иб ли м , нди л г
шиф к л г в б шқ вчил г ни б т н юқ и т л б б лиги в ш
бил н би в қтд т л б этилм тг н лимл м д ният в нь т димл и
, ил г м нит , в килл и нининг тиб б ишиди Фик имизч

Ўзб ки т нд , зи д димл ци м д ний л ятини ижтим ий
б , л шнинг икки ни б т н м т қил нд ш в м вж д би инчи и
м т и л г к тт э ти ж з тг н в л г юқ и , қ тўл шг т й
бўлг н н д вл т кт ид м л қил ди

Иккинчи и нь н вий т зд д вл т кт ид қл ниб к либ
вв лгид к т нгчиликк в қлий м н тг ни б т н лбий м н б тини
н м н этиб к лм қд ти ж д зи лил ўз , в лиг кў жиддий
ф қл н вчи т б қ л г бўлинм қд Юқ и т б қ ни б шқ в в
иқти д ю идик йўн лишд ги юқ и , қ тўл н диг н м т и л т шкил
эт ди л б нк , и кўшм к н л иқти ди тнинг ий
кт ид б нд бўлг нл ди ў т т б қ д би ил ж қилиб в юз ид
қ лқиб т г н илмий т ник йўн лишд ги м т и л бўлиб н фт г з
г л гия в б шқ эк п т , ид м н т қил вчил ди қ йи т б қ
ижтим ий в г м нит йўн лишд ги м т и л бўлиб бюджет
, л ид м н т қил дил

Ум м н лг нд ж миятнинг т зилиши шў л з м ниг
т ққ л г нд зил ли ўзг ишл г ч ди би қ ф ки кўпл б
илг иги б лгил ини , м қл б к лм қд

Унинг жиддий ўзг ти илиши ч н м лкчилик в , кимият
ин тит тл ини тизимли вишд ўзг ти иш з бўлиб кўп йилл ни
т л б эт ди Б в қтд э ж миятнинг т б қ л ш ви ўзининг қ тўйлиги в
би м ън лилигини ян д , м йўқ тиб б в ди Г л в қ тл мл
ў т ид ги ч г л ювилиб б ди кўпл б н ниқ ки зиддиятли
м қ мг эг бўлг н м гин л г л п йд бўл ди Би инчи қ шд шб
т нд нция энг ив жл нг н ф б м мл к тл д ги ци л инфий т зилиш
ч г л ининг йўқ либ б ишини э л т д би қ кўпинч б ў ш шлик
м нгин ди Г п ш нд ки ни б т н би ил бўлг н ў т инф
ж мияти нинг ш клл ниши п тинд т и лизм ч нгин кт лиди

Ўзб ки т нд ўтиш д в и иқти ди ти ш итл ид ци л
г л нинг ш итид ги ижтим ий инфий т ф в тл л ид , мият

к б эт ди Ул вв лгид н кў к м қ н м н бўл ди кўп қ ци л
м қ мнинг б шқ т м нл ини ниқл б б ди

К йинги йилл д ги т дқиқ тл ж мият ци л т зилишини бь ктив
ў г нишг лди би қ м мл к тимиз ф ни , зи ч шб т з лиш
, қид иш нчли билимл г эг эм ци л т з лишнинг й им
жи , тл и т , дилиг би қ т ишл б фишл нг н мм л нинг
кўпчилиги ки м мм нинг н з ий т , дили бил нгин ч г л н ди ки
й им ижтим ий г , г гин б фишл н ди ни ян д к нг қ бўлг н би
б т нликд н т шқ ид қ б чиқил ди Илмий д би тл д ижтим ий
п ф н д м , им ў ин эг лл вчи г , в қ тл мл нинг ци л ти
т лич к нг д ж д ў г нилг н

Яқинд в ж дг к лг н ж д л ив жл н тг н ў т қ тл мг т гишли
бўлг н ижтим ий ф л г , л би инчи н вб тд т дби к л жиддий
т , дилг т тилм қд

Ижтим ий т кибий т дқиқ тл нинг ўзг вч нлик йўн лишл и
кўпинч ижтим ий г , нинг ни в т кибид ги илжишл т , дили
бил н ч кл ниб қ л ди Ижтим ий г , л нинг л қ л и в ўз
, мк лиги ижтим ий т кибнинг тизимлилиги ж миятнинг м л қилиши
в ив жл нишининг ч қ , м низмд и нч к м ў г нилг н ци л
т кибл т дқиқ ти кўпинч ж миятнинг физи л гия и г эм б лки
н т мия и г т лл қлиди Ш нинг ч н л нинг п дм ти ички
, тд н в ўз ўзини ив жл нти иш м низмид н м , м бўлиб қ л ди

ци л иқти ди тд т м қт кибл ининг ш клл ниши

**янч иб л т м қт киби ялпи ички м , л т т киби т к
ишл б чиқ иш т киби н т т киби инф т зилм минт қ вий
ив жл ниш л , яти қ б тб д шлик т шқи иқти дий ф лият**

Ўзб ки т нд ўтиш д в ид ги м им в зиф л д н би и
иқти ди тнинг т м қ т киби д ги т б ўзг ишл ни м лг ши иш
нинг ци л йўн лти илг нлигини к ч йти иш и бл н ди

, қ нд й м мл к тнинг иқти ди ти ци л в иқти дий
ив жл ниш т м қл м н т т қ им ти в инт г ция ж нл и
ид в ж дг к л вчи ўж лик м жм ид ниб т бўл ди

ци л иқти ди тнинг т м қ ки т кибий қи м т киби
т м қл нинг йи ик г л и ў т ид ги ўз ни б т л қ л в
м т н ибликл ни к этти ди

Энг м мий кў инишд ци л иқти дий м жм қ йид ги т м қ
г л иг бўлин ди

м ддий ишл б чиқ иш , л и н т қ илиш қишл қ
ўж лиги ш нингд к , лини зиқ вқ т т ъмин ти бил н б флиқ бўлг н
, л яъни т й л ш м ддий т ник т ъмин т вд в м мий
вқ тл ниш

н ишл б чиқ иш , и т м қл и й ж й к мм н л ўж лиги
м иший изм т т н п т л қ в б

, лиг ижтим ий изм т кў тиш флиқни қл ш ф н м д ният
в нь т т ълим б шқ в в м д ф , л и

, қ нд й ци л иқти дий м жм ни ў г ниш ч н т м қл ни
ф нкци н л т к мл шти иш к тт , миятг эг бўл ди У тў т г д ги
т м қл ни ўз ичиг л ди

7 би л мчи к н н ти в қишл қ ўж лиги

иккил мчи ишл б чиқ вчи н т

т н п т вд й ж й қ илиши флиқни қл ш ишл б
чиқ иш в , лиг изм т кў тиш

б шқ в ф н в илмий изм т кў тиш

Ишл б чиқ ишнинг ив жл ниши йниқ илмий т ник
т ққи ти и янги ишл б чиқ иш т м қл ининг ж либ чиқишиг

либ к л ди Б нд қ ид т иқ ид к нчилик т м қл и л ши п йиб
илмт л б т м қл ў иб б м қд

иллий иқти ди тнинг з м н вий т кибл и ч н , қ нд й
кўп қ ки к м қ ив жл нг н м мл к т ч н кт ли б лги т м қ
ки т м қл м жм л нинг м вж длиги и бл н ди , зи д т б
кўп қ д ж д ишл б чиқ иш л қ л ининг м т қ мл ниши ишл б
чиқ иш т ли д ж л ининг м мл ш ви ж ни б м қд Жўғ фий
ж йл ш ви т и ий в миллий нъ н л ки б м мл к тнинг имк нияти
иятиг б флиқ , лд қилғи эн г тик м т лл гия ким ў м н
қ илиш г н т т н п т , ид ги т м қл м жм л
ш клл нм қд Б м жм л ўз н вб тид м кк б в т б қ л шг н
т кибл г эг бўл ди

Иқти ди тинф т зилм и

Б з ий м н б тл нинг ив жл ниши ш итид инф т зилм
т б кўп қ , мият к б эт ди Инф т зилм б ишл б чиқ иш в
ци л , тий э ти жл ни т ъминл ш ч н з бўлг н м ддий
в ит л нинг м жм иди У ишл б чиқ иш в ци л инф т зилм иг
бўлин ди Ишл б чиқ иш инф т зилм л г т н п т л қ
мб н л в идиш ўж лиги м ддий т ник т ъмин ти м , нди лик
қ илм л и и иқлик т л и в д п в д к мм ник ция г з в н фт
қ в л и и иг ция тизимл и в б ци л инф т зилм г йўл вчи
т н п ти ш , л в , ли п нктл ининг к мм н л м иший ўж лиги
ки ди Ишл б чиқ иш инф т зилм и , м ижтим ий инф т зилм , м
миллий иқти ди тнинг м жм , лид бўлишид в янги , д дл ни
ўзл шти ишд к нг д и д ги ци л м мм л ни , л этишд ж д м , им
л ўйн йди

Ўзб ки т н п блик ид м лг ши ил тг н б з ий и л , тл
ж , н иқти ди тининг гл б лл ш ви миллий иқти ди тнинг

Э кинл ш ви в з м н вийл ш ви ш итл ид инф т зилм
т м қл иг вв л ишл б чиқ иш ижтим ий в б з
инф т зилм ининг м им т шкилий қи ми иф тид ги к мм ник ция
, иг ж д қ тый т л бл қўйм қд Ушб т л бл м мл к т
ф қ л ининг иф тли л қ изм тиг бўлг н ци л в ш ий
э ти жл ини т б тўл қ қ нди иш э ти жл и бил н т қ з л н ди
п блик минт қ вий в м , ллий т л к мм ник ция в п чт изм тл и
б з ининг я ши ў г нилм г нлиги шб , л диятид н
ф йд л нишининг п т д ж и қиб тид л қ изм тиг бўлг н б з
т л бл и тўл д ж д қ нди илм япти мл к т иқти ди ти ч н
м им бўлг н шб , ни ж д л ив жл нти иш м л и ж д к кин
қўйилг н Ушб , иқти ди тнинг б шқ л ш т м қл ид
м мл шг н яъни м льтиплик тив , лд ги ўз б флиқ бўлг н иқти дий
м б ди Ушб в зиф ни м в фф қиятли , л этиш ч н м лг
ши ил тг н инв тици н и т д и ид т гишли ч т дби л
кў илиши л зим Б ий ин т м нт и бл ниб нинг д мид д вл т
ишл б чиқ иш , жмининг м мий ў ишиг илмий т ник т ққи тининг
ж д лл ш виг миллий иқти ди т т кибининг ўзг ишл иг в кўпл б
ижтим ий м мм л ни , л этишг т ъ и кў тиб б ди
м қнинг б қ в м ли ишл шини йўлг қўйиш , би
т м қ кичик бўлимл и в ишл б чиқ иш ив жл нишининг
т в ликл ини и бг лг н , лд жиддий т кибий ўзг ишл
қилишни п блик нинг б қ иқти дий ў ишини т ъминл шд
л нинг лини ши ишни т л б эт ди Ф л т кибий и тни м лг
ши иш ч н нч миқ д ги м ял т л б этил ди Би қ ўж лик
ю итишининг лдинги м ъм ий бўй қб злик тизимид бўлг н н қ н
шб , ни м лиял шти ишг қ лдиқ п инципи бўйич нд ш в , ли
и иг ч б т ф этилг н эм П чт в т л к мм ник ция , л ини
ив жл нти ишг п блик ЯИ нинг ж тил ди шб кў ткич

Ғ б м мл к тл ид э ЯИ нинг г ч т ди Б ж , н
т л к мм ник ци н янгиликл д н к чикишг , мд Ўзб ки т н
п блик ид 7 йилг ч бўлг н д в д т л к мм ник циял ни қ йт
қ иш в янгил шнинг миллий д т ини б ж иш м дд тл ининг чўзилиб
к тишиг либ к лиши м мкин

зиятни я шил ш в шб , д ги ишл нинг м д лигини
ши иш м қ дид м лкни д вл т т фид н чиқ иш в
ийл шти иш к н л ни кциял шти иш йўли бил н б з ий
ўзг ишл ни м лг ши иш бўйич т гишли ч т дби л кў илм қд
м қд ги т кибий ўзг ишл л қ к н л ининг
ийл шти илиши л т м нид н ўж лик ю итишнинг б з ий
лл нинг қўлл нилиши т л к мм ник ция кт ид инв тициял
ки итилишини нч ф лл шти ишг имк н б ди Б г нги к нд п чт
, ид Ўзб кт л к м кцияд лик к мп ния и Ўзб ки т н п чт и
д вл т кцияд лик к мп ния и тб т т қ т вчи кцияд лик
к мп ния и т зк л қ ни инт н т т м фининг б қ ишл шини
миллий в ж , н в лют ид п л жўн тишл ни м лг ши вчи
кцияд лик ж миятл и д вл т ий в кўшм к н л ф лият
кў тм қд

, зи ги ш итд , қ нд й м мл к т иқти ди тининг з м н вий
т киби т ли д ж д ив жл нг н н т бўлишини т қ з эт ди Б нд
қ ид т иқ ид н тнинг ўзи , м юқ и д ж д и ти л шг нлиги
бил н т в ифл н ди Ижтим ий м н т т қ им тининг ч қ лшиб б иши
н тиж ид ишл б чиқ ишнинг кўпл б т м қл и , л и в т л и
в ж дг к лди б л би г ликд н тнинг т м қ т кибини т шкил
эт ди в кўпл б ижтим ий в иқти дий милл бил н б лгил н ди
Ул д н ийл и қ йид гил и бл н ди ишл б чиқ ишнинг
ив жл ниш д ж и т ник вий т ққи т ци л т и ий ш итл

¹ Шоюсупова Л.Р. Проблемы привлечения и использования иностранных инвестиций для ускоренного развития сферы почты и телекоммуникации Республики Узбекистан. Ташкент-Берлин-Бонн.2001. с.111

, лнинг ишл б чиқ иш кўникм л и т бий л н тнинг т м қ т киби д ги ўзг ишл ни б лгил вчи энг м ум мил илмий т ник т ққи ти в нинг ий йўн лишл и ишл б чиқ ишни вт м тл шти иш к мпьют л шти иш в м низ циял шти иш т н л гияни т к милл шти иш ишл б чиқ ишни и ти л шти иш в к п тивл шти иш и бл н ди Илмий т ник т ққи ти т ъ и и тид н т т м қ т кибининг ўзг иши в т к милл ш ви зл к из юз б иб б ди

Ўзб ки т н п блик ид н т м , л тл и ишл б чиқ ишнинг т м қ т киби қ йид гил д н т шкил т пг н

Ж дв л № 7

Йилд н т м , л тл и ишл б чиқ ишнинг т киби т киби ф изл д

	н т ж ми	Ш ж мл д н								
		Эл кт эн г тик	қилғи	в нгли м тлл гия	Ким в н фтким	шин злик в м тлл ишл ш	н тқ илиш м т илп и	нги л н т	зиқ вқ т н ти	Б шқ н т ишл б чиқ иш
Ўзб ки т н п блик и										
, қлпғи т н п блик и										
ндиж н										
Б										
Жизз ,										
, шқ д										
в ий										
м нг н										
м қ нд										
нд										
и д										
шк нт										
Ф ф н										

¹ Статистический сборник регионов Узбекистана 2003 г. Тошкент: Государственный Комитет Республики Узбекистан по статистике 2004. с. 58-59

ЗМ										
ШК НТ Ш , И										

Ж дв лд к лти илг н м ъл м тл д н кў ин дики н т
 м , л тл и ишл б чиқ ишнинг т м қ т киби м м н лг нд би
 қ т вил ятл д би қл м лиги бил н ж либ т ди , д дл нинг
 ижтим ий м нф тл иг нч лик , м м в фиқ эм б в ж дг к лг н
 в лни т кинлик бил н тўғ ил б б иш з иятиг либ к л ди
 л н в ий вил ятид нгли м т лл гия м , л тл и ишл б
 чиқ иш т нлик қил ди 7 мл к т иқти ди ти ч н нгли в
 қимм тб , м т лл , қ нч з бўл д би қ б нд й , л т
 минт қ нинг э к л гик в лиг , в нинг ч нгл ниши ди ция д ж и
 в б в вил ятд яш вчи кишил нинг глифиг т ъ и этм д н қ лм йди
 , шқ д вил ятид н т м , л тининг 7 қилғи н ти и иг
 тўғ и к л ди б э б ндлик , ид н қ л йликл г лл иш излиги
 изм т кў тиш , ининг кичик бизн нинг т лич ив жл нм лиги
 либ к л ди зм вил ятид э к инч э к кл б ндлиги м мм и
 в ж дг к л ди ч нки нгил н тнинг ни б т н ив жл нг нлиги
 ш итид б ч б шқ ишл б чиқ иш , л и т гишлич ив жл нишг
 эг бўлм й қ л ди Ш нг ў ш ш в зият м нг н в нд
 вил ятл ид , м в ж дг к лг н л д , м нгил н тнинг л ши
 т гишлич в ни т шкил эт ди ндиж н в м қ нд
 вил ятл ид , м н т м , л тл и ишл б чиқ ишнинг т киби
 би қл м лиги бил н ж либ т ди ндиж н вил ятид н т
 м , л ти м шин зликк тўғ и к л ди н ЎзДЭУ вт кўшм
 к н и вт м билл и т ф йли м қ нд вил ятид э ни зиқ
 вқ т н ти м , л тл и ишл б чиқ иш т шкил эт ди н ЎзБ
 кўшм к н ининг т м ким , л тл и и бид н
 мл к т иқти ди тининг б шқ т м қл ид , м ишл нч лик
 я ши д ж д эм л н қишл қ ўж лигид т бий иқлим иқти дий
 в б шқ б бл г кў қишл қ ўж лиги м , л ти ишл б чиқ ишнинг

Ўт н т ки т қ имл ниши в ж дг к лг н Ш нинг ч н би қ т
минт қ л д д қ нчилик зи тчилик м , л тл ининг т нқи лиги
зил ди л ни б шқ минт қ л д н т шиб к лти ишг тўғ и к л ди
л н дди ш нд й в зият , қ лпғи т н п блик и в ий
, шқ д в б шқ вил ятл д в ж дг к лг н зм вил ятид ш к
ишл б чиқ иш бўйич з в д ишг т шг н би қ м ш ни з қ
м ф л д н т шиб к лишг тўғ и к лм қд

мл к тнинг б шқ вил ятл и в т м қл ид , м в зият нч лик
ф қ қилм йди лб тт б нд й , в л кўпл б ш т ш итл в милл
бил н бғл нг н Би қ т м қ т кибини ци л иқти ди т йўн лишид
т кин я шил б б ил ў т ч п блик т киби д ж иг
тк зил м қ дг м в фиқ бўл ди

Ўзб ки т н иқти ди тини э кинл шти иш ш итл ид ч т эл
м ял ининг к нг миқ д ж лб этилиши иқти дий ў ишнинг вв л
н тд ги ў ишнинг энг м им милиг йл н ди

мл к тимизд н т и тининг б ш т в ликл и иф тид
қ йд гил б лгил нг н

м мл к тнинг э к п т л , ятини ив жл нти иш в
м т қ мл ш

т шқи иқти дий ф лиятни би инчи н вб тд в лют б з ини
э кинл шти иш

к нд лик и б кит бл ч н миллий в лют нинг
к нв т циял нишини т ъминл ш

ўлж лл нг н т в ликл г м вишд инв тиция и тини
ў бг чиқ иш бўйич ниқ ч т дби л ни м лг ши иш з б л

Ўзб ки т н иқти ди тини т кибий янгилшг ч т эл м ял ини
ф л ж лб этиш ш ж мл д н з м н вий жи , зл в илф т н л гиял
кў инишид , м

ч т эл м ял ини ж лб этишни фб тл ти иш ч н қ л й
инв тици н м , ит я тиш

Ўзб ки т н иқти ди тиг қўйил тг н б ч т д ги ч т эл
м ял и ч н д вл т к ф л ти т м йилини қўлл ш

миллий иқти ди т ив жл нишининг м д лигини ши и иш
м қ дид м лиявий ишл б чиқ иш г л ини б шқ ишни т шкил этиш
ч н н т г в б шқ к н л нинг д вл т в тиж т б нкл и
бил н м т ж м , мк лигини т ъминл ш

Ўзб ки т н д ги т кибий и т иқти дий и л , тл нинг миллий
м д ли ид м лг ши илиб иқти дий м т қилликни ш ж мл д н
эн г тик в зиқ вқ т м т қиллигини т ъминл шг ш нингд к б й
мин л м ш л ини ўзл шти иш бил н б флиқ бўлг н т ф к н
н тининг т т гик м им т м қл ини ж д л ив жл нти ишг
йўн лти илг н янч т м қл нинг н фт г з нгли м т лл гия
вт м бил злик м л т злик эл кт ник ким в н фт ким и
н тл ининг т в д ж д ив жл ниши и бид н н тнинг
т м қ т киби я шил нди Ўзб ки т н п блик ининг т ти тик
бўйич Д вл т қўмит ининг 7 7 йилд н йилг ч бўлг н д в ч н
м ъл м тл иг кў тўққиз юзд н тик янги т д ги м , л тл ни
чиқ иш ўзл шти илг н ўф ид н тўф и ч т эл инв тициял ид н
м ли ф йд л нишг ндиж н вил яти яққ л ми л бўл ди Б д икки
йил ичид Ў т и д энг йи ик бўлг н ЎзДЭУ вт вт м бил злик
м жм и қ илди

Ўзб ки т н иқти ди тини т кибий ўзг ти ишнинг 7 йилг ч
д в г бўлг н к нц пция и иг т кибий и л , тл нинг эк п тг
мўлж лл нг н м д ли қўйилг н бўлиб ички в т шқи б з д ги т л бл
т киби г м л шг н , лд ги қ б тб д ш ишл б чиқ иш в иқти дий
ф лият т л ини я тиш в ив жл нти иш йўли бил н п блик нинг
ж , н иқти ди тиг инт г циял ш ви в гл б лл ш в ж нид
т в кк лчиликни миним мг т ши иш , мд м к им м ф йд лишг
мўлж лл нг н

н т т кибини ив жл нти ишд э ишилг н би қ т ют қл г
қ м д н инд т и л и тни м л г ши иш бил н б флиқ бўлг н й им
қийинчиликл в ж дг к лди Ул нинг ийл и ички б з
ифимининг ч кл нг нлиги в ўзимизд чиқ илг н м , л тл нинг
кўпчилик т л и т лич қ б тб д ш эм лигиди Б ж , н
иқти дий тизимининг и ти л ш ви в гл б лл ш ви имк ниятл ид н
Ўзб ки т ннинг лм қли эк п т л диятид н ишл б чиқ иш
миқ л ид н т лич ф йд л нишг имк н б м йди Ўзб ки т н
иқти ди тид т кибий ўзг ти ишл ўтк зишд э , тим лий қиб тл ни
и бг лг н , лд гл б лл ш в ж нид ги ишти кчиликд н з ли
миним мг ф йд ни м к им мг тк зиш м қ дид м л шиб б иши
з Гл б лл ш внинг ф йд ли жи , тл и , лқ к пит лни ж лб этг н
, лд т шқи вд д ф л қ тн шиш бил н б флиқ бўлг н янги имк ниятл
бил н т қ з л н ди

Уз қ и тиқб лд м мл к т иқти ди тид ги т кибий ўзг ишл г
гл б лл ш внинг ф йд и бил н би қ т д ўзиг лбий жи , тл и
, м т ъ и этиши м мкин б л қ йид гил ди

Ж , н вд шкил тининг Ж қ ид л ид эк п т
б идиял ини ч кл ш инв тиция ф лиятид ижликл ни якк л б
қўйишни т ъқиқл ш эк п т в имп тни м жб ий лиц нзиял шг н т
т в л иг юқ и имп т т ифл иг йўл қўйм лик к бил кўзд
т тилг н

вд в к пит л қимининг т б ў иб б вчи чиқлиги лқ
т шкил тл т м нид н м лиявий чиқликк т л бл нинг ши илиши
б бли ш нингд к ч т эл к пит лининг э , тим ллий қ йт қимл и
т ф йли б қ ликк вфнинг шиб б иши б л м мл к тд ги
б қ ижтим ий иқти дий и ий в зиятни т ъминл шг в
м к иқти дий т тибг лишнинг иф тиг л ид т л бл қўяди

тўғ ид н тўғ и ч т эл инв тициял ини ж лб этиш ч н
қ б тнинг к ч йиши инт лл кт л м лкнинг лқ , қ қини

кў иқл шнинг к ч йиши м н б ти бил н илғ ч т э л т н л гиял ид н
кўчи м лиш имкиниятининг п йиши м мл к т т шқи қ зининг шиб
б иши м мкинлиги к бил қиб тид ж , н т ққи тининг би
ч кк ид қ либ к тиш вфи

д тд энг м мий кў инишд н т к нчилик в қ йт ишл ш
, л иг бўлин ди н тнинг қ йт ишл ш , л и фи
инд т иянинг ини т шкил эт ди Ул нинг л шиг н т м , л ти
м мий , жмининг и тўғ и к л ди Иқти дий мўлж лл нишиг кў
б т н н т м , л ти икки к тт г , г бўлин ди ишл б чиқ иш
в ит л ини ишл б чиқ иш в и т ъ м л м , л тл ини ишл б чиқ иш
, л иг н тни г , л г бўлиш м , им иқти дий , миятг эг ди
Б ишл б чиқ илг н м , л тнинг т бий б юмл шг н т кибини
ниқл шг н тишл б чиқ ишнинг м мий , жмид , би г , нинг
л шини и бл шг в ш д ишл б чиқ иш в ит л и ишл б
чиқ иш в и т ъ м л п дм тл и ишл б чиқ иш ў т ид тўғ и ни б тни
ў н тишг имк н б ди

Ж , н ўж лигининг т м қ т киби

Ж , н ўж лигининг т м қ т киби д энг м , им , н т бўлиб қ лм қд
Унинг л шиг н ти ив жл нг н м мл к тл ЯИ нинг в ив жл н тг н
м мл к тл ЯИ нинг тўғ и к л ди Ум м н т т киби д т кчи ў инни қ йт
ишл ш , л и эг лл йди л ўж ликнинг б шқ , л ид т ник вий
ив жл ниш д ж ини т ъ минл йди ч нки л д илмий т ник вий ют қл
ж мл н ди Инд т и л м мл к тл д л и иг н т м , л тининг в
ЯИ нинг ив жл н тг н м мл к тл д т гишлич в тўғ и к л ди
ив жл н тг н м мл к тл д н ти ив жл нг н м мл к тл д н ф қли вишд
қ йт ишл ш н ти л ши шиб б м қд мл к тнинг ив жл ниб б иши бил н
т л б и бл н вчи т янч т м қл д н илм т л б т м қл г ў тиш юз б м қд
Б нд м ъ л м би к тм к тликд вв лиг юқ ид ж д ги м ш фл н вчи в
т ник вий м кк б бўлм г н ишл б чиқ ишд н к пит л т л б в м т и л т л б
т м қл г к йин э илм т л б т м қл г ў тиш к з тил ди Би қ н тд ги

¹ Мировая экономика / Под ред. В.К.Ломакина. – М.: Издательский центр «Ан-Кил», 1995. – с.120

т кибий ўзг ишл би т м қни б шқ, и бил н тўлиқ, лм шин виг либ к лм йди
л нинг ив жл нишид ги т в ликл гин лм ш ди

Б ч кичик тизимл д к нчилик н тининг л ши қи қ г н йилл д
вв лги д в л д ги к би н ти ив жл нг н м мл к тл д , м ив жл н тг н
м мл к тл д , м ЯИ я тилишид қишл қ ўж лиги ишл б чиқ, иши л шининг
қи қ, иши кт ли бўлг н Ш бил н би г д н нинг кўпчилик м мл к тл ид
қишл қ ўж лиги м д лиги ў иб б г н Ф б м мл к тл д г н т
м жм л и т шкил т пди Б як ний м , л тд н ф йд л нишининг я шил нишг либ
к лди н ти ив жл нг н м мл к тл д ЯИ д қишл қ ўж лик ишл б
чиқ, ишининг л ши ни ив жл н тг н м мл к тл д э 7 ни т шкил
эт ди

Б , л т шқи вд т киби д ги ўзг ишл г , м т ъ и кў тди Ум м н
лг нд э т шқи вд қ йт ишл ш н ти м , л тл и т м нг илжиб б м қд
йилл и ид нинг л шиг ж , н т шқи вд и , жмининг 7 йиллд
ив жл н тг н м мл к тл д э т шқи вд , жмининг 7 йилд
тўғ и к лг н Б нд ив жл н тг н м мл к тл н ф қ т қ йт ишл ш н ти
м , л тл ини кўп қ эк п т қил б шл ди б лки илмт л б т в л ни , м кўп қ
имп т қил б шл ди

ИНТ Қ ВИЙ Т КИБ

ци л иқти ди тнинг ш клл ниши ш итл ид ўж лик
тизимининг т м қ т киби м л қилишиг л ни , д дл бўйич
ж йл шти иш ш нингд к л д н ф йд л ниш юз б вчи т шкилий
ш клл м , им т ъ и кў тди л ид линг н би м мл к тнинг
миллий иқти ди ти м кк б т кибг эг лиги бил н ж либ т ди нд
т м қ т киби бил н би г ликд ян би м , им т киб , д дийликни , м
л ид ж тиб қ ш л зим

инт қ ци л иқти дий м ъ н д кишил нинг , д дий
иқти дий би лиги в л , т ф лиятининг ижтим ий ш т

¹ Шу жойда

² Шу жойда

ш итл ини билди ди йн н ш нинг ч н ш кл н тг н ци л
иқти ди т ш итл ид Ўзб ки т н минт қ л ининг т бий жўф фий
д м г фик миллий м д ний ци л иқти дий иятл и м мл к т
иқти ди ти ив жл нишини т ъминл шд минт қ вий и тнинг т б
м им т кчи л ўйн шини б лгил б б ди

, д дий минт қ вий т киб д г нд миллий иқти ди т тизимини
иқти дий бўғинл т ли д ж д ги з н л й нл н т
м к зл и в бўлимл иг бўлиб чиқиш т ш нил ди У т м қ т кибиг
қ г нд нч кин ўзг ди ч нки минт қ вий т кибнинг ий
эл м нтл и м йян , д дг к чли қ б фл нг нди Би қ н б т бий
л г эг бўлг н янги , д дл ни ўзл шти иш й им минт қ л
т кибини ўзг ти ди в янги , д дий м жм л ш клл нишиг д м
б ди

м қл в й им ишл б чиқ ишл нинг м к ний би икиши
кўпл б милл т ъ и и тид юз б ди Ул г м йян , д днинг
мин л м ш қилғи эн г тик м ддий м н т л и бил н
т ъминл нг нлиги к бил ки ди , йд этилг н милл ўз к чли
д ж д б фл нг н бўлиб миллий иқти ди т к н л и в
т м қл ининг ж йл ш виг м йян т ъ и кў т ди Ишл б чиқ ишни
ж йл шти иш ж нид , д дий т шкил тл нинг , ил ш клл и
в ж дг к лди Ул д н йи ик иқти дий з н л н т й нл и
т г нл и м к зл и в п нктл и ф қл ниб т ди

Ўзб ки т н п блик ид , д дий т кибл шти ишнинг б з ий
м низмл и в лл иг л н вчи иф т жи , тд н янги ч ўж лик
м д ли ш клл нм қд Ж йл д в минт қ л д янги иқти дий
т кибл ни я тиш в ив жл нти ишд н иб т м кк б ж н
б м қд

Ишл б чиқ иш м н б тл ид ги ч қ ўзг ишл миллий
иқти ди тнинг би л мчи бўғини и бл н вчи к н л в й им
минт қ л в , д дл нинг лини ши ишг йўн лти илг нди Б э

т б ўзг ишл ни б шқ внинг т ли д ж л и ў т ид иқти дий
ф нкциял нинг қ йт т қ имл нишини лдинд н б лгил б б ди

Ушб ш итл д м лг ши ил тг н и л , тл нинг б қичм
б қичлигини и бг л вчи иқти дий т т гия в т ктик г м
к л вчи янгич б шқ в и тини ишл б чиқиш в ив жл нти иш
в зиф иғ ятд д лз б и бл н ди

п блик в нит тининг м т ж мл ниши қ б л қилин тг н
қ л ч н минт қ л , қ қл и в м ъ лиятининг к нг йиб б иши
, зи ги ш итл ни в м , ллий иятл ни т зк лик бил н и бг
л диг н и т в ив жл нишни м в фикл шти иш тизимини
ш клл нти ишг имк н б ди

Б қичлилик в м , ллий иятл ни и бг лиш т кибий
ўзг ти ишл нинг т ктик и т т гия и т м йилл и нд ш вл и в
лл ини б лгил б б ди г д би инчи б қичд иқти ди тнинг
вв лги т кибл ини инди иш бўйич ф л ч т дби л ўтк зилг н в
янги тизимнинг л и я тил б шл нг н бўл иккинчи б қичд э
д вл т в ж мият т м нид н янги ижтим ий тизимни ци л иқти ди тни
м в фикл шти вчи янги з м н вий т кибл ни ф л вишд я тиш
б шл нди

Иқти дий и л , тл , зи ги б қичининг м , им ияти
л нинг иқти дий ў ишининг м , ллий л и в з и л ини
, к тг к лти ишг йўн лти илиши в минт қ вийл шти илиши
и бл н ди Б з ий м н б тл г ўтишд ги б ш ий т м йилл д н
би и д вл т б ш и л , тчи бўлиши т м йилининг м лг
ши вчил и б в ит я т вчил и иж чил и д вл т , кимиятининг
м , ллий г нл и бўлм қд л Ул т м нид н м мм нинг м , ятини
в и л , тл ни кинл шти вчи милл ни в дди д ж д ниқл ши
тў иқл ни б т ф этиш бўйич иқти дий л нг н қ л қ б л
қил лиш л қ тл и б з ўзг ти ишл ининг м в фф қиятид

Ўзбекистоннинг қилти қилти в глл б яшн г н ж миятг йл нишид
 , л қил вчи , миятг эг ди

инт қ л нинг м ли ив жл ниши иқти дий в зиятни ,
 т м нл м т ,дил ид ги ци лиқти дий қ л ни м лг
 ши ишни , мд т гишли лл д н ф йд л нишни т қ з эт ди

ци лиқти ди т ш қлл ниши ш итл ид м йян , д дд
 иқти дий и л , тл нинг б ишини б , л ш в ци лиқти дий
 ив жл нишни т ,дил этишд ги б ш в зиф иқти ди тни и л , қилиш
 бўйич т дби л нинг ижтим ий в ўж лик ю итиш ж нл иг т ъ и и
 в ўз л қ д ликл ини ниқл ш и бл н ди Б ним ч н ш нч лик
 м им Ш нинг ч нки йн н ш в зиф б з ўзг ти ишл ини
 кинл шти вчи милл ни ниқл ш в л ни б т ф этиш бўйич
 ци л жи , тд н м ъқ л бўлг н қ л қ б л қилишг Ўзбекистон
 лдид т г н м қ дл в в зиф л ни м в фф қиятли м лг ши ишг
 я т ди

Ж дв л №

Йилд м м п блик иқти дий кў ткичл ид минт қ нинг
 л ши ф изл д

	, д д	, ли ни	Иқти дий б ндл миқд и	ЯИ	н т м , л ти	ишл қ ўж лик м , л ти	ий к пит лд ги инв тиция	, илиш ишл и	ий ф ндл ни к тг ки итиш
Ўзбекистон пблик и									
, қлп фи т н пблик и									
ил ятл									

¹ Стратегический ежегодник регионов Узбекистана 2003 г.- Статистический сборник. – Государственный комитет Республики Узбекистан по статистике. Ташкент, 2004. с.10-11

ндиж н									
Б									
Жизз ,									
, шқ д									
в ий									
м нг н									
м қ нд									
нд									
и д									
шк нт									
Ф ф н									
зм									
шк нт ш , и									

Ж дв лд к лти илг н т ти тик м ъл м тл д н кў ин дики ци л
иқти ди т н қт и н з ид н Ўзб ки т н иқти ди тининг минт қ вий
т кибини т к милл шти иш з Ж мл д н , қ лп фи т н
п блик и 7 млн , ли и бил н м мл к т , д дининг к тт қи мини
7 ки 7 минг км эг лл д б д Ўзб ки т н ЯИ тиги
ишл б чиқ ил ди шк нт ш , и км , д дд 7 млн , лиг эг
бўл д би қб д м мл к т ЯИ 7 я тил ди Ш нд й қилиб д я ли
м т кичик бўлг н , д дд қ ийиб м т кўп м , л т ишл б
чиқ ил ди лб тт б нд й т ққ л ш нч лик тўғ и бўлм д би қ
б шқ , қ нд й ш итд б минт қ л ив жл нишид ги з и л в
имк ниятл ни Ўзб ки т нд минт қ вий т ки бл ни т к милл шти иш
з лигини яққ л кў т ди

Ижтим ий иқти дий в зиятнинг в иқти дий и л , тл
б ишининг т ,или н тиж л и қ йид гил г имк нб ди

б з ий ўзг ишл нинг б ишид м ъл м би , д днинг қ д
қ лиши ки ўзиб к тиши б бл ини ниқл ш м қ дид п блик
м ъм ий , д дий би ликл ининг ив жл ниш д ж ини т ққ л шг

ижтим ий иқти дий и л , тл т дби л ини м лг ши ишд
қ д қ л вчи минт қ л ни ниқл шг в қ д қ лишни б т ф этиш
бўйич ч т дби л ишл б чиқишг

ки б , д дд ци л иқти дий ив жл нишнинг энг д лз б в
к чикти иб бўлм йдиг н м мм л ини в зиддиятл т г нини ниқл шг

иқти дий ўзг ти ишл нинг б иши в л нинг ци л иқти дий
в зиятг т ь и ини д имий к з ти б б ишг м нит инг

Иқти ди тнинг минт қ вий т кибини м в фф қиятли ўзг ти иш
ч н м мл к тнинг ки б , д дид ги вил ят т м н ш , в б
в зиятни т ,лил этиб т иш л зим Ш м қ дд би қ нч иқти дий
т в ифл ни ниқл ш з л д н энг ий и , д д иқти ди тид ги
тизимли ўзг ти ишл т в ифи и бл н ди

Илмий д би тд в т ,лилий м ли тд ш нд й ўзг ти ишл
тизимли д б т л дики л иқти ди тд ги янги ки илг и ив жл нм г н
кт л нинг п йд бўлиши бил н тв ифл н ди изм т кў тиш кт и
м лиявий кт н д вл т кт ининг ж д л ив жл ниши в д вл т
кт ининг жиддий қи қ иши в б

инт қ л ив жл нишининг кт иг т ь и эт вчи б шқ
м им т в иф м йян , д днинг м лиявий ,в ли и бл н ди б
м , ллий бюдж тнинг д м дл в ж тл қи мининг м в фиқл шг н
, л тини к этти ди Б нд бюдж тнинг д м д қи миг т ш мл
, жмининг б ж илм лиги ки ши иб б ж илиши б бл и в
милл ини ниқл ш м ,имди Ш м қ дд к н нинг ўж лик
ю итиш б ч б ь ктл ининг з кў иб ишл шид ги , би , л тни
т ,лил этиш д бит в к дит қ зд лик д ж ини б , л ш иш
, қини ўз в қтид тўл м лик , л тл ини б ник лти иб чиқ вчи ий
б бл ни ш нингд к л ни б т ф этиш йўлл ини т ,лил этиш
з ди

инт қ вий т кибл ник дитл ш , м ч қ т ,лилнит л б эт ди
Б нд вв л к дит в ит л ид н минт қ ив жл нишид ги т в
йўн лишл д м қ дди ф йд л нишнинг д ж ини ниқл ш н қт и
н з ид н т ,лил этиш м ,им и бл н ди

П л м м л и н и н м л л ш т и в ч и э м и и я н и т т и б г л в ч и
 м и л л н и н г т , д и л и м , и м и б л н д и б л м и л л и й в л ю т н и н г к и г
 ў м н и н г ч т э л в л ю т и г н и б т и г м и н т қ д и ш , қ и н и т ў л ш б ў й и ч
 к ч и к и ш л г ж и д д и й т ъ и к ў т в ч и м и л л д и

Ж д в л №

П л д м д л и ж т л и в ж м ф м л и
 м и л л и д ў м д

	П л д м д л и		П л ж т л и в ж м ф м л	
Ўзб к и т н п б л и к и				
, қ л п ф и т н п б л и к и				
и л я т л				
н д и ж н				
Б				
Ж и з з				
, ш қ д				
в и й				
м н г н				
м қ н д				
н д				
и д				
ш к н т				
Ф ф н				
з м				
ш к н т ш , и				

Ушб ж д в л н и н г т , д и л и ш н и к ў т д и к и Ўзб к и т н , л и и
 д м д л и н и н г г я қ и н и ш к н т ш , и г т ў ф и к л д и ш к н т
 ш , и д п л ж т л и м м н п б л и к б ў й и ч ш б к ў т к и ч
 д ж и н и н г 7 н и т ш к и л э т д и Б н д ш н и э л ш ж и з к и ш к н т
 ш , и , л и и п б л и к , л и и н и н и н г н и т ш к и л э т д и Ш

¹ Статистический ежегодник регионов Узбекистана 2003. – Статистический сборник. - Государственный комитет Республики Узбекистан по статистике. Ташкент.: 2004. С.30.

т иқ м м л к т , д д и б ўй и ч д м д л т қ и м т и н и н г н м в ф и қ л и г и
н т к и л и г и я қ қ л к ў и н д и Б н и н г т и г ш к н т ш , и н и н г
ж т л и д м д и д н 7 м т д н кўп қ д и б т н п б л и к д э
, л и н и н г ж т л и л и н т г н д м д л и д ж и д н ш м й д и
л и д ш н д й б ў л и ш и л з и м У ш б в з и я т н и н г и д Ў з б к и т н
п б л и к и , д д и б ўй и ч м л и я в и й в т в н м в ф и қ л и г и м н т
л и п л т в л в и з м т л н и н г н қ и л н қ и м л и б и л н
б ф л и қ б ў л г н б т н б и и ж т и м и й м м м л м ж м и т д и
г и ш л и ч б Ў з б к и т н н и н г т л и м и н т қ л и д г и , л и н и н г
ў т ч ж н б ш и д м д л и в ж т л и д ж и д , м к э т д и
Ж н б ш и г э н г п т д м д в ж т л , қ л п ф и т н п б л и к и
Ж и з з в з м в и л я т л и д в ж д г к л г н м л к т в и л я т л и
и д б и м н ч я ш и қ в з и я т н д и ж н в и л я т и д к ў и н д и й и л д
д м д л м и н г ў м ж т л э 7 м и н г ў м Б л н и
қ й и д к л т и и л г н ж д в л м ъ л м т л и д н к ў и ш м м к и н

Ж д в л №

, л и ж н б ш и г т ў ф и к л д и г н п л д м д л и
ж т л и в ж м ф м л и
м и н г ў м д

	П л д м д л и		П л ж т л и в ж м ф м л	
Ў з б к и т н п б л и к и				
, қ л п ф и т н п б л и к и				
и л я т л				
н д и ж н				
Б				
Ж и з з ,				
, ш қ д				
в и й				
м н г н				

¹ Статистический ежегодник регионов Узбекистана 2003. – Статистический сборник.- Государственный комитет Республики Узбекистан по статистике. Ташкент.: 2004. С.31.

М Қ НД				
НД				
И Д				
ШК НТ				
Ф Ф Н				
ЗМ				
ШК НТ Ш , И				

ли минт қ л д , лининг лин тг н в эг бўлг н д м д л и
д ж и и қиб тд , лининг в й ўж ликл ининг ж т л
т кибид к эт ди лб тт б нд , лининг нь н л и в эътиб и
т биий иқлим в ци л иқти дий иятл ш , в қишл қ , ли и
нининг ни б ти ил вий кў ткичл и в б шқ л м им л ўйн йди

Ж дв л №

йилд й ўж ликл ининг йлик ж т л и
й ўж ликл ини т кши иш м т и лл и бўйич л д

	ид қилиш			изм т л г тўл ш	ликл йиғинл б шқ ж т л
	зиқ вқ т м , л т л и	зиқ вқ т т в л и	лк г лли ичимликл		
Ўзб ки т н					
п блик и					
, қ лп фи т н					
п блик и					
ил ятл					
ндиж н					
Б					
Жизз ,					
, шқ д					
в ий					
м нг н					
м қ нд					
нд					
и д					
шк нт					
ф ф н					
з м					
шк нт ш , и					

¹ Статистический ежегодник регионов Узбекистана 2003. – Статистический сборник.- Государственный комитет Республики Узбекистан по статистике. Ташкент.: 2004. С.32

зиқ вқ т м , л тл иг энг кўп ж тли , қ лп фи т н
п блик и в ид вил яти , ли и қи ди н зиқ
вқ т м , л тл иг э Ф ф н в шк нт
вил ятл ид ж т кўплигини кў миз лиқл йифимл в б шқ
ж тл нинг л ши в ий в Б вил ятл ид энг
юқ ид ж д шк нт ш , ид э Ўзб ки т н п блик и
бўйич э Ш т иқ й им минт қ л нинг ни б т н з қд лиги в
эк л гик фи ш ити тиг ян лиқл в б шқ ж тл нинг юқ и
д ж и , м кўшил ди ци л йф нл шти иш н қт ин з ид н шб
в зиятни нгилл шти иш в шб минт қ л , ли и ч н кўл й қ
ш ит я тиш м қ дг м в фикди

инт қ д ж ид б шқ вчилик қ л ининг м д лиги
ч н , д дд м лиявий л нинг ш клл ниши в ф йд л ниши
тид н н з т қилиш имк нияти бўлиши к тт , миятг эг б шб
л нинг йл ниш д ж ини ши иш бўйич т в иял ишл б
чиқишг в м лич л кў ишг имк нб ди

Ишл б чиқ ишнинг б з ий т шкил тл и в ж дг клиши
иқти ди тнинг т ли д ж в т кибл ид иф т жи , тд н янги ўз
м н б тл нинг ш клл ниши п блик д ж ид , м м , лий
д ж д , м ци л иқти дий ив жл нишнинг м в з н ти в
б қ лигини т ъминл ш бўйич минт қ вий иқти ди тни д вл т
т м нид нт тибг лишни т қ з эт ди

Б нд ш ни т ъкидл ш м умки би инчи қ шд т шқи
и бл н вчи минт қ вий тизимл нинг т к ишл б чиқ иш
ж нл ининг м , ллийл ш ви л минт қ л м нф тининг
п блик м нф тл иг қ м қ ши кўйилишини билди м йди
к инч б бил н , д дий бўғинл м нф тл ининг ддий
м мл шти илиши в т нгл шти илишид н в з к чиш м лг ши ил ди в
вв л п блик , мд м , ллий б шқ в г нл ид т к ишл б

чиқ иш ж ни ишти кчил и ў т ид клиш в йўлл ини т пишг
ш ит я тил ди

п блик д ўтк зил тг н иқти дий и л , тл ўз миқи и в
ўзг ти ишл бўйич , д дий ўж лик ю итишд янгич нд ш вл в
м низмл з лигини т л б эт ди

, д дл ни б шқ ишд иқти дий лл ни ив жл нти ишд н
ий м қ д йи ик минт қ вий ци л иқти дий м мм л ни , л
этишни м лд т ъминл ш в ш д м ли минт қ вий и т
ўтк зишни я шил шди

, зи г ч иқти дий и тд , д дл ни б шқ ишнинг би б т н
к нц пция и я тилм г н ф қ тгин к нц пт л нд ш вл м вж дди
л , ли и иг ч ишл б чиқилм г н в к нк т минт қ нинг ўзиг
иқти дий ш итл ид ин б кў илм г н

ци л иқти ди т ш клл ниши ш итл ид б ч , л д би
б т н ўж лик м низмини я тишг к мпл к нд ш вни м лг ши иш
з

инт қ ци л иқти дий ив жл нишининг ўж лик ю итиш
м низмининг ий эл м нтл иг қ йид гил ки ди

минт қ л ци л иқти дий ив жл нишини к мпл к мўлж лл ш
м қ длик пл к , д дий д т л т зиш в л д т т гияни ий
в зиф л в л ни м лг ши иш йўлл ини б лгил ш

ишл б чиқ вчи к чл ни , д дий т шкил этишнинг т т гик
йўн лишл ини , л этишни т ъминл вчи в ит л тизимини я тиш

минт қ вий т кибл ни м в фикл шти вчи т шкилий т кибл ни
ш клл нти иш

инт қ вий ив жл нишд ж ини б , л шг л бий нд ш вл

Ўзб ки т н плик ид б з ий иқти ди тнинг в ж дг к лши
ш итл ид минт қ вий т кибни т к милл шти иш м л л ини , л

этиш т б ў иб б вчи , мият к б эт ди д вл т т м нид н т тибг
лишнинг м т қил йўн лишиг йл н ди

Д вл т б шқ в г нл и к мпл к нд ш вни ишл б чиқ ишг
минт қ л ив жл ниши м мм л ини , л этишд , ил лл д н
ф йд л нишг интил дил б нд м лиявий т дби л нинг м ъл м би
тизимини ўтк зиш бил н б флиқ , лд минт қ вий п гн зл шти иш
мўлж лл ш м ли тини к нг қўлл йдил Д вл т т тибг лишнинг
кў тиб ўтилг н ш клл ид н т шқ и , д дл нинг иқти дий
ив жл нишид д вл т в ж м т т шкил тл ининг т ли
ж мф м л нинг т дби к лик ф лияти қ ли б в ит қ тн ш ди

Б з ий ўзг ишл нинг ч қ л ш ви ш итид иқти дий
м н б тл иф т жи , тид н б шқ ч кт к б эт б иб
минт қ л нинг қ б тб дшлигини , мд л нинг л иятини б , л ш
т б к тт қ , мият к б эт ди

Иқти дий минт қ л иятл ини тўлиқ қ и бг лиш в
ив жл ниш йўн лишл ини м к им л юқ и д ж д л нишини
т ъминл ш ч н фик имизч м ъл м би в зиф ки м мм л м жм и
йўн лишид , д дг , т м нл м т в иф б вчи ўз б флиқ бўлг н
кў ткичл нинг б т н тизимини эътиб г лиш л зим Ш т зд
кў ткичл тизимид л нинг ўз б флиқлиги , мд
лишти вч нлигиг э ишиш з инт қ л нинг қ б тб дшлилик
д ж ини б , л ш ч н фик имизч энг к мид т кў ткичл д н
иб т тизим энг м қб ли и бл ниши м мкин л ч г г
т қ имл н ди

Ум миқти дий кў ткичл

Ишл б чиқ иш кў ткичл и

Ишл б чиқ иш инф тзилм и кў ткичл и

Б ч кў ткичл т кибни Ўзб ки т н п блик и
т ти тик ининг миллий и бл и тизимиг ўтиш имк ниятл и в
и тиқб лл ини , мд п блик нинг ци л иқти дий ив жл ниши

иятл ини и бг лг н иқти дий т дқиқ тл т ж иб л ини
т ,лил қилиш йўли бил н ж тиб линиши м қ дг м в фикди

ж тиб линг н кў ткичл ўз м т ж м д ж д б фл нг н
бўлиши минт қ нинг ижтим ий , и иқти дий ив жл нишнинг
л ияти в д ж и тўғ и ид т янч т вв л ния тиш л зим

инт қ вий ив жл нишнинг л ияти й ннинг ижтим ий
иқти дий ив жл ниш д ж ини ниқл вчи в ишл б чиқ вчи к чл
ў т ид ги бъ ктив м н б тл ни , м к нк т , д дд в ж дг к л вчи
ишл б чиқ иш м н б тл ини , м к этти вчи милл
м мл шм ид н иб т бўл ди

, ил йўн лишд ги к тт ликл бил н и бл ни б ж иш ўт
м кк б кўпинч имк н из , м бўлг нид н ни бий ў ткичл ки
п м т л г ўлч мл г ўтишни м лг ши иш з зк , л тд
т нл нг н т кў ткичл бўйич м мл к тд ги м мий , жмд к нк т
минт қ нинг л ши ниқл н ди

линг н ялпи л ш 7 г кўп йти илг н , лд и б п м т л и
иф тид чиқ ди гишлич и бл шл ч л г нинг
, би и бўйич т б қ л шти илг н д тл бки кў ткичл д н м
ф м л л бўйич м лг ши ил ди

7 Ум миқти дий кў ткич

$$I_1 = \frac{1}{5} \sum_{j=1}^5 X_{ij}$$

Ишл б чиқ иш кў ткичи

$$I_2 = \frac{1}{3 * (1 + K_1)} * \left(\sum_{j=6}^8 X_{ij} + K_1 * \sum_{j=9}^{11} X_{ij} \right)$$

Б д К н т ялпи м , л тид ишл в б вчи фи
н тл нинг ив жл ниш д ж ини к этти вчи к эффици нтди

$K = 6 * \frac{V_o}{V_c}$ б д фи н т м , л т , жми ялпи н т
м , л ти , жми

Иқти дий инф т зилм кў ткичи қ йид ги т зд и бл н ди

$$I_3 = \frac{1}{6 * (1 + K_2)} * (\sum_{j=12}^{13} X_{ij} + K_2 * \sum_{j=14}^{19} X_{ij})$$

Б д К минт қ д иқти дий инф т зилм в н тнинг
ив жл ниш д ж ини ни б тини к этти вчи к эффици нтди

$$K = 6 * \frac{Vu}{Vc}$$

б д и т н п т т ълим тиббий т ъмин т в д в

ш к бил м , л ти , жми

инт қ вий ив жл ниш л ятининг в минт қ
қ б тб д шлигининг инт г л кў ткичи қ йид гич и бл н ди

$$P = \frac{1}{3} * (I_1 + I_2 + I_3)$$

К нк т т дқиқ тнинг йўн лг нлигиг б флиқ , лд , ил
кў ткичл ки л нинг м ъл м би тўпл ми т нл ниши м мкин

инт қ ив жл нишининг , л ти в д ж ини т в ифл вчи
к нк т кў ткичл иф тид м л н қ йид гил д н ф йд л ниш
м мкин

**Иқти дий й ннинг қ б тб д шлилик кў ткичл и минт қ вий
ив жл ниш л яти**

Кў ткичл г и	№	Кў ткичл н мл и
Ум миқти дий кў ткичл		инт қ , д ди минг км
		, ли минг киши
		Иқти дий й нд м ди минг ўм
		К н л ни
		Б нд , ли ни
Ишл б чиқ иш кў ткичл и		ғ ил диг н м йд ни минг г
		ишл қ ўж лигид б ндл ни минг киши
		ишл қ ўж лигининг ялпи м , л ти минг ўм
		н тнинг ялпи м , л ти минг ўм
		К пит л қўйилм л инв тициял , жми минг ўм
		, илиш м нт жишл , жми минг ўм
Иқти дий инф т зилм кў ткичл и		й т н п тид юк т шиш , жми минг т
		вт м бил т н п тид юк т шиш , жми минг т
		ълимг ж тл минг киши

		ЎЮ т л б л и ни минг киши
		чл ни минг киши
		Илмий д ж г эг бўлг н илмий димл ни минг киши
		Эл кт эн гия и и т ъ м ли минг квт т
		Улг жи ч к н вд , жми

Иқти дий ци л илмий т ник вий қ б тб д шиликнинг
т қдим этил тг н ўлч вл ини ниқл ш м л и ф ятд д лз б
и бл н ди т ниқли лқ т шкил тл нинг шб м мм л т лқиниг
к тт қизиқишл и , мш нд нд к б ди

Ушб қизиқиш ўтг н нинг и л ид қ п йд бўлг н эди
Иқти дий к п ция в илмий , мд т ник вий ф лиятни ўлч шл ни
т тибг лиш ч н қ б л қилинг н ўжж тл д Ф к тти қўлл нм и
7 й к би ий эътиб ф н , иг қ йил вчи л
тўғ и ид ги ф н в илмий изм т , ид ги ф лият т л и тўғ и ид ги
шб , д лин вчи й им м мл шг н т д ги м , л тл , қид ги
м ъ л м тл и и бл ш т ник и в лқ т ққ л шл г қ тилди

Илмий т ник вий л диятни б , л шнинг к нк т м л л иг
Ю К нинг Илмий т ник вий л диятни инв нт из ция и б
кит б қилиш бўйич қўлл нм н мли л бий қўлл нм и я тилг н нд
илмий т ник вий л дият Илмий к шфи тл и ти л т ник вий
янгиликл ч н ф н лдиг қўйил диг н миллий в лқ м мм л ни
, л этиш ч н м мл к т эг бўлг н л нинг м вж длиги
м мл шм и иф тид т в ифл н ди Кў тиб ўтилг н қўлл нм д , м
илмий т ник вий л диятни т шкил эт вчи эл м нтл т киби б илг н
бўлиб л г қ йид гил ки итилг н

м мл к тнинг ф н в т ник д ги д м л и

Б илмий т ник ф лиятининг л ш , л и в илмий
ишл нм л т дқик тл ўтк зишг м мл к т т м нид н ж тил диг н
м лиявий л

илмий ишл б чиқ иш в ит л и бин илмий т дқиқ тл
ч н жи , зл

Г м мл к т эг бўлг н илмий т ник вий м ъл м тл изм тл и в
м к зл и

Д илмий т дқиқ тл нинг , зи ги в л йи , л н тг н д т л и
м мл к тд ги илмий т ник вий ф лиятг бў лик қилиш бўйич
м к зл

Илмий т ник вий л яятни и б кит б қилиш бўйич Ю К
т м нид н т й л нг н кў тм ш ни мўлж лл йдики б , л шнинг
м қ ди илмий т ник вий л яят т киби в к тт лигини в д м кки
ки б м мл к т минт қ иқти ди тининг қ б тб д шлигини б н
этишг изм т қилишди Б нд б , л ш д йилг нд н ф қ т м ъл м в қт
д в мид ўзг ишл кт ини к з тишг имк н б вчи миқд ий
кў ткичл б лки нинг ш клл ниши в ив жл нишининг т ли
б қичл ид илмий т ник вий л яят ив жл нишининг янги
т нд нциял ини к этти вчи иф тий т в ифл и , м т ш нил ди

Кў ткичл нинг я лит тизимини илмий в илмий т ник вий
л яятининг қи минни ниқл ш ч н қ йид ги қ инишд т вв
этиш м мкин

л яятнинг ф нкци н л ўзиг т шкил эт вчил и бўлг н
л нинг м мий кў ткичл и к д л м лиявий м ддий
т ник вий инф м ци н

л нинг т м қ т киби миллий иқти ди т т м қл и
ишл б чиқ иш к мпл кл ив ф нт м қл ик м ид

ф н л ини , д д бўйич ж йл шти иш

илмий л яятнинг т шкил эт вчил нинг ўзг ишл и
дин мик ининг кў ткичл и

инт қ вий л яятнинг ш ж мл д н илмий л яятнинг , м
, зи ги , л ти к тт миқд д ги милл ни т дқиқ этиш д мид гин ,
т м нл м т в ифл ниши м мкин Би қ л ж д , м кўп нли бўлг нд

ниқл нг н л қ л нинг т в ифи қийин , л этил вчи в зиф г йл н ди
инт қ вий л яятнинг , зи ги , л тини б н этишд ички бь ктив
м л қил вчи қ н ниятл ни к этти вчи к м қ миқд д ги м мл шг н
милл ки ий қи мл ни ў г ниш ли энг т ли т м н л
ж нл ни б н этиш в т в ифл шг имк н б ди

Иқти дий в илмий л яятни , д дий ж йл шти ишд
п блик д бўл тг н ўзг ишл би қ т милл т ъ и и бил н
ш тл н ди Ул ид ф н в м м н миллий иқти ди тни
м д низ циял ш э ти жи энг м им й нл нинг ишл б чиқ вчи
к чл ининг ив жл ниш и тиқб лл и л нинг м ш л ини
ўзл шти иш эн г тик б з д н ф йд л ниш бил н б флиқ бўлг н
м мм л ни , л этиш з ияти л ид л ўйн йди Б л ўз н вб тид
ж йл д г физик г л гик т п қ б т ник т и ий л гик
д м г фик в б шқ , л бўйич йи ик миқ ли т дқиқ тл ни т л б
эт ди

Ш м н б т бил н минт қ вий т кибни минт қ нинг л яятини
л нинг қ б тб дшлигини б , л шнинг илмий л б в
в ит л ининг бўлиши ци л иқти ди т л ини ш клл нти иш ч н
к тт , миятг эг ди

к ишл б чиқ иш т киби

к ишл б чиқ иш т киби ўж лик т кибининг ш нд й
т м ники иқти ди тнинг ў иш имк ниятл и в нинг м д лигини
к этти ди к ишл б чиқ иш ж ни ишл б чиқ ишнинг ўзини
ЯИ ни ин ннинг иш к чини ижтим ий м н б тл ни б т н
тизимининг қ йт тикл нишини к этти ди

ци л иқти ди тнинг ш клл ниши в м л қилиши д в мид
и т ъм л в ж мф м ў т ид ги ни б т энг м ими и бл н ди ч нки
к нг йти илг н қ йт ишл б чиқ ишнинг м ъл м би ш т ш ити

и бл н ди Б нд й нд шг нд миллий иқти ди т т кибид
бъ ктл нинг ч т и қ л ди й ўж лиги к н в д вл т к
ишл б чиқ иш т кибининг ив жл ниши д вл т ч т дби л и
тизимини м лг ши ишни т қ з эт ди л ўж лик ю ит вчи
бъ ктл м нф тд лигининг м лиявий иқти дий ш т ш итл ининг
я тилиши бил н м т қ мл нг н , мд ўж лик ф лиятининг ж д л
ив жл ниши мўлж лл нг н , л иг к пит л қиб к лишини
т ъминл шг йўн лти илг н бўлиши л зим Б ни б т н т зд қ йт т шкил
этишг ишл б чиқ ишни м д низ ция қилиш ки қ йт йўн лти ишг
қ ди бўлг н т нл нг н г д ги к н в т шкил тл г м қ дли
д вл т д ми кў тишни н з д т т ди К н нинг т к ишл б
чиқ ишид в миллий иқти ди тд ги т кибий ўзг ишл ид ф қ т
б з ий м низмл г т яниш ж д м им би қ , мм в қт иж бий
н тиж л г либ к л в м йди йн нш нинг ч н т к ишл б чиқ иш
ж нл иг йниқ м к иқти дий д ж д д вл тнинг т тибг либ
т иши м имди Б нд й л ш в т нл нг н й им , л тл д гин
м лг ши ил ди

нл нг н т кибий и т и д лик в лдинг к мп ниял и
т м қл в минт қ л л бил шм л м лия н т г л и
бнк юшм л и кўшм к н л кў инишид ги энг илғ з м н вий
бўлг н ўж лик ф лияти , л и в ш клл и ч н қ л й ш итл
я т ди

к ишл б чиқ иш т кибий и тини ив жл нти ишнинг
б шқ би м низми м лия к дит п л в лик қ ли т тибг лиш
и бл н ди Ушб т тибг лиш тизими м мл к тд ги м мий иқти дий
в зиятг т ъ и кў тишнинг м мий б з м низмиг кўп қ яқин в
тўлиқ қ кўшилиб к тишиг қ м д н кўпчилик иқти дий
ин т м нтл д н т нл б ф йд л нишг к нг имк ниятл ч ди Б л г
и бг лиш т вк л и эк п н и ни тик к дит и ти лик т вк л и
в лик имти зл и м тиз ция ж тм л и б , л ни т тибг лиш

ч т э л к п и т л и ч н қ л й л и к л в ч к л ш л т и з и м и қ т ь и й в н з и к
б ж н и т и н и м л г ш и и ш к б и л к и д и

г д и қ т и д и т д т к и б и й ў з г и ш л н и м л г ш и и ш б
з қ м д д т л и д в в з и ф и д г н қ и д д н к л и б ч и қ и л н д т к и б и й
и т ц и л т к и ш л б ч и қ и ш ж н и н и т ь м и н л ш д н к л и б
ч и қ и ш и в н и и б г л и ш и л з и м б н д т м қ л т н г л и к в
м и н т қ л и қ т и д и й м в з н т н и н г й и и к л ш т и и л г н м д л и н и н г
б л г и л и я қ қ л н м н б ў л д и Ш м н б т б и л н м и л л и й и қ т и д и т
и в ж л н и ш и н и н г т в й ў н л и ш л и в н д г и т к и б и й ў з г т и и ш л
ў т и д н и қ ч г л н и ш б ў л и ш и м қ д г м в ф и қ д и л б т т б
л н и б и б и и г қ м қ ш и қ ў и и ш э м б и қ л н и н г ў з
л қ д л и г и в м й я н б и б т н л и г и н и т ь к и д л г н , л д л н и н г
ф қ л и т ў ф и и д , м н т м л и к к к

И қ т и д и т и в ж л н и ш и н и н г т в й ў н л и ш л и н и ж т и б
к ў т и ш б , з и д п й д б ў л т г н м м м л н и , л э т и ш г
м ў л ж л л н г н д в л т и т и д и Д м к ў з т к и б и д к ў п қ д ж д
ў т в қ и қ м д д т л и к т г э г б ў л г н т д б и л н и қ м б л д и
з и ф т г и ш л и , л г л н и н г , в л и н и я ш и л ш г э и ш и ш
м қ д и д қ л й к и н қ л й б з м л и я к д и т м и т и я т и ш й ў л и
б и л н ў ж л и к ю и т в ч и б ь к т л г ф в қ л т д к и к ч и к т и и б
б ў л м й д и г н т ь и к ў т и ш ч л и н и қ б л қ и л и ш д н и б т д и

Ў з б к и т н п б л и к и м и л л и й и қ т и д и т и н и т к и б и й т к
қ и ш , қ и д г п к т г н д и қ т и д и т н и н г ш к л л н т и и л т г н т м қ в
м и н т қ в и й б ў ф и н л и н и н г я н д м л и қ , м к л и г и г э и ш и ш
м қ д г м в ф и қ б ў л д и к и б и й и т н и н г м и я т и ж м и я т
и т и и д г и м в ж д л д н э н г м л и ф й д л н и ш ч н
и қ т и д и т м ж м и н и н г э н г м қ б л т к и б и н и ш к л л н т и и ш д и
Ш н и н г ч н т к и б и й и т н и н г б ч , н и қ м б л в ч и
м к и қ т и д и й т д б и л д ж и г к и и т и ш л з и м и қ т и д и т

ив жл нишининг т в йўн лишл и э д им т нл в кт ид ги
м з в мик иқти дий т дби л ди

Д вл тнинг т к ишл б чиқ иш и тининг б лгил вчи м з ни
м , л тнинг ишл тилиши в и т ъм л кт и тик л ининг т ник вий
д ж ини кўт иш , мд т в йўн лишл нинг бь кти иф ти
т нл нг н ўж лик ф лияти , л ид қўлл нил вчи илф т н л гиял

ид л нинг чиқ илишини т шкил этишди Б т л б ишл б
чиқ ил тг н м , л тнинг н м нкл т и в т кибининг ўзи бил н
, мд ишл в б ишд қўлл нил диг н т н л гик лл бил н
т қ з л н ди Б нд й нд ш в ўж лик ф лиятининг би , д ги
ўзг ишл ни ишл б чиқ ишнинг б ч лик т л ид ги ўзг ишл
бил н м л н г г тл қи мл д т лл б тл вчи б юмл ни тк зиб
б вчил ни , м ш нингд к т й м , л т и т ъм лчил ини к мпл к
би л шти ишни м лг ши ишг имк н б ди

Би б т н д вл т қ йт ишл б чиқ иш и тини ўтк зиш ки б
т дби л ни м лг ши ишд э , ти тк ликни в , т м нл м ўйл б иш
т тишни т л б эт ди

кибий и т ци л иқти ди тнинг ий йўли в
ив жл нишиг ий т ш бб ид ги м д низ цияг зид
к лм лиги л зим т нд т ўзг вч н лл ни изл шг м жб
эт вчи қийинчилик ш бил н из л н ди Б лл д қ йид гил
бўлм лиги к к

қ нд йди якк т тибд ги ликв б шқ имти зл

лик юкини кўп йти вчи к нг кўл мли д вл т б идиял и в
инв тициял и

ш ж мл д н т тибг лин вчи б , л қ ли б идиял ш

бюдж тд н м лиял ш бил н қ нд йди мий т м қ
т в ликл ини ў н тиш

Б ч кл шл ни тўпл нг н т ж иб в м м н қ б л қилинг н
иқти дий т т гият л б эт ди

кибий и тни ф лл шти иш з в нинг м қ ди ишл б
чиқ ишни ж д л ив жл нти ишг д м б иш в т й м , л тл ни
юқ и т н л гиял ни эк п т қилиш эк н б нд қ йид ги т м йилл ни
ч н лиш м қ дг м в фик бўл ди

Д вл т д ми м лиял шти ишнинг ни б т н к тт бўлим г н
ўлч мл ид бўл ди

Б з д ўзини кў т лг н ўзининг қ б тб д шлигини
и б тл г н м , л тл в фи м л қўлл б қ вв тл н ди

Ш т зд , қиқий т в ликл ниқл н ди

мм вий чиқ йдин т шкил этилг н т нл вл д ф либ
бўлг н н мз дл гин м лиявий д м л ди

Иқти дий т шк нликд н ў ишг ўтиш ж нини ж д лл шти иш
ч н иқти ди тд ги т кибий ўзг ти ишл ж ни д вл т д миг эг
бўлиши з

Ушб , д д вл т и тининг м қ ди ж , н миқ и бўйич
қ б тб д ш м , л тл чиқ вчи миллий ишл б чиқ ишни я тиш
и бл н ди Б нд й и тни ишл б чиқшд миллий иқти ди тнинг
т м қ в қ йт ишл б чиқ иш т кибл ининг иятл ини , мд
иқти дий ив жл ниш ж нид шб т кибл д ги ўзг ишл нинг
ж , нд ги т нд нциял ини ниқл ш к тт , миятг эг ди

дби к лик ф лияти в м мл к т иқти ди тиг т ъ и этишнинг
м им в ит и д вл тнинг инв тиция и ти и бл н ди Унинг
д мид д вл т ишл б чиқ иш , жмининг ъ тл иг И ни
ж д лл шти ишг ижтим ий ишл б чиқ ишнинг т кибини ўзг ти иш
, мд кўпл б ци л м мм л ни , л этишг б в ит т ъ и кў т
л ди

ци л иқти ди т ш клл ниши ш итид ги ий в зи ф л г
д вл тни ий инв т лик ф нкция ид н з д этилиши в ий кт
иқти ди тд ги инв тиция ф лиятид н м нф тд бўлишиг ш ит

¹ Курьеров В.Г., Аукционек С.П. «Тенденции развития экономики» ЭКО №6, 2001. с.15-20.

я тиш и бл н ди Б нинг ч н д вл т би инчи н вб тд иқти ди тд
б қ ликни в нинг ив жл нишининг м қ лигини т ъминл ш
з Инфляция в д м кки б нк к дитл и ф изининг юқ и т вк ид
инв тициял , жми йниқ ў т в қи қ м дд тли л йи , л к кин
қи қ ди ч нки инв тициял , жмининг ф из т вк и к тт лигиг
н з ий б флиқлиги м ъл м Ушб б флиқликк кў ф из т вк и қ нч
юқ и бўл инв тиция қўйиш , жми ш нч лик п т бўл ди Инв тиция
бизнинг иқти ди т ч н ни б т н янги т м ди к зл шг н ж ли
тизим д и ид ялпи к пит л қўйилм и т м и ишл тилиб б нд
ий ф ндл ни т к ишл б чиқ ишг бўлг н б ч ж тл иг
л ни т ъми л шг к т диг н ж тл и , м қўшил ди

Инв тиция д йилг нд к нг м ън д ий ф ндл ни я тиш
янгил ш , к тд ги ишл б чиқ иш қ вв тл ини к нг йти иш
ш нингд к қция блиг ция в б шқ қимм тб , қ ф зл в ктивл
п к ти тиб лишг йўн лти ил вчи д вл т к н в жи м ний
ш л нинг п л м бл фл и т ш нил ди Инв тициял , қ нд й д вл т
иқти ди тид ж д м им л ўйн йди Ул к нг йти илг н т к ишл б
чиқ иш ж нининг ишл б т г н к н л ни т ник қ йт жи , зл ш
в қ йт қ ишни ж д лл шти иш ий ишл б чиқ иш ф ндл ини
янгил ш янги т ник в т н л гиял ни ж ий этиш ци л , ни
ив жл нти иш м , л т иф тини ши иш в нинг
қ б тб д шлигини т ъминл ш ишл б чиқ ил тг н м , л т т ини
янгил ш ишл б чиқ иш в м , л тни тиш ж тл ини п йти иш
м , л т , жмини в нд н к л диг н ф йд ни кўп йти ишнинг и
и бл н ди

К пит л қўйилм л д н ф йд л нишининг м д лиги кўп жи , тд н
л нинг т кибиб б флиқди К пит л қўйилм л т кибининг қ йид ги
т л им вж д т н л гик т к ишл б чиқ иш т м қв , д дий

К пит л қўйилм л нинг т н л гик т киби д йилг нд қ нд йди
бъ кт қ илишиг қилинг н ж тл т киби в л нинг м мий м т

қийм тид ги л ши т ш нил ди К пит л қўйилм л нинг т н л гик
т киби л д н ф йд л нишнинг м д лигиг энг жиддий т ъ и
қў т ди Ушб т кибни т к милл шти иш л йи , нинг м т қийм тид
в б б к н л л шини энг м қб л д ж г ч ши иб б ишд н
иб тди Ўз м диятиг қў к пит л қўйилм л нинг т н л гик т киби
бўлғ и к н нинг ий ишл б чиқ иш ф ндл ининг ктив в п ив
қи мл и ў т ид ги ни б тни ш клл нти ди шин в к н л
л шининг яъни бўлғ и к н ий ишл б чиқ иш ф ндл и ктив
қи мининг кўп йиши к н нинг ишл б чиқ иш қ вв тнинг кўп йишиг
в д м кки м , л т би лигиг к пит л қўйилм л нинг п йишиг д м
б ди Иқти дий м д ликк м н т в иш ж нининг
м низ циял ш в д ж и ш ви и бид н , м э ишил ди

К пит л қўйилм л нинг т к ишл б чиқ иш т киби д йилг нд
л нинг ий ишл б чиқ иш ф ндл ини қ йт ишл б чиқ иш
ш клл и бўйич м мий м т қийм тид ги т қ имл ниши в ўз
ни б тл и т ш нил ди К пит л қўйилм л нинг қ нч л ши янги
қ илишг қ йт қ ишг в т ник вий қ йт жи , зл шг , к тд ги
ишл б чиқ ишни к нг йти ишг м д низ циял шг йўн лти илиши
и бл б чиқил ди

к ишл б чиқ иш т кибини т к милл шти иш вв л
, к тд ги ишл б чиқ ишни қ йт қ иш в т ник қ йт жи , зл шг
йўн лти ил вчи к пит л қўйилм л л шининг шиб б ишд н иб т
бўл ди з ия в м ли т г в ,лик б ишич ишл б чиқ ишни қ йт
қ иш в т ник қ йт жи , зл ш янги к н қ ишд н кў кўп жи , тд н
ф йд ли бўл ди би инчид н қўшимч ишл б чиқ иш қ вв тл ини
, к тг к лти иш м дд ти қи қ ди иккинчид н к пит л қўйилм л
фи нч қи қ ди

мл к т миқ ид к пит л қўйилм л нинг иқти дий
м д лигит м қ в , д дий т кибл г , м жиддий вишд б ғлиқ
бўл ди

К п и т л қ ұ й и л м л н и н г т м қ т к и б и д й и л г н д л н и н г н т
в м м н и қ т и д и т т м қ л и б ұ й и ч т қ и м л н и ш и в ў з н и б т и
т ш н и л д и У н и н г т к м и л л ш т и и л и ш и б т н л қ ў ж л и г и д И н и
ж д л л ш т и и ш н и т ў м и н л в ч и т м қ л н и н г т з қ и в ж л н и ш и н и
т ў м и н л в ч и т м қ л н и н г т з қ и в ж л н и ш и н и в м т н и б л и г и н и
т ў м и н л ш б и л н б ф л и қ б ў л д и

К п и т л қ ұ й и л м л н и н г , д д и й т к и б и д г н д л н и н г м м и й
ж м л м и н и н г й и м и қ т и д и й й н л в в и л я т л б ұ й и ч
т қ и м л н и ш и в ў з н и б т и т ш н и л д и

К п и т л қ ұ й и л м л н и н г , д д и й т к и б и н и т к м и л л ш т и и ш н и н г
м д я т и ш н д н и б т к и б ю қ и д ж д и қ т и д и й в ц и л м
л и ш г и м к н б д и

И н в т и ц и я л б и и н ч и н в б т д л и н в т и ц и я л я ъ н и к п и т л
қ ұ й и л м л м м л к т и қ т и д и т и в , қ н д й к н ч н ў т м и м
л ў й н й д и ч н к и л қ й и д г и л ч н и б л н д и

- К н н и н г и й и ш л б ч и қ и ш ф н д л и н и д и м и й
я н г и л б б и ш в к н г й т и и л г н т к и ш л б ч и қ и ш
и т и н и м л г ш и и ш г
- И л м и й т н и к т қ қ и т и н и ж д л л ш т и и ш в м , л т
и ф т и н и я ш и л ш г
- И ж т и м и й и ш л б ч и қ и ш н и т к и б и й қ й т қ и ш в м и л л и й
и қ т и д и т н и н г б ч , л и н и н г м т н и б и в ж л н и ш и г
- н т н и н г з и й м ш б з и н и я т и ш г
- Ф қ в и й қ и л и ш ф л и қ н и қ л ш л и й в ў т м к т б
и в ж л н и ш и г
- Э н г м и м и ж т и м и й м м м л н и ч и ш г в в л и ш и з л и к
м м м и н и ю м ш т и ш к и , л э т и ш г
- б и й м и т м , ф з и в б ш қ м қ д л г э и ш и ш г

И н в т и ц и н ж н л т д и л и ш н и к ў т д и к и к й и н г и б и н ч
й и л д ч т э л и н в т и ц и я л и в к д и т л и л ш и б и м н ч п й г н

Инв тиция , ид юз б тг н шб в б шқ т нд нциял ни қ йид ги
 ж дв лд н , м кў ишимиз м мкин

Ж дв л №

Ўзб ки т н п блик ид 7 йилд м лиял шти иш
 м бл фл и бўйич инв тициял нинг т киби
 ж миғ ни б т н ф изл д

лиял шти иш м нб л и						
Ж ми						
Д вл т бюджет ти м бл фи						
К н л м бл фи						
Ч т эл инв тиция в к дити						
, лининг м бл фл и						
Б нк к дити в б шқ к дит м нб л и						
бюдж т ф ндл м бл фи						

им л ч н инв тиция з лиги тўғ и ид ги ўй тни нч д в м
 этти иш м мкин Би қ би инчи н вб тд инв тициял м мл к т
 иқти ди тини фл мл шти иш в ш д кўпл б ижтим ий
 м мм л ни вв л , лининг т м ш д ж ини юк лти иш ч н
 з ди

шқи иқти дий м н б тл в л нинг ижтим ий
 м мм л нинг , л этилиши бил н л қ д лиги

ци л иқти ди тни ш клл нти иш в ив жл нти иш в зиф л ини
 , л этиш , м ички й им ж мият ди ид , м т шқи вв л т шқи
 иқти дий милл нинг ф л ўз , мк лигини т қ з эт ди

Ўзб ки т н п блик ининг т шқи иқти дий ф лияти йилд н
йилг к нг йиб б м қд мл к тимиз ж , н иқти дий , мж миятининг
ф л ишти кчи иг йл нм қд И л , тл ж нид т шқи иқти дий
ф лиятнинг э кинл шти илиши ўж лик ю ит вчи бѣ ктл нинг
йниқ кичик в ў т бизн бѣ ктл ининг ч т эл б з л ид м т қил
ф лият ю итишл и ч н ш т ш итл я тиш д в т л биг
йл нм қд

Ўзб ки т н п блик и Ж , н вд шкил тининг ъз и
бўлишг т й л н тг н эк н лқ вд м н б тл ининг қ ид л и
в қ н нл иг л н вчи в б ч м мл к тл т м нид н м л
қилин вчи м ъ л ни ч қ ў г ниши ш нингд к л ни м ли тд
қўлл ши з Б з иқти ди тиг ўтиш йилл ид т шқи иқти дий
ф лиятни э кинл шти иш бўйич би қ т т дби л м лг ши илди
7 йил вг тд н б шл б имп тг лиқл б к қилинди кўпчилик
лқ и т ъм ли т в л и б ж н тўл вл ид н з д этилди

шқи иқти дий м н б тл , ид ий ў инни
инв тициял м ял ж мл д н ч т эл инв тициял ини ж лб этиш
эг лл йди мл к т иқти ди тиг инв тициял , жми нч шди
Ўтг н й йилд л г шди в ЯИ нинг д н кўп фини
т шкил этди Б нд м к зл шг н м нб л нинг л ши жиддий д ж д
қи қ ди в м к зл шти илм г н м нб л л ши вв л к н л нинг
ўз м бл фл и жиддий д ж д ў ди л нинг л шиг б ч
инв тициял нинг д н кўп фи тўғ и к л ди Б шқ кт ли жи , ти
иқти ди тимизг йниқ н фт г з тўқим чилик , л иг тўғ ид н
тўғ и ч т эл инв тициял и қўйилишининг 7 м т г кўп йг ниди

Инв тициял , ид ги лм қли ют қл ш бил н из , л н дики
йилд п блик д инв тици н м , итни я шил ш бўйич би қ т
ч т дби л қилинди Б нг қ л й м к иқти дий ш т ш итл

¹ К им в И лий жли , н нчилик П л т и в н тнинг йил янв д ги ўшм
жли ид ги м ъ з д н

инфляциянинг б қ п т д ж и ЯИ в н т м , л тининг
ў иши т шқи вд б л н ининг иж бий льд и к бил д м б ди
шқи иқти дий м н б тл ни ф лл шти иш в инв тици н
ф лиятни к нг йти ишд йил и ид н б шл б эк п т имп т
п циял и бўйич миллий в лют нинг к нв т ция қилиниши м им л
ўйн йди Б л б ч и ш нг либ к лдики ий к пит лни
кўп йти ишг йўн лти илг н ч т эл инв тициял и в к дитл нинг , жми
шди йилд мл д ўм миқд ид ўзл шти илди Ш нд н д вл т
м лкид ги к н л мл д ўм ки ўзл шти дил
йилд йилг ни б т н инв тициял м мий , жмид
тўғ ид н тўғ и ч т эл инв тициял и в к дитл и л ши 7 ф изни
т шкил этди в п нктг кўп йди Б нд й кўп йиши Б г тт к зм
вил яти й нм дт к и д вил яти Юнив , қ лп фи т н
п блик и нт к нд вил яти ш нингд к л к м
Жд Б в зм вил ятл и қ илишл в қўшм к н л ш
б б к н л лиш н тиж ид юз б ди
п блик д 7 7 й ч т эл к пит ли ишти кид ги 7 к н
ф лият кў тм қд Ул д н т м қ к м ид 7 7 т и
н тд ш ж мл д н и т ъм л т в л и ишл б чиқ иш 7
вд в м мий вқ тл ниш т н п т в л қ қ илиш
қишл қ в ў м н ўж лигид ш ф лл н ди
зи л ж м ининг йил н яб д ги № , иг кў
қ б л қилинг н Д вл т инв тици н д т иг м в фиқ йилнинг энг
м им т в л йи , л и ниқл нг н ўлж лл г кў м лиял шти ишц
м нб л и бўйич к пит л қўйилм л д йилд м к зл шти илг н
м бл фл п блик бўйич ни т шкил эт ди ш ж мл д н д вл т
к ф л ти тид ги ч т эл инв тициял и в к дитл и 7 бюджет
м бл фл и в бюджетд н т шқ и ж мф м л
к зл шти илм г н инв тициял ни м лиял шти ишд
к н л м бл фл и и бид н тўғ ид н тўғ и ч т эл

инв тициял и двлтк флтииз 7 тиж тбнкл ик дитл и
7 , линингм бл фл и

йилг инв тициял нинг т м қ т киби т м қл бўйич
т қ имл ниши кў т дики ч т эл инв тициял и кўп қ м шин злик
м т лл гия имия қилғи эн г тик в г л гия к мпл кл иг
йўн лти илм қд Б иқти ди тни ф л м д низ циял шг нинг
ив жл нишининг инн в ци н л ини м т қ мл шг имк н б ди
ўф ид н тўф и ч т эл инв тициял и в к дитл и ш клид ги энг йи ик
м бл фл ни Ўзб кн фт г з иллий лдинг к мп ния и л ди
Ўзб к нгил н т к мп ния и , м к тт гин м бл фл либ л
п блик минт қ л ид тўқим чилик н тид қўшм к н л
я тишг йўн лти ил ди

ци л иқти ди тнинг ш клл ниши ч н кичик бизн нинг
ив жл ниши бўйич к дитл л ид , миятг эг ди ўф ид н тўф и
ч т эл инв тициял ининг ЧИ м мий , жмид шб м бл фл нинг
ялпи миқд и 7 ни т шкил эт ди

Ум миқти дий м жм г ЧИ в к дитл нинг тўф и к л ди
Ушб м бл фл нинг ий л вчи и Ўзб ки т н п блик и Двлт
м лк қўмит и и бл н ди шб м бл фл ни илг и
ийл шти илг нк н л ним д низ циял шг йўн лти ди

ЧИ в к дитл нинг ци л м жм г тўф и к л ди қ илиш
м жм и қ илиш м т и лл и н ти й ж й к мм н л ўж лиги в
т н п тг л қ в инф м ци нт н л гиял м л л и бўйич
м жм г б шқ в зи ликл ид л иж ия , кимият
г нл иг г н т м жм иг 7 м бл фл тўф и
к л ди

п блик иқти ди тининг энг йи ик инв т л и Ш 7 7
Ф нция 7 Г м ния 777 ия в
б шқ л и бл н дил

п блик б ияти т шқи иқти дий ф лиятг ж мл д н
 ий ч т эл инв тициял ини ж лб этиш м л л иг жиддий эътиб
 қ тм қд Б нинг якқ л д лили Ўзб ки т н п блик и П зид нтининг
 йил 77 п лд ги ўғ ид н тўғ и ч т эл ий инв тициял ини
 ж лб этишни фб тл нти иш бўйич кўшимч ч т дби л тўғ и ид ги
 Ф м ни и бл н ди Ф м нд тўғ ид н тўғ и ий ч т эл
 инв тициял ини ж лб эт вчи к н л ни д м д ф йд лиғи
 тўл шд н м лк лиғи тўл шд н з д этиш мўлж лл нг н ш нингд к л
 ижтим ий инф т зилм ни ив жл нти иш в , д дни б д нл шти иш
 лиғид н эк л гик ликд н мик фи м в кичик к н л ч н
 м мий ликд н , мд п блик йўл ж мғ м иг м жб ий
 ж тм л д н з д этил дил Би қ б нд тўғ ид н тўғ и ий ч т эл
 инв тициял ининг , жми бўйич қ йид ги ш тл б ж илиши л зим
 минг Ш д лл ид н млн Ш д лл иг ч бўл йил м дд тг
 млн Ш д лл ид н 7 млн Ш д лл иг ч йил м дд тг 7 млн
 Ш д лл ид н кўпл и йил м дд тг бўлиши л зим Б нд н т шқ и
 кў тилг н к н л м н т фи тикч бўлг н минт қ л г
 , қ лп фи т н п блик и Жизз , шқ д и д нд
 зм вил ятл иг ш нингд к в ий ндиж н м нг н Ф ф н
 вил ятл ининг қишл қ , ли п нктл иг ж йл шти илиши л зим
 К н нинг т в к пит лид ч т эл ишти кчил ининг л ши д н
 к м бўлм лиги в Ўзб ки т н п блик ининг к ф л ти из бўлиши
 к к Э кин к нв т циял н вчи в лют ки янги з м н вий т н л гиял
 кў инишид ги ч т эл инв тициял ини ки итиш кў тилг н к н л
 д вл т ўй тид н ўтг нл ид н к йин м лг ши илиши л зим ўлл ниш
 м дд ти д в мид кў тилг н имти зл б илиши н тиж ид линг н
 д м дни к н ни ян д ив жл нти иш м қ дид қ йт
 инв тициял шг йўн лти иш , м м им ш тл д н и бл н ди
 ив жл ниш т и иг к лг нд э 7 йил нтяб д н ч т эл
 инв тициял ид н ф йд л ниш ид ишл тг н к н л ўзл и

ишл б чиқ г н м , л тл ни эк п тг чиқ ишд б ж н тўл вл ид н
з д этилди л ч т м мл к тл д ўз вд йл и в в к л т н л ини
чиш , қ қиг эг бўлди К н л нинг т шқи иқти дий л қ л и
дд л шти илди ўж лик ю ит вчи бь ктл т шқи иқти дий ф лият
в зи лигид г н тлигид ўй тд н ўтишд н з д этилди

Кичик бизн бь ктл и ўзл и ишл б чиқ г н т в л
эк п тид н т шг н ч т эл в лют ид ги м бл фл ни д вл тг м жб ий
т зд тишд н з д этилди Ул г эк п т бил н б флиқ бўлг н
ж тл ини ўз м бл фл ид ги в лют и бид н қ пл ш , қ қи
б илди Б нд й ишл ни м лг ши иш ч н б нк м л ик л и
қ ли т гишли б нк и бл иг п л ўтк зиш т тиби ж ий этилди

Ўзб ки т н п блик ининг Б ж н т ь ифл и тўғ и ид в
Ўзб ки т н п блик ининг ички б з ини им ял ш тўғ и ид
, н нл и қ б л қилинди Ушб , н нл м мл к т ички б з ини кичик
в ў т бизн бь ктл ини б з иқти ди тининг к тилм г н
ўзг ишл ид н им ял шг йўн лти илг н

п блик , ли ини юқ и иф тли т в л бил н т ь минл ш
м қ дид м ь ий , жж тл қ б л қилиниб л г кў имп т қилин вчи
м , л тл г иф т тифик тл и бўлиши т л б қилин ди

Ш бил н би г шб , д , ли ўз чимини к т тг н кўпгин
м мм л , м м вж д шқи вд ш тн м л ини мийл шти ишд
бю к тизм миятчилик п ўлик , лл и к з тил ди л н
т дби к г б шқ м мл к тл д н т в л ни имп т қилишд
к н игн ци н ш тн м ни мийл шти иш ч н шб т в л қийм тиг
т нг миқд д ги п лни м и бг ўтк зиш з лиги ф ктини , ч
қ нд й м нтиқ т ш нти иб б ишг қ ди эм дби к либ к лг н
т в л ини тиб бўлг нч в ички б з д эк п т қилин вчи т в л ни
тиб лм г нч шб п лл д н ф йд л ниши т ьқиқл ниши , м
т ш н из , л тди Б нд й ш итл д т дби к к н игн ци н ф лият
бил н ш ф лл нишд н в з к ч ди Ч нки к тт м бл гнинг м и бд

т иб қ лиши ни б нк тликк либ к лиши м мкин Б нд н т шқ и
т дби к п блик б ж н г нл иг либ к лин диг н т в л нинг
б з к нъюнкт и тўғ и ид м ъл м тн м т қдим этиши з

Б ж н г нл ид т дби к ни либ к лин диг н т в л г
қўшилг н қийм т лиғини тўлиқ тўл шг м жб этиш ди К н игн ция
ш тл иг кў э б нд й тўл вл ни т в л к лти илг нид н к йин
икки й д в мид м лг ши иш м мкин дби к л ни б нд й
тў иқл д н з д қилиш м мл к т б з ини т в л бил н тўйди ишг
имк н б ди вв л и т ъм лчил нинг э ,ти жл ини қ нди иш бўйич
имк ниятл ни к нг йти ди ш нингд к т в л б , ининг п йишиг
д м б ди дби к нинг ш ий м бл фл ини м и бд
м жб ий шл б т иш ў ниг имп тг ш тн м л ни ф т л шни
ж ий этиш м мкин

гишли д вл т г нл и кичик в ў т бизн г лиқ в б ж н
тўл вл и , ид ж тил диг н имти зл нинг м лд б ж илишини
н з т қилишл и з Б з ий иқти ди т т л бл иг м в фиқ имп т
қилин вчи т в л бўйич лиқ тўл вл и ички б з д тилг нид н
к йингип л и бид н тўл н ди

Кичик в ў т бизн бь ктл ининг т шқи б з г к нг миқ д
чиқишл ини т ъминл ш ч н л ни м ъл м би тўл в эв зиг ж , н
б з ид ги в л тўғ и ид ги тўлиқ м ъл м тл бил н д имий т ъминл б
т иш м м ъл м тн м бюлл т нл ини чик, ишни т шкил этиш
л зим Ул ни ж , н б з ид ги б , л ўйини қ ид л и бил н
т ништи иш з

п блик д ф лият кў т тг н т в ишл б чиқ вчил в
т дби к л п л т и кичик в ў т бизн г т шқи б з г чиқиш ч н
д м кў тиш бўйич к тт имк ниятл г эг

У кичик в ў т бизн бь ктл и ч н т шқи б з
к нъюнкт ини ў г ниш бўйич м к тинг т дқиқ тл и ўтк з ди
миллий м , л тл нинг лқ кў г зм л и ўтк зилишини т шкил эт ди

лқ кў г з м л д м , ллий , н м ндл в т дби к л нинг
имк ниятл ини н м н эт ди т гишли д би тл қўлл нм л бил н
т ъминл йди в б шқ т д ги д мл ни кў т ди

Иқти ди тни э кинл шти иш ж нид Ўзб ки т н п блик и
лқ к дит т шкил тл и бил н ўз , мк лигини к нг йти м қд
Ж , н к дит юшм и Ўзб ки т н п блик ининг қишл қ ж йл ид
Ж мғ м в к дит юшм л ини т шкил этиш л йи , ини м лг
ши ишг д м б м қд йилд К дит юшм л и тўғ и ид
Ўзб ки т н п блик ининг , н ни қ б л қилинди

Ўзб ки т н К дит юшм л ининг ф лияти д м к тик
т м йилл г л н ди в нинг ъз л и бўлг н б ч ю идик в
жи м ний ш л ўз м т қилликл и в э кинликл ини қл б
к л дил

, зи д қишл қ ж йл ид к дит юшм л и т зилм қд Ул
ши к тл ф м в д қ н ўж ликл ини якк т тибд ги
т дби к л ни ўз фл иг ж лб этишни мўлж лл йдил

Уюшм ъз л и лқ к дит т шкил тл и бил н л қ л
ў н тг н , лд ўз м лиявий , в лини м мм л ини , л этиш имк ниг
эг бўл дил Ўзб ки т н Ж , н К дит Уюшм и и ққи т
Б нкининг м лиявий д мид м ик лқ ив жл ниш г нтлиги
ишти кид п блик нинг энг ч кк к дит юшм л и
т мғини ив жл нти иш бўйич л йи , ни м лг ши м қд

К дит юшм л и п блик к зий Б нки т м нид н ўй тг
лин ди ш нд н ўнг м тифик т л дил

Кичик в ў т бизн ни қўлл б қ вв тл ш м қ дид йилд
лқ лия К п ция и Ўзб ки т нд ўз в к л т н ини чди Ушб
т шкил т кичик в ў т к н л ч н Лизинг Инф д б н мл нг нянги
л йи , ини м лг ши ишг ки ишди

Ўтиш д в ининг д тл бки йилл ид т шқи иқти дий ф лиятни
д вл т т м нид н м ъм ий лл в ит ид т тибг лишни м лг

ши иш з ияти б эди Ўш йилл д м мл к т н тининг м , л ти
, жми жи , тид н , м иф ти жи , тид н , м ж , н б з л и т л бл иг
м эм эди в қ б тг чид м ди

Ички и т ъм л б з ид ч тд н к лти илг н т в л т нлик
қил ди Ички б з ни им ял ш м қ дид имп тни б шқ иш бўйич
м ъм ий ч л қўлл нилг н эди

Ўтиш д в ининг иккинчи б қичид э т шқи иқти дий ф лиятд
жиддий ўзг ишл юз б ди Иқти дий б қ лик н т қишл қ
ўж лиги ижтим ий , ив жид ги иж бий илжишл т шқи иқти дий
ф лиятни к нг йти иш в ж , н б з иг чиқиш ч н қ л й ш ит
я тди Эн г тик в ф лл ишл б чиқ ишд м т қилликк э ишиш э
т шқи иқти дий м н б тл т кибид иж бий ўзг ишл г либ к лди
мл к т иқти ди тини э кинл шти иш ж нид т шқи иқти дий
ф лият , м м ъм ий б шқ вд н з д этилди в шб , ни ч қ
э кинл шти иш ж ни б шл нди

, зи ги ш итд н , к м т н ички инв т л п блик
иқти ди тиг з , жмд ги инв тицияни т ъминл шг қ ди эм
Б нд н т шқ и кўпчилик м мл к тл нинг иқти дий ив жл ниш
т ж иб и ш ни кў т дики ф қ т ички м нб л г т яниш и ти
д тл бки к пит л ж мф иш д в ининг чўзилиб к тишиг либ к л ди
иқти дий ў ишни кинл шти ди м им ци л в зиф л ни , л этишни
нч қ г ди

кибий қ йт қ ишни м лг ши иш в т янч т м қл нинг
ив жл ниши ф л инв тици н и т ўтк зиш бил н звий б фл нг н
бўлиб нинг д и ид инв тици н б з ни ив жл нти иш в
м т , к мл ш ижтим ий иқти дий и л , тл т т гия ини м лг
ши ишнинг энг м им ш ти иф тид қ л ди Ўзб ки т н миллий
иқти ди тини т кибий қ йт қ ишнинг мўлж лл нг н йўн лишл и
ф қ тгин к чли ци л йўн лти илг н д вл т инв тици н и тини
м лг ши илг н ш итд гин л , лд бг чиқ ди б нинг ч н э

инв тициял шнинг б ч , м ички , м т шқи м нб л и тўлиқ , к тг
к лти илиши л зим

Ўзб ки т н п блик и П зид нти И К им в йил 7
ф в лд и л , тл в инв тициял бўйич м қл

в фиқл шти вчи К нг шнинг йифилишид ги м ъ з ид м мл к т
иқти ди тиг ч т эл инв тициял ини ж лб этм д н т иб б нк в
м лиявий , л д л иқти ди тд в би инчи н вб тд т янч
т м қл д ч т эл к пит лининг ишти кини к нг йти м д н т иб
иқти ди тимизнинг б қ ив жл ниш и тиқб лини т ъминл ш қийин
ниқ қ қилиб йтг нд э м мкин эм д б л ид т ъкидл ди

шқи инв тициял ни ч т эл к пит лини к нг миқ д ж лб этиш
миллий иқти ди тни нинг энг м им , л и т м қл и в
м жм л ини т кибий ўзг ти ишни м лг ши ишнинг з ий ш ти
иф тид т н линг н Ч т эл к пит лини ж лб этиш тўғ ид н тўғ и
инв тициял кў инишид , м ш нингд к лқ иқти дий т шкил тл
в м лиявий ин тит тл д н м мл к тл т м нид н б ил вчи д вл т
з мл и инв тици н в м лиявий к дит л и ш клид , м м лг
ши ил ди Б нд н т шқ и м , л йи , л ни м лг ши иш ч н ч т
эл к пит лини ж лб этишг л ид эътиб б ил ди

Б з ий и л , тл нинг м в фф қиятли б иши ч н ф вқ л тд
м им бўлг н л йи , л д н би и д вл т м лкини ийл шти иш
ж нл иг ч т эл инв тициял ини ж лб этиш и бл н ди Ушб
ж н икки б қични б иб ўтди в , зи д чинчи б қичг ки м қд
б нд м лкни д вл т т фид н чиқ иш иқти ди тнинг т янч , л и
бўлг н нгли м т лл гия н фтг з в ким н ти к н л ини қ м б
л ди

Д вл т м лкини ийл шти ишг ч т эл инв тициял ини ж лб
этишнинг м ли м низмини я тиш м қ дид Ўзб ки т н

¹ Правда Востока, 2 февраля 2000.

п блик и зил қ м и йил н яб д қ мли
Д вл т м лкини ийл шти ишд ч т эл к пит лини ж лб этишни
ғб тл нти иш бўйич ч т дби л тўғ и ид м , қ қ б л
қилинг н эди , д кў тилишич инв тициял ш , ини
к нг йти ишни қ йид ги и бд н ч т эл к пит лини ж лб этиш ид
м лг ши иш мўлж лл нг н

икти ди тнинг б ч , л ид ги ш ж мл д н т янч , л д ги
к н л ни индивид л л йи , л бўйич ийл шти ишни м лг
ши иш

кцияд лик ж миятл нинг кциял п к тининг би қи мини
би ж в би ж д н т шқ и б з л д ч т эл инв т л иг тиш

б қ т л бг эг бўлг н м , л т ишл б чиқ вчи в изм т
кў т вчик н л ни ч т эл инв т л иг тўлиқ м лк иф тид тиш

ўғ ид н тўғ и ч т эл инв тициял ини ж лб этиш ж нид ги ў иб
б тг н қ б т инв тици н м йтни я шил шг йўн лти илг н
т кибий ўзг ишл г в ци лиқти дий ив жл нишг д м б ди
т т гик м им л нинг м вж длиги , лнинг юқ и билим
д ж и м л к ли ишчи к чининг ни б т н з нлиги инф т зилм нинг
ни б т н ив жл нг нлиги в б шқ милл тўғ ид н тўғ и ч т эл
инв тициял ини ж лб этишд Ўзб ки т нг нч т нликл б ди Ш
бил н би г т ж иб нинг кў тишич шб милл нинг ўзи т ли эм
К нг миқ ли т кибий ил , тл з

йилд п блик г мл д ўм миқд ид ч т эл
инв тициял и в к дитл и ж лб этилг н бўлиб б йилд гид н
б в в йилд гид н б в кўпди Б нд ч т эл инв тициял и
ч н ж зиб д ий т м қл қилғи эн г тик к мпл к и
вт м бил злик м иший т ник м , л тл и лтин қ зиб лиш к бил
бўлди

¹ Деловой партнер Узбекистана. - №50.- С.3.

² Основные показатели социально-экономического развития Республики Узбекистан за 1991-2002 годы. Ташкент, 2003. с. 22.

Ум м н л г н д э ишл б чиқ ишнинг инт н ци н лл ш вининг
з м н вий б қичи ч н қ йид ги б лгил кт лиди миллий
иқти ди тл нинг ж , н б з и т ь и и ч н чиқлиги т шқи иқти дий
л қ л нинг див ифик ция и ж , н в д и илмий т ник вий
лм ш в к пит лнинг т в л нинг иш к чининг лқ , миг ция и
лқ в лют м н б тл и т н п т в л қ нинг
инт н ци н лл ш ви И т ь и и тид ги м н т т қ им ти л ид
м мл к тл д ишл б чиқ вчи к чл нинг к ш им н имм т ик
ив жл ниши

Ўзб ки т нд ўтиш д в ид ги инв тици н , в л , д им , м би
илд бўлм йди яъни инв тициял , жми м мл к т лдид т г н ци л
иқти дий в зиф л г м в фик , вишд ўзг иб т ди

7 йилл д п блик иқти ди тиг инв тициял нинг
п йиши к з тилди ЯИ д б ч инв тициял нинг л ши 7 йилд ги
д н 7 йилд г ч п йди Б нинг ий б би
л нинг ч кл нг нлиги в к н л м лиявий , в лининг
м нл ш ви ш нингд к м мл к т ичк и ид инв тици н
имк ниятл нинг ч кл нг нлиги бўлди Ш йилл д ЯИ д ички
инв тициял нинг л ши д н 7 г ч п йди Би қ ЯИ д ги
бюдж т и бд н бўлг н инв тициял л ши 7 йилд ги д н 7
йилд г йилд 7 г ч кўп йди Инв тици н ж мф м г
п блик , ли и зил ли и кўш б шл ди л нинг м бл фл и
л ши 7 йилд 7 ни йилд 7 ни т шкил этди п блик
бўйич инв тициял нинг м мий , жми йилд ЯИ нинг ни
т шкил этди

ци л иқти ди тнинг ив жл ниши ж нид ч т эл
инв т л ини ж лб этиш ч н к нг имк ниятл я тилм қд Ч т эл
инв тициял и тўғ и ид Ч т эл инв т л ининг , қ қл ини
им ял ш бўйич к ф л тл в т дби л тўғ ид ги Ўзб ки т н
п блик и , н нл и в , к м тнинг би қ т , л и п блик

иқти ди тиг ч т эл к пит ли ки иб к лишини т ъминл вчи з
ш итл я тишни н з д т т ди

Иқти ди тг ч т эл инв тициял ини ж лб этишнинг , ил
лл и кўлл нил ди Ул ид энг к нг т қ лг н ш кли
ийл шти иш ж нид йи ик к н л кциял ининг м ъл м би
қи мини э кин тиш и бл н ди Ч т эл инв т л и , м б шқ л бил н
би г ликд ким шди вд л ид қ тн шиб тил тг н кциял нинг
эгл иг йл нишл и д м к ийл шти ил тг н к н м лкининг
би қи миг эг лик қилиш м мкин

Двл тг т гишли кциял п к тини ч т эл инв т л иг тиш
йўли бил н кўшм к н л т зил ди п блик д м лг ши ил тг н
м вий э кинл шти ишнинг м нтиқий д в ми й им к н в ишл б
чиқ иш , ини м лк иф тид ч т эл инв т л иг тиш и бл н ди
йилд Ўзб ки т н п блик ид ч т эл инв тициял ининг м мий
, жми млн Ш д лл иг тиб п блик д ги ж ми
инв тициял нинг ни т шкил этди Ўзб ки т нд ч т эл
инв тициял и ид ги икки мингд н тик қ к н л ф лият
кў тм қд п блик д ги энг йи ик в м ли иш ю ит тг н , б л
Ф ф н Чин з тўқим чи к би к н л д йилд з м н вий
т ник г л нг н янги қ вв тл ишг т ши илди п т ни қ йт ишл ш
в ишл б чиқ ил тг н юқ и иф тли ж , н б з и т л бл иг м
бўлг н п т т л ини т шқи б з г чиқ иш б шл нди

мл к т иқти ди тиг ч т эл инв тициял ини ж лб этишни
к нг йти иш м қ дид 7 7 йилл д млн Ш д лл иг ки
мл д ўмг т нг кция в к чм м лкл ч т эл инв т л иг тилди
, ли ж н б шиг и бл нг нд б 7 Ш д лл ини т шкил эт ди Б
п блик д ги м вж д имк ниятл г м эм лб тт йилд ч т эл
инв т л и ч н ян би қ т қ л йликл я тилди Ж мл д н л г
юзл б к н л кциял ининг н з т п к тл и т клиф этилди Ч т эл
инв т л и бь ктл в к н л кциял ини э кин

К Н В Т Ц И Я Л Н В Ч И В Л Ю Т Г М И Л Л И Й Ў М Г К И К Н Н И М Ш И Н Л
К Н Л В Т Н Л Г И Я Л Б И Л Н Ж И , З Л Ш И Б И Г Л И Ш Л И М М К И Н
Б Н Д Н Т Ш Қ И Я Н Л И Қ И М Т И З Л И , М Б Л Г И Л Н Д И Ч Т Э Л И Н В Т Л И
Т М Н И Д Н Қ Ў Л Л Н И Л Г Н М Ш И Н Л К Н Л В Т Н Л Г И Я Л Н И Н Г
Қ И Й М Т И Д М Д В Қ Ў Ш И Л Г Н Қ И Й М Т Л И Қ Л И Д Н З Д Э Т И Л Д И

И Й Л Ш Т И И Л Г Н К Н Л Н И Н Г К Ц И Я К П И Т Л И Д Д В Л Т Н И Н Г
Л Ш И Н И Т К И Н П Й Т И И Б Б И Ш Н З Д Т Т И Л Г Н 7 Й И Л Л
Д В М И Д Ч Т Э Л И Н В Т Л И Г Ў З Б К Н Ф Т Г З Ў З Б К П Т Н Т
Л Д И Н Г Л И Ў З Д Н М , Л Т Н И Н Г И К К И Т Д В Л Т К Ц И Н Л И К Ж М И Я Т Л И
В Ў З Н Г И Л Н Т Б И Л Ш М И Н И Н Г 7 Т К Н И Т И Л Д И У М М Н Ш Б
Д В Д Ч Т Э Л И Н В Т Л И Г Т К Н Т И Л Д И П Б Л И К Д
И Й Л Ш Т И И Ш В Б Ч Й И И К К Н Л В Л Н И Н Г К Ц И Н Л И К
К М П Н И Я Л И Н И Ч Т Э Л И Н В Т Л И Г Т И Ш Г Т Қ Д И М Э Т И Ш Б Ў Й И Ч
Т Й Г Л И К И Ш Л И Л И Б Б И Л М Қ Д Ч Т Э Л И Н В Т Л И Ў З Б К И Т Н Д Г И
И Ш Л Б Ч И Қ И Ш К Н Л И Н И Н Г Қ И М М Т Б , Қ Ф З Л И Н И Т И Б Л И Ш
, Қ Қ И Г Э Г Д И Б Н И Қ Й И Д Г И Й Ў Л Б И Л Н Қ И Л И Ш Л И М М К И Н

Ш К Н Т Ф Н Д Б И Ж И Н И Н Г В Л Ю Т М Й Д Н И Д И Н В Т И Ц И Я
В И Т Ч И Л И Қ Л И Б И Л М Ч И В И К К И Л М Ч И Б З
К Ц И Я Л И Н И Т И Б Л И Ш

Б И Ж Д Н Т Ш Қ И В Д Й Ў Л И Б И Л Н Э Л И В Д Э Л К Т Н
Т И З И М И Қ Л И Қ И М М Т Б , Қ Ф З Л Н И Т И Б Л И Ш

Л К Б Ў Й И Ч Д В Л Т Қ Ў М И Т И Б И Л Н Б В И Т Ш Т Н М
Т З И Ш Й Ў Л И Б И Л Н

Д И М И Й Т Ш К И Л Э Т И Л В Ч И И Н В Т И Ц И Н Т Н Л В Л Т Н Д
Й Ў Л И Б И Л Н

К ў тиб ўтилган йўлларида мидан Ўзбекистондаги қилганини
қцияларига эътибор қилиш бўйича имкониётлар тилди

қилганини деганини жиддий равишда билиш чини мисал қилганини
қилганини деганини қилганини қилганини қилганини қилганини қилганини
қилганини қилганини қилганини қилганини қилганини қилганини қилганини

К мчиликл м лд ги қ н нчилигимизд , зи ч м вж дди л н
қ н нчилик , жж тл ид Ўзб ки т нд ж йл шг н ч т эл
инв т л ининг м лкл ини миллийл шти иш ки м д қилишд н
им ял ш н з д т тилг н Би қ м лд ч т эл инв т л и миллий
в лют д линг н ф йд ни э кин к нв т ция қилн вчи в лют г
лм шти ишл ид нинг м Ёл м би қи мид н м , м бўл дил лиққ
т тиш , ид ги қ н нчиликнинг би қ т йўн лишл и , м лқ
т л бл г тўлиқ ж в б б м йди

К н л д м дид н б лгил нг н ли лиқ ў ниг т ли
йўлл бил н д м днинг г яқини бюдж тг т тил ди Б нд й в л
лб тт ч т эл инв т л ини б з вт қилм д н қўйм йди

Ч т эллик ид л г тилиши в ийл шти илиши
мўлж лл нг н й им к н л нинг б з б , ининг из вишд
юқ и б лгил ниши инв т л ни ж лб этишг тў қинлик қил ди

К н л қийм тини б , л ш л би зи л қ м ининг
йилл д м лкни д вл т т фид н чиқ иш в
ийл шти иш , мд ч т эл инв т л ни ж лб қилиш бўйич қилинг н
т дби л д б лгил нг н Ушб б , л ш л бини б з д ги т л бни
и бг лг н , лд қ йт қў иб чиқиш м қ дг м в фикди

К л ш ч н в лл

кибий нд ш внинг м т д л гия и в ин т м нтининг
м дияти

киб эл м нти в т кибий и т

ци лиқти ди тнинг кт и в м д лл и

ци лиқти ди т м д лл ининг м дияти в м зм ни

нл нг н т кибий и т

ци лиқти ди тг гл б лл ш внинг иж бий в лбий

т Ё и и

Гл б л ш в м мм л и в Ўзб ки т нд ги ци л в зият

Ўзб ки т н п блик ид ги иқти дий и л , тл нинг

ци л йўн лти илг нлиги ним д н иб т

Ўзб ки т ниқти ди тининг т киби ив жл нишид ги

иж бий в лбий т м нл ни йтинг Ўз қ шл ингизни

л нг в д лилл к лти инг

изим в т киб к т г иял и ў т ид ги ни б т
қ нд й
, зи ги Ўзб ки т ннинг ижтим ий т зилиши т и и в
ив жл ниш и тиқб лл и
, зи ги Ўзб ки т ннинг ижтим ий т тифик ция и
ци л в иқти дий м қ мнинг ўз л қ д лиги
ци лиқти ди тд ги кўп кл дилик в кўп кт лилик
ци лиқти ди тнинг т м қ т зилиши
ци лиқти ди тнинг минт қ вий т киби
к ишл б чиқ иш т киби в ци лиқти ди т
ш итл ид нинг ив жл ниш т нд нциял и
Ч т элл д в Ўзб ки т нд ци лиқти ди т т киби
Ўз ижтим ий м қ мини ўзг ти ишг интилиш к кми

Ъ З Ч Н М В З Л

Ғ бнинг ив жл нг н м мл к тл ид ги ци лиқти ди т
биқ д ги иқти ди тнинг ижтим ийл ш в д ж и
, зи ги Ўзб ки т нд қўлл нил бўл диг н в қўлл б бўлм йдиг н
жи , тл и
ци лиқти ди т ив жл нишид д вл тнинг ли
Ўзб ки т нд ци лиқти ди т ив жл нишид ги миллий
т бий иқлимий иятл

III-БОБ. Социал муаммоларни ҳал этишнинг асосий йўналишлари ва истиқболлари

Маъмурий иқтисодиётдан бозорий иқтисодиётга ўтиш вазифасини ҳал этаётган мамлакатлар кўпчилик муаммолар билан тўқнашади, уларнинг бартараф этилиши социал иқтисодиёт шаклланишининг муҳим шарти ҳисобланади. Ўзбекистон Республикасида бундай муаммоларга ЯИМ умумий ҳажмининг аҳоли жон бошига ҳисоблаганда кескин пасайиб кетиши, аҳоли реал даромадларининг, бандлик даражасининг пасайиб бориши кабиларни киритиш мумкин. Ўтиш даврининг биринчи босқичида ишлаб чиқариш ҳажмининг пасайиши ва бюджетнинг қисқариши натижасида ўтиш даврининг биринчи босқичида таълим, соғлиқни сақлаш, фан соҳаларига харажатлар жиддий даражада пасайиб кетди. Реал иш ҳақи, социал суғурталашнинг пасайиши ва жамғармаларнинг қадрсизланиши сабабли

аҳолининг турмуш даражаси ёмонлашди. Бу даврда аҳолининг даромадлар бўйича табақалашуви, ишсизлик ўсиб борди. Социал иқтисодиёт қурилиши ушбу муаммоларнинг сабабларини чуқур таҳлил этиш ва уларни бартараф этиш механизмини ишлаб чиқишни тақозо этади.

Ҳар бир мамлакат ўз иқтисодий тараққиётининг маълум босқичида социал ривожланишдаги устуворликларни илгари суради, чунки улар одамларнинг фаровонлигини ошириш бўлган стратегик мақсадга боғлиқ. Ривожланишнинг муайян шароитларига боғлиқ равишда баъзи мамлакатлар биринчи навбатдаги вазифа сифатида ишсизликни қисқартиришни, бошқалари - камбағалликни камайтиришни, учинчиси эса инсон салоҳиятини ривожлантириш вазифасини илгари суради. Бироқ мақсадга эришишга ёндашувларнинг турли-туманлигига қарамасдан, уларнинг барчасида асосий муаммо бир хилда қолади, яъни социал иқтисодиёт қурилиши стратегиясини ишлаб чиқишда, аввало социал муаммоларни - бандликнинг ўсиши, камбағалликнинг камайтириш ва бошқа социал муаммоларни бартараф этиш механизмини яратиш имкониятларини инсонпарварлик даражасида таҳлил этиш зарур.

3.1. Социал иқтисодиёт шаклланиши шароитида даромадлар сиёсати

Таянч иборалар: шахсий даромадлар; пул ва натурал шаклдаги даромадлар; меҳнатга ҳақ тўлаш; нафақа; стипендия; мулкдан ва ўз-ўзича бандликдан даромадлар; меҳнат ва меҳнатсиз даромадлар; биргаликдаги даромадлар; номинал даромадлар; реал даромадлар; даромадлар сиёсати; даромадларни тартибга солиш; солиқ сиёсати; солиқларнинг фискал (хазина) вазифаси; солиқ юклагаси; солиқ имтиёзлари.

Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида аҳоли даромади таркиби ва манбаларининг ўзгариши

Социал иқтисодиёт шаклланиши жараёнида аҳоли даромадларининг тартибга солиниши - энг долзарб вазифадир, чунки улар одамларнинг шахсий истеъмолини қондиришнинг асосий манбаи ва аҳоли турмуш даражасининг муҳим кўрсаткичларидан бири ҳисобланади. Шунингдек, Шунингдек, аҳолининг даромадлари иқтисодиётнинг аҳволи ва

самарадорлигини, жамиятдаги иқтисодий муносабатларнинг етуклик даражасини ҳам акс эттиради.

Аҳоли даромадларининг шаклланиши кўплаб омиллар таъсири остида юз беради. Улар жумласига одамнинг ўзига боғлиқ бўлган омилларни, яъни унинг меҳнатга муносабатини, билим, касбий ва меҳнат салоҳиятини киритиш мумкин. Даромадларнинг шаклланишида корхонанинг мулкчилик шакли, унинг ташкилий-ҳуқуқий шакли, корхона тармоғи, жойлашган ўрни, жамоада социал меҳнат муносабатларининг ривожланганлиги каби омиллар ҳам ўзига хос аҳамиятга эгадир. Даромадлар таркиби ва манбалари кўп жихатдан давлат тузилиши тизими ва иқтисодиётнинг самарадорлиги билан объектив боғлиқдир. Умуман ушбу омиллар умуман иқтисодий сиёсатнинг ва хусусан даромадлар сиёсатининг йўналишларини белгилайди.

Аҳоли даромадларининг шаклланиши ва фойдаланилиши жараёни социал ривожланишнинг ҳар бир босқичида ўз хусусиятларига эга бўлади. Бозорий иқтисодиётга ўтиш шароитида Ўзбекистонда аҳолининг шахсий даромадлари таркибида жиддий ўзгаришлар юз берди. Аҳоли даромадларининг ҳозирги таркиби аввало манбаларнинг турли-туманлиги билан фарқ қилади. Анънавий манбалар қаторига янгилари тадбиркорлик фаолиятидан, мулкдан ва бошқа даромадлар қўшилди. Ўзбекистонда кейинги йилларда вужудга келган пул даромадлари таркиби ҳозирча ривожланган бозор иқтисодиёти мамлакатларидагидан фарқ қилади, бироқ у жамиятда юз бераётган ижобий ўзгаришларни акс эттиради. 1 -жадвалдаги маълумотлар Ўзбекистон аҳолиси пул даромадлари таркибини тавсифлайди.

1 – Жадвал

Ўзбекистон аҳолиси пул даромадларининг таркиби¹(1993-2003 йиллар)

(фоизларда)

№	Кўрсаткичлар	1993	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
1.	Меҳнатга ҳақ тўлаш	82,3	66,0	69,0	60,5	58,1	57,9	54,3	55,1	55,3	56,6
2.	Социал трансфертлар	14,3	17,9	18,2	15,2	15,1	13,8	14,9	12,2	12,3	11,4

¹ Ўзбекистан в цифрах 2003. Статистический сборник Госкомстата Ўзбекистана. Ташкент.: 2004. С.59.

3.	Тадбиркорлик фаолиятидан даромадлар ва бошқа даромадлар	3,4	16,1	12,8	24,3	26,8	28,4	30,7	32,7	32,4	32,0
	Жами пул даромадлари	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

1-жадвалдаги маълумотлар шуни кўрсатадики, Ўзбекистон аҳолисининг даромадлари таркибида асосий ўринни иш ҳақи эгаллайди. Ислохотлар даврида меҳнатга ҳақ тўлашнинг улуши аҳолининг умумий пул даромадларида жиддий равишда пасайиб борди: 1993 йилдаги 82.3% дан 2003 йилда 56.6 % га тушди. Шу билан бир вақтда тадбиркорлик фаолиятидан ва мулкдан олинадиган даромадлар улуши кўпайиб 1993 йилдаги 3.4% дан 2003 йилда 32% га кўтарилди. Бозорий ислохотлар даврида иш ҳақи ўзининг асосий хусусиятини - ходимлар ва улар оиласининг яшаш воситаси жамғармасининг асосий қисми бўлиш хусусиятини аста-секин йўқотиб бормоқда.

Бу пасайиш қандайдир даражада бандликнинг юқори эмаслиги билан, (бандлик ҳозирда 37% ни ташкил этади), бюджет соҳаси ва қишлоқ хўжалиги ходимлари иш ҳақининг нисбатан пастлиги билан тақозоланади, бу соҳаларда банд аҳолининг 70% меҳнат қилади.

Бир томондан ушбу тенденцияни ижобий ҳодиса сифатида баҳолаш мумкин, чунки бу аҳолининг иқтисодий фаол қисмидан анчасининг тадбиркорлик ва яқка тартибдаги меҳнат фаолияти соҳасига ўтаётганлигининг оқибатидир. Аммо ҳозирча мамлакатда тадбиркорликнинг кенг тарқалган деб бўлмайди. 2003 йилда ЯИМ да кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг улуши 35.5% ни ташкил этди.

Бошқа томондан эса ушбу тенденциянинг салбий оқибатларини ҳам таъкидлаш зарур. Шулар қаторига иш ҳақининг рағбатлантирувчи ролини пасайиб боришини мисол тариқасида келтириш мумкин. Бу ҳол оила даромадларнинг иккиламчи ва учламчи манбаларини излашга ундайди, бу манбалар, кўпинча солиқдан яшириниб қолинади. Бундан ташқари, иш

ҳақининг паст даражаси унумли ижодий меҳнатни рағбатлантирмайди. Айниқса, таълим ва соғлиқни сақлаш соҳаларидаги ўртача иш ҳақининг паст даражаси салбий ҳодиса ҳисобланади, бу умумтаълим мактабларида ўқитиш ҳамда давлат соғлиқни сақлаш муассасаларидаги даволаш сифати пасайишига сабаб бўлади.

Бу аҳолининг бир қисмига аввалги тизим бўйича ҳақ тўланаётганлиги билан боғлиқ бўлиб, мавжуд аҳвол аҳоли даромадларининг табақалашуви тенденциясининг намоён бўлишига олиб келади. Янги социал қатлам вакиллари бўлган менежерлар, тадбиркорлар, банкирлар, мулк эгалари эса - бозорий иқтисодиёт қонунлари бўйича ҳаракат қилиб анча юқори даромад оладилар. Ўзбекистонда 1996 йилдан бошланган иқтисодий ўсиш аҳоли даромадлари табақалашуви кўрсаткичларининг пасайишига олиб келмоқда. Джинни коэффиценти 1991-1997 йилларда 0.261 дан 0.421 гача кўтарилган бўлса, 1999 йилда 0.37 гача пасайди, 2003 йилда эса 0.385 ни ташкил этди. Децил коэффицентлар ўртасидаги оралиқ 1991-1997 йилларда 8.5 дан 13.2 гача кўпайган бўлса, 1999 йилда 10.7 гача пасайди. Бироқ аҳоли даромадларининг табақалашув даражаси ҳозирча анча юқори ва бу жамиятнинг сезиларли даражадаги, социал бир хил эмаслигини кўрсатади. Бундай табақалашувнинг сабаби иқтисодиётнинг турли секторларида ва мамлакатнинг турли ҳудудларида даромадлар олишдаги тенгсиз имкониятлар ҳисобланади. Тошкент ва Навоий вилоятларининг саноати ривожланган туманларидаги иш ҳақи даражаси республиканинг бошқа вилоятларидагига қараганда 3 ва бундан кўпроқ марта юқоридир. Даромадларнинг табақалашувида қишлоқ жойлардаги яширин ишсизлик ҳам салбий таъсир кўрсатади. Қишлоқларда эса мамлакат аҳолисининг 63% дан кўпроғи яшайди ва кичик бизнес ҳамда хусусий тадбиркорлик етарлича ривожланмаган. Ушбу муаммоларнинг ҳал этилиши ҳар бир киши ва бутун аҳоли фаровонлигининг ўсишига имкон беради.

2003 йилда Ўзбекистон аҳолисининг номинал пул даромадлари 2002 йилга нисбатан 23.9% га ўсди. 1997 йилдан 2002 йилгача бўлган даврда ўртача иш ҳақининг ўзгариш динамикаси қуйидагича бўлган:
--

1997 йилда - 3681.3 сўм, 1998 йилда - 5348.9 сўм, 1999 йилда - 7105.9 сўм, 2000 йилда -10660.9 сўм, 2001 йилда-16641.7сўм, 2002 йилда-23731.9 сўм.

2003 йилда пул даромадлари ва жамғармалари 2002 йилга нисбатан 17,4% га ошди. 2003 йилда Ўзбекистон аҳолисининг пул даромадлари қуйидагича сарфланган: истеъмол харажатлари -79.7, мажбурий тўлов ва бадаллар -7.6, жамғарма, омонатлар, қимматбаҳо қоғозлар ва валюта сотиб олиш – 8.4. Аҳолининг истеъмол харажатлари 2002 йил билан таққослаганда 16.9% га кўпайди. Пул даромадларининг умумий ҳажмида истеъмол харажатларнинг улуши товарлар сотиб олишга харажатларнинг қисқариши ҳисобидан 84.4% дан 79.7% га пасайди. Истеъмол харажатлари таркибида озиқ-овқат харажатлари 57.5%, ноозиқ-овқат товарлари сотиб олиш -23.1% хизматларга тўловлар-14.6%ни ташкил этди. Овқатланиш учун харажатлар 2000 йилдаги 67.6% дан 2003 йилда 57.5% га пасайди

2003 йилда аҳоли пул даромадларининг кўпайиши истеъмол баҳоларининг ўсишдан 1.1 мартага ошди. 2002 йилда аҳоли жон бошига реал пул даромадлари 2001 йилга нисбатан 12.6% га кўпайди.

2003 йилда ўртача жон бошига номинал пул даромадлари 2002 йилга нисбатан 22.3% га кўпайди, ўртача жон бошига реал пул даромадлари эса - 11.6%га ошди . Пул даромадлари динамикасидаги ижобий тенденциялар даромадлар сиёсати соҳасида ўтказилаётган тадбирларнинг самарадорлигини билдиради¹.

Аҳоли даромадларини янада ошириб бориш стратегияси қуйидаги устуворликларни ўз ичига олиши лозим: биринчидан, ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва янги иш ўринлари яратиш асосида аҳоли бандлик даражасининг ошувига эришиш; иккинчидан бозор талабларига тўлиқ мос равишда ходимларнинг иш ҳақининг ўсиши даражасини ошириб бориш; учинчидан, меҳнат даромадларини тартибга солиш воситаси сифатида минимал иш ҳақининг ролини кўтариш; тўртинчидан, иқтисодиётнинг бюджет секторидаги иш ҳақини ошириш.

Даромадлар сиёсати ва унинг аҳоли турмуш даражасига таъсирини кучайтириш йўллари

Социал иқтисодиёт концепцияси халқ фаровонлигини ошириш, камбағаллик ва кам таъминланганликнинг ўсишига йўл қўймаслик зарурлигидан келиб чиқади, шунинг учун республикада ўтказилаётган ислохотлар аҳоли даромадига нисбатан мослашувчан сиёсат ўтказишни мақсад қилиб қўйган. У иш ҳақи соҳасидаги бозор ислохотларининг ҳар бир босқичида ривожланиш ва ўзгаришга, даромадлар миқдорига боғлиқ

¹ Основнике показатели социально-экономического развития республики Узбекистан.Т.: 2004г. С.14.

равишда максимал солиққа тортишни қўллаш, кам даромадли аҳолига трансферт тўловлар миқдорини кўпайтиришга қодирдир.

Ўтган даврда Ўзбекистондаги даромадлар сиёсатини, шартли равишда икки босқичга бўлиш мумкин .

Биринчи босқич (1991-1994й) даромадлар шаклланиши соҳасидаги либерал сиёсат, яъни аҳолининг пул даромадлари устидан назоратнинг бўшлиги билан тавсифланади. Бу даврда аҳолининг умумий даромадларида субсидияларнинг салмоғи анча кўп бўлди. Қишлоқ жойларда фуқароларнинг томорқа майдонларининг кенгайтирилиши натура ҳолидаги янги даромад манбаларини шаклланишига ёрдам берди . Қабул қилинган "юмшоқ" сиёсат асосида самарасиз ишлаб чиқариш соҳаларида банд бўлганларни бўшатиш ишсизлик даражасини бир мунча пасайтирди .

Бундай сиёсат баҳоларнинг эркинлашуви ва ишсизликнинг ўсиш шароитларида аҳолини реал даромадлари даражасини ушлаб туришга имкон берсада, лекин, афсуски, инфляция даражасининг тез ўсиб боришига олиб келди.

Иккинчи босқич (1994-1996й.) анча қаттиқ пул - кредит ва бюджет сиёсати билан фарқланади. Бу даврда баҳоларнинг ўсиши муносабати билан иш ҳақини индексациялаш ҳажми жиддий қисқарди. Индексациялаш фақат бюджет соҳасигагина қўлланилди. Истеъмол субсидиялари айрим турдаги уй-жой, коммунал хизматларигагина қолди. Булар инфляция даражасини пасайишига, шахсий даромадларни шакллантиришда аҳолининг бозор муносабатларига мослашишга имкон берди.

Даромадлар сиёсатининг ушбу икки босқичи собитқадамлик билан ўтказилиши натижасида, 1996 йилдан аҳолининг реал пул ва умумий даромадларининг ўсиши бошланди, уларнинг шаклланиш манбалари кенгая борди. Мулкдан, тадбиркорлик фаолиятдан келадиган даромадлар катта аҳамият касб эта бошлади, иқтисодиётнинг нодавлат секторида банд бўлганлар ҳисобига даромадлар бўйича табақалашув кучайди.

Аммо, шу билан бирга, ўтказилаётган даромадлар сиёсатида маълум бир муаммолар мавжуд. Булар, аввало, иқтисодийнинг энг муҳим социал секторлари: таълим, соғлиқни сақлаш, давлат бошқаруви, қишлоқ хўжалагида меҳнатга қизиқишнинг пасайишидир. Шунинг учун социал иқтисодий шаклланиши даврида энг муҳим вазифа меҳнатга ҳақ тўлаш фондини тартибга солиш механизмини рағбатлантириш таъсирини ошириш ва шароитларни яхшилаш, аҳоли даромадларини кўпайтириш ва истеъмол талабини ошириш йўналишларида такомиллаштириш ҳисобланади.

Аҳолининг харид қобилиятини ошириш, товар ва хизматлар нархининг доимо ҳам асосланмаган ҳолда ўсиб бориши оқибатларини юмшатиш ва охир оқибатда аҳолининг турмуш даражасини қувватлаб туриш учун давлатни тартибга солувчилик таъсири зарур. Бу даромадлар таркибида иш ҳақи улушининг нисбатан ошиб бориши ва унинг бевосита кўпайиб боришига ҳам йўналтирилган бўлиши лозим.

Шу билан бирга, давлат бир томондан, валюта ва молия бозоридаги вазиятни барқарорлаштириш, инфляциянинг ўсиш даражасини пасайтириш бўйича бир қатор чора-тадбирларни амалга оширмоқда, бошқа томондан эса аҳолининг ночор қатламларини социал ҳимоялаш ва ўрта синфни мустаҳкамлаш бўйича тадбирларни кучайтирмоқда.

Социал иқтисодийнинг вужудга келиши жараёнида бюджет соҳаси ходимларининг, шунингдек хўжалик фаолияти субъектларининг ҳам меҳнатига ҳақ тўлашнинг давлат томонидан тартибга солинишнинг аста-секин пасайиб бориши юз беради. Шу билан бир вақтда, бюджет соҳасида монополистлар мавжуд бўлган йирик корхоналарда ҳам ҳозирча меҳнатга ҳақ тўлаш фондининг ва ходимларнинг бошқа даромадларининг шаклланишида давлат ўзининг тартибга солувчилик таъсирини сақлаб қолмоқда.

Тез ўзгарувчан вазиятлар шароитида, социал иқтисодий шаклланиши жараёнида мамлакатдаги иш ҳақини, инфляция даражаси ва социал мақсадларни рўйбга чиқариш сураътларини тартибга солишнинг жуда ўзгарувчан тизими зарур. Шунингдек, аҳолининг фаол қисми ва меҳнатга

лаёқатсиз фуқароларнинг даромадлари ўртасидаги энг мақбул нисбатни сақлаб туриш керак.

Социал иқтисодиёт шаклланишининг ҳозирги босқичида тартибга солувчи, восита сифатида минимал иш ҳақи ролини ошириш мақсадга мувофиқ бўларди. Ҳозирда иш ҳақининг энг кам даражасини давлат расман белгилаб қўймоқда. Аммо иш ҳақини рағбатлантирувчи ролини ошириш мақсадида унинг миқдорини кўпайтиришни минимал истемол суммаси билан боғлаш лозимки, унинг оқибатида энг кам иш ҳақининг социал роли ошиб боради.

Бирок, бу тадбирларнинг долзарблиги ва аҳамиятлилигига қарамасдан, фақат ЯИМ ва давлат бюджети даромад қисмининг жадал ўсиб бориши шароитидагина қабул қилиниши мумкин.

Социал иқтисодиёт шаклланиши шароитида Ўзбекистондаги даромадлар сиёсати концепцияси қуйидагиларни қамраб олиши лозим:

- * актив меҳнат фаолиятини рағбатлантирувчи ва ўртача жон боши даромадлар ўсишининг юқори сураътларини таъминловчи иқтисодий ва ҳуқуқий шарт-шароитларни яратиш;

- * аҳолининг ночор қатламларини социал ҳимоялашнинг аниқ мўлжалланишини кучайтириш;

- * меҳнат бозорини фаоллаштириш, иш кучига талаб ва таклиф ўртасидаги мувозанатга эришиш;

- * аҳолининг ўзини-ўзи банд этишни кенгайтириш учун иқтисодий ва ҳуқуқий шарт-шароитлар яратиш;

- * даромадлар бўйича турлича социал гуруҳларнинг турмуш даражасидаги ҳаддан ташқари юқори даражада табақалашувига йўл қўймаслик;

- * аҳолининг реал ва ўз ихтиёрида бўлган даромадларининг барқарор ўсишига эришиш.

**Ўзбекистон Республикаси солиқ тизимини оптималлаштириш
ва унинг аҳоли даромадлари шаклланишига таъсири**

Социал иқтисодиёт шаклланиш шароитида иқтисодий ислохотларнинг чуқур социал йўналтирилганлиги солиқ тизими аҳамиятини кучайтиради.

Солиқлар, нархлар ва даромадлар билан биргаликда давлат социал сиёсатининг рўёбга чиқариш воситаларидан бири ҳисобланади.

Социал иқтисодиёт тамойилларига мос келувчи солиқ механизмини шакллантириш учун солиқ тизимининг ролини, унинг социал - иқтисодий вазифаси ҳамда социал соҳани солиқ билан тартибга солишнинг асосий тамойилларини аниқлаш зарур.

Солиқларининг роли, аввало, молиявий ресурсларнинг социал вазифаларни ҳал этиш учун сафарбар этилишини таъминлашда намоён бўлади. Социал харажатларнинг, яъни таълим, соғлиқни сақлаш, социал таъминот ва шу кабиларга сарфларнинг бюджет харажатлари умумий суммасидаги ва ЯИМдаги улуши асосида давлатнинг социал муаммоларни ҳал этишга эътибори тўғрисида хулоса чиқариш мумкин.

Социал иқтисодиёт шаклланиши шароитида солиқларнинг одамлар ҳаёт фаолиятида муҳим рол ўйновчи социал вазифаси сезиларли даражада ривожланиши лозим. Солиқларнинг социал вазифаси бевосита имтиёзлар ва нормалар орқали объектив равишда намоён бўлади, яъни солиқларнинг ички ҳаракат механизмига киради.

Солиқ тизими давлатнинг социал сиёсатини рўёбга чиқариш воситаси сифатида жамиятдаги барча социал қатламларнинг - тадбиркорлар, ишчи-хизматчилар, давлат хизматчилари, нафақахўрлар ва бошқа оладиган даромадида катта фарқга эга бўлганларнинг манфатларини энг мақбул тарзда бирлаштиришга асосланиши лозим. Солиқларнинг социал вазифаси жамиятда социал мувозанатни таъминлаш учун катта аҳамиятга эгадир. Солиқ тизими жисмоний шахслар даромадларини прогрессив солиққа тортиш ва солиқ имтиёзлари бериш йўли билан аҳоли даромадларидаги фарқларни юмшатишга қодирдир.

Даромадларни солиқлар воситасида тенглаштириб боришдаги асосий муаммо солиқларнинг мақбул умумий даражасини ва уларнинг оқилона

таркибини, шунингдек солиқ ставкаларининг ўсиб боровчи даражасини белгилашдир. Аҳолининг иқтисодий фаол қисмини тадбиркорлик ва меҳнат фаолиятига рағбатини сусайтирмасликка эътибор қаратиш лозим. Ҳар қандай ҳукумат олдида ҳар сафар нимага устуворлик бериш зарур: иқтисодий ўсиш ва самарадорлигига ёки танглик ва адолатга, жамғариш ёки истеъмолга деган муаммо туради. Бюджет сиёсатининг тавсифи шунга боғлиқ бўлади.

Даромадларнинг тенглаштирилиши социал омилларнинг фаоллашувига ёрдам беради, булар ўз навбатида иқтисодиётга тўғридан тўғри таъсир кўрсатади, иқтисодий ўсиш суръатларини белгилайди. Шу тариқа, солиқ тизими социал омилларни фаоллаштиришда кенг имкониятларга эгадир.

Ҳозирги вақтда республикада шаклланаётган солиққа тортиш тизими давлат бюджети даромад қисмининг барқарор тўлдирилишини таъминлайди ва бу билан барқарор иқтисодий ўсиш молиявий асосини мустаҳкамлайди. Шу билан бир вақтда, унга фискал тавсиф кўпроқ хос бўлиб, бу солиқлардаги рағбатлантирувчилик, тартибга солувчилик ва социал асосларни рўёбга чиқаришни қийинлаштиради. Ушбу камчиликларни солиқ тизимидаги ислохотларни чуқурлаштириш ҳамда бу жараёнга жаҳон амалиётида қабул қилинган тамойиллар ва механизмларни қўллаш йўли билан бартараф этиш мумкин.

Солиқ тизимини такомиллаштириш ва эгилувчанлигининг ошириб борилиши билан давлат органлари аҳолининг айрим гуруҳларига социал тенгсизликни юмшатиш мақсадида солиқ имтиёзлари бера бошлайдилар. Камбағал ва кўп болали оилаларга имтиёзлар бериш кенг тарқалган.

Кичик тадбиркорлар ва фермерларга бериладиган имтиёзлар социал ва шу билан бир вақтда тартибга солувчи йўналишга эгадир.

Бозорий ўзгаришларга таъсир этувчи социал ва иқтисодий омиллар солиқ тизимидаги ўзгаришлар билан биргаликда бўлади. Масалан, хўжалик юритишнинг бозорий тизимига ўтиш объектив тарзда давлатдан солиқ тизими ва бюджет сиёсатида туб қайта қуриш ўтказилишини талаб этади.

Ҳар қандай солиқ тизими самарадорлигининг муҳим кўрсаткичи мақбул бўлган солиқ юки ҳисобланади. Республикада мавжуд солиқ тушумларининг ЯИМ даги миқдорини (28,7%) баҳолаш ва бошқа мамлакатлардаги шунга ўхшаш кўрсаткичлар билан таққослаш уни тўла асосли деб ҳисоблашга имкон беради. Бироқ ушбу кўрсаткич солиқ юки даражасини етарлича аниқ тавсифламайди. Қоида тариқасида, яширин сектор солиққа тортилмайди, унинг ЯММ даги улуши эса турлича баҳолашларга кўра 10% дан 20 % гачани ташкил этади. Бундан ташқари, солиқлардан озод этилган даромадлар ҳам оз эмас. Демак, умуман олганда ЯММ да солиқларнинг улуши 1/3 дан кам бўлсада, бироқ қонунда бўйсунувчи имтиёзлардан фойдаланмайдиган ишлаб чиқарувчилар учун солиқ юки амалда анча юқоридир.

Юқори солиқ юки ишлаб чиқариш фаолиятига салбий таъсирини ҳисобга олган ҳолда, республикада уни пасайтириш бўйича қатъий сиёсат юритилмоқда. Жумладан, Ўзбекистонда Солиқ кодекси амалга киритилганидан бошлаб даромадга (фойдага) солиқ ставкаси 1998 йилдаги 35% дан 2005 йилдан 15% гача пасайтирилди, бу жуда кўп малакатлардагидан, шу жумладан МДҲ малакатларидан анча камдир. Бунинг оқибатида солиқдан озод бўлган маблағлар, иш ҳақи миқдорини оширишга, инвестицион жараёнлар ва техникавий қайта жиҳозлашга йўналтирилмоқда. Бироқ шуни таъкидлаш лозимки, республикада солиққа тортилиш базаси халқаро амалиётдагидан анча кенгдир. Шу муносабат билан, даромадни (фойдани) солиққа тортишни янада оптималлаштиришни нафақат солиқ ставкаларини пасайтириш, балки солиққа тортилувчи базани аниқлаш механизмининг такомиллаштириш йўли билан ҳам амалга ошириб борилиши лозим.

Давлат бюджети маблағларининг муҳим манбаи жисмоний шахслар даромадидан тушадиган солиқлар бўлиб, давлат бюджети даромадлар таркибида уларнинг улуши кейинги йилларда кўпайиб бормоқда. Даромад солиғининг уч босқичли тартиби жорий этилиб, унда юқори даражада даромад олувчи шахслар тоифаси учун солиқнинг энг юқори чегараси 45%

дан 29% га пасайтирилди; солиққа тортилувчи даромадлар чегараси юқори даража (энг кам иш ҳақининг 8 бараваридан 10 бараваригача) учун ҳам, шунингдек ўртача ставка бўйича ҳам (энг кам иш ҳақининг 5 бараваридан 10 бараваригача бўлганда, ставкани 35% дан 20 % гача пасайтириш билан биргаликда) кўтарилди. Бунда энг кам ставка (12%) бўйича солиққа тортилувчи даромад миқдорининг ошиб бориш факти муҳим ҳисобланади. Фуқароларни солиққа тортишнинг прогрессив (ошиб боровчи) нормаси даромадларни қисман қайта тақсимлаш нуқтаи-назаридан мақсадга мувофиқдир. Унинг моҳияти шундан иборатки, камроқ таъминларга қараганда яхши таъминланган фуқаролар кўпроқ солиқ тўлайдилар. Бирок амалиёт кўрсатишича, ўтиш даври шароитида жисмоний шахслар даромадига прогрессив солиққа ториш тартиби ўзини унчалик ҳам оқламади. Бу маъмуриятнинг бўшлиғи билан изоҳланиб, солиқ органлари аҳолининг барча даромад манбаларини кузатиш имконига эга бўлмайди. Амалда эса аҳолининг кам таъминланган қатламлари кўп таъминланганларга қараганда кўпроқ солиқ тўлашига тўғри келади. Ушбу солиқ нормасини бирхиллаштириш ва корхоналар иш ҳақи фондининг ўсишини чеклашни бекор қилиш билан пасайтириб бориш аҳолининг яширин даромадларини ойдинлаштириш учун зарурий шарт ҳисобланади. Шу билан бирга қиёсий таҳлил шуни кўрсатадики, Ўзбекистонда даромад солиғи нормаси кўшни малакатлардагига қараганда анча юқоридир.

Солиқ юки таҳлили нуқтаи назаридан, социал иқтисодиёт шароитида нафақа жамғармаси ва социал суғурталаш фондида тўловлар нормаси масаласи жуда муҳим ҳисобланади. Ҳозир Ўзбекистонда бу тўловлар корхона иш ҳақи фондининг 31% даражасида ўрнатилган, бошқа мамлакатларда эса 30% лик чегарадан пастдир. Юқори даражадаги социал чегирмалар, юқори даромад солиғи ставкаси билан биргаликда, социал иқтисодиёт талабларига мос келсада, бироқ тадбиркорларни "яширин" йўлларга ўтишга мажбур қилади.

Ушбу муаммони ҳал этишнинг йўлларида бири нафақа тизимини хусусийлаштириш бўлиб, бу мамлакатнинг давлат бюджети учун ҳам, шунингдек корхоналар ва жисмоний шахслар учун ҳам фойдалидир. Суғурталаш жамғариш тизимининг ривожланиши жисмоний шахслар томонидан нафақа суғуртаси фондига зарурий тўловлар миқдорини камайтиришга ва шу билан бирга нафақа фондига инвестициялар қўйилишини амалга ошириш ҳисобидан, олинган фойда миқдорининг кўтарилишига имкон беради.

Шу тариқа, социал иқтисодиёт шаклланиши шароитида солиқ юки пасайиши ва даромадларни адолатли тақсимлаш солиқ тизимини ислоҳ этишнинг муҳим йўналишларидан ҳисобланади. Истикболда эса, ушбу тадбирларнинг рўёбга чиқарилиши, хусусий тадбиркорлик ва кичик бизнеснинг ривожланиш суръатларига ва чет эл инвестициялари оқиб келишига, шунингдек иш кучи сифатининг ҳамда аҳоли даромадлари даражасининг оширишига бевосита таъсир кўрсатади.

3.2. Камбағалликни қисқартириш социал муаммо сифатида

Таянч иборалар: камбағаллик; мутлоқ ва нисбий камбағаллик; кундалик ва доимий камбағаллик; камбағалликнинг олдини олиш тизими; камбағалликнинг чуқурлашуви даражаси; камбағаллик билан кураш дастури; "камбағалларга ёрдам"; "камбағаллик билан курашиш"; социал стандартлар; социал суғурталаш тизими.

Камбағалликнинг социал-иқтисодий мазмуни ва уни

қисқартиришнинг зарурлиги

Барча постсовет мамлакатларида бозорий иқтисодиётга ўтиш ишлаб чиқаришнинг пасайиши, ишсизликнинг ўсиши, турмуш даражасининг пасайиши каби қийинчиликлар билан биргаликда мавжуд бўлди. Шунинг учун Ўзбекистон ҳукумати томонидан ўтиш даврининг салбий оқибатларини юмшатиш бўйича қатор тадбирлар ишлаб чиқилди ва амалга оширилди. Бироқ, кўрилган чора - тадбирларга қарамасдан, ўтиш даврида қатор принципиал муаммолар ўам пайдо бўлди. Улар орасида камбағаллик муаммоси алоҳида ўрин тутади. БМТнинг таълимига, камбағаллик

умумбашарий муаммо ҳисобланади, чунки у дунёнинг барча мамлакатларида учрайди. БМТ маълумотларига кўра, бугунги кунда 54 мамлакат, 1990 йилга нисбатан камбағал ҳолда яшайди, 21 мамлакатда аҳолининг кўпчилик қисми очликдан азобланади, 12 мамлакатда болаларни бошланғич таълим билан камраб олиш пасайиб бормоқда, 34 мамлакатда умр давомийлиги қисқарди, 800 млн.дан ортиқ киши озиқ-овқат етишмаслигидан қийналади¹.

Айрим ҳукуматларнинг камбағалликни бартараф этиш бўйича қилаётган ҳаракатларига қарамасдан, афсуски, ҳозирги кунда кўпчилик мамлакатларда очлик ва қашшоқлик, ишсизлик ва саводсизлик мавжуддир, юқумли касалликлар, айниқса ОИТС тобора тарқалмоқда, азон қатламининг қисқариши, ҳароратнинг кўтарилиши ва бошқа шу каби таҳдидлар кучаймоқда. Ҳаёт шароитларига таҳдидлар умумбашарий, умумжаҳон тавсифига эга бўлиб бормоқда.

Уларни бартараф этиш дунёдаги барча мамлакатларнинг биргаликдаги ҳаракатини талаб этади. Ушбу вазиятлар сабабли 2000 йилда БМТнинг "Минг йиллик Декларацияси" қабул қилинди (бу ҳақда биринчи бобда эслатилган эди). "Минг йиллик Декларацияси"да илгари сурилган вазифалар орасида камбағаллик муаммоси алоҳида ўрин тутади.

Камбағаллик тоифаси - одамларнинг моддий таъминланмаганлигининг ўзига хос ҳолати бўлиб, бунда бир киши ёки оиланинг даромади ҳаёт фаолияти учун социал - зарурий истеъмол даражасини таъминлашга имкон бермайди. Камбағалликнинг мутлоқ ва нисбий кўринишлари фарқланади.

Мутлоқ камбағаллик -бу физиологик эҳтиёжлар: овқат, кийим, турар жойга бўлган эҳтиёжларни (улар “истеъмол савати” деб аталади) қондиришдаги тўғридан тўғри етишмовчиликдир.

Нисбий камбағаллик - инсоннинг мамлакатдаги даромадларнинг умумий даражасига нисбатан ёмон ҳолатини белгилайди.

Кундалик, маълум бир вақтдаги ва доимий, яъни узок вақт давом этувчи камбағаллик кўринишлари ҳам мавжуд.

¹“Глобальные цели тысячелетия” Доклад. Узбекистан. Экономическое обозрение, 2004 г., №10

Уни ўлчаш учун қуйидаги кўрсаткичлардан фойдаланилади:

-аҳолининг умумий сониди камбағаллар улуши;

- камбағалликни тавсифловчи даромад миқдори;

- камбағалликнинг чуқурлашув даражаси - у ёки бу гуруҳдаги камбағаллар учун етишмаётган даромаднинг ҳажми ва бошқалар.

Камбағаллик ҳар қандай иқтисодий тизим учун хосдир. Аммо унинг кескинлашиб бориши ишлаб чиқарилган маҳсулот ва жамғарилган бойлик ҳажмига, мамлакатнинг ишлаб чиқариш салоҳиятига, ҳалқнинг фаровонлигига, тақсимот усулларига боғлиқ равишда жиддий фарқланади. Шунинг учун ҳар бир давлатда ўз миллий истеъмол меъёри, яъни яшаш минимуми мавжуд бўлиб, у ишлаб чиқариш имкониятлари, миллатнинг бойлиги, анъаналар, менталитет (ўзига хослик) ва бошқаларга боғлиқдир. Ушбу меъёрларга эга бўлмаган кишиларни камбағалларга қўшадилар.

Камбағаллик муаммоси шўролар даврида ҳам бор эди. Аммо ҳукмрон мафкура ушбу ҳодисани тўлиқ тан олишга имкон бермасди. Камбағаллик бўйича маълумотлар махфий ҳисобланарди. Фақат 80-йилларнинг охиридагина камбағалликнинг мавжудлиги тан олинди ва унинг таърифи пайдо бўлди: минимал иш ҳақидан кам даромадга эга бўлган одамлар камбағаллар сифатида туркумлаштирилди. Ушбу таърифга кўра, Ўзбекистон аҳолисининг 45%: қишлоқ жойлардаги аҳоли, шунингдек нафақахўрлар, бевалар, ёлғиз оналар, ногиронлар камбағал ҳисобланади. Аҳолининг ушбу гуруҳларини қўллаб-қувватлаш учун нафақа ва ҳар хил ёрдам тўловларни назарда тутувчи махсус дастурлар ишлаб чиқилди.

Республикада ўтиш даврининг дастлабки босқичларида даромадлардаги тенгсизлик кучайди. Авваллари ўрта синфга таалуқли бўлган шифокорлар, ўқитувчилар, давлат хизматчилари турмуш даражасининг жиддий пасайиши билан тўқнашдилар. Бу даврда ўртача жон боши пул даромадлари деярли ярмига камайди, даромадлар даражасидаги жиддий тафовут, нафақат турли социал гуруҳлар ўртасида, балки ҳудудлар ўртасида ҳам, жумладан шаҳар ва қишлоқ ўртасида ҳам кузатилди. Реал ЯИМ 1989 йилдан 1996 йилгача 24%

га, аҳоли жон бошига эса 39% га пасайди. Булар, табиийки, аҳолининг турмуш даражасига ўз таъсирини кўрсатди. Аҳвол яна шу билан ҳам чуқурлашиб бордики, ушбу давр аввалги хўжаликлараро алоқаларнинг узилиши, умумиттифоқ бюджетидан молиялаштиришнинг йўқолиши билан биргаликда юз берди. Ўтиш даврининг биринчи босқичида Ўзбекистонда аҳоли турмуш даражасининг пасайиши, энг муҳим социал тармоқлар бўлган соғлиқни сақлаш, маориф ва маданият соҳалари фаолият кўрсатишининг ёмонлашуви каби муаммоларни юзага чиқарди. 1996 йилдан бошлаб аҳоли турмуш даражаси кўрсаткичларининг яхшилаб бориши тенденцияси намоён бўла бошлади. Мамлакат иқтисодий турғунликдан чиқа бошлайди ва 2001 йилда 1991 йилдаги ЯИМ даражасини тиклади. ЯИМ ўсишнинг ўртача суръати 1998-2003 йилларда 4.3% ни ташкил этди.

Жаҳон амалиётида камбағалликни баҳолашнинг қуйидаги усуллари маълум:

- статистик: бунда аҳоли даромадларини жон бошига тақсимлаганда, энг қуйида турувчи 10-20% аҳоли камбағалларга киритилади;

- меъерий (минимал истеъмол саватининг озиқ-овқат ва бошқа андозалари меъёрлари бўйича), яъни минимал истеъмол савати асосида;

- маҳрум бўлганлик усули - энг муҳим маҳсулот ва товарларни тўйиб истеъмол қилмаслик;

- эвристик - жамоатчилик фикри ёки сўралувчининг нуқтаи - назаридан келиб чиққан ҳолда, турмуш даражасининг етарли ёки етарли эмаслигини баҳолаш;

стратификацион – бунда камбағалларга, илгариданоқ ўзини-ўзи таъминлаш имкониятлари чекланган кишилар киритилади (қариялар, ногиронлар, тўлиқ бўлмаган ва кўп болали оилалар, ота-онасиз болалар, ишсизлар, муҳтожлар ва б.)

- иқтисодий - бу камбағаллар тоифасини, давлат уларнинг моддий таъминотига ёрдам йўналтирилган имконият ресурслари орқали аниқлайди.

Камбағалликни аниқлагач, ҳар бир давлат фақат ўзига хос бўлган вазифаларни ҳал этишга интилади. Агарда иқтисодий ривожланган мамлакатлар социал ларзаларни бартараф этиш учун аҳолининг ўрта ва камбағал қатламлари ўртасидаги чуқур табақалашга йўл қўймасликка интилсалар, ривожланаётган мамлакатларда эса камбағалликнинг аниқланиши аҳолининг минимал турмуш даражасини таъминлаб туриш сиёсати билан боғланган.

Ўтиш даври иқтисодиёти мамлакатларида камбағалликнинг аниқланиши янгича бозорий шароитларга мослашиши қийин бўлаётган, аҳоли гуруҳларини аниқ мўлжалланган социал қувватлаш стратегиясини ишлаб чиқишга имкон беради.

Камбағалликни бартараф этиш муаммоси яшаш минимумини таъминлаш билан чамбарчас боғлиқдир. Бир мамлакатда андоза учун қабул қилинган яшаш минимуми, бошқа мамлакатда қабул қилина олмайди.

Масалан, АКШ, Буюк Британия, Германияда яшаш минимуми ойлик даромадининг 40% га тўғри келади; Финландия, Италия, Греция, Испанияда 50%, Ирландия ва Португалияда 60%; Руминия, Чехия, Словакияда "етарлича" эмаслик белгиси ўртача жон боши даромадининг 50-60%, камбағаллик чизиғи эса етарлича эмасликнинг 60-70% даражасида ўрнатилган. Болгарияда минимал иш ҳақи истеъмол савати асосида ҳисобланган социал минимумнинг 60-70% ни, камбағаллик чегараси эса минимал иш ҳақининг 65% ни ташкил этади.

Ўзбекистон олимлари томонидан ўтказилган тадқиқотлар натижаларига кўра, 1997 йил бошида 22% аҳоли, ёки 16% оилаларнинг ўртача жон боши даромади камбағаллик чегарасида, ёки ундан паст бўлган. Республикада камбағалларга 5 ва ундан кўп кишилардан иборат оилаларнинг умумий сонидан ҳар тўрттадан биттаси (24.7%) киритилади. Камбағаллик эҳтимоли 4 ва ундан кўп болали оилаларда (38.3%) ва 3 болали оилаларда (19.6%) энг юқори даражададир¹.

¹Доклад о человеческом развитии Узбекистан, 1998. С.63

1. Камбағаллик даражасига кўра оилаларни куйидаги тоифаларга ажратиш мумкин: ўта мухтожлар, мухтожлар, ночорлар, кам таъминланганлар. Халқаро Экспертларнинг ҳисобларига кўра 2004 йилда республика аҳолисининг 27.5% камбағалларга киритилган¹.

Дунёнинг ривожланган мамлакатларида камбағаллика қарши курашишнинг замонавий тажрибаси

Юқори турмуш даражаси ва социал кафолатларга эга бўлган ривожланган мамлакатларда камбағалликка қарши кураш, жамиятда амал қилаётган истеъмол андозалари учун етарлича бўладиган асосий минимал даромадларни (иш ҳақи ва нафақа) таъминлаш орқали амалга оширилади. Бундан ташқари, бу мамлакатларда, бошқаларга нисбатан ёмонроқ, аҳволда бўлганларга аниқ мақсадли социал ёрдам амалга оширилади. Бу ўта оғир ҳаётий вазиятга тушиб қолганлар учун қўлланилади. Аҳоли асосий қисмининг даромадлари ўта паст даражада ривожланаётган мамлакатларда эса миллионлаб камбағалларни қувватлашнинг асосий усули социал ёрдамни, жумладан озиқ-овқат, дори-дармон, коммунал-маиший, таълим ва бошқа соҳадаги ёрдамни тақсимлаб бериш ҳисобланади.

Франциядаги камбағалликнинг олдини олиш тизими намуна сифатида хизмат қилиши мумкин. Унинг асосида барча иш берувчилар учун, ишлаётганларнинг асосий эҳтиёжларини қондиришга етарлича бўлган минимал иш ҳақи нормасини тўлаш мажбурияти белгиланган. Бунинг устига иш ҳақининг энг кам даражаси доимо индексацияланиб борилди. Бундан ташқари, Францияда етарли меҳнат нафақаси, сифатли тиббий хизмат, ишсизлик бўйича нафақани ўз ичига олувчи мажбурий социал суғурталаш амал қилади. Болалар учун нафақалар ва имтиёзлар тизими ҳам катта рол ўйнайди.

Суғурта стажига эга бўлмаганлар (ёшлар, болали аёллар), шунингдек, у ёки бу турмуш шароитларига кўра ўзининг зарурий эҳтиёжларини қондира олмайдиганлар махсус социал хизмат кўрсатиш идораларига мурожаат қиладилар.

¹ журнал “Экономическое обозрение”. №10. 2004 г.

АКШда камбағаллика қарши кураш дастури 15-20% аҳолини қамраб олади. Камбағал ҳисобланган ва ёрдам берилувчи тоифалардан бирига тегишли бўлган кишиларга ёрдам кўрсатилади. Улар қаторида: ёш болали оилалар, айниқса ёлғиз ота - оналар ёки боқувчиси ишсиз бўлганлар; 65 ёшдан катта бўлган муҳтож кишилар, ногиронлар, ожизлар, уруш фахрийлари, ва уларнинг оилаларига, ишловчи камбағалларга (солиқ имтиёзлари орқали) ва даромади белгиланган талаблардан паст бўлганларга ёрдам берилади. Бу ёрдам пул ёки буюм шаклида кўрсатилади. Натура-буюм шаклидаги ёрдам - овқатланиш учун талон бериш, қарияларга тиббий хизмат кўрсатиш, арзон уй-жой, ёш болаларга қараш ва бошқа социал хизматлар бўлиши мумкин. Чехияда энг кам нафақа даржасидаги қафолатланган яшаш минуми ўрнатилган (агарда бу даража бўлмаса нафақа тўланади). Болгарияда даромади социал ва физиологик минимумдан кам бўлган кишилар социал ёрдам олишлари мумкин. Бундан ташқари, 70 ёшдан катта бўлган ёлғиз кишиларга ва I-гурух ногиронларига, агарда даромадлари белгиланган минимумдан кам бўлса, овқатланиш учун бепул купонлар берилади ҳамда коммунал хизматларнинг 50% тўланади. Ногиронлар ва болалар, автомобилга эга бўлмаган оғир касаллар шаҳар йўловчи ва шаҳар атрофи транспортида бепул юриш ҳуқуқидан фойдаланадилар; бошқа кўринишдаги хизматлар ҳам назарда тутилган. Социал ҳимояланмаган гуруҳларга йил давомида бир неча марта мавсумий кийим-кечак, ўқув қўлланмалари, қиммат турувчи дори-дармонлар сотиб олишларига моддий ёрдам кўрсатилади.

Турли мамалакатларда камбағалликка қарши кураш тажрибасининг таҳлили ушбу тоифа бўйича иккита турли тушунчани ажратиб кўрсатишга имкон беради.

" Камбағалларга ёрдам" - шу лаҳзада ҳаётий воситаларга муҳтож бўлганларни кундалик қўллаб-қувватлаш бўлиб, соф тақсимот муаммосини ўз ичига олади: муҳтожларга ёрдамнинг самаралироқ дастурларини ишлаб чиқиш билан миллий даромаднинг бир қисмини тегишли мақсадларга ажратиш. Бунда бош вазифа - барча имкони бор манбалар (давлат, нодавлат,

ҳалқаро) бўйича зарур маблағни топиш ва ёрдам кўрсатишнинг энг арзон мақсадли йўлларини ташкил этиш. Бунда очлар ва ночорлар сонини минимал даражада камайтиришга эришиш мумкин. Бироқ бу ерда жиддий муаммо мавжуд: ресурсларнинг чекланганлигидир.

"Камбағалликка қарши курашиш" деган иккинчи тушунча - бу камбағал аҳоли сонини камайтириш ва унинг кўпайишининг олдини олиш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқилишидир. Бу тадбирлар иқтисодий сиёсатнинг социал асосини ташкил этиб - улар аҳоли асосий қисмининг даромадини оширишга, миллий ишлаб чиқаришнинг жонланиши асосида кам таъминланганлар фойдасига, улар камбағаллар сафини янада тўлдирмасликлари учун қайта тақсимлаш механизмини яратишга йўналтирилгандир.

Фаолиятнинг бундай стратегиясини танлашда ҳукумат ЯИМ да реал иш ҳақининг улушини кўпайтиришга мўлжалланган дастурлар қабул қилиши (бу кўрсаткич ривожланган мамлакатларда 50-60 % ни ташкил этади); меҳнат қилиш учун зарурий стратегик макон яратиши (ёлланма, тадбиркорлик, кооператив, фермер, ҳунармандчилик, оилавий ва барча бошқа шаклларда ҳам); ҳар бир кишига ўзи учун ҳамда давлат ва жамиятни таъминлаш учун ишлаб топиш имкониятини яратиши лозим. Айнан меҳнат ўзини-ўзи ҳи-моялашнинг энг яхши усулидир. Фақатгина меҳнатни адолатли баҳолашни, тегишли рағбатлантиришни, ўртача солиқлар ва мақбул истеъмол нархларни шакллантириш зарур.

Ҳукуматнинг социал сиёсати тақсимлаш ва қайта тақсимлашнинг шундай механизмларини ўз ичига олиши керакки, улар меҳнатнинг муваф-фақиятли натижаларини ўртача таъминланган ва кам таъминланган аҳоли фойдасига йўналтира олсин, чунки бойлар ўзи ҳақида ўзлари қайғура олади. Бу соҳадаги асосий масала, кенг кўламдаги: иссиқлик, нон, дори-дармондан тортиб, таълим тиббий хизмат, уй-жой ва алоқа воситаларигача истеъмолнинг минимал социал андозаларига бўлган инсон ҳуқуқларини тиклаш ҳисобланади.

Бундай андозаларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

- энг кам иш ҳақи ва меҳнат нафақасининг яшаш минумуми даражасига мос келиши;

- иш ҳақини болаларни таъминлаш харажатларини ҳисобга олган ҳолда белгилаш;

- малакали меҳнатга ҳақ тўлашдаги адолатсизликни тугатиш учун бюджет соҳаси ходимларининг иш ҳақини қайта кўриб чиқиш;

-ходимнинг яшаш минуми даражасида бўлган солиқ чегирмаларини ўрнатиш;

-аҳоли учун кенг истеъмол товарлари ва социал аҳамиятли хизматларга эга бўлишни таъминлаш.

Ривожланган малакатларнинг социал-иқтисодий сиёсатида давлат ҳимояси усулидан кўра, кўпроқ ўзини-ўзи ҳимоялаш усулига зўр бермоқда. Бу мамлакатларда солиқлар бўйича имтиёзлар бериш йўли билан даромадларнинг ишлаши, мажбурий социал суғурталашнинг ривожланиши, фирма ичидаги социал сиёсат; учинчи, нотижорат секторининг, жамоатчилик ташаббусларининг кенгайиши; фуқаролар ва бизнеснинг хайрия тадбирларидаги иштироки; жамият барча аъзоларининг инвестициялар манбаи сифатидаги жамғарма ва омонатлардан манфаатдорлиги рағбатлантирилади. Буларнинг барчаси ўрта синфнинг гуллаб-яшнашига ҳамда камбағалликка қарши курашда ёрдам беради.

Давлат хайрия тадбирлари, жамоат ташкилотлари фаолияти, маҳаллий уюшмалар социал муаммоларни ҳал этишда корхоналарнинг иштирокини кенгайтириш ҳақида ғамхўрлик қилади. Камбағалликка қарши курашда социал суғурталаш тизими муҳим рол ўйнайди (Швеция, Франция ГФР тажрибасида).

Шу муносабат билан таъкидлаш лозимки, аҳолини аниқ мақсадли социал ҳимоялаш бўйича тадбиркорларни ҳам камбағалликка қарши курашишнинг самарали воситаларига киритиш мумкин.

Ўзбекистонда камбағаликни қисқартиришнинг йўллари ва унинг асосий йўналишлари.

Ўзбекистон камбағалликка қарши курашиш дастурини қабул қилган бўлиб, унинг асосини қуйидаги тадбирлар ташкил этади:

- мамлакатда барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш: Бунинг учун аввало нархларнинг узил-кесил барқарорлашувига ва яратилаётган ЯИМ ҳажмининг янада жадалроқ ўсишига эришиш зарур;

- меҳнат қилиш соҳаларини кенгайтириш, иқтисодиётнинг самаралироқ тармоқларини (товарлар ишлаб чиқариш ва хизматлар соҳасини) ривожлантириш. Бу самарасиз тармоқдаги меҳнат ресурсларининг самаралироқ тармоқларга, айниқса аграр сектордан фаолиятнинг бошқа соҳаларига ўтишга олиб келади;

-тадбиркорликни, яқка тартибдаги меҳнат фаолиятини ва ўзини ўзи банд этиш шакллари кенгайтириш ва шу асосда аҳоли даромадларини ошириш учун имкониятлар яратиш; Ушбу сектор Ўзбекистонда катта салоҳиятга эга бўлиб, расмиятчилик тўсиқлари (бюрократик тўсиқлар) сабабли тўлиқ ривожлана олмаяпти. Кичик тадбиркорликнинг ривожланиши аҳолига, айниқса камбағал ва кам даромадли аҳоли қатламига катта имкониятлар беради;

- жамоа шаклидаги ишларни ташкил этиш, социал инфратузилмага қўйиладиган инвестицияларнинг ўсишига, капитал қурилишдаги жонланишга, мамлакатда иқтисодий аҳволнинг яхшилашига ва бандлик даражасининг жиддий ошишига ёрдам беради;

-ўртача даромадларнинг доимий кўпайиши, камбағаллик ўсишининг бартараф этилиши.

Камбағаллика қарши кураш давлат дастурининг рўёбга чиқиши, камбағаллик даражасини анча пасайтиришга имкон беради.

Ўзбекистонда камбағалликка қарши кураш шакллари ва усуллари хусусияти шундаки, бу жараёнда нафақат давлат, балки корхоналар, жамоат ташкилотлари шу жумладан, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари

маҳаллалар ҳам иштирок этади. Давлат аҳоли турли гуруҳлари томонидан олинаётган даромадларини тартибга солади, норизоликлар пайдо бўлиш хавфини бартараф этади.

Даромадлар даражасини тартибга солиш механизмининг асосий элементлари қуйидагилар ҳисобланади:

- нафақа, стипендия, бюджет соҳаси ходимларининг иш ҳақини мунтазам ошириб борилиши. Ўтган 8 йилда (аниқ мўлжалли социал ҳимоялаш дастури 1996 йилдан киритилган эди) энг кам иш ҳақи 250 сўмдан (1996) 9400 сўмга (2005й), яъни 33.5 мартага, энг кам нафақа 30 марта кўпайди;

- кам таъминланган оилалар ва болали оилаларни аниқ мўлжалли ижтимоий ҳимоялаш уларга пул нафақалари бериш йўли билан бўлмоқда. Кам таъминланган оилалар ва болалик оилаларни қўллаб-қувватлашнинг бу шакли хусусияти шундаки, ночор гуруҳларни аниқлаш ва уларга ёрдам кўрсатиш, фуқароларнинг маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари, яъни маҳаллаларга юклатилган. Нафақалар тўлашнинг молиявий манбаи республика ва маҳаллий бюджетлар маблағлари ҳисобланади;

- ишсизларни, уларга нафақа бериш, бепул ўқитиш, касбий тайёргарлик даврида стипендия бериш ва ишсизлик нафақасига яна ишсиз кишининг қарамоғидаги ҳар бир кишига ишсизлик нафақасининг 10% миқдорида устама қўшиб бериш шаклларида моддий қўллаб-қувватлаш;

- алоҳида тоифадаги фуқаролар ва оилалар учун ўрнатилган нафақалар, кафолатлар ва имтиёзлар тизими (қишлоқ жойлардаги мактаб ўқувчилари, олий ўқув юрти ўқитувчилари, "Соғлом авлод учун" ордени билан мукофотланганлар ва бошқаларни квартира ва коммунал хизматлар учун тўловлардан тўлиқ ёки қисман озод этиш);

- ягона тариф жадвалини киритиш ва турли тоифадаги хизматлар иш ҳақи миқдорини энг кам иш ҳақи миқдори билан боғлиқ ҳолда қараш;

- хўжалик фаолияти натижаларига боғлиқ ҳолда корхоналар томонидан меҳнатга ҳақ тўлаш учун йўналтирувчи маблағларни тартибга солиш;

-жисмоний шахслар даромадларини ўсиб бориш даражасига кўра прогрессив тизимдаги солиққа тортиш.

Кейинги йилларда социал ҳимоялаш бўйича амалга оширилаётган чоратadbирлар биргаликда камбағалликнинг ўсиши имкониятларини бартараф этади.

Шу билан бирга, аҳолининг барча табақаларининг турмуш даражасини ошириш барқарор иқтисодий ўсиш фаоллигига эришилгандагина мумкин бўлади. Ўзбекистон ҳукумати томонидан 2004-2006 йилларда турмуш даражасини оширишнинг комплекс тезкор стратегияси ишлаб чиқилган ва қабул қилинган бўлиб, турмушнинг барча соҳаларидаги ислохотларни чуқурлаштиришга йўналтирилган. Ушбу стратегиянинг концептуал асоси социал сиёсатни мамлакат иқтисодий ривожлантириш билан интеграциялашуви ҳисобланади.

Аҳоли бандлигини ривожлантиришнинг тенденциялари ва истиқболлари

Социал-иқтисодий ривожланишнинг интеграцион дастури барча социал гуруҳлар ва қатламлар ўртасида иқтисодий ўсиш натижаларини адолатли тақсимлашни, ресурсларга эркин қира олишни, шунингдек, ҳудудий, жинсий ва бошқа белгилар бўйича иқтисодий камситишлардан ҳимоялашни таъминлаши зарур. Социал сиёсатнинг бир қисмини бандлик ташкил этиб, бу нафақат иқтисодий ходисадир, балки, демографик жараёнларга ҳам боғлиқдир. Шунинг учун бандликни ўрганишда демографик вазиятнинг таҳлили ҳам муҳим аҳамият касб этади.

1990 йилдан 2004 йилгача бўлган даврда Ўзбекистон аҳолиси 7.3 млн кишига (35.9%) кўпайди ва 26 млн. кишига етди. Аҳолининг учдан икки қисмига яқин (63%) қишлоқ жойларида яшайди. Аҳоли кўпайишининг қарийб бешдан тўрт қисми қишлоқ жойларига тўғри келади.

Демографик жараёнлар иқтисодиётдаги вазият билан чамбарчас боғлиқдир. Республика иқтисодиётида ишлаб чиқаришнинг пасайиши кузатилган, шаҳар жойларда туғилиш даражаси анча қисқарди,

республикадан аҳолининг чиқиб кетиши ўсгани ҳам кузатилди, никоҳлар тузилиши миқдори камайди.

1996 йилдан бошланган иқтисодий ўсиш демографик тенденциядаги ўзгаришларга ҳам таъсир этди. Бу даврда шаҳар аҳолисининг кўпайиш суръатлари ошди, қишлоқ аҳолиси эса камайди. Аҳолининг четга кетиб қолиши жиддий қисқарди, никоҳлар сони ўса бошлади.

Иш кучига талабдан таклифнинг анча юқорилиги, четга кетиб қолишлар даражаси ва кетиб қолувчилар таркибининг деярли 70 % меҳнатга қобилиятлилар эканлиги бандлик муаммосининг жиддийлигини пасайтириши лозим эди. Булар асосан саноати ривожланган ҳудудлар ва йирик саноат корхоналаридан иш кучининг кетиб қолиши ҳамда юқори малакали кадрларга талабнинг мавжудлиги билан тақозоланади. Бундай ҳодиса жадал равишда тегишли мутахассислар ва ишчи кадрлар тайёрлаш учун қўшимча харажатларни талаб этди.

Ўзбекистонда юз бераётган демографик тенденцияларнинг социал оқибатларини ҳисобга олмаслик мумкин эмас. Меҳнатга лаёқатли ёшдаги фуқаролар сони бутун аҳоли сонига қараганда юқорироқ сурабтларда (йилга 2.8 %) ўсиб бормоқда. Бу ҳол меҳнат бозорида кескинликнинг кучайишига олиб келади.

Қишлоқ аҳолиси бандлигидаги аҳволнинг кескинлашуви яна шу билан боғлиқки, аҳоли кўпайишининг учдан икки қисмидан кўпроғи қишлоққа тўғри келади. Меҳнатга қобилиятли қишлоқ аҳолисининг ўсиш суръатлари шаҳар аҳолиси ушбу қисмининг ўсиш суръатларидан илгарилаб кетиши давом этмоқда.

Республикадаги иқтисодий ўсиш аҳоли бандлигида ижобий ўзгаришларга олиб келмоқда. Иқтисодиётнинг фаол таркибий қайта қурилиши автомобилсозлик, телерадиоаппаратуралар, қишлоқ хўжалик техникалари ишлаб чиқариш, нефтни қайта ишлаш каби янги ишлаб чиқариш соҳалари яратилишига олиб келди ва янги иш ўринларини яратилишига ёрдам берди. Кичик

ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланиши эса иқтисодий фаолликнинг ошишига, бозор таркиблари тармоғининг кенгайишига олиб келди.

Мамлакатда, қишлоқ аҳолисининг бандлик даражасини ошириш мақсадида 1996 - 2000 йилларда бандликни таъминлашнинг ҳудудий дастури ишлаб чиқарилган эди. Ушбу дастур янги иш ўринларини яратиш, қишлоқ жойларида фаолият соҳалари ва турларини кенгайтириш ҳамда яқин атрофдаги шаҳарлар корхоналарига қишлоқ аҳолисини кўшимча ишга жалб этишни таъминловчи тадбирлар мажмуасидан иборатдир. Ҳудудий дастурларни бажариш кичик ва хусусий бизнесни, бозор инфратузилмаини, фермер, деҳқон, шахсий хўжалик ва ўзини ўзи банд этишни ривожлантириш қишлоқ аҳолиси фаолияти соҳалари ва турларининг кенгайишига имкон берди.

Қишлоқ жойларида янги иш ўринлари яратилиши аҳолининг бандлик таркибига ҳам таъсир этди. Кейинги йилларда унда моддий ишлаб чиқариш, савдо, умумий овқатланиш, моддий - техникавий таъминот соҳасидаги банд бўлганлар улуши кўпайди.

Расмий статистика маълумотлари мутлақ бандликнинг ўсиши тўғрисида гувоҳлик берсада, меҳнат бозоридаги вазият мураккаблигича қолмоқда.

Мутахассисларнинг ҳисобларига кўра, Ўзбекистонда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришда ортиқча бандлик сақланиши давом этмоқда. Аграр соҳадаги қарийб миллионга яқин киши қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш ҳажмига зарар етказмаган ҳолда бу соҳадан озод этишлари мумкин.

Янги иш ўринларининг ўсиши меҳнат ресурсларининг кўпайиш суръатларидан орқада қолмоқда. Бу номутаносиблик ёшларнинг, айниқса қишлоқ жойларда, меҳнат бозорига, киришлари учун қийинчилик яратмоқда. Бундай шароитда ёшлар, етарлича юқори маълумот даражасига эга бўлишларига қарамасдан малакасиз ва кам ҳақ тўланадиган ишларга рози бўлишга мажбурдирлар. Бунинг устига иш ахтариб юрган ёшларнинг тахминан учдан бир қисми оилали бўлиб, оилани боқиш бўйича маълум бир мажбуриятларга эгадир.

Ўтиш даврининг ҳозирги босқичида Ўзбекистон меҳнат бозоридаги вазиятни сезиларли даражадаги таркибий ишсизликни тавсифлайди. Иш кучига бўлган талаб, меҳнатга қизиқтириш даражасининг пастлиги туфайли, иш кучининг таклифига мос келмайди.

Халқаро методологияга мувофиқ ўтказилган тадқиқот натижаларига кўра, 2002 йилда Ўзбекистондаги ишсизлик даражаси 9.8% ни, шу жумладан эркеклар орасида 11%ни, аёллар орасида 8%ни ташкил этган. Энг юқори даражадаги бандлик 35дан 44 ёшгача бўлган аҳоли учун хосдир. Ушбу ёшдаги меҳнатга лаёқатли аҳолининг 80% (эркекларда эса 91% дан кўпроғи) банд бўлган. Улар қоида тариқасида юқори билим даражасига эгадирлар. Улардан 60% ўрта, 25% га яқини олий маълумотга эга.

Шаҳар жойларда, бандларнинг асосий қисми хизмат кўрсатиш соҳасига тўғри келади.

Энг кўп ишсизлар эркеклар орасида 16-24 ёшдагилар-25.2%, энг камми - аёллар орасида 45-54 ёшдагилар - 2%. 25-44 ёшлилар гуруҳида ишсизлик 6.3-6.7 % ни ташкил этади ва фриқцион ишсизлик чегарасидан четга чиқмайди. Ишсизликнинг энг юқори даражаси фақат бошланғич маълумотга эга бўлганлар орасида 33.3%, энг кам даражаси - олий маълумотлилар орасида 3.2% учрайди.

Республикада ишсизлик билан биргаликда, ҳисобга олинмаган бандлик муммоси ҳам мавжуд. Бунга расман таъқиқланмаган, бироқ даромад келтирувчи ва солиққа торитилишдан яшириб қолинувчи ҳар қандай фаолият киради.

Ҳисобга олинмаган бандлик ишсизлик муаммосини бирмунча юмшатсада ва нисбатан яхши ҳақ тўланадиган доимий иш топа олмаган аҳолига даромад келтирсада, бироқ банд бўлганлардан бир қисмининг солиқлардан бош тортиши иқтисодиёт учун салбий оқибатларга эгадир.

Рўйхатга олинмаган фаолиятнинг мавжудлиги социал-иқтисодий жараёнларларнинг миқёси ва тавсифини тўлиқ даражада баҳолашга ҳалақит беради, бандликнинг ҳақиқий кўрсаткичларини пасайтиради, социал муамоларни ҳал этишнинг мақбул йўллари ишлаб чиқишга йўл бермайди.

Ўтиш даврида бандлик давлат томонидан фаол тартибга солишга муҳтождир. Давлат бандликни тартибга солишда актив ва пасив сиёсат юритиши мумкин. Бандлик сиёсати нафақат янги иш ўринлари яратишни

рағбатлантирувчи иқтисодий ўсишга эришишни тақозо этади, балки иш кучининг худудий ва тармоқ ичидаги ҳаракатчанлигига-иш излашда воситачиликни ташкил этиш, касбий ўқитиш ва қайта ўқитиш, ходимлар ва иш берувчиларни меҳнат бозоридаги аҳвол билан таништириб бориш ва бошқаларга ҳам ёрдам беради. Бундай масалалар меҳнат ва аҳолини социал ҳимоялаш вазирлигининг ваколатига киради.

Социал бозорий иқтисодиёт тамойилларига кўра давлат бандлик сиёсатининг устувор вазифаси оддийгина энг кўп миқдордаги иш ўринларини яратиш ва сақлаб туриш (тўлик бандлик сиёсати) бўлмай, балки самарали ишчи ўринларини аввало рақобатбардош тавсифдаги товарлар ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатиш соҳасидаги иш ўринларини ҳам сақлаб қолиш ҳамда кенгайтириш ҳисобланади. Норентабил иш ўринларини молиялаштириб туриш тажрибаси(м: Швеция учун тавсифли) кўрсатадики, бу давлат учун нохуш оқибатлар бандлик дастурининг жиддий даражада қимматлашувига, иқтисодий конъюктуранинг ёмонлашувига, жаҳон бозорида товарлар рақобатдошлигининг пасайишига ва бошқа салбий оқибатларга олиб келиши мумкин.

Шу сабабли, социал давлатнинг бандлик сиёсати қуйидаги тамойилларга асосланиши лозим:

Меҳнат бозоридаги фаол сиёсат доирасида ишга жойлаштиришга, моддий ёрдам кўрсатиш мақсадида ишсизларни касбий тайёрлашга ёрдам бериш бўйича тадбирларнинг устуворлиги;

Давлатнинг бандлик хизмати, иш берувчилар ва ходимлар банд бўлмаган аҳолини ишга жойлаштиришга йўналтирилган тадбирларни амалга ошириш учун ҳамкорликда масъул бўладилар.

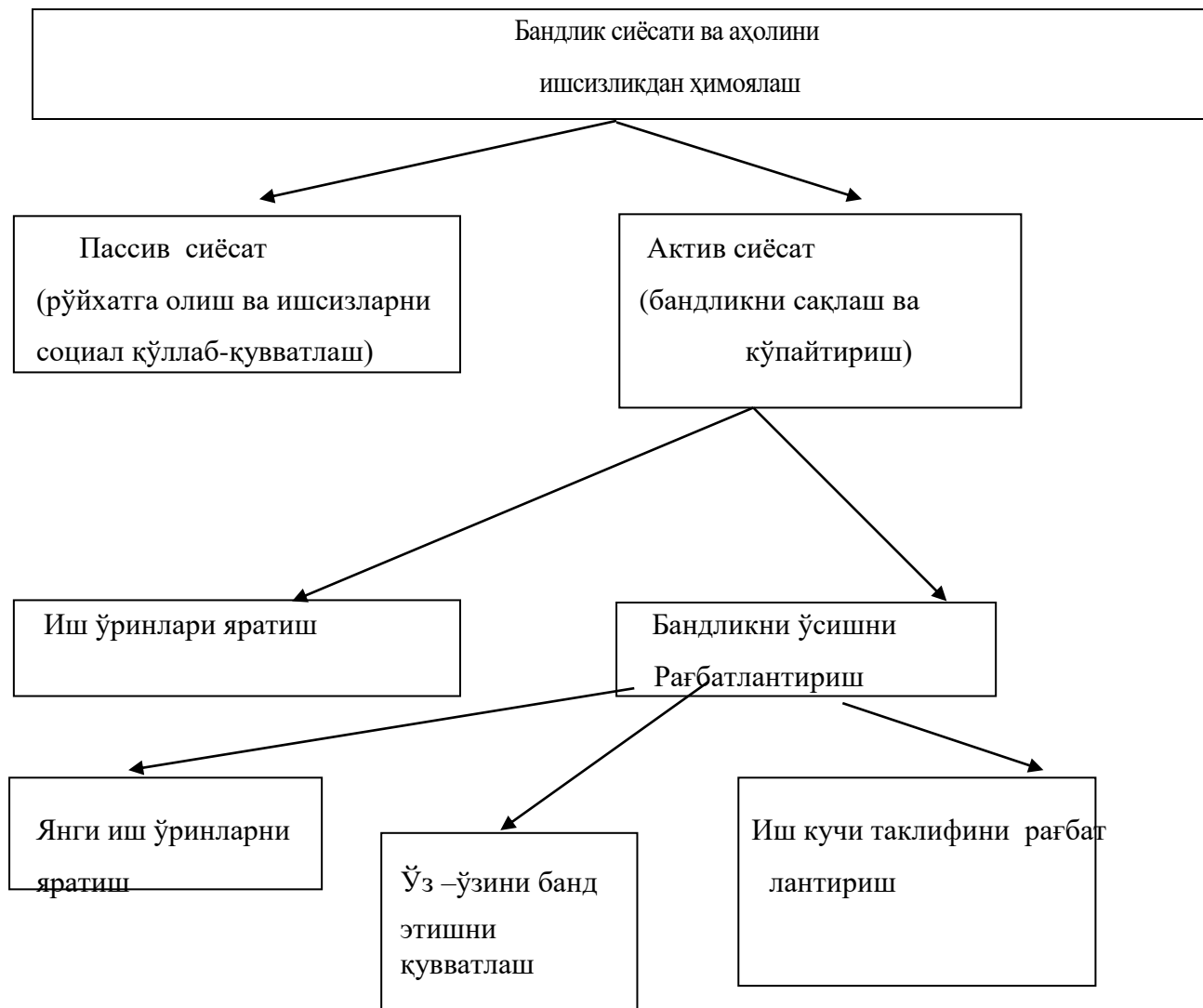
Ушбу тамойилларнинг амалга оширилиши шуни англатадики, жамиятда социал боқимандаликни бартараф этиш учун иқтисодий шарт-шароитлар яратилади. Бунда иш ахтараётган фуқароларни ишга жойлаштириш, бепул касбий тайёрлаш ҳисобидан уларнинг меҳнат бозоридаги рақобатдошлигини ошириш бўйича тегишли вазифаларни жамият ўз зиммасига олади:

Давлат кенг доирадаги мезонларга (ишсизнинг иш стажи, ишни йўқотгунгача бўлган иш ҳақи, ишни йўқотган ҳолатлар учун мажбурий суғурталаш муддати, суғурта бадаллари жамғармаси миқдори, ишсизнинг ёши ва б.) боғлиқ ҳолда ишсизни социал ҳимоялаш меъёрини ўрнатиш табақавий ёндашувни таъминлайди.

Ўзбекистонда бандлик сиёсати хусусиятлари

Ўзбекистонда бандлик сиёсатининг хусусиятлари Давлатнинг социал сиёсатининг йўналишларидан бири бўлиб, аҳолининг бандлигига ёрдамлашиш ва ишсизликдан ҳимоялашдир. Ўзбекистонда бандликка ёрдамлашиш сиёсати ривожланган малакатларнинг бой тажрибасини ҳисобга олган ҳолда ташкил этилган. Бандлик сиёсатининг асосий йўналишларини қуйидаги чизма ёрдамида тасаввур этиш мумкин.

1-чизма

1-Чизма. Бандлик сиёсати ва аҳолини ишсизликдан ҳимоялаш.

Бандликнинг ўсишини рағбатлантириш 3 йўналиш бўйича бўлади: тадбиркорлар билан ишлаш (иш ўринлари яратишда солиқ имтиёзлари), ишсизлар томонидан иш ахтаришнинг фаоллашуви (иш кучи таклифини рағбатлантириш) ва ёлланма ходимларнинг бир қисмини меҳнат бозоридан чиқариш (ўзини-ўзи банд этишни қувватлаш).

Ўзбекистонда аҳолининг бандлигини таъминлашнинг асосий йўналишлари ва тамойиллари социал йўналтирилган бозор иқтисодиётига ўтишнинг миллий моделида ўз аксини топган. Унда қишлоқ жойлардаги аҳолининг банд бўлишига устуворлик берилган.

Ислохотларнинг биринчи босқичида бандликни таъминлашдаги биринчи навбатдаги тадбирлар давлат корхоналарини (совхозларни) бошқа мулк шакллариغا (кооператив, акционерлик ва б.) ўзгартириш; аҳолини шахсий томорқа хўжалиги учун ер билан таъминлаш тадбирлари амалга оширилди.

Қишлоқда ишлаб чиқаришнинг янги шакллари –деҳқон, фермер хўжалиқларининг ривожланиши, қишлоқ хўжалиқ маҳсулотларини қайта ишлаш бўйича кичик корхоналар яратиш каби ишлар қилинди.

Санаб ўтилган йўналишлар бўйича кўрилган фаол чора-тадбирлар бандлик ва ялпи ишсизлик хавфини бартараф этиш, ишлаб чиқариш таркиби ва мулк шакллари бўйича бандликни бозорий шароитларга яқинлаштириш, янги ишлаб чиқариш муносабатларига ўтиш ва ходимнинг ўз меҳнати натижаларидан манфаатдорлигини ошириш, одамларнинг боқимандачилик психологиясини ўзгартириш ва индивиднинг давлатдан боғлиқлигини пасайтириш учун шарт-шароитлар яратишга имкон берди.

Кейинги босқичларда аҳолининг меҳнатга лаёқатли қисми бандлигини таъминлашнинг истиқболли ҳудудий дастурлари қабул қилинди.

Шу тарзда ҳозирги вақтда бандлик соҳасидаги муҳим вазифа - ишсизликнинг ўсиши тўхтатилди.

Социал иқтисодиёт бандликни тартибга солишнинг узок муддатли истикболларини белгилашни талаб этади. Бундай фаол иқтисодий усулларга, аввало, инвестицион фаолликни рағбатлантириш, барқарорлаштириш ва янада иқтисодий ўсишга эришиш, бандликнинг энг маъқул таркибини шакллантириш мақсадида касбий ўқитиш ва қайта тайёрлашни таъминлаш кабилар киради.

3.3. Меҳнатни социал ташкил этилиш

Таянч иборалар: *меҳнатни ташкил этиш; меҳнатни социал ташкил этиш; ходимнинг меҳнат салоҳияти; меҳнатдан қониқиш; меҳнат тақсимоли ва кооперацияси; меҳнатни меъёрлаштириш; иш ўринларини ташкил этиш ва хизмат кўрсатиш; ходимни танлаш ва унинг ривожланиши; меҳнатга қизиқтириш; меҳнат интизомини мустаҳкамлаш; меҳнатий ҳаётнинг сифати; меҳнатнинг меъёри ва меъёрлашлари; меҳнат шароити; социал-меҳнат муносабатлари.*

Меҳнатни социал ташкил этиш тушунчаси ва асосий йўналишлари

Меҳнатни социал ташкил этиш - бу меҳнат жараёнини амалга оширишнинг шундай тизимики, бунда ходимнинг ривожланиши ва меҳнат салоҳиятини рўёбга чиқариш таъминланади, меҳнат фаолияти жараёнидаги шахсий ўзаро муносабатлар оптималлашади, меҳнатдан қониқиш ҳосил бўлади.

Бу тизимнинг шундай ҳолатики, аввало у ишлаб чиқариш мақсадларига жавоб беради ва одамларнинг амалдаги меҳнатини ташкил этишларига янгиликларни қўллаш, уни фан, техника, технология ривожланишининг эришилган даражасига мувофиқ ҳолга келтириш учун доимий фаолиятларга ёрдамлашади.

Ишлаб чиқариш жараёнида кишилар меҳнати ИТТ ва социал-иқтисодий муносабатлар таъсири остида ташкил этилади. Шунинг учун меҳнатни ташкил этиш ўзаро узвий боғланган, доимий ўзаро таъсир этувчи икки томонга: табиий-техникавий ва социал-иқтисодий томонларга эга бўлади.

Социал иқтисодиёт қурилиши ходим ҳаётининг ҳам жисмоний, ҳам социал яшаш муҳитини қамраб олувчи, "меҳнатий ҳаёт сифати" концепциясига асосланувчи, меҳнатни ташкил этишни тақозо этади. Ушбу глобал концепциянинг бир қисми "меҳнатни инсонпарварлаштириш" назарияси бўлди. Унинг асосида инсоннинг ҳиссий ва психологик муҳит ҳолатига ва демакки, унинг меҳнат натижаларига таъсир этишни тан олиш ётади.

Унинг моҳияти шундан иборатки, ҳар қандай меҳнат мос равишда ва адолатли тақдирланиши, унинг шароитлари ходимнинг соғлиги учун ҳавотирсиз бўлиши лозим. Ходимларга меҳнат жараёнида шахсий қобилиятларини қўллаш ва ривожлантириш имкониятлари берилиши ва бандлик имконияти, моддий рағбатлантириш, ходимнинг касбий ўсиш қафолатланган бўлиши зарур. Меҳнат жамоасида социал ҳамкорликни таъминлаш зарур.

Шу тарзда, социал ташкил этиш жамиятда меҳнат унумдорлигини ўстириш, иқтисодиёт ривожланиши ва меҳнат кишисининг ўзини такомиллаштиришнинг ҳаракатга келтирувчи куч сифатида қаралади.

Меҳнат жараёнларини лойиҳалаштиришда уни ташкил этишнинг турли шакллари, ишни бажаришнинг йўллари ва усуллари ўртасидан мақбулини танлаш ҳолати типик ҳолат ҳисобланади. Меҳнатни ташкил этишда, қарорлар қабул қилишда иқтисодий, социал ва психологик-физиологик мезонларга амал қилиш зарур. Меҳнатни ташкил этиш маълум бир вариантнинг иқтисодий мақсадга мувофиқлиги ишлаб чиқариш самандорлиги ошувининг, меҳнат унумдорлиги ўсишининг, оқилона бандлигининг, меҳнатнинг бир маромдалигининг, жиҳозлар ва бошқа моддий ресурслардан яхшироқ фойдаланишнинг қай даражадалиги билан аниқланади.

Социал мезон нуқтаи-назаридан меҳнатни ташкил этишнинг кўрилган шакл ходим учун жозибадорлиги, айнан эса, унинг мазмуний томони, ҳар хиллиги, масъулияти, ривожланиш учун шароитлари ва шу қабилар баҳоланади. Меҳнат вазифаларини бирлаштириш энг мақбул тарзда бўлиши лозим. Жисмоний ва аклий юкламалар жиҳатидан у салбий оқибатларга олиб

келмаслиги лозим. Шунингдек, физиологик ва психологик мезонларни ҳам ҳисобга олиш талаб этилади.

Меҳнат тақсимоти жараёнида иқтисодий ва социал мақсадга мувофиқлик чегараси мавжуддир. Иқтисодий нуқтаи-назардан меҳнат тақсимотини уш кучидан фойдаланиш самарадорлигининг ошиб бориши билан биргаликда бўладиган даражагача чуқурлаштириш мақсадга мувофиқдир. Социал нуқтаи-назардан меҳнат тақсимотини янада чуқурлаштиришнинг чегараси ходимларнинг кенг малакасини ва улар меҳнатининг мазмундорлини сақлаш, бир хилдаги ва ҳаддан ташқари жадалликнинг олдини олиш ҳисобланади. Социал иқтисодиёт меҳнатни ташкил этиш, энг яхши турмуш шароитни яратиш, ходимнинг соғлиги ва фаровонлигини мустаҳкамлашга хизмат қилиш учун иқтисодий ва социал мақсадга мувофиқликни оқилона қўшиб олиб боришни тақозо этади.

Меҳнат тақсимоти билан унинг кооперациялашуви узвий боғланган, бу ҳар хил турдаги меҳнат сафида энг маъқул нисбатларга эришишни англатади ҳамда энг яхши социал меҳнат муносабатларни ўрнатилишини, одамлар манфаатлари ва ишлаб чиқариш мақсадларининг мувофиқлаштирувини назарда тутаяди.

Меҳнатни меъёрлаштириш - меҳнатни ташкил этишнинг муҳим йўналиши сифатида

Иқтисодиёт самарадорлигини ошириш учун меҳнат ресурсларидан оқилона фойдаланишни ташкил этиш ва меҳнат сарфини камайтириш муҳим рол ўйнайди. Меҳнат сарфини, яъни корхона харажатларини режалаштириш, ҳисобга олиш ва таҳлил этишнинг муҳим воситаси меъёрлаштириш ҳисобланади. Меҳнат меъёрини қўллаш маҳсулот харажатларининг қисқартиришга ва иш вақтидан тежаб фойдаланишга олиб келиб, бу ишлаб чиқаришнинг кам харажатли бўлишига ва албатта фойданинг ўсишига таъсир этади.

Меҳнатни меъёрлаштириш иқтисодий ролдан ташқари, яна муҳим социал ролни ҳам бажараяди. Меҳнатни меъёрлаштириш ходимларни ҳаддан

ташқари жадал меҳнатдан ҳимоялаб, бутун меҳнат даври давомида иш қобилиятини сақлашларини таъминлайди. Меҳнатни меъёрлаштиришдаги социал ҳимоянинг вазифаси меҳнатнинг мажмуи ва шароитларидан ходимнинг қониқиши ўсиб бориши учун қулай имкониятларни таъминлашга, унинг интеллектуал салоҳиятидан тўларок фойдаланишга ёрдам беришдир.

Меҳнатни меъёрлаштириш унинг рағбатлантириш билан узвий боғлиқдир. Меҳнат меъёри моддий ва меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш, юқори сифатли меҳнатни (маҳсулот, айланма, хизматларни) таъминлаш воситаси сифатида қаралиши мумкин. Қачон мукофотлар миқдори меҳнат сарфи меъёри катталигига, машаққатли ва бажарилиши даражасига боғлиқ бўлса, меҳнат меъёрининг мукофотлар тизими билан яхши алоқадорлиги билинади.

Меҳнат меъёрининг социал йўналтирилганлигининг янада кучайтириш кўйидагиларни тақозо этади:

1) меҳнатни ташкил этиш ва меъёрлаштириш соҳасида давлат қонунчилиқ ҳужжатларини такомиллаштириш, уларда амалдаги меҳнат меъёрларининг асосланганлиги ва тенг даражадалигини таъминлаш бўйича иш берувчиларнинг мажбуриятлари, давлат органларининг вазифалари назарда тутилади;

2) меҳнат меъёрини ва меъёрлаштириш тизимини ишлаб чиқиш, уларга қўйиладиган талабларга назарий ва услубий асосларни киритиш;

3) меҳнатни меъёрлаштириш тизимининг ташкилий услубий асослари: меҳнатни меъёрлаштиришнинг аҳволини таҳлил этиш услуби, амалдаги меъёрлар сифати, меҳнат сарфи, иш жойидаги меҳнат шароитини баҳолаш;

4) меҳнатни ташкил этиш ва меъёрлаштириш масалаларининг меҳнат битимлари ва шартномаларда акс этиш;

5) меҳнат жараёнларини ва иш вақтини энг мақбул сарфланишини тадқиқ этиш ва комплекс режалаштириш усуллари;

6) ходимнинг конкрет (аниқ) меҳнатининг турлича мазмун ва механизация даражасидаги хусусиятларини ҳисобга олиш: а) асосий ишчи

ходимлари меҳнатини ташкил этиш ва ишлаб чиқариш шароитларининг турлича шаклларида; б) ёрдамчи ишчилар учун; в) мутахассислар учун; г) хизматчилар учун;

7) меъёрлаштириш ва меҳнатга ҳақ тўлашнинг узвий алоқадорлигини таъминлаш.

Меҳнат шароитларини яхшилаш - меҳнатни социал ташкил этишнинг муҳим йўналиши сифатида.

Меҳнатни социал ташкил этишнинг йўналишларидан бири меҳнат шароитларини такомиллаштириш ҳисобланади. Маълумки, меҳнат шароитлари - бу ташқи муҳит омилларининг мажмуаси бўлиб, улар меҳнат жараёнида одамнинг соғлиғи ва меҳнат қобилиятига таъсир этади. Ҳар бир иш жойидаги меҳнат шароитини қуйидаги омиллар гуруҳларига ажратиш мумкин: ишлаб чиқариш, санитария-гигиена, хавфсизлик, муҳандислик-психологик, эстетик ва социал омиллар.

Ишлаб чиқариш омиллари техника ва технологиянинг хусусиятлари, меҳнатни механизациялаш ва автоматлаштириш даражаси, иш жойини жиҳозлаш сифати, меҳнат ва дам олиш тартиби билан белгиланади. Ходимнинг жисмоний ҳаракати ва ақлий зўриқиши, ишчанлик аҳволи, ишнинг суръати ва бир хиллиги уларга боғлиқ бўлади. Корхонада ушбу омиллар ишнинг энг маъқул суръатини таъминлаш, меҳнат унумдорлигини оширишга ёрдам берадиган, ходимнинг соғлиғига салбий таъсир этмайдиган тарзда шакллантирилиши лозим.

Санитария-гигиена омиллари - бу иш жойидаги ҳарорат, намлик, хавонинг ифлосланиши, шовқин, тебраниш, ёритилганлик кабилардир.

Хавфсизлик омиллари ходимни жароҳатдан, электр токи уришдан, кимёвий ва радиацион ифлосланишдан ҳимоялашни назарда тутди.

Муҳандислик-психологик омиллар иш жойларидаги қулайликни, технологик жараённинг, машина ва механизмларга хизмат кўрсатишнинг

мукамаллигини белгилайди. Эстетик омиллар ишлаб чиқариш муҳитининг гўзаллигини, иш жойидаги шакл, ранг ва товушнинг ёқимлилигини, дам олиш зонасининг тинчлантирувчи даражада ташкил этилишини белгилайди.

Социал омиллар меҳнат жамоасидаги ўзаро муносабатлар, раҳбарлик услуби, корхонанинг мақсад ва вазифаларни ходимнинг манфаатлари билан мосликда бўлиши орқали аниқланади. Ушбу омиллар таъсирида жамоадаги ахлоқий-психологик иқлим шаклланади.

Меҳнат шароитлари қуйидагича бўлиши мумкин: а) энг мақбул - бунда одамнинг соғлиғи сақланади ва иш қобилиятини юқори даражада таъминлаш учун шарт-шароитлар яратилади; б) мумкин бўлган даражада - муҳитнинг меъёрдан ошмайдиган омиллар даражасини белгилайди; в) зарарли-улар тўрт даражадаги зарарликка бўлинади.

Меҳнат хавфсизлиги нуқтаи назаридан ушбу омилларнинг махсус меъёрлар билан ўрнатиладиган йўл қўйиладиган даражалари фарқланади. Иш жойларида унумли меҳнатга ёрдам берувчи меъёрий муҳитни яратиш, биринчидан, табиий шароитлардан (иқлим, йил фасллари ва б.); иккинчидан технологик жараёндан; учинчидан ходимларидан ўзларидан боғлиқ бўлади.

Меҳнат шароитининг одам организмига хавfli таъсири даражасини пасайтириш ва қулай шароитларни яратиш социал иқтисодиётда меҳнатни ташкил этишнинг муҳим мақсадларидан бири ҳисобланади.

Бунга меҳнат шароитини тартибга солувчи тегишли меъёрларга риоя қилиниш устидан назорат ўрнатиб, шунингдек ҳуқуқий, иқтисодий, тиббий, техникавий ва ташкилий тавсифдаги ўзаро боғлиқ бўлган ва бир вақтда ўтказиладиган тадбирлар мажмуасини ишлаб чиқиш ва рўёбга чиқариш орқали эришиш мумкин. Бунинг учун, социал иқтисодиётнинг шаклланиш босқичида, қуйидагилар зарур:

- меҳнаткашларни касбий тавакалчиликдан социал ҳимоялашнинг давлат дастурини ишлаб чиқиш, унга иккита ўзаро боғлиқ қонунлар - ишлаб

чиқаришдаги бахтсиз ҳодисалардан мажбурий социал суғурталаш ҳамда касбий нафақаларни мажбурий социал суғурталаш тўғрисидаги қонунлар қабул қилиниши ва қўлланилиши киритилиши лозим;

- жаҳон ҳамжамияти томонидан ўрнатилган, меҳнат шароити ва муҳофазаси масалаларини ҳал этишнинг стратегик йўли сифатида - ХМТнинг меҳнат муҳофазасидаги таянч конвенцияларини ратификация қилиш давлат дастурини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;

- янги ишлаб чиқаришларни ташкил этиш лойиҳаларининг лицензияларини меҳнат хавфсизлиги ва гигиена талабларига мувофиқлигини экспертиза қилишнинг давлат тизимини яратиш ва амал қилиш бўйича давлат дастурини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;

- ҳар хил ишлаб чиқаришда, минтақавий корхоналарда касбга доир хавф-хатар даражаси тўғрисида объектив, очиқ ва ҳаммага эркин тарздаги статистик ҳисобот ва маълумотларнинг давлат тизимини ишлаб чиқиш ва амалга киритиш;

- техника хавфсизлиги, меҳнат муҳофазаси, гигиена ва тиббиёт соҳасида техникавий ва ташкилий ишлар бўйича хизмат кўрсатиш марказлари яратиш дастурини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;

- меҳнат муҳофазаси соҳасидаги илмий тадқиқотларни, кадрлар тайёрлашни, маълумотлар нашр этишни молиялаштириш учун жамғармалар яратиш.

Меҳнатга ҳақ тўлашни ташкил этиш муаммолари ва социал иқтисодиёт шароитида уни такомиллаштириш йўллари

Ҳозирги вақтда, меҳнатга ҳақ тўлашни ташкил этишда, унинг социал-иқтисодий аҳамиятини пасайтирувчи кўплаб муаммолар ва камчиликлар тўпланиб қолган.

Социал иқтисодиёт шароитида, одамларнинг турмуш даражасини ошириш асосий мақсад ҳисобланиб, иш ҳақининг барча вазифалари тўлиқ даражада рўёбга чиқиши лозим. Булар қуйидагилардан иборат:

*Такрор ишлаб чиқариш вазифаси, унинг моҳияти иш ҳақининг, одамнинг меҳнат фаолияти жараёнидаги меҳнат сарфини қоплаш қобилиятидан иборатдир. Агарда иш ҳақи ўз даражаси бўйича, ҳатто иш кучини оддий такрор ишлаб чиқариш бўйича етарлича бўлмаган ҳолларда, бажарилмайди. Ҳозирги вақтда Ўзбекистонда иш ҳақининг такрор ишлаб чиқариш вазифаси жуда паст даражада;

* Рағбатлантирувчи вазифаси ишлаб чиқаришнинг ривожланишидан манфаатдорликни оширишга йўналтирилган. Ҳозирча иш ҳақининг рағбатлантирувчилик роли иқтисодий ривожланишда етарлича аҳамиятга эга эмас. Ўтиш даврида мамлакат иқтисодиётининг ривожиди, корхоналарда ишлаб чиқариш ҳажмини кўпайтиришда, ходимларнинг жисмоний ва интеллектуал қобилиятларини рўёбга чиқаришда иш ҳақининг ушбу роли жуда пасайиб кетди. Бунинг сабаби, иш ҳақининг миқдори меҳнатнинг малакаси ва сифатидан, шунингдек, ишлаб чиқариш натижалари ва макроиқтисодий кўрсаткичлар ўзгаришига жуда кам даражага боғлиқ бўлди. Бу унумли меҳнатга қизиқишнинг пасайишига ва жамият учун, шундан келиб чиқувчи барча нохуш оқибатларга олиб келиши мумкин. (Ўзбекистон бўйича ўртача олганда, ходимнинг умумий даромадида иш ҳақининг улуши 56% ни ташкил этади, қолган қисми мулкдан, кимматбаҳо қоғозлардан дивидендларга, тадбиркорлик фаолиятдан келадиган даромадлар, ҳар хил социал нафақалардан иборатдир); иш ҳақининг ҳаддан ортиқ, асосланмаган даражада кескин табақалашуви (10% энг кўп таъминланган фуқаролар даромадининг 10% энг кам таъминланган фуқаролар даромадига нисбати 2003 йилда 7.8 мартани ташкил этган). Бунинг устига, иш ҳақлари миқдоридаги ушбу фарқ ходимларнинг малакаси, маҳоратидаги фарқларга қараб эмас, балки корхонадаги мулкчилик шакллари тармоққа тегишлилигига, минтақанинг хусусиятига қараб аниқланади. Қорақалпоғистон Республикаси, Хоразм, Жиззах вилоятларида - ўртача жон боши даромадлар энг паст, Тошкент шаҳри ва Навоий вилоятида эса энг юқори даражада. Шу сабабларга кўра,

меҳнатга ҳақ тўлаш ҳозирги вақтда ходимларнинг жисмоний ва интеллектуал қобилиятларини рўёбга чиқаришни жуда кам даражада рағбатлантирмоқда.

Социал вазифаси социал адолат тамойилини рўёбга чиқаришга ёрдамлашади.

Мураккаб социал муаммоларни агарда иш ҳақининг барча вазифалари амалга ошган тақдирдагина ҳал этиш мумкин, чунки улар диалектик бирликни ташкил этади.

Иш ҳақининг барча вазифалари биргаликда қараган ҳолда иш ҳақининг моҳиятини ва меҳнатга ҳақ тўлашни ташкил этишни такомиллаштириш жараёнида вужудга келувчи зиддиятларни тўғри тушуниш мумкин.

Иш ҳақи жамиятнинг ривожланиш хусусиятларига ва унинг объектив моҳиятига жавоб бера олиши учун унинг вазифаларининг бирлиги ва қарама қаршиликларидан оқилона фойдаланиш зарур .

Социал иқтисодиёт шаклланиши шароитида иш ҳақининг такрор ишлаб чиқариш ва рағбатлантирувчилик вазифалари кучаяди ва фаоллашади.

Такрор ишлаб чиқарувчилик вазифасининг амалга ошуви даражасини ходим томонидан олинадиган иш ҳақининг яшаш минимуми даражасига нисбати бўйича баҳолаш мумкин. Социал иқтисодиётда минимал иш ҳақининг амалга оширилиши даражаси “1”дан катта бўлиши, яъни яшаш минимумидан ортиқ бўлиши зарур. Бундан ташқари, иш ҳақи миқдори ва инсон меҳнати натижаларининг ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш, иқтисодиёт, бошқа соҳаларнинг ривожидан, миллий даромаднинг, ЯИМнинг, мамлакатлар, минтақалар бюджети даромадлар қисмининг ўсишидан манфаатдорликнинг ўзаро алоқадорлигини таъминловчи рағбатлантириш механизмини кучайтириш лозим. Ушбу вазифадан моҳирона фойдаланиш иш ҳақининг ишлаб чиқариш натижаларини

оширишнинг ва иқтисодий моддий асосларининг, иқтисодий ўсишининг энг муҳим дастакларидан бирига айлантиради.

Ҳозирги вақтда, иш ҳақининг рағбатлантирувчилик ролининг пастлигидан, иқтисодийнинг реал сектори, социал соҳа ва давлат хизмати ходимларининг анчагина қисми меҳнат фаолияти жараёнида ўзларининг жисмоний ва интеллектуал қобилиятларини тўла даражада рўёбга чиқара олмайдилар. Булар эса иқтисодий ўсиш ва аҳоли турмуш даражасини, оширишнинг муҳим захираларидан бири ҳисобланади

Социал иқтисодий шароитида социал

меҳнат муносабатларини такомиллаштириш

Ўзбекистондаги социал-иқтисодий ўзгартиришлар социал йўналтирилган бозорий иқтисодиётга ўтиш билан боғлиқ бўлиб, меҳнат фаолияти жараёнида социал гуруҳлар ва айрим индивидлар ўртасидаги социал меҳнат муносабатларида жиддий ўзгаришларга олиб келади. Ушбу муносабатларни (бошқа социал муносабатлар каби) тартибга солишда асосий тамойил унинг томонлари манфаатларининг энг мақбул мувозанатига эришиш учун ҳуқуқий шароитларни яратиш ҳисобланади. Социал меҳнат муносабатларининг асосий субъектлари давлат, иш берувчи ҳамда ходим ҳисобланади. Айрим олинган ходим, доимо, олдинданок томонларнинг энг заиф қисмидир. Меҳнат муносабатлари субъектлари манфаатлари мувозанатига эришиш ходимларнинг ўз ҳуқуқ ва манфаатларини жамоа бўлиб ҳимоя қилинган, томонлар қонуний ҳуқуқ билан таъминланган, уларга маълум бир мажбуриятлар юкланган ҳоллардагина мумкин бўлади. Иш берувчи ва ходим манфаатларининг бараварлашуви, ходим ва иш берувчи манфаатларини ҳисобга олган ҳолда социал-меҳнат ҳуқуқини реал ҳимоялашни амалга ошириш имкониятини англатади. Социал бозорий иқтисодиётдаги меҳнат қонунчилиги шаклланишининг асосий мазмуни шундадир.

Бунда нафақат чет эл тажрибасини, балки Ўзбекистон хусусиятларини ҳам ҳисобга олиш зарур.

Ўзбекистоннинг ҳуқуқий тизимида меҳнат муносабатларининг кўплаб жиҳатлари асосан қонунчилик ҳужжатлари билан тартибга солинади.

Бошқа бир миллий хусусият - Ўзбекистонликларнинг патерналистик психологияси бўлиб, бу мамлакат ривожланишининг узок тарихи давомида шаклланган. Давлат ва аҳоли ўртасида шундай ўзаро муносабатлар ўрнатилганки, фуқаролар давлат ҳокимиятининг барча қонун ва фармойишларига амал қиладилар. Давлат эса уларни социал ҳимоялашни рўёбга чиқаришини кафолатлайди. Меҳнат қонунчилиги ходимларнинг ўзини-ўзи ташкил этишларига ёрдам беришга қаратилган .

Ходимлар фақат ўз бирлашмаларидагина иш берувчилар билан меҳнат муносабатларининг тенг томонлари бўлишлари мумкин. Ўз социал меҳнат ҳуқуқлари ва манфаатларини ҳимоя қилиш учун ходимлар бирлашмасининг асосий шакли, касаба уюшмалари ҳисобланади. Ҳозирда, Ўзбекистонда ходимларнинг расман касаба уюшмаларига аъзолигига қарамасдан, иш берувчиларга қарши туришга қодир ва меҳнат муносабатларининг тенг томони бўла оладиган кучли касаба уюшмалари, амалда йўқ.

Социал иқтисодиёт шаклланиши жараёнида, касаба уюшмаларининг мустақкамлашиб бориши билан, давлат томонидан тартибга солиш пасаяди, шартнома йўли билан тартибга солиш кучаяди.

Социал иқтисодиётда касаба уюшмаларнинг роли анча кенгайган бўлиши лозим. Ҳозирда корхоналарда мавжуд бўлган касаба уюшмалари, амалда ходимларнинг дам олишини ташкил этувчи органларга айланиб қолган. Бундай касаба уюшмаларининг аъзолари турли тоифадаги ходимлар ҳисобланади, жумладан маъмурий вазифани бажарувчилар ҳам аъзо бўлиб, бу касаба уюшмалари тузишнинг ва фаолиятининг асосий тамойилларига зиддир. Ходимларнинг касаба уюшмаларига бирлашишларининг асосий белгиси тармоқ ёки касбий белги, шунингдек ходимларнинг манфаатлар бўйича бирлашувлари бўлиши зарур. Чунки маъмурият бошқарув, кузатиш

ва назорат қилиши вазифаларини бажаради ва иш берувчилар манфаатини ифодалайди, у бундай вазифаларга эга бўлмаган бошқа тоифадаги ходимлар билан бир касаба уюшмасида тура олмайди.

Ёлланма ходимларни бирлаштирувчи касаба уюшмасида маъмурий вазифани бажарувчи бошқа ходимларнинг ҳам кириши, касаба уюшмасининг иш берувчига қарам бўлиб қолишига олиб келади. Касаба уюшмасининг иши сиёсий ва молиявий мустақилликни, шу жумладан, иш берувчидан ҳам мустақил бўлишнинг тоқозо этади.

Касаба уюшмаси учун иш берувчидан социал меҳнат масалалари бўйича, маълум бир ҳолларда эса бошқа маълумотларни, шу жумладан хизмат ёки тижорат сири бўлган маълумотларни ҳам олиш имконияти муҳим ҳисобланади. Баъзан касаба уюшмасига иш берувчининг молиявий хўжалик фаолияти тўғрисида батафсил маълумот зарур бўлиб қолади. Ҳозирги вақтда, касаба уюшмалари бундай маълумотни фақат жамоавий шартнома тузилган даврдагина олишлари мумкин, бошқа вақтда эса иш берувчи маълумот такдим этмаслиги ҳам мумкин.

Бошқа томондан эса, касаба уюшмаси ҳаракатини ислоҳ қилиш фуқоролик жамияти қурилиши жараёнини тезлаштиради, бундай жамият таркиблари Ўзбекистонда шаклланиб келмоқда. Ўз манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича биргаликдаги фаолият бу йўлдаги маълум бир ютуқлар одамларда ўз кучига ишонч, умумий ҳаракат билан мавжуд воқеликни ўзгартириш қобилиятининг шаклланишига ёрдам беради.

Социал иқтисодиёт даврида иш берувчилар ва ҳукумат билан келиша олишга қодир бўлган ва меҳнат унумдорлигини оширишга, жамиятнинг иқтисодий ривожланишига ёрдам бера оладиган, кучли касаба уюшмалари керак.

Шу тариқа, социал иқтисодиёт шароитида социал шерикчиликка, яъни меҳнат соҳасидаги муносабатларнинг турли субъектлари манфаатларини умумлаштиришга йўналтирилган меҳнат муносабатлари тизими ривожланиши лозим.

Бундай тизимнинг асосий дастаклари иш берувчи (иш берувчининг маъмурияти) ва ёлланма ходимлар жамоаси ўртасидаги муносабатларни тартибга солувчи шартнома бўлиб, унинг мазмуни, тузиш тартиби ва амалга оширилиши давлат қонунчилиги томонидан белгиланади.

Иш берувчи ва ёлланма ходимлар ўртасидаги муносабатлар, жамоавий шартнома билан бирга яна якка тартибдаги меҳнат шартномалари асосида ҳам тартибга солинади. Якка тартибдаги меҳнат шартномалари тизими меҳнатга ҳақ тўлаш даражасининг анча табақалашганлиги билан ходимда ўз касбий ва малакавий кўникмаларнинг оширишга қўшимча рағбат яратади.

Ушбу тизимда субъектив омилнинг роли юқоридир, бироқ бунда ходимнинг асосий социал-иқтисодий ҳуқуқлари камситилиши мумкин бўлмайди. Улар тегишли давлат таркиблари томонидан ҳимоя қилинади.

Кафолатлаш тизими уч қисмдан иборат бўлади;

* давлат кафолати

* якка тартибдаги меҳнат шартномалари

* меҳнат арбитражи.

3.4. Социал суғурта тизимини такомиллаштириш

Таянч иборалар: *социал суғурта; суғурта ҳимояси; суғурта бадали; социал суғурталаш тизими; социал нафақа; ёрдам бериш; жамғарилувчи нафақа тизими; тақсимловчи нафақа тизими; давлат нафақа таъминоти; нодавлат нафақа таъминоти; ягона социал солиқ.*

Аҳолининг социал ҳимоялаш тизимида суғурталаш.

Социал иқтисодиётнинг шаклланиши социал суғурталаш тизимининг ривожланиши ва такомиллашуви билан узвий боғлиқдир.

Социал суғурталаш аҳолининг иқтисодий фаол қисмини, ишни, меҳнат қобилияти ва даромадларни юқотиш билан боғлиқ бўлган турли хавфлардан ҳимоялашнинг, жамоавий биродарлик асосида зарарни қоплашнинг шакллари билан бири ҳисобланади. Социал суғурталаш социал ҳимоялаш соҳасининг бевосита меҳнаткашларга, уларнинг оилалари ва меҳнат

жамоаларига яқинлаштиришга имкон беради, унинг бозорий механизми билан тартибга солинишини таъминлайди, социал ноёб барқарорлаштираувчилик сифатига эга бўлади.

Жамият социал суғурталаш воситасида қуйидаги вазифаларни бажаради:

- * меҳнат жараёнида қатнашмайдиган, меҳнатга қобилиятсиз шахсларни таъминлаш билан боғлиқ бўлган харажатларни қопловчи пул жамғармаларини шакллантиради;

- * меҳнат ресурсларини қайта ишлаб чиқаришнинг зарурий миқдори ва таркибини таъминлайди;

- * жамиятдаги ишловчи ва ишламайдиган аъзоларни моддий таъминоти даражасидаги узилишни қисқартиради;

- * меҳнат жараёнига жалб этилмаган турли аҳоли гуруҳларининг турмуш даражасини кўтаришга эришади.

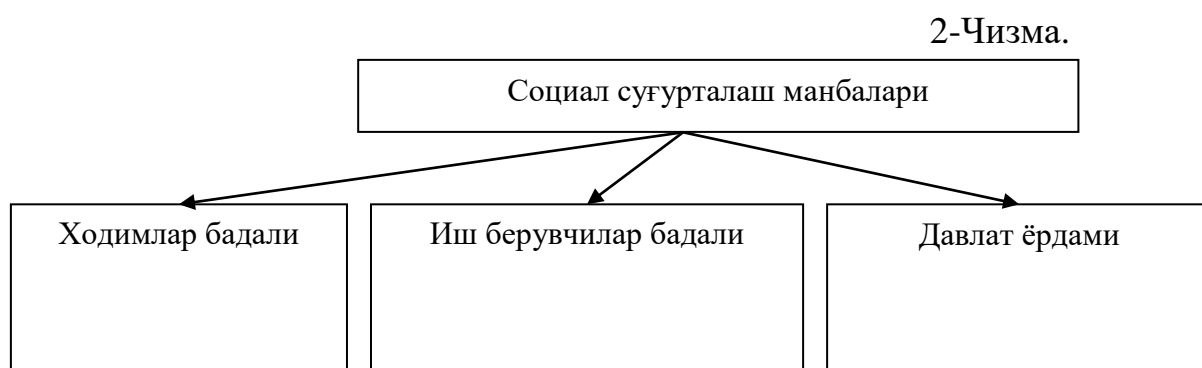
Социал суғурталаш фуқароларнинг кексаликда, касал бўлганда, меҳнат қобилиятини тўлиқ ёки қисман йўқотганда, боқувчисини йўқотганда, ишсизликда моддий таъминот олишга бўлган конституцион ҳуқуқини рўёбга чиқишини таъминлашга қаратилган.

Суғурта қилинганлар учун, суғурта ҳолати вужудга келганда, социал суғурталашнинг энг мақбул минимал даражаси, ҳалқаро меҳнат ташкилотининг тавсияларига кўра (1952 йилдаги N102 конвенция) малакали ходимнинг иш ҳақини 40-50% даражасида белгиланган. Олинадиган маблағ миқдори суғурта (меҳнат) стажининг давомийлигига, иш ҳақининг катталигига (суғурта бадаллари тўлови учун асос бўлиб хизмат қилади), меҳнат қобилиятини юқотганлик даражасига боғлиқ бўлади ва қонунлар билан тартибга солинади.

Социал суғурталаш тартибининг кучли томони шундаки, тўловлар ва хизматларнинг молиявий манбалари ихтисослашган жамғармалар бўлиб, улар суғурта қилинганларнинг бевосита иштирокида шаклланади. Социал суғурталашда суғурталанмаган қайта тақсимлаш ҳолатлари ҳам учраб

турсада, бироқ у, одатда, суғурталанганлар ва уларнинг иш берувчилари рози бўлган оқилона чегараларга яқинлашади.

Социал суғурталаш тизимини тавсифловчи асосий белгилар - социал суғурталаш асосий турларининг мажбурийлиги, унинг иш берувчилар ва ёлланма ходимларнинг суғурта бадаллари ҳисобидан ва давлатнинг қўшимча иштирокида молиялаштириши, суғурта бадалларининг махсус жамғармаларда тўпланиши, қўшимча даромад олиш мақсадида сармоя бериш имконияти, моддий тўловнинг суғурта мақоми билан боғлиқлиги, суғурта бадаллари миқдорининг суғурталанганнинг иш ҳақи ёки даромадга боғлиқлиги кабилардир. Яна бир муҳим белгиси шундан иборатки, ишлаб чиқаришдаги бахтсиз ҳодисалар ва касбга доир касалликлар, одатда иш берувчининг маблағи ҳисобидан молиялаштирилади, бироқ давлатнинг иштироки ҳам мумкин.

2-чизма. Социал суғурталар жамғармаси манбалари.

Социал суғурталашнинг асосий тамойили - ходимлар ва иш берувчиларнинг суғурта бадаллари тўлашдаги ва жамғарилган маблағларни муҳтожлар фойдасига қайта тақсимлашдаги бирдамлигидир.

Социал суғурталашни социал ҳимоянинг бошқа турларидан фарқловчи тавсифли белгиси - суғурта қилувчилар-ходимлар ва иш берувчиларнинг иш бадалларини ўтказишдаги мажбурийлиги (қонун бўйича) ҳисобланиб, бу, ўз навбатида, суғурталанганлар учун суғурта ҳолати рўй берганда суғурта тўловини албатта олиши ҳуқуқини кафолатлайди. Социал суғуртанинг бошқа бир хусусияти, шахсий суғурталаш билан таққослаганда, мамлакат аҳолиси учун анча "арзон" эканлигидир. Бунга

деярли барча ишловчиларнинг бу жараёндаги мажбурий иштирокининг оммавий тусга эга эканлиги орқали эришилади. Бундан ташқари, социал суғурта субъектлари ҳуқуқий муносабатларининг очиқчалиги ёрдамида субъектларнинг унда иштирокининг қонун бўйича мажбурийлиги ва суғурта қилинганларнинг ҳимоялаш кафолатининг юқори даражадалиги, якка тартибдаги шартномалар тузишдаги ортиқча расмийлаштириш тартибларидан воз кечишга имкон беради. Энг муҳими эса, авлодларнинг бирдамлиги ҳамда маблағларнинг тўғри ва мақсадли сарфланиши устидан давлат назоратининг қўлланилиши ёрдамида молиявий воситалар сақла- ниши таъминланади.

Суғурталаш амал қилишининг демократик тавсифи социал кафолатлар доираси ва ҳажмида ҳисобга олиш ва "келишишга" суғурта қилинувчилар ва суғурта қилувчилар манфаатларини уйғунлаштиришга имкон беради.

Шу тариқа, социал суғурталаш - ёлланма ходимлар, иш берувчилар ва давлат ўртасидаги муносабатларни ифодалайди.

Мажбурий социал суғурталаш ва социал ёрдам тавсифлари ¹

Социал суғурталаш	Социал ёрдам
Молиялаштириш одатда иш берувчилар ва меҳнаткашларнинг суғурта бадаллари ҳисобидан ва давлатнинг эҳтимолий иштироки асосида амалга оширилади	Давлат ва маҳаллий бюджетлар ҳисобидан молиялаштирилади, қонунчиликка мос равишда, муҳтожларнинг маълум бир тоифаларига тўловлар берилади.
Иштирок этиш мажбурий ҳисобланади. Тўловлар бадаллар асосида шаклланувчи махсус суғурта жамғармаларидан тўланади. Кўпинча қўшимча маблағлар талаб этилмайди, чунки жамғарманинг бир қисми фойда олиш мақсадида инвестиция қилинади.	Муҳтожликни баҳолашда тегишли шахсларнинг даромадлари мулкларининг миқдори ҳисобга олинади.
Шахснинг ёрдам олишга ҳуқуқи бадаллар тўлангани ҳақидаги ёзув асосида муҳтожликни ҳисобга олмаган ҳолда амалга оширилади.	Ёрдам беришдан мақсад оила аъзоларининг сони, мажбурий тўловлар ва бошқа омилларни ҳисобга олган ҳолда шахснинг даромадлари даражасини белгиланган минимумигача етказишдир. Ёрдам

¹ В.Д.Роик. Основы социального страхования. - М.: 2005.стр.106.

	микдори иш ҳақи ёки турмуш даражасининг олдинги даражалари билан боғланмаган.
Ишлаб чиқаришдаги бахтсиз ходисалардан суғурталаш одатда тўлиқ равишда, давлатнинг эҳтимолий иштироки билан, иш берувчилар томонидан молиялаштирилади.	Социал ёрдам фаровонлик масалалари билан умумий белгиларига эга бўлади ва камбағаллик ҳамда социал ночорликнинг энг оғир шакллариغا йўл қўймаслик муаммосини ҳал этишга йўналтирилган.

Социал суғуртанинг юқори роли ҳақида шундай маълумот ҳам гувоҳлик берадики, ривожланган мамлакатларда социал суғуртанинг мавжуд турлари, социал ҳимоя мақсадидаги харажатларнинг 60-70 %га ёки ЯИМнинг 15-25%га тўғри келади. Ўзбекистонда давлатнинг бюджетдан ташқари социал жамғармаларнинг улушига социал ҳимоя мақсадидаги харажатларнинг 45%га яқини ёки ЯИМнинг 23% тўғри келади. Бу макроиқтисодий кўрсаткичлар шундан далолат берадики, Ўзбекистондаги социал суғурта салоҳиятидан ҳали етарлича фойдаланилмапти ва унинг тўлиқ амал қилиши яқин ўн йилликларнинг стратегик вазифаси ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси социал суғурта тизими: тарих ва ҳозирги давр

Маълумки, суғурталашнинг илк шакллари қадим замонларда вужудга келиб, маълум бир тарихий даврлар давомида суғурталашнинг социал табиати, ташкилий ва иқтисодий тизимида туб ўзгаришлар юз берди. Тарихий манбалардан кўринадик, ўзига хос суғурталаш механизмлари ҳозирги Ўрта Осиё давлатлари ҳудудида Амир Темур ҳукмронлиги давридаёқ мавжуд бўлган . Суғурталаш масалаларига алоҳида эътибор берилган ҳуқуқий ёдгорликлардан бири Амир Темурнинг " Тузуклар"и бўлган.

Амир Темур улкан салтанатни муваффақиятли бошқара бориб, ўз фуқароларининг суғурта ҳимоясини таъминлашга зарурий эътибор қаратди

ва ўша даврнинг социал-иқтисодий шароитларига мос келувчи давлат суғурталаш тизимини яратди. Хукмдор, одамларга эртанги куни учун ишонч берилиши ва давлат фаровонлиги йўлидаги меҳнат уларга бахтли кексаликни таъминлашга ишониш давлат учун қанчалик муҳимлигини тушунарди.

Айтиш мумкинки, Амир Темур томонидан ўша даврга мос келувчи социал суғурта тизими яратилган эди. Масалан, "Аскарларни энг қуйидан энг юқори даражагача кўтариш қоидалари" да шундай дейилган: "Аскарларни зарур мукофотлардан маҳрум этиш мен томонимдан қаттиқ таъқиқланган эди. Ҳарбий хизматда сочи оқарганлар маошларини ҳам унвонларини ҳам йўқотмас эди; уларнинг хизматлари унутилмасди, чунки, кимки ҳузур ҳаловатда ўтказиши мумкин бўлган умрини, уруш тасодифларига бағишлаган экан мукофотга лойиқдир; у бойлик ва амал талаб қилишга ҳақлидир. Уларнинг хизмати ҳақида гапирмаслик, уларга мукофот берилишини рад этиш ўта ноҳақлик бўлар эди. Кекса жангчилар ҳурмат қилинади, уларнинг сўзларига қулоқ тугилади, чунки улар нимаики гапирмасинлар, барчаси тажрибага асослангандир; улар менинг давлатимнинг шуҳрати эдилар, ва уларнинг фарзандлари улар томонидан эгалланган амалларни мерос қилиб олдилар.

Аскарларни урушга жўнатишдан олдин уларга 6-7 ойлик маошларини берганлар, кексаликда эса нафақа билан таъминланганлар.

Социал суғурталашнинг ҳозирги тизими социал иқтисодиётга босқичма-босқич ўтиш миллий моделининг энг муҳим бўғини ҳисобланади. Бундай ҳолат Ўзбекистоннинг инсон имкониятларини кенгайтиришга, социал заиф аҳоли гуруҳларини бозорий иқтисодиётга ўтиш билан боғлиқ бўлган хавф-хатарлардан ҳимоялашга йўналтирилган, инсон ривожланишининг умуминсоний қадриятларига қаратилган сиёсатга содиқлигини тасдиқлайди.

Ўзбекистонда, мустақиллик йилларида социал суғурталаш механизми яратилиб, унинг амалга оширилишида қуйидаги таркибий қисмлар қатнашади:

- * нафақа таъминоти тизими ва нафақа тизими билан қамраб олинмаган кекса фуқароларга ёрдам бериш;
- * ишсизларни социал ҳимоялаш тизими ва уларга ишга жойлаштиришлариغا ёрдам кўрсатиш;
- * ногиронлар, етим болалар ва бошқаларнинг ёрдамига муҳтож бўлган қарияларни социал таъминлаш тизими;
- * аҳолининг айрим тоифалари учун социал имтиёзлар тизими;
- * кам таъминланган оилалар ва айрим муҳтож фуқароларга социал ёрдам кўрсатиш тизими.

Ўзбекистонда замонавий давлат социал суғурта тизимининг вужудга келиши 90-йиллар бошларига тўғри келади. 1991 йилгача нафақа таъминотини молиялаштириш тўлалигича давлат бюджетидан, умумий солиқ тушумлари ҳисобидан амалга оширилган, 1991 йилда Вазирлар Маҳкамасининг 27 декабрдаги Қарорига мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Нафақа Жамғармаси ташкил этилди.

1996 йилда корхона ва ташкилотларнинг ушбу жамғармага тўлайдиган бадаллари меҳнатга ҳақ тўлаш жамғармаси маблағларининг 37,3% миқдорида, 2001-2004 йилларда- 35,0%, 2004 йилда 31,6%, 2005 йилда 30% ни ташкил этди.

Ишсизлик бўйича давлат суғуртаси 1992 йил 13 январдаги "Аҳоли бандлиги тўғрисида"ги қонун билан киритилди. Ушбу қонунга ўзгартиришлар киритилиб, унинг янги таҳрири 1998 йил 22 майда қабул қилинди. 1992 йилда бадаллар миқдори иш ҳақи фондининг 2% миқдорида, 2001-2004 йилларда -1,5%, 2004 йилда- 0,9% , 2005 йилда- 0,5% миқдорида тасдиқланди.

Шу тарзда Ўзбекистонда замонавий давлат суғурта тизимини икки мустақил, бюджетдан ташқари суғурта жамғармалари намоён этади:

Ўзбекистон Республикасининг нафақа жамғармаси ва Ўзбекистон Республикаси аҳоли бандлигига кўмаклашиши давлат жамғармаси.

Нафақа таъминоти социал суғурта тизимининг энг муҳим буғини ҳисобланади. Ўтиш даври иқтисодиётининг ҳозирги босқичида амалдаги нафақа тизими " Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг давлат нафақа таъминоти тўғрисида"ги қонун асосида амал қилиб, унда нафақанинг уч тури назарда тутилган: ёш бўйича, ногиронлик бўйича ва боқувчисини йўқотган ҳолларда.

Республика нафақа қонунчилигининг асосида ётувчи муҳим та-
мойиллардан бири - бу фақатгина ишлаган фуқаролар нафақа олиш ҳуқуқига эгалигидир.

Нафақа олиш ҳуқуқини белгиловчи асосий талаблар қуйидагилар:

* нафақа таъминоти ҳуқуқини берувчи шартлар мавжудлиги (нафақа ёшига етиш, ногиронлик бошланиши, боқувчисини йўқотганлик);

* келтирилган шароитларга мувофиқ талаб этилувчи иш стажининг борлиги. Кўрсатилган талаблардан бирортаси бўлмаган ҳолларда нафақа таъминотига бўлган ҳуқуқ йўқолади. Нафақанинг миқдори иш стажининг давомийлиги ва нафақахўрнинг ўртача ойлик иш ҳақига боғлиқ бўлади. Барча фуқаролар учун, жинсидан қатъий назар, нафақа миқдорини аниқлашнинг ягона тартиби ўрнатилган бўлиб, у қуйидагилардан иборатдир:

* таянч нафақа;

* талаб этилганидан ортиқча иш стажи учун нафақанинг оширилиши;

* маълум бир хизматлари учун нафақага қўшимча;

Нафақа қонунчилигида нафақа тайинлашда бир қатор муҳим имтиёзлар назарда тутилган. 2003 йилда Ўзбекистонда тўланган нафақалар турлари бўйича қуйидагича бўлган: 1

* ёш бўйича нафақа -59%

* ногиронлик бўйича нафақа-18%

* боқувчисини йўқотган ҳоллардаги нафақа-14,5%

* хизмат йиллари учун -1,0%

* социал -7,5%

Нафақа жамғармаси маблағлари ҳисобидан фуқароларга касаллик, жароҳат, бола туғилиши ва тарбияси, ўлим билан боғлиқ суғурта воқеаси содир бўлганда, вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик, ҳомиладорлик ва бола туғиш, икки ёшгача бўлган болалар парвариши ва бошқа ҳолларда нафақа тўланади. Тўланаётган нафақаларнинг ярмига яқинини вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик бўйича нафақалар ташкил этади. Нафақа меҳнат қобилияти йўқотилган биринчи кундан бошлаб тўланади ва тузалиб кетгунча ёки тиббиёт муассасасининг касаллик варақаси бўйича ногиронликка ўтказилгунча қадар тўланади. Ҳомиладорлик ва бола туғиш бўйича нафақа аёлларга ҳомиладорлик ва бола туғиш бўйича таътил даврига, меҳнат қонунчилигига мувофиқ бериб борилади.

Бандлик давлат жамғармаси ишсизлик бўйича суғурталашни амалга ошириб, ушбу сиёсатнинг рўёбга чиқишини таъминловчи энг муҳим молиявий механизмлардан бири ҳисобланади.

Ишсизлик бўйича суғурталаш ишни йўқотиш ёки ишга жойлашиш имконияти бўлмаган ҳоллардаги хавф-хатарнинг олдини олади. Бандлик жамғармаси ҳудудий тамойил бўйича ташкил этилган. Унинг тизимида Республика, вилоят, шаҳар, туман жамғармалари киради. Ишсизлик бўйича давлат суғуртасида суғурталанганлар барча меҳнатга қобилиятли фуқаролар ҳисобланади. Бунда кимки бандлик хизматида расман ишсиз мақомини олган бўлса, социал кафолатга эга бўлади. Ишсизлик бўйича нафақа ўртача иш ҳақиға нисбатан фоизларга белгиланади.

Республикада ҳар йили меҳнат ва социал ҳимоя бўйича органлар томонидан 400 мингдан ортиқ кишининг ишга жойлашишига ёрдам кўрсатилади, бунда уларнинг деярли 10% га ишсизлик бўйича нафақа тайинланади.

Кейинги 10 йилда (1994-2004й) меҳнат бўйича органлар томонидан рўйхатга олинган ишсизлар сони икки бараварга кўпайди. Нафақа олувчиларнинг асосий қисми биринчи марта меҳнат бозорига борганлар ёки анча узоқ танаффусдан сўнг иш ахтараётганлар эканлиги ҳисобга олиниб, нафақанинг ўртача миқдори минимал иш ҳақининг 1/3 қисмини ташкил этади. Нафақанинг унча юқори бўлмаган миқдори ва уни олувчиларнинг кўпчилик эмаслиги ушбу социал ёрдамнинг кам таъминланганлик даражасини пасайтиришдаги таъсирининг ҳам паст бўлиши тақозолайди.

Ишсизларни социал қувватлашни қуйидаги йўллар билан кучайтириш назарда тутилади:

*ишсизларни касбга тайёрлаш ва қайта тайёрлаш даражасини ошириш, шу жумладан, жойлардаги касб-ҳунар қоллежлари имкониятларидан фойдаланган ҳолда;

*ишсиз фуқароларнинг ҳақ тўланувчи жамоат ишларида, асосан ҳудудни ободонлаштириш, транспорт инфратузилмаини ривожлантириш, ёлғиз кекса фуқароларга хизмат кўрсатиш соҳаларидаги иштирокини кенгайтириш;

*ишсизларни иш жойини танлашда маълумотлар асосини кенгайтириш ҳисобидан, ишга жойлаштириш жараёнини оптималлаштириш, иш бўйича туман бўлимларининг иш излаш, аҳолининг бандлиги ва социал ҳимояси сифатини ошириш;

*ишсизлар оилаларига, иқтисодиётнинг устувор йўналишларида ўз ишларини ташкил этишлари учун микрокредитлар ажратиш.

Ўзбекистонда амал қилаётган социал суғурта тизими суғуртадан кўра, кўпроқ, ижтимоий ёрдам учун тавсифли бўлган белгиларга эгадир. Иш берувчиларга қўйилган анча юқори суғурта тўловига (иш ҳақи фондининг 30%) қарамасдан, кўпчилик социал тўловларнинг даражаси етарлича эмас ва ажратилаётган суғурта маблағлари ҳажми билан боғланмаган. Ижтимоий суғурта ва социал ёрдам тизимларининг аниқ чегараланиши мавжуд эмас. Бу, кўп жиҳатдан, меҳнатда банд аҳолининг давлат нобюджет социал

фондларига суғурта бадалларини ўз вақтида тўлашдан оилавий равишда манфаатдор эмасликларини изоҳлайди.

Нафақа тизими ва уни такомиллаштириш имкониятлари

Жаҳон тажрибаси нафақа тизимининг куйидаги турлари қўлланилади:

* бирдамликдаги масъуллик тизими, бунда ишлаётган авлод олдинги авлодга нафақа тўлашни молиялаштиришни таъминлаш учун бадал тўлаб туради (ўз навбатида, келгуси авлод ҳам ҳозирда ишлаётганларга нафақа тўловини молиялаштиришни амалга оширади);

* жамғарувчи тизим, бунда ҳар бир ишловчи ўз меҳнат фаолияти давомида, кексаликда ўзини таъминлаши учун маблағ жамғариб бориши лозим;

* аралаш нафақа тизимида, бандлик ва жамғарма нафақа тизимлари биргаликда амал қилиши назарда тутилади.

Республикамизда амалда бўлган нафақа тизими бандлик турига тегишли бўлиб, 3.2 млн. кишини ёки республика аҳолисининг 12.3% ни камраб олган. Европа мамлакатларида ушбу кўрсаткич 25% ни, Россияда тахминан 27% ни ташкил этади. Нафақа жамғармасининг нафақа тўловига харажатларти ЯИМ нинг 7% ни ташкил этади.

4-жадвал

Айрим мамлакатлардаги нафақа ёши ва нафақа бадалининг миқдори¹

Мамлакат	Нафақа ёши		Нафақа бадаллари миқдори	
	Эркаklar	Аёллар	Иш берувчи	Ишчи –ходим
Англия	65	60	10%	10%
Германия	65	65	10,15%	10,15%
АҚШ	65	65	6,2%	6,2%
Франция	60	60	9,8%	6,65%
Ўзбекистан	60	55	30,0%	2,5%

2003 йилда Ўзбекистонда нафақахўрларнинг ўртача йиллик сони 0.3 % гача қисқарди. Бунда ёш бўйича нафақахўрлар сони 0.9% га кўпайди,

¹ Совершенствование пенсионной системы и возможности создания негосударственных накопительных пенсионных фондов в Узбекистане. Ж.Экономическое обозрение. ноябрь, 2002. Стр.5.

ногиронлик бўйича 2.1 % гача, боқувчисини йўқотган ҳолатлар бўйича - 2 % га қисқарди.

5-жадвал.

Ўзбекистонда нафақа таъминотининг асосий кўрсаткичлари²

	2000	2001	2002	2003
Аҳолини социал ҳимоялаш органларида ҳисобда турувчи нафақахўрлар сони, жами минг киши	3087,0	3203,8	3236,7	3228,3
Ўтган йилга нисбатан фоизларда	101,1	103,8	101,0	99,7
Кексалик ёшида тайинланган ойлик нафақанинг энг кам миқдори, минг сўм	5055,11	7233,03	9417,45	11461,86
Тайинланган ойлик нафақанинг ўртача миқдори (товон пули билан ҳисоблаганда), минг сўм	7411,65	10909,92	14427,65	17565,86
Тайинланган ойлик нафақанинг ўртача миқдори (товон пули билан ҳисоблаганда), ўтган йилнинг тегишли даврига нисбатан фоизларда	152,0	147,2	132,2	121,7

Умуман, ҳар қандай нафақа тизимини тавсифловчи, асосий кўрсаткичлар бўйича, айнан боғлиқлик коэффиценти (нафақахўрлар сонининг ишловчилар сонига нисбати) бўйича ва қоплаш коэффиценти (нафақанинг ўртача миқдорининг ўртача иш ҳақиға нисбати) бўйича олганда, булар нафақа таъминотининг даражасини белгилаб, республика нафақа тизимидаги вазият тўлиқ қониқарли кўринади. Масалан, 2001 йил маълумотларига кўра, ушбу кўрсаткичлар мос равишда 0,3 ва 0,52 га тенг бўлган. Бу, Ўзбекистонда битта нафақахўрга учта ишловчи тўғри келади, нафақанинг ўртача миқдори эса ўртача иш ҳақининг 52%га тўғри келади демакдир.

² Социальное развитие и уровень жизни населения в Узбекистане. Статистический сборник Госкомстата Узбекистана. Ташкент.: 2004. Стр.80.

**2001 йилда МДХ ва Болтиқбўйи мамлакатларида боғлиқлик ва қоплаш коэф-
фицентлари¹**

Мамлакатлар	Боғлиқлик коэффициенти	Қоплаш коэффициенти
Озарбойжон	0,30	0,35
Арманистон	0,43	0,21
Беларус	0,56	0,40
Грузия	0,48	0,23
Қозоғистон	0,40	0,30
Қирғизистон	0,30	0,41
Латвия	0,63	0,39
Литва	0,71	0,28
Молдова	0,45	0,22
Россия	0,59	0,36
Тожикистон	0,32	0,28
Ўзбекистон	0,30	0,52
Украина	0,67	0,32

Бироқ келтирилган мақбул маълумотларга қарамасдан, Ўзбекистон нафақа тизимида яширин муаммолар тўпланиб бормоқда, улар нафақа тизимининг молиявий аҳволининг барқарорлигига салбий таъсир кўрсатади.

Биринчи навбатда, ушбу муаммолар нафақа имтиёзлари бўлиб, улар муносабатларининг тавсифига мос келмайди ва социал адолат талабларига жавоб бермайди. Масалан, нафақа муддатидан олдин чиқишлар, нафақа бадаллари тўловчи ходимлар сонининг камайишига ва нафақахўрлар сонининг кўпайишига олиб келади. Айрим корхоналар ва фаолият соҳалари учун бадаллар тўлаш бўйича имтиёзлар ўрнатилиши, шуниндек ходимларнинг айрим тоифалари учун нафақа ёшининг пасайтирилиши бошқа тўловлар учун бадаллар миқдорини ошириш заруриятига олиб келади, бу эса маҳсулот таннархини оширади ва унинг рақобатдошлигини пасайтиради. Ҳозирги вақтда, имтиёзли нафақахўрлар сони 700 минг кишини ёки барча бугунги нафақахўрларнинг 26% ни ташкил этади.

Иккинчидан, нафақа тизимининг барқарор ишлашини таъминлаш узок муддатли ва қисқа муддатли мўлжаллаш ҳисоблари ўтказилишни, демографик вазиятдаги ва иқтисодий ривожланишдаги ўзгаришларни

¹ Ўша жойда 4-бет.

ҳисобга олиб боришни талаб этади. Афсуски, бундай мўлжаллаш ҳисоблари доимий ўтказилиб турилмайди, бу эса даврий равишдаги инқироз олди ходисаларига олиб келади. Инқироз вужудга келган ҳолатлар учун зарурий захира яратиш имкониятлари эса, нафақа жамғармасида йўқ.

Учинчидан, ҳозирги вақтда нафақалар миқдорининг нафақа жамғармасига тўпланган бадаллар миқдorigа боғлиқлиги етарлича таъминланмаган;

Тўртинчидан, мажбурий нафақа бадалларининг нисбатан юқори миқдорда эканлиги;

Бешинчидан, тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи ёки мамлакатларга ишга кетган шахслар учун мажбурий бадаллар миқдори ва тўлаш тажрибасини белгилаб берувчи қонунчиликнинг такомиллашмаганлиги;

Олтинчидан, нафақа жамғармаси маблағларидан, ишламайдиган шахсларга (болалиқдан ногиронлар, 16 ёшгача бўлган ногирон болалар, ёлғиз қарияларга) социал ёрдам тўлаш кўринишда, номақсадли фойдаланиш;

Еттинчидан, нафақа тизимида замонавий ахборот технологияларини қўлланишининг паст даражада эканлиги, булар барчаси нафақа тизимини такомиллаштиришни талаб этади. Бунинг учун қуйидагилар зарур:

* Ўрнатилган ёшдан илгари белгиланувчи имтиёзли нафақалар бериш тажрибасини тугатиш;

* Эркақлар ва аёллар учун нафақага чиқиш ёшини тенглаштириш;

* Молиялаштириш билан қопламайдиган қўшимча харажатларни тугатиш. Жумладан, меҳнат стажи тушунчаси ўрнига суғурта стажи тушунчасини киритиш;

* Бадаллар ва уларни тўплаш даврини яқка тартибда ҳисобга олишни қўллашни таъминлаш. Бунинг учун социал таъминот органларини замонавий компьютер техникаси, ахборот тармоқлари, дастурий воситалар билан таъминлаш, тегишли ходимлар тайёрлаш ва меъёрий ҳужжатлар ишлаб чиқиш зарур;

* Нафақа таъминотининг янги механизмини киритиш билан боғлиқ ҳолдаги хатарларга қарши чора сифатида нафақа жамғармасининг кўмик захирасини яратиш;

* Юридик шахсларни яратмасдан туриб, тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи ходимларни суғурта бадаллари тўлашга жалб этиш;

* Энг кам нафақа миқдорини минимал истеъмол саватчаси даражасигача ошириш.

Санаб ўтилган чора-тадбирлар нафақа жарғармаларининг молиявий аҳволига ижобий таъсир кўрсатиш ва турмуш даражасини оширишга ҳамда фаровон кексаликни таъминлашга ёрдам бериш мумкин.

Нафақа таъминотини ислоҳ қилишнинг энг самарали йўналишларидан бири жамғарилувчи нафақа тизимини ташкил этиш ҳисобланади. Бироқ жамғарилувчи нафақа тизимлари бирдамлик масъулияти бўлган нафақа тизимларига муқобил бўлмаслиги керак. Бирдамлик тизимларда давлат, жамоатчилик билан бирга, фуқароларнинг нафақа таъминоти соҳасидаги конституцион ҳуқуқларни рўёбга чиқаради. Жамғарилувчи нафақа тизимлари, етарлича турмуш даражасини таъминлаш ва давлат нафақа тизимидаги зўриқишни пасайтиришга ёрдам берувчи, кўшимча сифатида яратилади.

Жамғарилувчи нафақа тизимлари бекор қилинган имтиёзли нафақалар ўрнини самарали равишда қоплаши мумкин. Бошқа томондан эса, бундай жамғармалар мамлакат иқтисодиётига инвестицияларни энг қудратли манбаи ҳисобланади.

Жамғарилувчи нафақа тизимлари нодавлат нафақа жамғармаларини тармоғини яратиш орқали шакллантирилади. Нодавлат, нафақа, жамғармаларида иштирок этиш ихтиёрлик, тамойилигагина асосланади. Бунинг учун уларнинг фаолиятини тартибга солувчи самарали қонунчилик асослари яратилади.

Ўзбекистонда жамғарилувчи нафақа тизимини шакллантириш йўлидаги илк қадамлар қўйилмоқда. 2004 йилда "фуқароларнинг жам-

ғарилувчи нафақа тизими тўғрисида", "Қонун ва ушбу қонунни амалга ошириш бўйича тадбирлар тўғрисида" Вазирлар Маҳкамасининг қарори қабул қилинди. Ушбу ҳужжатларга кўра жамғарилувчи нафақа тизими амалдаги тизимга қўшимча сифатида иш юритади.

Социал суғурталашни ташкил этишнинг халқаро тажрибаси

Жаҳон тажрибаси социал суғурталашнинг турли туман ташкилий-ҳуқуқий шакллари тўғрисида гувоҳлик беради. Айрим малакатларнинг социал суғурталаш тизимларини қараб чиқамиз.

Буюк Британияда социал суғурталаш ва таъминлаш тизимининг асосида уч турдаги тўловлар бор: давлат суғуртаси бўйича нафақа ва ёрдам, универсиал ёрдам, танланма, ёрдам. Ушбу тизимнинг фалсафаси фуқароларнинг фаол ҳаётий позицияси шаклланишига (масалан ишсизлик бўйича нафақа фаол равишда иш излаётган шахсларга берилади), социал барқарорликни бартараф этишга жамият ҳаётининг барча соҳаларида танлаш имкониятини кўпайтиришга йўналтирилган.

Германияда социал суғурталаш тизими молиялаштириш шакллари бўйича суғурта тўловлари турлари бўйича ҳам ғоятда турли тумандир. Мамалакатда социал ҳимоялашнинг қудратли тармоғи яратилган бўлиб, махсус тўловлар билан, амалда, ишловчилар ва ишламайдиган аҳоли ҳам, қамраб олинган. Суғурта жамғармалари иш берувчиларнинг, фуқаронинг бадаллари ҳамда давлат маблағлари ҳисобидан шаклланади. Социал суғурта бахтсиз ҳодисалардан, касалликлардан, ногиронликдан, қарияликдан ва боқувчисини йўқотган ҳоллардан ҳимоя қилишни таъминлайди. Германиянинг деярли барча аҳолиси мажбурий ёки ихтиёрий суғурта тизимида касаллик эҳтимолига қарши суғурталанган ва хусусий суғурта бўлимларининг аъзолари ҳисобланадилар. Пенсия тизими касбий ва умумий меҳнатга лаёқатсизларга ҳамда пенсия ёшига, яъни 60 ёки 65 ёшга тўлганларни пенсия тўловига киритади. Мажбурий суғуртага қўшимча “корхона пенсияси” ҳам кирадик, бунда кўпгина фирма ўзининг ишчи ва

хизматчиларига қўшимча кексалик нафақаси тўлайди. Бундан ташқари, суғуртанинг анъанавий тури – ишсизлик суғуртасидан кенг фойдаланилади. Ишсизлик суғуртасига маблағлар иш берувчилар ва суғурталанган хизматчиларнинг киритган бадаллари тенг улушлари асосида қўшилади.

АҚШ социал суғурта тизими давлат, алоҳида штат ёки биргаликдаги даражаларда турли социал дастурлардан шаклланади. Давлат тизимининг социал хавфсизлиги социал суғурта ва давлат кўмагидан иборатдир. Улар бир биридан молиялаштириш манбалари жиҳати билан фарқланади. Ёлланма ишчи ва тадбиркорлардан ундириладиган социал суғурта учун солиқлар социал фондлар ташкил этилишининг манбаи ҳисобланади. Давлат маблағларидан давлат кўмаги тўланади. Социал суғуртанинг америкача моделида касаллик, ҳомиладорлик ва туғиш бўйича умумий давлат суғурта тартиби йўқ. Соғлиқни сақлаш соҳасида давлат социал дастури меҳнатга лаёқатсиз ва аҳолининг кам таъминланган қатламини тиббий ёрдам билан таъминлашга йўналтирилган (масалан, “Медикэр” ва “Медикейд”). Ёлланма меҳнат асосида ишлайдиган меҳнатга лаёқатли фуқаролар ва уларнинг оилалари иш жойларидан (тахминан 60% ишлайдиганлар) ёки соғлиқни хусусий суғурталаш тизими орқали тиббий суғурта билан қамраб олинганлар. Америкача ихтиёрий тиббий суғурта фақатгина аҳолининг юқори даромадлар даражаси мавжуд бўлганда амал қилиши мумкин.

Ишсизликдан суғурталаш федерал-штат миқёсида амалга оширилади. Ишсизликдан суғурталашнинг умумий асослари федерал қонунлари, унинг қисмлари эса штат қонунлари асосида аниқланади. Штатлар суғурталашга тегишли бўлган кишилар тоифасини, уларнинг нафақа олиш тартибини, унинг миқдорини ва тўлаш муддатларини белгилайди. Нафақа олишнинг зарурий шарти минимал суғурта стажи, янги ишни излаш ва мос келадиган ишга рози бўлиш ҳисобланади.

АҚШда давлат социал суғурта тизими умумий федерал дастурни тўлиқ тўлов қобилияти билан таъминлашга эга бўлмаганлиги сабабли, социал суғурталашнинг нодавлат шакллари ҳам ривожланган.

Японияда социал суғурталаш тизими фуқароларни вақтинча ёки доимий меҳнатга лаёқатсиз бўлган ҳолларда таъминлашга йўналтирилган. Суғурта жамғармалари аҳоли ва иш берувчиларнинг мажбурий ёки ихтиёрий суғурта бадаллари ҳамда давлат маблағлари ҳисобидан шаклланади. Социал суғуртанинг японча модели икки алоҳида бўғиндан иборатдир. Масалан, пенсия тизими фуқароларнинг мустақил таъминоти бўйича, бир хил тури ёки доимий меҳнатга қобилиятсизликнинг ўша тури бўйича ўнтагача шакллари мавжуд. Бу алоҳида тоифадаги аҳоли учун таъминотнинг у ёки бу турини олиш шароити ва миқдори ўртасидаги фарқни шартлайди. Ҳозирги вақтда, Японияда пенсия тизимини унификация қилиш ва соддалаштириш мақсади қўйилган бўлиб, шунга мувофиқ ислоҳот олиб борилмоқда. Японияда соғлиқни суғурта қилишнинг икки асосий тизими, яъни ёлланма меҳнатни суғурталаш ва аҳолини суғурталашнинг миллий тизимлари мавжуд. Бандликни суғурталаш японча социал суғурта тизимининг таркибий элементи дир. Ишсизликни социал суғурталашни бошқариш тизими икки босқичга, яъни давлат (меҳнат вазирлиги) ва маҳаллий ҳокимият қошидаги бандлик бўлимлари эга идораларга ажратилади. Шундай қилиб, социал суғурталашнинг барча миллий тизимлари уч даражани ўз ичига олади.

Социал ҳимоялашнинг биринчи даражаси минимал ҳисобланиб, давлат бюджети маблағлари ҳисобидан таъминланади. Унинг мақсади аҳолининг камбағалроқ қатлами асосий эҳтиёжини қондиришдир.

Иккинчи даража суғурталанганлар ва иш берувчиларнинг ўзларининг бадаллари ҳисобидан ва зарурий ҳолларда давлат дотацияси (суғурта бирдамлиги) орқали амалга ошириладиган суғуртадир.

Учинчи даража ишчи-хизматчилар ва иш берувчиларнинг шахсий ташаббуслари, хусусий пенсия жамғармалари ёки тижорат суғуртаси (тўлдирувчи даража) орқали эришиладиган суғуртадир.

3.5. Давлат инвестицияларининг социал мақсади

Таянч иборалар: *Инвестиция; капитал; инвестицион сиёсат; инновациялар; хусусий инвестициялар; давлат инвестициялари; инсон капитали; маорифга инвестиция; маориф самарадорлиги; маориф хизматлари; таълимга давлат харажатлари; узлуксиз таълим; таълим тизими; таълим моделлари; саводхонлик даражаси; аҳоли соғлиги кўрсаткичлари; аҳоли умр кўриш узунлиги; ўлим; умумий касаллик; аҳоли ногиронлиги.*

Инсон ривожланишига инвестиция

Бозорий муносабатлар қарор топиши даврида давлатнинг инвестицион сиёсати катта социал йўналтирилганликка эга бўлади. 2000 йилда инвестиция умумий ҳажмининг 7.1%, 2001 йилда эса 14,1% социал мўлжалга йўналтирилган эди.

Иқтисодий ислохотларнинг ҳозирги босқичида давлат инвестицион сиёсатининг социал йўналтирилганлиги 2000 йилда БМТ томонидан қабул қилинган, "Минг йиллик Декларация"сига тўлиқ мувофиқ келади. Ўзбекистон Республикасида социал муаммоларни ҳал этиш соҳасида инвестицион фаолиятнинг асосий йўналишлари қуйидагилар ҳисобланади:

*камбағалликни қисқартириш ва аҳоли фаровонлигини ошириш;

*меҳнат бозоридаги талабга мувофиқ, янги иш ўринларини яратиш йўли билан ишсизликни тугатиш;

*кадрлар тайёрлаш ва таълим тизимини ислох қилиш;

*соғлиқни сақлаш тизимини ривожлантириш;

*Социал ҳимоялаш тизими ва аҳолининг пенсия билан таъминотини такомиллаштириш;

* коммунал ва маиший хизмат тизимини ислоҳ этиш;

* даромадлар шаклланиши ва тақсимланишида социал адолатлилик принципларини тасдиқлаш.

Инвестицион фаолиятнинг кўрсатилган йўналишларини узоқ муддатли ва инсон омили ривожланишига энг самарали капитал қуйиш деб аташ мумкин.

Бозорий иқтисодиёт шароитида ҳар қандай инвестиция қуйилган бирламчи капиталга нисбатан кўпроқ миқдорда фойда олишни мўлжаллайди. Моддий ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳаларидаги инвестициялар маълум муддатга мўлжалланади ва улардан олинadиган тахминий фойда маълум бўлади. Жисмоний капиталга капитал қуйишга нисбатан макродаражада инсон ривожланишига сарфланган инвестиция узоқ муддатлилик тавсифига эга бўлиб, унинг фойдалилик муддатини аниқлаш, маълум қийинчиликлар туғдиради.

Инсон капиталини такрор ишлаб чиқаришдаги инвестициялар бу объект харажатларининг ўзига хос хусусиятини қайд этишни талаб этади. Биринчидан, моддий ва маънавий фаровонлик яратувчиси бўлган инсонга капитал қуйиш фан ва технологиянинг ривожланиши билан боғлиқ бўлиб, инсоннинг потенциал ресурсларини эгаллаган билими асосида маълум миқдорда кенгайтиради. Бундай капитал қуйилмадан фойда меҳнат унумдорлигининг ошишида, маҳсулот сифатининг яхшиланишида ва фирма даромадлари даражасининг кўтарилишида намоён бўлади. Иккинчидан, инсонга капитал қуйиш инсоннинг иқтисодий моҳиятини намоён этади. Бундай капитални такрор ишлаб чиқариш янги техника ва технология

асосида умумий ва махсус таълимни ривожлантиришни мўлжаллайди. Демак, мамлакат ва бутун ҳудудлар миқёсида кўпгина бюджет ва бюджетдан ташқари маблағлар харажатларини талаб этади.

Бозорий иқтисодиёт шароитида барча таълим тизимларини молиялаштириш манбаларини тақсимлаш зарурияти туғилади. Ўзбекистонда умумтаълим тизими тўлиқ давлат бюджетидан молиялаштирилади. Олий ва қўшимча таълим инвестицияларида алоҳида корхоналар ва нодавлат сектори, жумладан шартнома асосида алоҳида фуқаролар иштирок этадилар.

Ўзбекистонда 1998-2003 йиллар давомида давлат инвестициялари ҳисобидан 300га яқин коллежлар ва 100дан ортиқ академик лицейлар қурилди. Бу мақсаднинг амалга оширилишида 500 млрд сўмдан ортиқ маблағ харажат қилинди. Фақатгина ўрта умумтаълим мактабларини замонавий жиҳозланишини таъминлашда 200 млн.АҚШ доллари атрофида маблағ сарфланди.

Шунингдек, соғлиқни сақлаш тизимини ҳам ривожлантиришга катта аҳамият берилмоқда. 1998 йилдан соғлиқни сақлаш тизимини ислоҳ этиш давлат дастури амалга оширилмоқда. Давлат бюджетидан кўпгина маблағлар янги тиббий муассасалар, шошилиш тез ёрдам марказлари, ташхис марказлари яратишда, бирламчи соғлиқни сақлаш бўғинлари ривожланишига, оналик ва болалиқни ҳимоялашда, кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлашда, дори-дармон билан таъминлашни такомиллаштиришда ва тармоқни молиялаштириш механизминини, профилактика ва санитар-эпидемиологик соғлом муҳитни таъминлашга йўналтирилади.

Иқтисодий ислохотларнинг бу босқичида аҳоли саломатлиги муаммоларининг ғоят муҳимлигини ҳисобга олган ҳолда, 2005 йил “Сихат-саломатлик” йили деб эълон қилинди.

Ўзбекистон Республикасида соғлиқни сақлаш соҳасидаги харажатлар таркиби¹

Кўрсаткичлар	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Соғлиқни сақлаш соҳасига ажратилган харажатлар (ЯИМга нисбатан фоизда)	3,6	3,14	3,54	4,4	4,7	5,1
Давлат маблағлари ҳисобидан	97,2	97,1	96,9	79,5	74,5	68,6
Нодавлат маблағлари ҳисобидан	2,8	2,9	3,1	20,5	25,5	31,4

Жадвалда кўрсатилган маълумотлар 1996-2001 йиллар давомида соғлиқни сақлашдаги харажатлар ҳиссаси ЯИМга нисбатан 3.6%дан 5.6%гача ўсиш тенденциясига эга эканлигини кўрсатади. Бунда умумий сарфларда давлат харажатлари ҳиссаси 97.2%дан 68.6%гача камайганлиги аниқ кўриниб турибди. Бу маълумотлар, шунингдек соғлиқни сақлаш ривожланишида ва бу соҳада бозорий механизмларнинг ривожланишида нодавлат сектори роли кучайганлигидан далолат беради.

Ўзбекистонда таълим тизимини ислоҳ этиш ва ривожлантириш

¹ Инсон тараққиёти тўғрисида. –Ўзбекистон, 2002 й.

Бозорий иқтисодиёт шароитида ҳеч қандай хизматлар, жумладан таълим ҳам бепул бўла олмайди, Таълим жараёнида олинган билим келгусидаги жамғарма учун асос бўлиб хизмат қилади.

Таълимнинг у ёки бу тизими самарали фаолият кўрсатишини олинган билимга қилинган сарф-харажатлар ва уларнинг амалда қўлланилиши солиштирма таҳлили орқали баҳолаш мумкин.

XX аср охири ва XX1 аср бошларида бу муаммонинг назарий қўйилиши иқтисодий фанлар янги тармоғи-иқтисодий билимнинг тадқиқот предмети бўлди. Ўзбекистонда таълим хизмати бозори концепциясини ишлаб чиққан бир гуруҳ олимлар бу муаммо билан шуғулланадилар. Бунда таълим соҳасига инвестиция қўйишнинг иқтисодий ва социал самараси аниқланган.

Кадрлар тайёрлаш ва фандаги инвестиция таълим жараёнининг барча босқичлари ривожланишини, яъни бошланғич таълимдан олий таълим даражасигача кўзлайди. Бу босқич таълим олаётганларнинг зарурий назарий билим ҳамда амалий ишлаш малакасини, улардан фойдаланишнинг услуби ва технологияларини эгаллаш билан тугайди. Замонавий илмий-техник тараққиёт ишчи-хизматчиларнинг ҳар қандай тоифасидан фақатгина аниқ билим эмас, балки ўз вазифасини аъло даражада бажаришни ҳам талаб этади. Демак, кадрларни тайёрлашдаги харажатларга нафақат олинган назарий билимлардаги, балки ишлаб чиқариш амалиёти, тренинглар, психологик тайёрлашни кучайтириш, ташкилий кўникмаларни олишдаги сарфлар ҳам киради. Кадрларни тайёрлаш Олий ўқув юрти қошида Олий маълумотлилик дипломини олиш билан тугамайди. Бу иш қўшимча, ўқув юртидан кейинги таълим тизимида, яъни магистратура, аспирантура ва махсус малака ошириш курсларида давом этади.

Республикада 2004-2009 йилларга мўлжалланган мактаб таълимини ривожлантиришнинг давлат дастури амалда қўлланилиши бошланди.

Дастурнинг мақсади республика мактаб фаолиятини, айниқса қишлоқ жойларда замонавий талаблар даражасида кўтариш ҳисобланади. Дастур беш йўналишни қамраб олади:

*мактабни қайта қуриш ва улар моддий-техник базасини ривожлантириш;

*мактабни ўқув ва лаборатория жиҳозлари, материаллари, компьютер техникаси билан таъминлаш;

* амалдаги ўқув стандартлари ва дастурларини такомиллаштириш;

*малакали педагог кадрлар билан таъминлаш, улар меҳнатига ҳақ тўлаш шароитини яхшилаш;

*мактабларда спорт базасини ривожлантириш ва мустаҳкамлаш.

Бу дастурни амалга оширилишида бюджет ва бюджетдан ташқари молиявий маблағлар ҳамда халқаро молия ташкилотлари маблағларидан фойдаланилади.

Таълим тизимида инвестицион давр 12 (ўрта таълим) ёшдан 18 (олий таълим) ёшгача.

Бозорий иқтисодиётга ўтиш шароитида олий таълим ва нодавлат таълим муассасаларининг кейинги ривожланиши, кўпгина ривожланган мамлакатларда амалга оширилаётган бозорий механизмларни, яъни бу тизимда тижоратлаштиришни жорий этиш йўли билан амалга оширилади.

Ўзбекистон аҳолиси амалда мутлақ саводли бўлган ривожланаётган мамлакатлардан биридир. Аҳолининг юқори маълумотлилиқ даражаси мамлакатнинг юқори кўрсаткичларидан биридир. БМТнинг баҳолашига кўра, Ўзбекистонда катта ёшдаги аҳолининг саводхонлиқ даражаси ва барча даражалардаги олий ўқув юртига кирувчилар сони умумий кўрсаткичи,

нафақат инсон потенциали ривожланишининг ўртача даражасига эга бўлган мамлакатларга нисбатан, балки ривожланган мамлакатларнинг ўртача кўрсаткичидан ҳам юқоридир.

Республикада бирин-кетин таълим соҳасини ислоҳ этиш сиёсати кадрлар тайёрлаш Миллий дастурига (1998 й.) мувофиқ муваффақиятли амалга оширилмоқда. Таълим тизимининг ҳозирги ислоҳоти барча соҳани, яъни мактабгача таълимдан олий таълимгача қамраб олинган. Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури ва Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисидаги” қонунининг асосий вазифаси таълимнинг барча босқичлари сифатини ошириш ва 12 йиллик мажбурий бепул таълимга ўтишдир.

Умумий ўрта таълимнинг Давлат стандарти, таълим олаётган тилидан қатъий назар, барча мактаблар учун ўқув-услубий асос, дарсликларнинг янги авлоди яратилди, улар қўлланилмоқда ва такомиллаштирилмоқда.

Гарчи, Ўзбекистонда ҳозирги вақтда аҳолининг таълим даражаси юқорилигига эришилган бўлсада, афсуски, унинг сифатлироқ даражасини кўтаришни ҳал этилишида қатор муаммолар ҳам мавжуд. Уларга куйидагилар киради:

*ҳудудлар, шаҳарлар ва қишлоқ жойлари бўйича сифатли таълимдан фойдаланишнинг тенг эмаслиги;

*таълимнинг барча босқичларида унинг сифати етарли эмаслиги. Мактаб таълими, айниқса мактаб таълими моддий-техника базасининг заифлиги, ўқув-лаборатория қуроллари ва замонавий компьютер техникаси билан таъминланиш даражасининг пастлиги сабабли суст бўлиб қолмоқда;

*меҳнат мотивацияси пастлигига олиб келувчи ўқитувчилар меҳнатини моддий рағбатлантириш даражасининг пастлиги.

Социал иқтисодиётда таълим сиёсати қуйидаги муаммоларни ечишга йўналтирилиши керак:

-ёшларнинг жамият ва меҳнат бозорида муваффақиятли мослашувидаги кўмаги;

-ёшлар ўртасида ичкиликбозлик, гиёҳвандлик жиноятчилик каби салбий социал жараёнларга қарши ҳаракат ҳамда ёш болалар назоратсизлиги билан курашиш;

-чекланган соғлиқ имкониятларига эга инсонлар учун махсус таълим тизимини қўллаб-қувватлаш;

-иқтисодиётни модернизациялашда таълим ҳиссасини ошириш.

Социал иқтисодиётда таълимни молиялаштириш мазмуни қуйидагича бўлади:

-давлат маблағлари ҳисобидан молиялаштириш;

-давлат таълим стандартлари асосида ўқитиш;

-давлат буюртмасига мувофиқ ўрта ва олий маълумотли касбий мутахассисларни тайёрлаш;

-иқтисодиётнинг нодавлат сектори иш берувчилари маблағлари ҳисобидан молиялаштириш;

-таълим дастурини ўтгандан ўша иш берувчида ишлашни давом эттириш ҳақидаги ҳуқуқий шартномага эга, минимал таълим даражасидан юқори ишчи-хизматчиларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш;

-давлат таълим стандартида белгиланган, минимал даражага кўтарувчи таълим дастурини уй хўжаликлари бюджетидан молиялаштириш.

Аҳолининг пулли таълим хизматига талаби кенгайиши, уй хўжалиklarининг мутахассислик турларига табақалашган ва улар даромадлари даражасига қараб таълим кредитлари бериш ҳисобидан таъминланиши мумкин.

Соғлиқни сақлаш тизимини ислоҳ этишнинг асосий йўллари.

Аҳоли саломатлиги ҳолати нафақат мамлакат социал ривожланиши, социал-иқтисодий ва гигиеник соғ-саломатлиги акс этирилишининг асосий кўрсаткичи, балки жамиятнинг кучли иқтисодий, меҳнат, мудофаа ва маданият потенциали ҳамда фаровонлик омили ва таркибий қисмидир.

Анъанавий аҳоли саломатлиги ҳолати, қуйидаги аниқловчи кўрсаткичлар тизимида тавсифланади:

*Аҳолининг такрор ишлаб чиқариш хусусиятлари (демографик тавсинома);

*Жисмоний кучлар ёки ишга лаёқатлилар захираси (аҳолининг физиологик ривожланиши кўрсаткичлари);

*Аҳолининг атроф-муҳит шароитларига мослашиши хусусиятлари ҳолати, унинг фаолияти;

* Тиббий ёрдам кўрсатувчи даволаш муассасалари тармоғининг ҳолати ва фаолияти.

Шунингдек, социал соғлиқ ҳолатини тавсифлаш учун иқтисодий тавсифга эга мезонлардан ҳам фойдаланилади:

*Ялпи ички маҳсулот (ЯИМ)дан соғлиқни сақлашга йўналтирилган харажатлар ҳиссаси;

*Ушбу харажатлар таркиби (стационар ёрдамга ва амбулаторияга, профилактик ва бошқа соғлиқни сақлаш тадбирларига).

Соғлиқни сақлаш соҳасида ўтказилган ислохотлар натижасида қатор демографик кўрсаткичларнинг яхшиланганлиги қайд этилади. Мустақиллик йиллари давомида мамлакатимиз учун қулай тенденция, яъни туғилиш суръатининг пасайиши 90- йилларнинг бошларида 28 промилдан 2002 йилда 20 промилгача етди. Умр кўриш кўрсаткичи пасайиши даврдан кейин, 1995 йилдан ўртача умр кўриш ошди ва 2002 йилда 71.2 йилни ташкил этди. Бунда аёллар-73.2, эркаклар 68.6 йил. Умумий ўлим даражаси камайди, яъни 1000 аҳолига 6.4дан 5.4гача. Гўдаклик ва оналик ўлими пасайди. 1995 йилда 1000 тирик туғилганга 25.5 дан, 2002 йилда 100 минг тирик туғилгандан 48 дан 32 гача пасайди. Умумий касалликнинг камайиши қайд этилади. Айрим юқумли касалликларга қарши курашда маълум муваффақиятларга эришилди.

Соғлиқни сақлаш тизимининг айрим ҳал этилмаган муаммоларига қўйидагиларни киритиш мумкин:

*моддий-техник базанинг заифлиги, бошланғич бўғиннинг юқори малакали кадрлар билан етарли таъминланмаганлиги; унинг молиявий тизимининг такомиллашмаганлиги; аҳолига тўлиқ зарурий бепул ва сифатли тиббий хизмат кўрсатишни таъминлашга имкон бермайди;

*шошилишч тиббий ёрдам кўрсатиш хизмати етарлича асбоб-анжом билан таъминланмаганлиги, жумладан етарли даражада бўлмаганлиги билан боғлиқ аҳолига шошилишч тиббий ёрдам кўрсатиш даражасининг пастлиги;

* давлат даволаш муассасаларида ишловчилар иш ҳақининг етарлича табақаланмаганлиги уйда ўтирадиганларнинг тиббий хизмат тўловига қўшимча харажатлар қилишига сабаб бўлади.

Ўрта муддатдаги, яқин келажакдаги соғлиқни сақлашни ривожлантиришнинг бирламчи йўналишлари қуйидагилар ҳисобланади:

*соғлиқни сақлаш тизими бирламчи бўғинини замонавий асбоб-ускуна, транспорт ва алоқа воситалари, соғлиқни сақлаш муассасалари тайёрлаш ва қайта тайёрлаш сифатини оширишни таъминлаш йўллари орқали улар салоҳиятини ривожлантириш;

*касалликнинг олдини олиш, соғлиқни сақлаш ва мустаҳкамлаш тадбирларини ўтказиш, жумладан аҳолини иммунизациялаш, соғлом турмуш тарзини тарғиб қилишни кучайтириш;

*санитар-эпидемиологик шароитларни яхшилаш учун мақсадли тадбирлар мажмуасини амалга ошириш;

*болалар ўлимини қисқартириш ва оналикни ҳимоя қилишни кучайтириш;

*ВИЧ, ОИТС(СПИД), туберкулез сингари юқумли касалликларга қарши кураш.

Бу мақсадларни инвестиция лойиҳалари доирасида амалга оширишда жисмоний инфратузилма ва иккинчи ҳамда учинчи бўғин муассасалари дастурларини яхшилашга алоҳида ўрин ажратилади. Соғлиқни сақлаш тизимини “сметали молиялаштиришдан давлат харажатлари рационализациясини таъминлайдиган, кўрсатилган хизматлар ҳажмига қараб молиялашга босқичма-босқич ўтишни давом эттириш лозим. Узоқ ва бориш қийин бўлган ноҳияларда ўз вақтида тиббий ёрдамни таъминлаш учун биринчи бўғин муассасаларини ихтисослашган транспорт ва асбоб-ускуналар билан жиҳозланишини таъминлаш, алоҳида диққат-эътиборни талаб этади; соғлиқни сақлаш секторини бюджет манбалари, бюджетдан ташқари фондлар ташкил этиш ва донор ёрдами ҳисобидан молиялаштириш ҳажмини аста-секин ошириш;

Шунинг учун социал йўналтирилган бозор иқтисодиётини шакллантириш шароитида соғлиқни сақлашни ривожлантиришнинг муҳим жиҳатларидан бири унинг молиялаштириш тизимини такомиллаштириш бўлиши керак. Социал иқтисодиётда соғлиқни сақлаш бюджети учта асосий манбалардан – давлат бюджети, тиббий суғуртанинг мажбурий маблағларидан ва фуқароларнинг маблағларидан йиғиштирилиши керак.

Давлат бюджети маблағлари мажбурий тиббий суғурталанганлар дастурига, яъни бу тизимга маблағ ўтказмайдиган (нафақахўрлар ва ишламайдиган ногиронлар) кишилар учун тиббий хизмат тўловларига фойдаланилиши керак.

Мажбурий тиббий суғурта тизими маблағлари шу тизимда суғурталанганлар учун мажбурий ва тиббий суғурта дастурини молиялаштириш учун сарфланиши керак.

Жисмоний шахслар маблағлари тиббий суғурта маблағларидан молиялаштирилган дастурдан ташқари тиббий хизмат тўловлари учун фойдаланилади. Бу маблағлар кўнгилли тиббий суғурта тизимида (суғурта компанияси ҳужжатлари) тўпланиши мумкин ёки мажбурий тиббий суғурта дастури таркибига кирмайдиган кейинги тиббий хизмат тўловларига фойдаланилиши мумкин.

Бозорий иқтисодиёт шароитида бюджет юкламасини камайтириш мақсадида соғлиқни сақлаш соҳасининг кейинги ривожланиши бу соҳада соғлиқни сақлаш соҳасида хусусий секторни кенгайтиришга боғлиқ бўлади.

3.6. Социал ҳимоя ва аҳолини қўллаб-қувватлаш тизимидаги ислохотлар

Таянч иборалар: *социал ҳимоя тизими; социал ёрдам; социал қўллаб-қувватлаш; социал ҳимоя субъектлари; нафақахўрлар; ногиронлар; кўп болали оилалар; аёллар ва болалар; ўқувчилар; социал кафолатлар.*

Бозорий иқтисодиётга ўтиш шароитида социал ҳимоя тизимининг шаклланиши

Ислоҳотлар чуқурлашуви ва бозорий иқтисодиётга ўтишга қараб аҳолини социал ҳимоялаш механизмлари, шакллари ва тенгсизлик ҳамда камбағалликнинг қисқариши усуллари ўзгаради ва такомиллашади.

Республикада ўтиш даврининг биринчи босқичида аҳолини социал ҳимоя қилишнинг барча тизимлари аста-секин ўзгартирилиши, унинг рационализацияси амалга оширилди. Аҳолини социал ҳимоялаш ва қўллаб-қувватлашдаги тадбирларни амалга ошириш жараёнида кам самарали шакллари бартараф этилди ва ўз шаклини ўзгартирди. Мамлакат бюджет имкониятларидан келиб чиққан ҳолда, социал ҳимоя мақсадида қилинадиган харажатлар ҳажми тузатилди.

Социал қўллаб-қувватлаш ва ёрдам дастури асосига камбағаллик юқини енгиллаштирувчи адреслилиқ принципи қўйилди. Нафақа ва имтиёзларга муҳтож бўлмаганлар ва уларнинг камроқ олиншига олиб келдиган тизимни ишлаб чиқиш зарурлиги тан олинди.

Иқтисодий ислоҳотлар иккинчи босқичида социал таъминот тизимини такомиллаштириш, аҳолини социал ҳимоя қилиш амалдаги механизми шаклланишини тугатиш курси давом эттирилди.

Шу билан биргаликда, аҳолини социал ҳимоя қилишнинг амалга оширилган тизими таҳлили, унинг айрим камчиликларини кўрсатади, буларга, биринчи навбатда исрофгарчилик ва етарли бўлмаган социал самарани киритиш мумкин.

Дотация тизими, нафақа ва имтиёз, ҳақиқатан ҳам социал ёрдамга муҳтож кишиларни қўллаб-қувватлашга маблағ тўплашни кўзда тутмайди. Ажратилган маблағ ҳаммага тенг тақсимланади ва жуда муҳтож сингари омиллар ҳисобга олинмади. Социал ёрдам кўрсатиш механизмининг тўла

ишланмаганлиги натижасида товар ва хизматлар сотиб олишга берилган дотациялардан кўпроқ даражада унга ҳаммадан кам муҳтож бўлганлар фойдаландилар. Социал ёрдамнинг катта тизими ҳамма аҳолини қамраб олишга мўлжалланган ва самарасиз тенг тақсимлаш принципига асосланган эди, табиийки, бундай ёрдам шакли аниқ социал таянчга эга эмас эди, бировнинг қарамига бўлиш психологиясини вужудга келтирарди.

Социал ҳимоянинг янги дастурида бу камчиликлар инобатга олинди. Муҳтожларни қўллаб-қувватлаш янги механизми ёрдамнинг аниқ тури ва ҳажмини аниқлашда адолатсизлик ва субъективизмнинг намоён бўлиши ҳар қандай имкониятларини чиқариб ташлайди, бировнинг қарамига бўлиш психологиясини бартараф этишга қаратилган. Социал ҳимоя мақсадли ва адресли тавсифга эга бўлди. Янги социал ҳимоя тизими – бу аҳолининг турли қатламларига қатъий табақали қарашдир. Социал ҳимояга ажратилган маблағлар, ҳақиқатан ҳам ёрдам ва моддий қўллаб-қувватлашга муҳтож бўлганларга, аниқ шахс ёки оилага берилади. Адресли социал ҳимоя, айниқса, кам таъминланган ва меҳнатга лаёқатсиз фуқароларни қамраб олади ва нафақа шакллари, турлари ҳамда болаларга тўловларнинг бир шаклга келтиришни талаб этади.

Ўзбекистонда аҳолини социал ҳимоялашнинг ҳозирги тизими давлат бюджети маблағларидан молиялаштириш билан биргаликда, меҳнат жамоалари, жамоат ташкилотлари ва хайр-эҳсон фондлар маблағларини ҳам қамраб олади.

Аҳолини социал ҳимоялаш дастурини амалга оширилишида ҳукумат махсус қарори билан маҳаллий ҳокимият ва бошқарув идоралари ҳуқуқлари бирмунча кенгайтирилди ва жавобгарликлари оширилди. Энди ҳокимиятлар, маҳалла қўмиталари ноҳия имкониятларини ҳисобга олган ҳолда аҳолининг ночор қатлами учун умумдавлат кафолатини амалга оширишни таъминлашда қўшимча тадбирлар кирита оладилар.

Республиканинг аниқ хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда, давлатнинг социал қўллаб-қувватлашни аниқ етказишга имкон берадиган, ўша механизм йўлларини аниқ аниқлади.

Шу билан биргаликда, бозор муносабатларига ўтиш, товарлар ва хизматлар нархининг ошиши сохта даромадли кишиларни (педагоглар, врачлар, маданият ходимлари ва ҳоказо) социал ҳимоялаш тадбирларини ишлаб чиқишни талаб этади. Социал ёрдам ва қўллаб-қувватлаш дастури ҳаддан ташқари камбағаллик ва ночорликни, кескин социал табақаланишга йўл қўймасликни кўриб чиқиши керак эди. Турли социал гуруҳлар даромадларининг кескин табақаланишини қисқартириш учун давлатнинг тартибга солишидан фойдаланилади. Унга қуйидагилар:

*умумий тариф сеткасида фойдаланиш ва турли тоифадаги ишчиларга меҳнатга тўлов ҳажмини иш ҳақининг минимал даражаси билан боғлаш;

*корхоналар томонидан меҳнатга тўлов учун йўналтирилган маблағларни тартибга солиш;

*жисмоний шахс даромадларига уларнинг ошиш даражасига қараб солиқ солиши.

Аҳолини социал ҳимоялаш тизимининг истиқболий ривожланиши социал йўналтирилган бозорий иқтисодиётга босқичма-босқич ўтиш миллий моделининг муҳим бўғини ҳисобланади. Бу ҳолат Ўзбекистоннинг инсон имкониятларининг кенгайишига, бозорий муносабатларга ўтиш билан боғлиқ хавф-хатардан аҳолининг ночор қатламини социал ҳимоялашига қаратилган, ҳамма тан олган бойлик ривожланиши тарафдорлигини тасдиқлайди.

Швед олими Эспинг – Андерсен 1991 йилда давлат тузумининг “ғоявий” типига

боғлиқ бўлган социал ҳимоя тизимининг қуйидаги гуруҳланишини таклиф этди:

1. Либерал тип. Социал ёрдам бериш мезони – муҳтожликни текшириш давлатнинг эркин бозордан социал ёрдам бўлимига, “адресли” ёрдамга ҳаракат қилишини тавсифлайди. Асосий мақсад - камбағалликни бартараф этиш. Буюк Британия ва Японияни қўшган ҳолда барча инглиз тилида гапирувчи мамлакатлар.

2. Консерватив тип. Социал ёрдам бериш мезони-қўйилган мажбуриятларнинг бажарилишини текшириш, ўтган хизматлари учун ёрдамнинг компенсациялаш тавсифига интилиш, Бисмаркнинг классик социал суғурта тизимини қўллаш билан тавсифланади. Мақсад – меҳнатга лаёқатли бўлган даврда эришган турмуш даражасини сақлаш. Олмон йўналишидаги барча давлатлар, Ғарбий Европанинг катта қисми мамлакатлари.

3. Социал-демократик тип. Социал ёрдам бериш мезони аҳолининг аниқ гуруҳи ёки тоифасига алоқадорлик далили белгиланган, тенглик тавсифидаги ёрдамга интилиш, стандарт пул, натурал нафақа ёки маълум хизматларни тўплашни таклиф этиши билан тавсифланади. Мақсад – даромадни қайта тақсимлаш. Мамлакатлар – скандинавия мамлакатлари.

Социал ҳимоялаш тизимини ва пенсия таъминотини социал ҳимоя дастурининг ривожланиш тенденцияси нуқтаи назаридан туркумлаш учун Е.В. Тишин шунга ўхшаш ёндашишни таклиф этади. Бунда у қуйидагиларни ажратади:

1. Неконсерватив – АҚШ, Англия, Канада.

2. Социал-демократик – Швеция, Дания, Швейцария, Люксембург.

3. Социал жамият территориясида асосланган – Олмония Федератив Республикаси, Австрия.

4. Умумий фаровон давлатлар территориясида асосланган – Франция, Бельгия, Япония.

5. Тушунарсиз – Италия.

Бешинчи тоифанинг ажратилиши ўша фактнинг ҳимоя усуллари ва шакллари кўп хиллиги мавжудлиги, миллий тизим мажмуи таркиб топган, ҳамма тизимларни тўлиқ тизимга айлантириш жуда қийинлигини намуна қилиб кўрсатади.

Аҳолини социал ҳимоялаш миллий дастури хусусиятлари

Ҳозирги вақтда давлатнинг социал ҳимоя сиёсатини амалга оширишнинг ҳуқуқий базаси Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Аҳолининг ночор қатламини адресли социал қўллаб-қувватлашни кучайтириш тўғрисида”ги Фармонидаир. Бу ҳужжатда аҳолини социал ҳимоялашнинг асосий вазифалари ва унда оила, аёл, маҳалла, маҳаллий ўз-ўзини бошқарув идоралари, доимий ташкилотлар ва фондлар ролини ошириш белгиланган. Фармон ҳозирги даврда аҳолини социал ҳимоялаш Миллий дастури асосида ётади ва у қуйидаги йўналишларни аниқлайди:

*Пенсия тизимини такомиллаштириш, жамғариш тизимини аста-секин жорий этиш;

*Қарияларга алоҳида ғамхўрликнинг пайдо бўлиши, уларга яшаш учун кўпроқ қулайликлар яратиш; солиқдан коммунал хизмат алоҳида дастурларидан, транспорт ва тиббий хизматдан имтиёзлар бериш;

*Аёллар ҳақида ғамхўрликнинг, яъни уларнинг соғлиғи, моддий фаровонлиги, соғлом болаларни тарбиялаш учун зарурий шароитларни яратиш каби ғамхўрликнинг пайдо бўлишига амалий чора-тадбирлар қабул қилиш;

*Оила манфаатларини ҳимоя қилиш, оилани мустаҳкамлаш бўйича алоҳида дастурнинг ишлаб чиқилиши ва амалга оширилиши, ёшларнинг уй жиҳозларини олишини қўллаб-қувватлаш; ҳаётни тиклаш учун имтиёзли кредитлар бериш;

*Мактаб ёшидаги болаларни ҳар томонлама ҳимоя қилиш, яъни уларга бошланғич синфларга бепул дарсликлар, уларни арзон дарслик ва мактаб ўқув қуроллари билан таъминлаш. Етим болалар ва болалар уйида тарбияланувчи учун ғамхўрлик пайдо бўлади. Уларни бепул овқат, кийим-кечак ва бошқа зарурий нарсалар билан таъминлаш ҳамда уларнинг умумтаълим мактабларида бепул ўқиши давомида чоралар қабул қилинган;

*Меҳнатга лаёқатли аҳолини иш ўринлари билан таъминлаш, меҳнат ресурсларининг йил сайин ошишига мувофиқ кўшимча иш ўринларини яратиш. Бу мақсадни амалга ошириш учун кичик корхоналарни, кишлоқларда деҳқон, фермер хўжалиklarини яратиш ҳамда хусусий ва оилавий тадбиркорликни ривожлантиришдан кенг фойдаланилмоқда.

*Давлат бюджет маблағларини ошириш ва нодавлат фондларидан, корхона, жамоа ташкилотлари, ҳомийлар, яъни болалар муассасалари, мактаб, соғлиқни сақлаш объектлари, маданият ва болалар дам олиш масканларини қуришда муҳтожларга ёрдам кўрсатиш учун ихтиёрий равишда ажратилган маблағлардан кенг фойдаланиш.

*Аҳолини адресли социал ҳимоялашни ташкил этишда асосий марказ ва бўғин ҳисобланган маҳалла аҳамиятини кучайтириш.

Ўзбекистонда иқтисодий эркинлаштирилиши шароитида аҳолини социал ҳимоялаш тизимининг такомиллаштирилиши

Иқтисодий ислохотларнинг ҳозирги босқичи социал ҳаётнинг барча томонларини эркинлаштиришнинг кенг дастурини амалга ошириш, иқтисодий ва социал соҳаларини бошқариш тизимини демократиялаштиришни кучайтириш билан тавсифланади.

Иқтисодий ислохотлар биринчи босқичида киритилган ва қўлланилаётган аҳолини социал ҳимоялашнинг қонун асослари шакллари ва усуллари бундан кейин такомиллаштиришни талаб қилади. Социал-иқтисодий муносабатлар эркинлаштирилишининг чуқурлашуви вазибаларига мувофиқ равишда, аҳолини социал ҳимоялашнинг янги шакл ва усулларини қўллаш зарурати вужудга келди.

Социал ҳаётни эркинлаштирилиши шароити аҳолини социал ҳимоялашни кучайтиришни кўзда тутаяди:

-ҳимоя асосий принципларининг умумийлиги даврида аҳолининг турли социал-демографик қатламлари ва гуруҳларига табақалашган ёндашишни кучайтириш;

-республика, ҳудуд, меҳнат коллективининг барча даржасида улар ҳар бирининг ҳуқуқ, мажбуриятлари ва вазифаларини, шунингдек маблағ билан таъминлаш манбаларини аниқлаган ҳолда социал кафолатлашнинг ягона тизимига бирлашиш;

-аҳоли турмуш даражасини ошириш, унинг ҳаётӣ эҳтиёжларини кондиришда шахсий даромадлар ролининг етарлича ўсиши;

-аҳолини социал ҳимоялаш ва қўллаб-қувватлаш ресурс базасининг ишончлилиги;

-социал кафолат тизимининг эластиклиги;

-аҳолини социал ҳимоялаш чора-тадбирлар тизимининг самарадорлиги;

-социал ҳимоялашда жамоат ташкилотлари ва ҳомий фондларнинг иштироки;

-социал ҳимояга йўналтирилган маблағлардан фойдаланувчи асосий бўғин бўлган оила ролини ошириш;

-социал ҳимоянинг адреслилигини кучайтириш;

-аҳолининг социал ҳимоялашни ташкил этишда маҳалла қўмиталари мажбурият ва ролини ошириш.

Ҳозирги вақтда аҳолининг барча муҳтож қатлами давлат томонидан социал ҳимоя тадбирлари билан қамраб олинган. Барча оиланинг қарийб 40% ёки 2.2 млн.дан кўпроқ оила оладиган нафақа ва имтиёзнинг 30га яқин

тури қонун томонидан кўриб чиқилган. Қуйида аҳолини социал ҳимоялаш ва адресли қўллаб-қувватлашнинг шакллари ва турлари берилган.

Ўзбекистонда аҳолини социал ҳимоялаш ва қўллаб-қувватлаш тизими

Та р-р .	Ҳимоя ва қўллаб-қувватлаш шакллари	Олувчи тоифаси	Тўлов ва хизмат турлари
1.	Чекланган имкониятларга эга кишиларни социал ҳимоялаш	Ногиронлар, ногирон болалар	Протез-ортопед маҳсулотлар, эшитиш ускуналари (аппаратлари), китоблар, дарсликлар ва тиббий, социал ҳамда меҳнатни оқлаш орқали бошқа хизматлар
2.	Бошқалар парваришига (боқимига) муҳтож ёлғиз қарияларни социал ҳимоялаш	Ёлғиз қариялар	Уйда тиббий хизматлар, бепул зарурий озик-овқатлар билан таъминлаш (ҳар ойда 9 номдаги маҳсулот), уй жойни бепул жорий ва капитал таъмирлашни амалга ошириш
3.	Болаларни социал ҳимоялаш, яъни ота-она тарбиясиз қолган болалар ва етим болаларни	Етим болалар, ота-она тарбиясиз қолган болалар	Етим болалар учун “Меҳрибонлик уйи” етим болаларни ҳимоя қиладиган социал-психологик марказ шохобчаси, Тошкентда “СОС” болалар шаҳарчаси
4.	<u>Ишсизларни</u> ҳимоялаш ва қўллаб-қувватлаш	Ишсиз фуқаролар	Ишга жойлашиши бўйича хизматлар кўрсатиш ва пул шаклидаги нафақа бериш билан моддий ёрдам бериш
5.	Кам таъминланган оилаларни, болали оилаларни, она-болали оилаларни қўллаб-қувватлаш	Кам таъминланган оилалар, 16 ёшгача болалари бор оилалар, 12 ёшгача болаларни тарбиялаётган оналар	Пул шаклидаги нафақа бериш билан моддий ёрдам бериш
6.	Ногиронлар ва ногирон болаларни социал қўллаб-қувватлаш	Ногиронлар, ногирон-болалар	Пул шаклидаги нафақа бериш билан моддий ёрдам бериш
7.	Пенсия тизими билан камраб олинмаган қарияларни социал	Қариялар	<u>Нафақа шаклида моддий қўллаб-қувватлаш</u>

	<u>қўллаб- қувватлаш</u>		
8.	<u>Кексайган, нафақа ёшига етган фуқароларни қўллаб-қувватлаш тизими</u>	Нафақа ёшига етган фуқаролар	Пенсия бериш орқали моддий қўллаб-қувватлаш
9.	<u>Имтиёзлар ва преференциялар</u>	1 ва II гуруҳ ногиронлари, ёлғиз пенсионерлар, пенсия учун зарурий меҳнат стажига эга бўлмаган қариялар, етим болалар, кам таъминланган оилалар болалари	Уй-жой учун компенсацион тўловлар, транспорт хизматига имтиёзли тўловлар, даволаш профилактика муассасаларида бепул дори-дармон ва овқат билан таъминлаш, санитар-курорт муассасаларига даволаниш учун йўлланмалар, протез-ортопед маҳсулотлар, солиқнинг баъзи турларидан озод этиш

2003 йилда муҳтож оилаларга тўланган социал трансферт тўловларига давлат бюджети харажатлари, яъни жами бюджет харажатларининг қарийб 6%ни ташкил этди. Пенсия ва нафақа харажатларини ҳисобга олган ҳолда, бир неча йиллар давомида аҳолини социал ҳимоялаш харажатлари ЯИМнинг қарийб 23%ни ташкил этди. Бу МХДнинг бошқа давлатларига ва Шарқий Европа давлатларига нисбатан катта кўрсаткичдир.

Аҳолини социал ҳимоялаш тизимини келажакда такомиллаштириш социал-демографик ва иқтисодий жараёнларни инобатга олишни талаб қилади. Гарчи, Ўзбекистонда охириги йилларда туғилиш даражаси пасаяётган бўлса-да, ҳали аҳоли таркибида болалар ҳиссаси катта (50%). Бу омил болаларни тарбиялашга катта харажатларни аниқлайди ва шунга мувофиқ, болали оилалар нафақасига талаб сезиларли ошади. Бу яқин келжакда боқим бўлиш юки анча кескинлашган (жиддийлашган) ҳолда қолишини билдиради. Мамлакат баъзи ҳудудларида экологик вазиятнинг кескинлашуви кузатилади, бу эса аҳолининг юқори даражада ногирон бўлиб қолишига шароит яратади. Кўпгина корхоналарда меҳнатни муҳофаза қилиш даражасининг пастлиги сабабли касбий касаллик ва ишлаб

чиқаришдаги травматизм даражаси юқориликча сақланади, бу эса келажакда улар даражаси ошишига шароит яратади. Корхоналар таркибининг қайта қуриш жараёни давом этаётганлиги ортиқча ишчи-хизматчиларнинг ишдан бўшашига олиб келади, демак, уларни социал ҳимоялаш муаммоси кучаяди. Ишлаб чиқариш фаолиятини олиб бориш учун етарли имкониятларга эга бўлмаган кўпгина ҳудудларнинг мавжудлиги ва ишлаб чиқариш ва социал инфратузилманинг ривожланмаганлиги, (тоғли, узоқ ва бориш қийин бўлган ноҳиялар), бу ноҳияларда яшайдиган аҳолининг социал ёрдамга қарам қилиб қўяди.

Бундан ташқари, Ўзбекистонда социал соҳада ишлайдиган ишчи-хизматчиларни тайёрлаш тизими ривожланмаган. Шунинг учун олий ва ўрта махсус, касби таълим ўқув юртларида социал соҳа профессионал ишчи-хизматчиларини тайёрлашни ташкил этиш муҳим вазифа ҳисобланади. Ҳисоблашларига кўра, бугунги кунда социал соҳа ишчи-хизматчиларига талаб қарийб 1.5 минг кишини ташкил этади.

Кам таъминланган оилаларни адресли социал ҳимоялашни кучайтириш учун амалдаги имтиёз ва нафақалар тизимини тартибга солиш зарур; адресли тавсифга эга бўлмаган имтиёзлар сонини бир мунча қисқартириш, даромад нормативларини, жумладан деҳқон хўжаликларини олиб боришдан олинандиган, тадбиркорлик фаолиятидан ва норасмий соҳадан олинандиган даромадларни аниқлаш орқали кам таъминланган оилаларнинг пайдо бўлиш усулларини такомиллаштириш; бир асос орқали (масалан даромадга муҳтожлиги) белгиланган айрим социал ёрдам турларини бир шаклга келтириш; муҳтожларга қўшимча ёрдам бериш бўйича қарорлар қабул қилишда, ҳамда социал ҳимоя маблағлари харажатларини айрим моддалар бўйича қайта тақсимлашда жойларда давлат ҳокимияти идоралари мустақиллигини кенгайтириш; ўз-ўзини бошқариш идораларида кам таъминланган оилаларга нафақа тўловчи ташкилотларда фаолият кўрсатадиган мутахассисларни тайёрлаш даражасини ошириш.

Кам таъминланган оилаларнинг социал ҳимоялаш даражасини кўйидагилар ҳисобидан кўтаришга эришиш мумкин:

*аҳолини социал ҳимоялаш тадбирларини молиялаш учун бюджетдан ташқари, жумладан ёрдам берувчи ташкилотлар ва ҳомийлар маблағларини жалб этиш кам таъминланган оилаларни тўлиқ қамраб олиб, уларга социал тўловлар ҳажмини оширишга имкон беради;

*айрим нафақа ва имтиёзлар тугатилиши натижасида бўшаган маблағлар муҳтож оилаларга адресли нафақа беришни молиялаштириш ҳажмининг ошишига йўналтиради;

*жумладан, ҳудудлар хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда социал минимал стандартлар ҳисоби услубиятини такомиллаштириш. Маълум босқичда кун кечириш учун зарур бўлган миқдорни социал стандарт амалиётига киритиш;

*уй-жой ва коммунал хизматларни етказадиган корхоналарнинг бюджет субсидиялари қисқариши сабабли, тарифлар ўсишини қисман бадал тўланишига имкон берувчи мақсадли ва адресли субсидияларни кам таъминланган оилаларга босқичма-босқич беришни йўлга қўйиш;

*аҳолининг социал заиф гуруҳи вакилларига, аввало, оилавий тадбиркорликни ривожлантириш учун талаб қилинмайдиган меҳнат салоҳиятига эга кам таъминланган оилаларга кредит ресурсларини бўлишга йўналтирилган микромолиялаштириш институтларини кенгайтириш. Бу мақсадни амалга ошириш учун нодавлат бюджети фондлари, халқаро ривожланиш лойиҳалари ва чет эллик донорлар иштирокида махсус социал инвестициялаш Фондини яратиш кўзда тутилади.

3.7. Аҳолининг иқтисодий ва социал хавфсизлиги учун халқаро ҳаракатларда иштирок этиш

Таянч иборалар: *Халқаро иқтисодий уюшма, Халқаро иқтисодий ташкилот, халқаро молиявий ташкилотлар, она ва болани социал ҳимоялайдиган халқаро ташкилот; халқаро терроризм, диний экстремизм; халқаро терроризмга қарши кураш; экстремизмга қарши кураш; инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро конвенция.*

Ўзбекистоннинг дунё иқтисодий уюшмасига кириши

Социал иқтисодиётнинг шаклланиши ва ривожланиши халқаро иқтисодий уюшма билан ўзаро зич алоқадорликда содир бўлади. Социал йўналтирилган бозорий иқтисодиётга ўтиш бўйича Ўзбек модели ислохотлари хўжалик жараёнларининг кенг қамровли интеграциясини мўлжаллайди. Ташқи иқтисодий алоқалар Ўзбекистонга ишлаб чиқариш моддий-техник базасини модернизациялашнинг муҳим муаммоларини ҳал этишда, сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш ва ватанимиз ишлаб чиқарувчиларининг ташқи бозорга чиқишига имкон беради.

Моддий-техника базасини мустаҳкамлаш ва ишлаб чиқаришни кенгайтириш асосий социал муаммоларни ечиш имконини беради ва бу аҳоли турмуш даражасининг анча ошишига олиб келади.

Ўзбекистонда мустақиллик йиллари давомида ташқи иқтисодий алоқаларда туб ўзгаришлар содир бўлди.

Биринчи навбатда, ташқи иқтисодий фаолиятнинг ҳуқуқий асослари яратилди. “Ташқи иқтисодий фаолият тўғрисида”ги, “Ўзбекистон Республикасида чет эл инвестициялари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси ташқи иқтисодий алоқалар министирлигини ташкил этиш тўғрисида”ги Фармони ва бошқалар қабул қилинди

Республикада халқаро ҳамкорликнинг ривожланишида Ўзбекистоннинг БМТга аъзолиги муҳим рол ўйнади.

Ўзбекистон йирик халқаро ва иқтисодий ташкилотлар билан фаол ҳамкорлик қилмоқда. Улардан Халқаро меҳнатни ташкил этиш ташкилоти

(ХМТТ), Экспортни назорат қилиш Координацион Совети (ЭНКС), Жаҳон савдо ташкилоти (ЖСТ), Халқаро Валюта Фонди (ХВФ), Жаҳон Банки (ЖБ), Европа қайта тикланиш ва ривожланиш банки (ЕҚТРБ), Осиё банки (ОБ), Ислон банки (ИБ) ва бошқалар.

Халқаро иқтисодий уюшма барча давлатларнинг, ҳар бирини алоҳида ўз миллий ва иқтисодий хусусиятларини кўрсатади. Бунда мамлакатнинг замонавий технологияни яратиш ва ундан фойдаланишдаги имкониятлари, бозорий иқтисодиётни ташкил этиш принципларини эгаллаш даражасини ҳисобга олади.

Ўзбекистоннинг халқаро иқтисодий уюшмага кириши мамлакатнинг катор таққослама устунликларини кўзлайди.

Уларга қуйидагилар киради:

-ташқи, бозорда рақобатбардош минерал хом ашё ресурслари кўп турларининг (олтин, мис, кумуш, уран, табиий газ, пахта ва бошқалар) катта захирада мавжудлиги;

-нисбатан арзон иш кучи;

-йил давомида ёқилғи-энергия ресурсларини камроқ сарфлаган ҳолда, амалда ишлаб чиқаришнинг барча турлари бўйича, хўжалик фаолиятини амалга ошириш имконини берадиган табиий-иқлим шарити;

-туризм саноатини муваффақиятли ривожлантиришга имкон берадиган (4000дан ортиқ тарихий архитектура ёдгорликлари) “Буюк ипак йўли” катта қисмидаги бой маданий-тарихий ёдгорлик;

-ишончли илмий салоҳият ва амалий тадқиқотларнинг нисбатан баланд даражаси;

-чет эл инвестицияларига кафолат берадиган иқтисодий сиёатнинг стабиллиги;

Бундай ҳамкорликдан мамлакатнинг муҳим иқтисодий ва социал муаммоларини ҳал этиш учун фойдаланиш, ҳудуднинг ушбу асосий ва бошқа хусусиятлари республиканинг дунё иқтисодий уюшмасига кириши учун кенг имкониятларни очади.

Ўзбекистоннинг Халқаро социал-иқтисодий ҳамкорликда қатнашиши асосий шакллари қуйидагилар ҳисобланади:

- ташқи савдо;
- фан-техника соҳасидаги ҳамкорлик;
- молия-кредит ва валюта муносабатлари;
- кадрларни тайёрлаш соҳасидаги ҳамкорлик;
- туризм саноатини ривожлантириш;
- меҳнат ресурсларидан фойдаланиш;
- инсонпарварлик ёрдами соҳасидаги ҳамкорлик;
- халқаро социал ривожланиш дастурларида иштирок этиш.

Ўзбекистоннинг социал ривожланиш бўйича халқаро ташкilotларга иштирок этиши

Ўзбекистоннинг жаҳон иқтисодий ҳамкорлика киришининг таркибий қисми, унинг социал ривожланиши бўйича халқаро дастурларда иштирок этиши ҳисобланади.

Мустақиллик эълон қилинганлигининг биринчи йилларидан бошлаб Ўзбекистонда халқаро стандартларга мувофиқ инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоялаш қонуний асослари яратилиши мақсадига қаратилган фаолият амалга оширилмоқда. Бунда Ўзбекистон Республикаси бирламчи халқаро ҳуқуқ нормаларини қонуний асосда тан олишини мустаҳкамлади.

Ўзбекистон БМТнинг тенг ҳуқуқли аъзоси сифатида инсон ҳуқуқлари ва манфаатлари бўйича халқаро битимларга бирлашди ва ўзининг давлат-ҳуқуқ тажрибасида риоя этиш ва уларни қўллаш бўйича мажбурият қабул қилди. Фақатгина XX асрнинг 90-йилларида Ўзбекистон инсон ҳуқуқлари бўйича 67та халқаро битимларни тан олди. Уларга: Аёлларга нисбатан камситишнинг барча шакллари қисқартириш тўғрисидаги Конвенция;

Аёлларнинг сиёсий ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция; Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция; Таълим соҳасида камситишга қарши курашиш тўғрисидаги Конвенция; Меҳнат ва бандлик соҳасидаги камситиш тўғрисидаги Конвенция; Дин ва эътиқод асосида чидаб бўлмастик ва камситишнинг барча шакллари кичқартириш тўғрисидаги Декларация; Болаларнинг тирик қолиши, ҳимояланиши ва ривожланишини таъминлаш тўғрисидаги Халқаро Декларация; Оналикни ҳимоя қилиш тўғрисидаги Конвенция; Болаларни ўғирлашнинг фуқаролик аспекти тўғрисидаги Гаага Конвенцияси ва бошқа шунга ўхшаш халқаро муҳим ҳужжатлар киради.

Ўзбекистонда халқаро битимга мувофиқ, ўз миллий хусусиятлари, анъаналари ва тарихий тажрибасини ҳисобга олган ҳолда фуқаролик, оналик ва болалик ҳуқуқларини реклама қиладиган қонуний актлар тизими яратилди. Уларга Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Оила Кодекси, Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги Кодекс, Фуқаролик, Жиноят, Меҳнат Кодекслари, “Фуқаролик тўғрисида”, “Таълим тўғрисида”, “Фуқаро саломатлигини ҳимоя қилиш тўғрисида”, “Ногиронларни социал ҳимоялаш тўғрисида”, “Уй-жой сиёсати асослари тўғрисида”ги ва бошқа қонунлар киради.

1993 йилда Ўзбекистонда “Соғлом авлод учун” халқаро нодавлат самарали фонди яратилди. Бу фонднинг асосий вазифаси оналик ва болаликни мудофаа қилиш ишида халқаро ҳамкорликни ривожлантириш ва чуқурлаштириш ҳисобланади. Бу халқаро фонд ўз фаолиятини мамлакатнинг турли ҳудудларида жойлашган 14 та вилоят бўлимлари ва 200га яқин аҳоли яшаш жойлари орқали амалга оширади.

Орол яқинида 3.2 млн АҚШ долари ҳажмида ЮНИСЕФ (БМТнинг болалар Фонди) ва ЭКОСАН иштирокида АСПЕРА (Орол яқини оналари ва болаларига ёрдам) Дастури муваффақиятли амалга оширилди. Болалар

мактбгача таълим муассасаларини санитар-гигиеник ва экологик таъминлаш тармоғи яратилди.

Республикада ВОЗ (Халқаро соғлиқни сақлаш ташкилоти) мутахассислари ўз фаолиятини амалга оширади. 1998 йилда Ўзбекистон Халқаро соғлиқни сақлаш Ташкилоти 50 йиллиги муносабати билан мукофотга сазовор бўлди.

2000 йилда республиканинг ҳомиладор ва туғувчи аёлларга тиббий ёрдам берувчи бта муассасалари ЮНИСЕФнинг “Болага дўстона муносабат касалхонаси” сертификатини олди. Бу муассасаларнинг 180 та тиббий ходими 40 соатлик дастур асосида ўқитилди ва ЮНИСЕФ экспертлари томонидан имтиҳонланди.

1997 йилдан Халқаро Соғлиқни сақлаш ташкилоти тавсиясига биноан болаларни эмлашнинг янги таквими жорий этилди. Қабул қилинган тадбирлар туфайли 1996 республикада бирорта полиомиелит касаллиги қайд этилмади. Болаларни эмлашга жалб этиш 95-99% ни ташкил этади.

2001 йилда республика полиомиелит касаллигидан озод ҳудуд сифатида сертификация қилинди.

“Болалар манфаатларини ҳимоялаш халқаро учрашуви” халқаро форуми тавсиясига биноан, Ўзбекистонда 1990 йилда юқорида айтилган халқаро ташкилот режасини амалга ошириш учун Миллий Координацион Қўмита тузилди. Координацион Қўмита ҳар йили олий даражада “Бола манфаатлари халқаро учрашуви” режасининг бажарилиши натижалари миллий маърузани тақдим этади.

Республикада, бу режа доирасида давлат ва нодавлат таркиби ҳамда социал ташкилотлар Альянси фаолият кўрсатади.

Альянснинг асосий вазифалари қуйидагича белгиланган:

-“Соғлом авлод” давлат дастури барча тадбирлари сўзсиз бажарилишини таъминлаш;

-Ўзбекистоннинг болалар манфаатларини таъминлаш стратегияси, приоритетлари ва республикада болалар манфаатларини таъминлашдаги турли-туман муаммолар ечими механизмлари бўйича тажрибасини ёритадиган материалларни йиғиш, умумлаштириш ва информацион-таҳлилий материаллари тайёрлаш;

-соғлом оила шаклланиши шароитларини такомиллаштириш ва оилада юқори маънавий муҳитни ривожлантириш бўйича тадбирларни кучайтириш; жамиятда келажакда оналик статуси ва ролини ошириш; оналик ва болаликка қулай шароитларни таъминлаш; болаларни энг яхши урф-одатлар-анъаналар асосида, миллий ва дунёвий қадриятларни ҳурмат қилиш руҳида тарбиялашда ота-оналар, тарбиячилар ва маҳаллалар ролини ошириш; ўсиб боровчи авлодга эркин фикрлашни ривожлантириш ва мамлакат гуллаб-яшнашига улар иштирокини таъминлаш.

Социал иқтисодиёт шаклланиши хавфлари ва уларнинг олдини олиш имкониятлари

Социал иқтисодиёт шаклланиши шароитида Республика социал муаммоларини ҳал этишни халқаро нуқтаи назардан қараганда бир нечта қарама-қаршилик ва хавфлар бор. Уларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

-чет эл мамлакатлари кредиторларига иқтисодий қарам бўлиш салбий социал оқибатларга олиб келиши мумкин; халқ турмуш даражасини ошириш дастурини амалга оширишдаги қийинчиликлар. Иқтисодий қарамлик хавфидан қочиш учун илмий асосланган инвестицион ва молия-кредит сиёсатини олиб бориш зарур;

-ташқи иқтисодий муносабатлар эркинлаштирилиши шароитида ички бозорнинг халқ истеъмол товарлари импортига қарам бўлиш хавфининг

вужудга келиш хавфи ҳам бор; Бундай хавф миллий ишлаб чиқаришнинг кам ривожланганлиги, ватанимизда яратилган товар ва хизматларнинг рақобатбардошсизлиги туфайли намоён бўлиши мумкин. Бунга ўхшаш хавфларни кичик ва хусусий тадбиркорлик учун қулай шароит яратиш, уларни давлат томонидан ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш ва юқори сифатли маҳсулотларни ишлаб чиқаришни кўпайтиришни рағбатлантириш орқали бартараф этиш мумкин.

Шунинг учун солиқ солиш имтиёзлари тизими, имтиёзли божхона тарифларини ўрнатиш, банк кредитлари ва шу каби бозорни тартибга солиш механизмларидан кенг фойдаланиш зарур.

Мамлакат социал-иқтисодий ривожланишида халқаро иқтисодий алоқаларни кенгайтириш, чегаранинг очиклиги қулай эркин иқтисодий зона учун шароит, сўзсиз, бебаҳо аҳамиятга эга. Лекин, афсуски, ҳозирги шароитда дунё миқёсида аҳолининг тинч ҳаётига терроризм, диний экстремизм сингари хавф пайдо бўлди. Оилада, маҳаллада ва меҳнат жамоаларида тарбиявий ишларнинг сусайиши, иш ўринларининг чекланганлиги шароитида ёшларнинг маълум қисми озгина моддий рағбатлантириш эвазига экстремистик гуруҳлар таъсирида қолиши ва уларнинг ғаразли мақсадини бажариши мумкин, бу социал кескинликнинг вужудга келишига имкон беради.

Ўзбекистон терроризм ва экстремизмнинг турли шакллариغا қарши курашда халқаро кучларни бирлаштириш ташаббуси билан чиқди. Шу билан биргаликда, мамлакат ичида ёшларни Ватанга садоқат руҳида тарбиялашда социал иқтисодиётда ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлишлари керак бўлган оила, мактаб, маҳалла, меҳнат коллективлари ва жмоат ташкилотлари салоҳиятли имкониятларидан фойдаланиш катта машаққатли ишни талаб қилади.

Такрорлаш учун саволлар:

1. Ўзбекистонда аҳоли даромадлари таркиби ривожланган мамлакатлар аҳолиси даромадлари таркибидан қандай фарқ қилади?
2. Ўзбекистонда даромадлар сиёсати замонавий концепцияси моҳияти нимадан иборат?
3. Солиқ тизимининг социал вазифасини тавсифланг.
4. Республикада солиқ тизимини такомиллаштиришнинг қандай йўналишларини таклиф эта оласиз?
5. Сиз камбағалликни баҳолашнинг қандай методларини биласиз?
6. Францияда камбағалликдан сақлаш тизими қандай?
7. АҚШда камбағаллика қарши кураш дастурини тавсифланг.
8. Социал суғурталаш тизимининг моҳияти нимада?
9. Меҳнатни социал ташкил этиш моҳияти нимада?
10. Меҳнатни нормалаш (белгилаш)ни такомиллаштиришнинг асосий йўналишларини сананг.
11. Социал-меҳнат муносабатлари нима ва улар қайси белгилар орқали туркумланади?
12. Ўзбекистонда социал суғурталаш тизими тавсифли хусусиятларини айтинг.
13. Ўзбекистонда социал суғурталашни ислоҳ этишнинг асосий йўналишларини сананг.
14. Ўзбекистонда аҳолини социал ҳимоялаш миллий модели қандай хусусиятларга эга?
15. Ўзбекистон нима учун жаҳон иқтисодий уюшмасига кирди? Бу Ўзбекистон мустақиллигига таҳдид солмайдими?
16. Ўзбекистоннинг жаҳон иқтисодий уюшмасида шакллари.
17. Ўзбекистоннинг аҳолини социал ҳимоялаш халқаро ташкилотларига қатнашиши шакллари.
18. Ўзбекистоннинг тинчлик ва аҳолини социал ҳимоялаш халқаро ҳаракатларида иштирок этишини фаоллаштириш учун қандай чора-тадбирлар қабул қилиш зарур?

Маърузалар учун мавзулар:

1. Ўзбекистон Республикасида даромадлар сиёсати хусусиятлари.
2. Пенсия тизими ва уни такомиллаштириш имкониятлари.
3. Даромадлар сиёсати типлари ва уларнинг аҳоли турмуш сифатига таъсири.
4. Солиқ солишнинг даромадлар сиёсатига таъсири.

4-БОБ. СОЦИАЛ РИВОЖЛАНИШНИНГ ИҚТИСОДИЙ НЕГИЗЛАРИНИ МУСТАҲКАМЛАШ

Иқтисодий ўсиш умуминсоний тараққиётнинг объектив зарурияти бўлиб, у ҳар қандай иқтисодий уклад ва ижтимоий тузумнинг асосий мақсадидир. Ҳар қандай давлат ва миллат ривожланиши ва гуллаб-яшнаши асоси бўлган иқтисодий ўсишни мавжуд иқтисодий уклад ва иқтисодий сиёсат лозим даражада таъминлай олмаса, эрта ёки кеч ўз ўрнини хўжалик юритишнинг бошқа прогрессив усулига бўшатиб беради. Бу эса жаҳон цивилизацияси ривожланишининг кўп асрлик тасдиқланган тажрибаси, диалектиканинг объектив қонуни ҳисобланади.

Социал иқтисодиёт шароитида иқтисодий ўсишнинг роли ва аҳамияти янада ошади ва ижтимоий ривожланишнинг устувор йўналишига айланади. Чунки иқтисодий ўсишнинг асосий мақсади ва натижаси аҳоли ва ҳар бир жамият аъзосининг турмуш даражасини етарлича ошириш асосида, яъни пировард натижада, социал масалаларни самаралироқ ҳал этиш ҳисобланади. Бу ҳақда эса ривожланган давлатларнинг ўз халқи учун эришган фаровон турмуш даражаси, ҳавас қилса арзийдиган “Иқтисодий мўъжизаси” гувоҳлик беради. Бу давлатларнинг барчаси учун миллий иқтисодиёт ривожланишининг юқори ва барқарор суръати ҳосдир, чунки бу ўз навбатида меҳнатга лаёқатли аҳолининг бандлигини таъминлайди, ҳамда фаолият кўрсатаётган ҳар бир жамият аъзосининг ва социал институт ҳимоясида бўлганларнинг даромадлари ва истеъмоллари ҳажмини ошишини таъминлайди.

Иқтисодий ўсиш инсон омилига инвестицияни оширишга имконият яратади. Инсонга инвестициялаш, аввало унинг соғлиғига, билим олишига, ишчи кучи сифатининг ошишига олиб келади, бу эса пировард натижада иқтисодий ўсишга эришишга имконият яратади. Шундай қилиб, иқтисодиёт

ва кишилик жамияти тараққиёти бир-бирига ўзаро зич боғлангандир. Гарчи, кишилик жамияти ривожланиши ва иқтисодий ўсиш йўналишлари умумий тарзда мос келсада, аммо улар ўртасидаги ўзаро боғлиқлик даражаси, аввало давлатнинг самарали иқтисодий сиёсатига боғлиқ. Социал иқтисодиётни қураётган мамлакатлар, пухта ўйланган давлат сиёсати туфайли, иқтисодий ўсиш самарасидан кенг қамровли индивидуал эҳтиёжларни қондириш, соғлиқни сақлаш ва аҳолининг овқатланишини яхшилаш, таълим даражасини оширишга моҳирлик билан фойдаланадилар.

4.1. БАРҚАРОР ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНИШНИ ТАЪМИНЛАШ

Таянч иборалар: ҳуқуқий тартиблаш; иқтисодий ўсиш; социал-иқтисодий ривожланиш; барқарор ривожланиш индикаторлари; иқтисодий ўсиш омиллари; иқтисодий ўсиш шарт-шароитлари; иқтисодни барқарорлаштириш; иқтисодий ўсиш манбалари; ялпи миллий маҳсулот (ЯММ), ялпи ички маҳсулот (ЯИМ); миллий даромад (МД), соф миллий даромад (СМД), миллий бойлик (МБ).

Иқтисодий ўсиш моделлари

XX асрнинг иккинчи ярмида жаҳондаги ривожланган давлатларнинг тажрибаси иқтисодий ўсишнинг уч моделини ажратиш имконини беради:

- * Барқарор иқтисодий ўсиш;
- * Қувиб борувчи иқтисодий ўсиш;
- * Ёриб ўтувчи иқтисодий ўсиш.

Биринчи модел АҚШ, Ғарбий Европа мамлакатлари каби юқори даражада иқтисодий ўсишга эришган давлатларга хосдир. Бу давлатларда миллий даромаднинг йиллик ўртача ўсиш суръати 2-3%. Қўшимча маҳсулотнинг кўпгина қисми илм-фан ривожланишига, социал соҳага ва мудофаа қобилиятини мустаҳкамлашга йўналтирилади. Бу билан мос харажатлар ҳажмини оширмасдан иқтисодий ўсишнинг интенсив суръатига имкон яратилиб, миллий даромад ошиши таъминланади.

Қувиб боровчи иқтисодий ўсиш модели Жанубий Шарқий Осиё ва Хитой давлатларига хосдир. Улар юқори суръатли иқтисодий ўсишга Ғарб давлатларидан олинган техника ва технологиядан кенг фойдаланиш эвазига эришган. Иқтисодий ўсиш ишчи кучи нархининг пастлиги ҳисобидан таъминланган. Шунга мувофиқ, иқтисодий ривожланиш даражаси кескин ошди. Уларнинг жаҳон ҳўжалигида улуши ортди ва иқтисодий ривожланган давлатларни қувиб ўтди. 1960-2000 йиллар давомида Осиё давлатларининг ЯИМ тўққиз марта ошди. Масалан, АҚШда 3,3 марта, Европада эса ЯИМ ҳажми 3,6 марта ошди. Ғарчи шундай бўлса ҳам улар ҳали ривожланган давлатлардан аҳоли жон бошига ЯИМ ишлаб чиқариш бўйича маълум миқдорда орқада ва шу сабабли ривожланаётган бўлиб қолаптилар.

Қолоқликнинг қолишига сабаб, қайд этилган давлатларда ҳали ҳам таълим, ахборот ва фандаги муаммолардан иборат. Мавжуд сабаблардан бири, ўзини тутиб турган, паст даражадаги социал-иқтисодий прогресс- бу юқори самарали илмий ишланмалар ва янги технологиянинг йўқлигидир.

Мустақил ҳамдўстлик давлатлари орасидан Россия тажрибасини алоҳида ажратиш керак. Айрим олимларнинг тадқиқотида кўра Россия учун қувиб боровчи модел хос. Саноат ишлаб чиқаришида техника қолақлиги, иқтисодий ўсишда қувиб боровчи вариантнинг ишлатилиши қисқа муддат ичида ғарб мамлакатларида мавжуд бўлган машина ва асбоб-ускуналар намуналари ҳисобидан техник қурилмалар паркини янгилаш имконини беради. Шу билан биргаликда, Россияда етарли ривожланган фундаментал тадқиқотлар тизими, машинасозликда ва космосни ўзлаштиришда муҳим ютуқлар мавжуд. Шунинг учун у ўзининг илмий-техник салоҳиятига таянган ҳолда, технологияда реал ўзгаришга эришиши ва ўзининг янги технологиялари билан жаҳон бозорига чиқишини таъминлаши мумкин.

Ўзбекистон учун иқтисодий ўсиш муаммоси иккита босқичга эга. Биринчи босқич иқтисодиётдаги пасайишни тўхтатиш билан боғлиқ бўлиб, иккинчиси - барқарор иқтисодий ўсиш босқичидир (1-жадвал).

1-жадвал

1995-2003 йилларда Ўзбекистонда ЯИМнинг ўсиши¹

Давр	ЯИМ	
	Мос даврларда жорий баҳоларда (млрд сўм)	Ўтган йилнинг мос даврига нисбатан % (таққослама баҳоларда)
1995	302,8	99,1
1996	559,1	101,7
1997	976,8	105,2
1998	1416,2	104,3
1999	2128,7	104,3
2000	3255,6	103,8
2001	4925,3	104,2
2002	7450,2	104,2
2003	9837,8	104,4
2004	12189,5	107,7

¹ Ўзбекистон Республикаси давлат статистика бошқармаси. Ўзбекистон иқтисодиёти журнали. СИСМ (Таҳлилий шарҳ). 2004 йил. №3,8.

1990- йилларнинг 2-ярмидан Ўзбекистон барқарор иқтисодий ўсиш босқичига ўтди. Ҳукумат бозор муносабатларига ўтишда бошқа МХД дан фарқли ўлароқ, аста-секинлик билан босқичма-босқич ўтиш тамойилидан фойдаланди. Макроиқтисодий сиёсатнинг асосий мақсади молиявий барқарорликни таъминлаш, ишлаб чиқариш пасайишини тўхтатиш, миллий валютани мустаҳкамлаш, аҳоли турмуш даражасини оширишга шароит яратиш эди. Бошқа МХДдан фарқли равишда, Ўзбекистон мўътадил - каттик молиявий ва пул-кредит сиёсатини қабул қилди. Бу сиёсат таркибий ислохотлар ва иқтисодий ўсиш салоҳиятини яратишга ёрдам берди. 1990 -1996 йиллар давомида бозор муносабатларига ўтишни амалга ошираётган барча давлатларда кузатилган ишлаб чиқариш ҳажмининг пасайиши Ўзбекистонда нисбатан паст даражада эди. Масалан, ЯИМнинг ҳажми 1996 йилда Ўзбекистонда 1990 йилга нисбатан тахминан 18,2% кам эди, ўша пайтда бошқа давлатларда бу пасайиш 40-60% баҳоланди. (Умуман МХД да- 38,5%, Россияда-30%, Украинада-55%, Белоруссияда-32,7, Қозоғистонда - 29%). 1996 йилдан бошлаб Ўзбекистонда ЯИМ кўпайиши кузатилди, халқ хўжалиги товарлари ва саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмининг камайиши бартараф этилди, инфляция суръати пасайди ва миллий валюта мустаҳкамланди. Ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига ўтиш даврида барқарор иқтисодий ўсиш негизида стратегик вазифа сифатида аҳоли турмуш даражасини етарлича ошириш, уни қафолатланган социал ҳимоя қилишни кучайтириш белгиланган эди.

Ўзбекистонда барқарор иқтисодий ўсиш манбалари ва шарт-шароитлари.

Иқтисодий ўсишнинг асосий манбалари ва шарт-шароитлари қуйидагилар:

- *табиий ресурслар;
- *жамғарилган жисмоний капитал;
- *илмий-техник салоҳият;

*инсон капиталининг ривожланиш даражаси;

*ташқи иқтисодий алоқаларнинг ўсиш даражаси (жаҳон иқтисодиётига интеграциялашуви даражаси).

Аҳоли жон бошига даромадлар даражаси ошишининг асосий манбаи - бой ресурсларнинг мавжудлигидадир. Ўзбекистон бой табиий ресурсларга, яъни нефт, газ, олтин, рангли ва нодир металлларга, пахта, мева-сабзавот ва бошқа қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш учун яхши табиий шароитга эга. Бу давлатнинг мустақил иқтисодиётини таъминлаш учун қулай шароитлар яратади, иқтисодиётнинг ўсиши ва ЯИМ умумий ҳажмининг кўпайишига имкон беради. Лекин бундай иқтисодий ўсиш чексиз давом эта олмайди, чунки ишлаб чиқаришнинг кенгайиши натижасида фойдаланилаётган ресурслардан самаранинг пасайиши муқаррардир; ерлар ҳосилдорлиги пасаяди, қазиб олинаётган рудаларда фойдали қазилмалар ҳиссаси камаяди ва ҳоказо. Ўрни тўлдирилмаган ресурсларнинг сарфи ўзига тенг баҳоланадиган ниманидир яратилиши билан тўлдирилиши керак, акс ҳолда мавжуд ресурслар нафақат тараққиёт учун, балки халқнинг эришилган турмуш даражасини қўллаб-қувватлашга ҳам етмайди.

Шунинг учун табиий ресурслардан фойдаланиш негизидаги иқтисодий ўсиш чексиз давом эта олмайди.

Бошқа томондан қараганда, иқтисодий ўсишнинг ундан кам бўлмаган манбаи, жамғариш, унинг ҳажмини ошириш ва жисмоний капитал таркибини яхшилашдир. Ўртача жамғариш нормасидан кўпроқ жамғариш нормасига эга бўлган давлат, шубҳасиз, иқтисодий ўсишнинг юқори суръатига эга бўлади. Ўзбекистон бу қонуниятни ҳисобга олган ҳолда ўзининг индустриал сиёсатини иқтисодий ўсишни таъминловчи иқтисодиётнинг бирламчи тармоқларига қўшимча капитал қўйиш эвазига барпо этди. Ривожланган давлатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш учун ялпи ички маҳсулот таркибида инвестициялар улуши 20-25% ташкил этиши керак. Ўзбекистонда бу кўрсаткич қисқариш тенденциясига эга, масалан 1996 йилда 28%дан 2002 йилда 20% га қисқарди.

Лекин, 2003 йилда ялпи ички маҳсулот таркибида инвестиция улуши 24,5%ни ташкил этди.

Ҳозирги вақтда иқтисодий ўсишнинг барқарор муҳим омили илмий-техника тараққиётидир. У Ўзбекистон учун иқтисоднинг хом-ашё йўналишидан юқори технологияли ва ахборотлаштирилган ишлаб чиқаришга ўтишнинг асосий шартларидан бири ҳисобланади. Илмий-техника тараққиёти (ИТТ) ЯИМнинг аҳоли жон бошига ўртача даражасини кескин кўпайтириш омили бўлиб, уни ривожланган давлатлар даражасига етказишга хизмат қилади. ИТТ натижасида янги товарлар ишлаб чиқаришни яратиш ва кенгайтириш имконияти ошади, олдин ишлаб чиқариши ўзлаштирилган маҳсулотларнинг сифати ошади. ИТТ шиддатли иқтисодий ўсишни таъминлайди. Илмий-техника янгиликларидан кенгроқ фойдаланаётган мамлакат иқтисодий ўсишнинг катта имкониятларига эга бўлади. ИТТ жорий қилиш иқтисодий ўсишнинг экстенсив ишлаб чиқариш усулидан янги интенсив усулига ўтиш имконини беради.

Ўзбекистонда ҳозирги вақтда иқтисодий ўсишнинг барқарор юқори суръатига эришиш хўжалик таркибини тубдан такомиллаштиришга ҳам боғлиқ. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек: “Чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш макроиқтисодий барқарорлик, келгусида турғун иқтисодий ўсишни таъминлашнинг асосий шартларидан бири ҳисобланади”¹.

Таркибий қайта қуриш иқтисодий ўсишнинг асосий омилларидан бири бўлиб ҳисобланади. Меҳнат унумдорлигининг маълум миқдорда юқорироқ даражасига эга бўлган тармоқлар ҳиссасининг ошиши натижасида пировард хўжалик натижалари умумий ҳажми ортади. Ўтиш даври йилларида Ўзбекистон иқтисодиёти таркибида муҳим ўзгаришлар бўлди. ЯИМ таркибида хизмат соҳаси улушининг ошиши ва саноат улушининг қисқариши тенденцияси пайдо бўлди (2-жад.).

¹ И.А.Каримов “Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида”. - Т.: Ўзбекистон, 1995.

ЯИМнинг фойдаланиш таркиби (%да)¹

Давр	Саноат	Қишлоқ хўжалиги	Қурилиш	Хизмат кўрсатиш соҳаси	Соф солиқлар
1995	17,1	28,1	7,1	34,6	13,1
1996	17,8	22,4	8,2	37,2	14,4
1997	15,6	28,3	7,3	36,4	12,4
1998	14,9	26,8	7,5	36,4	14,4
1999	14,3	29,0	6,7	36,6	13,4
2000	14,2	30,1	6,0	37,2	12,5
2001	14,2	30,2	5,8	37,3	11,9
2002	14,5	30,1	4,9	37,9	12,6
2003	15,8	28,6	4,5	37,4	13,7
2004	17,1	26,8	4,5	37,6	14,0

Хизмат кўрсатиш соҳасининг ўсиши бозор инфратузилмасини яратиш ва иқтисодий ўсишнинг социал йўналтирилганлигига боғлиқдир. Шунга мувофиқ, иқтисодиётнинг реал секторида аҳоли бандлигини соҳалардаги тақсимотида ўзгаришлар бўлди. Саноатда банд бўлган ишчи ва хизматчиларнинг ҳиссаси қисқариб (1990 йилда 13%дан 2003 йилда 12,7%га), хизмат кўрсатиш соҳасида бандлик ҳиссаси ошди (37%дан 49%гача). Агар иқтисодий ислоҳотлар йилларигача банд бўлганларнинг кўп қисми (40%дан 50%гача) қишлоқ хўжалигига тўғри келган бўлса, 2003 йилда эса хизмат кўрсатиш соҳаси биринчи ўринга чиқди (49%), қишлоқ хўжалиги улуши 31,9% ташкил этди. Меҳнат ресурсларининг тўртдан уч қисми бу

¹ Экономика Узбекистана. Аналитический обзор. – Журнал ЦЭЭП, №8, 2004. С.17

икки тармоққа тўғри келади. Бунинг сабаби - кўрсатилган тармоқлар жорий истеъмолни устуворлигига эътибор берган. Лекин маълумки, иқтисодий ўсишнинг келажаги саноат ва қурилишнинг ривожланиши билан боғлиқ. Афсуски, ислохотлар давомида бандлик миқдорининг бу тармоқлардаги улуши 1991 йилда 22%дан 2003 йилда 20%га қисқарди. Бу меҳнат унумдорлиги умумий даражаси пасайишининг асосий сабаби эди. Ўтиш даври давомида меҳнатдан фойдаланиш умумий самараси тахминан 10% қисқарди. Бундан шундай хулоса қилиш мумкинки, Ўзбекистонда иқтисодий ўсишнинг ишга солинмаган улкан захиралари мавжуд.

Социал иқтисодиётнинг шаклланиши шароитида иқтисодий ўсишнинг муҳим манбаи - ташқи иқтисодий алоқаларнинг ривожланиш даражаси ҳисобланади. Халқаро меҳнат тақсимоти афзаллигини ҳисобга олиш истеъмол бозорини кенгайтириш, истеъмол ва инвестицион товарлар импорти тақчиллигини таъминлаш, хўжалик бозорини кенгайтириш йўли билан миллий иқтисодиётни таркибий қайта қуришига имкон беради. Шу билан биргаликда, иқтисодий ўсишнинг ички ва ташқи омилларини, миллий ва халқаро меҳнат тақсимотининг оптимал мос келишига асосланиши керак.

Ҳозирги вақтда, амалда, дунёда ҳеч бир давлат чет эл инвестицияларининг иштирокисиз, бу ёки у тармоқ ва ишлаб чиқаришнинг ривожлантиришига эриша олмайди. Аммо чет эл капиталининг оқиб келиши миллий бозорнинг ишлаб чиқариш ва социал инфратузилма ҳолатидан, рақобатбардош маҳсулотни ташқи бозорга чиқариш имкониятига қараб чегаралаш лозим.

Социал иқтисодиёт шароитида иқтисодий ўсишнинг энг асосий манбаи инсон капиталига қуйилмаларни кўпайтиришдир. Чунончи, айнан инсон омили иқтисодий ўсишни таъминлайди. Соғлиқни сақлаш ва таълим соҳаларидаги харажатлар, илмий-тадқиқот ишларига инвестиция ишчи кучи сифати ва малака даражасини ошириш имконини беради. Инвестиция натижасида шаклланган ва инсон томонидан жамғарилган маълум соғлиқ, билим, тажриба, қобилият, рағбатлантиришлар ишлаб чиқаришнинг у ёки бу

соҳасида мақсадли фойдаланиши меҳнат унумдорлигининг, ишлаб чиқариш самарасининг ўсишига, ишчилар даромадларининг кўпайишига таъсир этади. Айрим мутахассисларнинг ҳисобларига кўра иқтисодий ўсишнинг 60% инсон омили орқали таъминланади.

Социал иқтисодиётнинг шаклланиши кўпроқ қонунчилик ва ҳуқуқий тартибга ҳам боғлиқ бўлади.

Ўзбекистонда мустақиллик йилларида иқтисодиётни тартиблаш ва социал ривожланишининг ҳуқуқий базаси яратилди. Республикада бошқарув ва иқтисодиётнинг барча соҳаларида ислоҳотлар жараёнини давлат томонидан ҳуқуқий тартиблашнинг етарли, қатор мақсадли тизими шакллантирилган. Ислоҳотларни ҳуқуқий тартиблаш 100 дан ортиқ қонуний ҳужжатларни ўз ичига олади.

Иқтисодиёт барқарор ривожланишининг ҳуқуқий асослари ва унинг социал йўналтирилганлиги Ўзбекистон Республикасининг асосий қонуни - Конституцияда киритилган бўлиб, бунга барча мулк шакллариининг тенглиги, хусусий мулкнинг давлат ҳимоясидалиги, марказлаштиришдан четлаштириш, иқтисодиётни монополиядан холи этиш, корхоналар мустақиллигини мустаҳкамлаш, эркин иқтисодий фаолиятни таъминлаш киради.

Иқтисодий тизим ташкил этишнинг асосий негизлари бундан кейинги аниқ қонунларда ўз ривожини топди. Бу қонунларга, иқтисодиёт бошқарувини тартиблаш, мулкчилик муносабатлари, марказий ҳокимият ва маҳаллий бошқарув органлари ўртасидаги мухтор вакилликнинг тақсимланиши ва ҳоказо киради. Мулкчиликни бошқариш муносабатларини ташкил этиш негизлари “Мулкчилик тўғрисида”, “Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш” ва бошқа қонунларда мустаҳкамланган. Янги бозор инфратузилмасини шакллантириш, корхоналар хўжалик фаолиятини тартиблашнинг ҳуқуқий шароитлари яратилган. “Корхоналар тўғрисида”, “Кооперация тўғрисида”, “Фермер хўжалиги тўғрисида”, “Деҳқон хўжалиги тўғрисида”, “Хўжалик жамиятлари ва ўртоқлик тўғрисида”, “Банклар ва

банк фаолияти тўғрисида”, ”Биржа ва биржа фаолияти тўғрисида”, “Суғурта фаолияти тўғрисида” ва бошқа қонунлар қабул қилинди.

Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятига фаол интеграциясини ва унинг халқаро муносабатларда тенг ҳуқуқли субъектиликни таъминловчи қатор қонунлар, жумладан “Ташқи иқтисодий фаолият тўғрисида”, “Валютани тартибга солиш тўғрисида”, “Инвестицияни ҳимоялаш тўғрисида”, “Турли халқаро ташкилотларга Ўзбекистоннинг аъзолиги тўғрисида”ги Қонунлар ҳамда ташқи иқтисодий фаолиятни рағбатлантирувчи Президентнинг қатор асосий фармонлари шаклланди. Социал сиёсатнинг амалга оширилишини таъминловчи, шахснинг мустаҳкам конституциявий ва юридик ҳуқуқларини, социал кафолатланган ва аҳолини социал кўллаб – қувватлайдиган, жумладан “Бандлик тўғрисида”, “Социал ҳимоялаш тўғрисида”, “Давлат пенсия таъминоти тўғрисида”, “Таълим тўғрисида”ги Қонунлар ва аҳолининг энг мўҳтож қатламларини ҳимоялашга йўналтирилган Президентнинг қатор Фармонлари, ҳокимиятлар қарорлари қабул қилинди.

Социал-иқтисодий муносабатларни ҳуқуқий тартиблаш тизими эволюцион, босқичма-босқич ўтиш характериға эға ва иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишға ижобий таъсир кўрсатади.

Ижобий таркибий силжишлар - барқарор иқтисодий ўсишнинг зарурий шартидир

Ўтган параграфда қайд этилганидек, Ўзбекистонда социал иқтисодиётнинг шаклланиши ва мамлакатнинг жаҳон хўжалиги тизимиға интеграциялашувининг муҳим шартларидан бири иқтисодиёт тармоқ таркибини қайта қуриш, унинг социал ва технологик қайта қуришға йўналтирилганлиғидир.

Ўтиш даврида Ўзбекистонда қисқа муддат ичида бозорни истеъмол товарлари билан тўлдириш, аҳолининг маиший хизмат ва уй-жойға бўлган талабларини қондириш муҳим вазифа қилиб белгиланди. Бу вазифани ҳал

этиш иқтисодиётнинг барча тармоқларини ишлаб чиқаришга йўналтирилган ҳолда, уларни қайта қуриш йўли билан амалга ошириш мумкин эди.

Ўзининг техник-иқтисодий кўрсаткичлари билан жаҳон стандартларига жавоб бера оладиган маҳсулотлар ишлаб чиқаришни ўрганиш ва бу маҳсулотларни ишлаб чиқариш, прогрессив технология ва ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг илғор усулларини жорий этиш имконини беради. Ўзбекистон ортиқча меҳнат ресурсларига эга ҳудудлардан бири эканлигини ҳисобга олган ҳолда, таркибий силжишларнинг асосий йўналиши илмий-техника тараққиётининг янги ютуқларига асосланадиган, кўп меҳнат талаб қилинадиган ишлаб чиқаришни ривожлантириш бўлиши лозим. Электроника, радиотехника саноати, асбоб-ускуна, автомобилсозлик, енгил ва озиқ-овқат саноати каби тармоқларнинг ҳам шиддатли ривожланишига, улар ишлаб чиқараётган товарлар сифатини яхшилаш ва аҳоли бандлигини таъминлашга ҳам эришиш керак.

Барқарор иқтисодий ўсишнинг зарурий шарти қайта ишлаб чиқариш саноат тармоқларининг шиддат билан ривожланишидир. Уларнинг ривожланиши иқтисодиёт бошқа тармоқларининг индустрлаштиришда шарт-шароит бўлиб хизмат қилади ва шунга мувофиқ бу тармоқларда меҳнат унумдорлигини оширади.

Қазилма саноат тармоқларига нисбатан қайта ишлаб чиқариш саноат тармоқлари кўпроқ ички бозорга мўлжалланган. Аммо, маълумки, ички бозорнинг сотиб олиш қобилияти паст, шунинг учун тайёр маҳсулотни кенг экспорт қилишни ташкил қилиш объектив зарурати туғилади.

Бундан ташқари, янги технология асосида маҳаллий табиий ресурслардан фойдаланаётган хом-ашё тармоқлари ҳам ривожлана боришлари зарур.

Шаклланаётган иқтисодиётда таркибий қайта қуриш кўп ресурс фойдаланишдан ресурсларни тежаш технологиясига ўтишни талаб қилади .

Янги амалий (конструктив) материалларни ишлатиш, қайта ишлашнинг барча босқичларида, жумладан, ташиб олиб боришда, сақлашда,

фойдаланишда ва бошқаларда хом-ашё комплекс ишлаб чиқилиши, иккиламчи ашёвий энергетик ресурсларни хўжалик оборотига жалб қилишни кучайтириши, ресурслар исрофгарчилигини қисқартириши замонавий технологияларни ишлатиш зарурдир. Бу омил катта аҳамиятга эга, шунинг учун замонавий ишлаб чиқариш нафақат машина, асбоб-ускуналарга ва технологияга, балки авваламбор, ишловчи ўзига, жумладан, ҳамма техника ва технологияни яратган ва уни бошқараётган кишилар олдига тез ўсиб боровчи талабларни қўяди. Шу сабабли махсус билим, юқори касбий тайёргарлик, инсоннинг умумий маданияти ишлаб чиқаришнинг фаолият кўрсатаётган ва янги яратилган ҳар қандай соҳасида муваффақиятли меҳнатнинг мажбурий шартига айланади.

Таркибий қайта қуриш янги иш ўринларини яратиб, социал муаммоларнинг ечилишига имкон беради.

Фақатгина фаол инвестицион сиёсат шароитидагина ишлаб чиқариш таркибларини такомиллаштириш мумкин. Жаҳон тажрибаси шунини кўрсатадики, бозор иқтисодиётида инвестицион соҳа аввало, ижтимоий истеъмол ва уларни иқтисодий қондириш имкониятлари ўртасида вужудга келадиган номувофиқликка таъсир этади.

Иқтисодиётнинг мутаносибли ривожланиши ва халқ хўжалигининг юқори самарали ютуқлари инвестицион сиёсатга боғлиқ бўлиб, у капитал қўйилмаларнинг самарадорлигини оширишни таъминлашни, унинг ҳал қилувчи соҳаларда тўпланишини талаб этади.

Ўзбекистонда қабул қилинган инвестицион дастурни молиялаштиришнинг асосий манбаи бюджет маблағлари, марказлаштирилган кредитлар ва давлат кафолатлаган жалб қилинган чет эл инвестицияларидир.

Ўзбекистон инвестицион сиёсатининг характерли хусусияти шундаки, унинг таркибида тўғридан-тўғри инвестициялар эмас, балки давлат кафолати остида бўлган корхонага берилган кредитлар устунлик қилади. Чет эл инвестициялари етарли ривожланмаган ишлаб чиқариш тармоқларининг техника билан қайтадан қуроллантиришга қаратилган. Чет эл

инвестициялари ҳисобидан замонавий технология ва техникани импорт қилиш амалга оширилмоқда. Лекин бозор муносабатларини қуриш босқичига ўтган кўпгина мамлакатлар тажрибаси капитал қуйилмаларга асосий эҳтиёжни қондиришни ўзининг шахсий ички жамғармаларидан қондирилиши зарурлигини ҳам кўрсатади. Гарчи Ўзбекистонда ЯИМ ишлаб чиқариш умумий ҳажмида йил сайин чет эл инвестицияси билан ишлаётган корхоналарнинг ҳиссаси ошиб бораётган бўлсада, чет эл технологияларининг импорти ҳамма вақт экспортнинг ўсиши билан айнан ўхшаш юз бермайди, шунинг учун у эҳтиёж бўлиб туради.

Шу боисдан, инвестицион фаолиятни ривожлантиришнинг муҳим йўллари билан бири мамлакат ички ресурсларини сафарбар қилиш ва улардан самарали фойдаланиш бўлиши керак. Ишлаб чиқаришни инвестициялаш учун корхона маблағларини рағбатлантирувчи жамғаришга шарт-шароит яратиш зарур. Ўзбекистонда кейинги йилларда молиявий капитал қуйилма манбаи сифатида амортизация ажратмасининг аҳамияти сезиларли пасайганлиги сабабли амортизация сиёсатини қайта кўриб чиқиш зарурияти вужудга келади. Асосий фондларни такрор ишлаб чиқаришнинг муҳим манбаи сифатида, уларнинг аҳамиятини ошириш мақсадида маълумот бера оладиган жадал амортизациянинг бюртмали тизимига ўтиб бориш лозим.

Бюджет ресурсларининг чекланганлиги, ўзининг шахсий маблағарининг етишмаслиги сабабли корхоналар банк кредитларини жалб қилишга мажбур. Лекин, кўпгина корхоналарнинг реал ҳолати банклар учун жалб қилинадиган даражада эмаслиги туфайли, улар қисқа муддатли кредитларни афзал кўришади. Шундай қилиб, уларнинг салмоғи банклардан бериладиган кредит умумий ҳажмининг 88% га етади. Шунинг учун банк курсини сафарбар этишга ўзгартира оладиган ва унинг жамғармасини реал иқтисодиёт секторида узоқ муддатли кредитга фойдаланишга имкон берадиган муносиб банк-кредит механизминини яратиш муҳим меъёр ҳисобланади.

Давлат томонидан барқарор ривожланишга ўтишнинг бошқарилиши

Давлат томонидан иқтисодий ўсишни тартибга солиниши қуйидаги масалаларни ечишга қаратилган:

- *мавжуд ресурслардан тўлароқ фойдаланиш;
- *Иқтисодий ўсишда умумий иқтисодий мувозанатдан четга чиқишни бартараф этиш;
- *Хўжалик жараёнлари ривожланишининг хийла кўпроқ барқарор тенденцияларини таъминлаш;
- *Иқтисодий барқарорлик бўлмаган шароитда соғломлаштирувчи хўжалик дастурларини қабул қилиш;
- *Иқтисодий ўсиш ижтимоий манфаатларга зарар етказган ҳолатларда экологик ва социал характердаги чеклашларни қўллаш.

Иқтисодий ўсишни рағбатлантириш кўп йўналишлар бўйича содир бўлади. Давлат ялпи талабга, таклифнинг ўсишига таъсир эта олади, фундаментал илмий тадқиқотлар ривожланишига маблағ жамғара олади, таълим ривожланишига ўзининг ҳиссасини қўша олади, циклга қарши (антицикл) бошқаришни қўллай олади ва имконият даражасида, соғломлаштириш дастурини амалга оширади.

Давлат аҳоли барча қатламлари даромадларининг ўстиришга йўналтирилган, пухта ўйланган социал сиёсатни қўллаб социал зиддиятларни юмшатади бартараф этади ва иқтисодий ўсишнинг барқарорлигини кучайтиради.

Давлат жадаллаштирилган амортизация усулини қўллаб, солиқ ставкасини тартибга солиб ва солиқ имтиёзларини қўллаб инвестицияни кўпайтиришни рағбатлантириши мумкин.

Социал иқтисодиётнинг шаклланиши шароитида давлат жуда катта маблағларни илмий-тадқиқот ишларига ва таълимга сарфлайди, иқтисодий ўсишнинг жадал суръатларини таъминлайдиган шарт-шароитлар яратади.

4.2. Социал иқтисодиёт шаклланиши шароитида мулкчилик муносабатлари

Таянч иборалар: мулк, мулкчилик субъектлари; мулкчилик объектлари; мулкчилик муносабатлари; мулкчилик шакллари; давлат тасарруфидан чиқариш; хусусийлаштириш; кўп укладли иқтисодиёт.

Мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш социал иқтисодиёт мақсадига эришишнинг асосий воситасидир

Мулкчилик муносабатлари ва таркибини тубдан ўзгартириш социал иқтисодиёт шаклланишида муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Социал давлатнинг иқтисодий асоси мулк шаклларининг кўп хиллиги ҳисобланади. Бутун жамиятнинг барқарор ва стабиллиги давлат ва жамият қурилишида реал мулкдорлар синфи қандай рол ўйнашига боғлиқ бўлади. Қулай шароитни таъминламасдан ва ҳар бир инсоннинг манфаатлари реализация (амалга оширилишининг) қилинишининг ҳақиқий ҳаракат қилувчи механизмини яратмасдан, янгилаш ва тараққиёт йўлига илгари силжиш мумкин эмас. Шунинг учун давлат бутун бозорий иқтисодий ислохотлар давомида меҳнат унумдорлиги стимуллари яратишга, хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга ва рақобат муҳитини шакллантиришга қаратади.

Янгилаш тизимида монополизмни бартараф этиш, рақобатни ривожлантириш, иқтисодиётни соғломлаштириш мақсадларини амалга оширишда мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ҳам муҳим ўринга эга. Давлат тасарруфидан чиқариш хўжаликни бошқаришнинг кўпгина вазифаларини давлатдан олишни, корхоналарга муносиб ваколат бериш, вертикал хўжалик алоқаларини горизонталга айлантиришни билдиради. Лекин бу давлатнинг иқтисодий соҳадан тўлиқ кетишини билдирмайди. Замонавий ишлаб чиқариш фақатгина муайян доирада самарали бўлган давлатнинг тартибга солишисиз ривожлана олмайди. Агар бу чегара бузилса, ижтимоий ишлаб чиқаришнинг самарадорлиги пасаяди. Шунинг учун ўтиш

даврида социал иқтисодиёт шаклланишининг марказий муаммоси - давлат тасарруфидан чиқаришни оқилона усулларини амалга оширишдир.

Хусусийлаштириш – давлат мулкни жисмоний ва юридик шахслар ихтиёрига ўтказиш мулкни давлат тасарруфидан чиқариш билан чамбарчас алоқада туради. Бутун дунёда мулк объектларини тўғридан-тўғри реал мулкдорга сотиш, очик молия бозорида корхона акцияларини реализация қилиш каби шакллари маълум (бундай корхоналарни дастлабки акционерлашда, унинг корхона жамоаси томонидан сотиб олиншидир). Хусусийлаштиришнинг асосий мақсади - такрор ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш, умуман, аниқ ифодаланган махсус иқтисодий манфаатдорлик ва жавобгарлик асосида бюджет юкламасини камайтириш ва давлат даромадларини оширишдир.

Хусусийлаштириш жараёнини амалга ошираётган кўпгина давлатлар мулк шаклларини тубдан ўзгартиришда ўзларининг нуқтаи назарларини ишлаб чиқдилар. Асосан улар бир-бирларидан ўзаро хусусийлаштириш мақсади, бу жараён динамикаси ва амалга ошириш механизми, хусусийлаштириш жараёнида аҳолининг кенг жалб этилиши билан фарқланади. Хусусийлаштириш узок давом этадиган жараён ҳисобланади, масалан, ўтиш даврига хос хусусийлаштириш Японияда 10 йилга яқин, Ғарбий Европада эса 10-15 йилда амалга оширилди.

Ривожланган давлатлар тажрибасига кўра, социал иқтисодиётнинг яратилиши ва унинг барқарор ишлаб туришида мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш натижасида яратиладиган ўрта ва кичик корхоналарнинг катта тармоғи сезиларли етарли рол ўйнайди. Бу корхоналар биринчи навбатда йирик ва ихтисослашган корхоналар доимий равишда ишлаб чиқара олмайдиган, кундалик зарурий товарлар билан истеъмолчилик бозорини тўйинтириш ва тезкорлик билан сафарбарлик қобилиятига эгадирлар.

Масалан, Германия ва Нидерландияда экспорт қилинадиган барча саноат маҳсулотларининг қарийб 40 фоизини кичик ва ўрта корхоналар

амалга оширади, Италияда 30 фоизгача, Японияда барча ишчи кучининг 80 фоиздан ортиғи кичик корхоналарда банд. Айнан, кичик ва ўрта корхоналар тадбиркорлик ва бизнесни ривожлантиришнинг моддий асоси ҳисобланиб, бозор механизмининг шаклланишига бевосита ва оператив равишда муваффақиятли таъсир этади. Улар кам маблағ (капитал) талаб этадилар ва бозор конъюнктурасига тез жавоб берадилар.

Мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш, кичик ва хусусий корхоналар тармоғини кенгайтириш асосий мақсад эмас. Давлат корхоналари сингари, хусусий корхоналар, жумладан кичик, ўрта ва катта корхоналар ҳам тенг даражада мавжуд бўлиш ҳуқуқига эга бўлиши лозим. Лекин уларнинг яратилиши ва келгусида фаолият кўрсатиши, ҳар қандай шароитда асосланган ҳамда талаб ва таклиф қонунлари талабларига жавоб бериши керак.

Мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш, кичик ва хусусий корхоналарни яратиш ва шунга ўхшаш чоралар рақобатли муҳитнинг шаклланишида фақатгина объектив асос яратади. Шунинг учун улар корхона аъзолари, худудлар, шу жумладан ҳар бир киши фаровонлиги ўсишининг муҳим воситаси, яъни социал иқтисодиёт шаклланаётган мамлакатнинг асосий мақсади ҳисобланади.

Мулкчилик хилма-хил шаклларининг ривожланиши - социал иқтисодиёт қарор топишининг муҳим шартидир

Мулкчилик шаклларининг хилма-хиллиги, социал иқтисодиётга ўтишда ҳамда маданийлашган ва демократик ривожланган жамиятни яратишнинг муҳим шартларидан бири ҳисобланади. Бозорнинг юраги ҳисобланган рақобат бозор субъектларининг хилма-хиллигини талаб қилади. Мулкчиликнинг турли шакллари мавжудлиги танланган социал-иқтисодий тизим модели талаблари асосида мавжуд бўлади. Мулк шакллари ишлаб чиқариш воситалари эгалари бўлган хўжалик субъектлари билан боғлиқ.

“Ўзбекистон Республикасининг мулкчилик тўғрисида”ги қонунига мувофиқ мулкнинг қуйидаги шакллари мавжуд:

- *давлат мулки;
- *хусусий мулк;
- *ширкат(кооператив) мулк;
- *жамоа мулки;
- *аралаш мулк;
- *бошқа давлатларнинг юридик ва жисмоний шахслари ҳамда халқаро ташкилотлар мулки.

Социал иқтисодиёт шароитида мулкчилик шакллари тизимида хусусий мулкчилик устун бўлиши эҳтимоли бор. Хусусий мулкка ўз шахсий эҳтиёжи учун маҳсулот ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатишни амалга ошираётган уй хўжалиги, қонунга мувофиқ фаолият кўрсатаётган (ҳар қандай ҳажмдаги, кичик корхоналардан катта корхоналаргача), “яширин иқтисодиёт” таркибидаги нолегал (хуфия, яширин) хусусий корхоналар (бунга товар ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш бутун фаолиятини ҳокимиятнинг махсус рухсатисиз амалга ошираётган хусусий шахслар фаолияти киради), хусусий хўжаликнинг ҳар қандай туридан фойдаланиш ёки шахсий жамғармалар – яъни хусусий кишилар ўртасидаги квартирадан тортиб (хонани, уйни) то пул операцияларигача ижарага бериш киради.

Хусусий мулкчиликнинг тарихий аҳамияти қуйидагича шартланган:

- * у ўз маъноси билан реал мустақил мулкдорни, яъни тадбиркорни яратадики, унинг улкан социал ва иқтисодий мазмуни ҳам шундадир.

- * давлат сиёсий ҳокимиятига боғлиқ бўлмаган мустақил мулкчилик муносабатлари субъекти демократик жамият шаклланишининг зарурий воситасига айланади. Ишлаб чиқариш воситаларига хусусий мулкчилик, тақрор ишлаб чиқаришнинг барча босқичларида қудратли иқтисодий стимул бўлиб хизмат қилади. Ишлаб чиқариш воситаларининг адресли тегишлилиги мулкни сақлаш ва кўпайтиришга масъулиятли ва қизиқувчан хўжалик субъектини яратади.

Ишлаб чиқариш воситаларига хусусий мулкчилик социал бозорий иқтисодиётнинг асосий белгиси, бозор муносабатлари тизимининг муҳим

элементиدير. У нафақат ишлаб чиқаришнинг самарали ўсишига қизиқувчан ва масъулиятли мулк эгасини, балки бозор иқтисодиётининг ривожланишини аниқлайдиган рақобатли муҳитни ҳам шакллантиради. Хусусий мулкчилик бозор иқтисодиётини тартиблайдиган омиллардан бири ҳисобланади, унинг бош механизми эса товар ишлаб чиқарувчилар ўртасидаги рақобатдир.

Хусусий сектор ривожланишининг асосий шарти тўлиқ эркинлик, кафолатланган дахлсиз хусусий мулк, барча мулк шакллари учун тенг имкониятларнинг мавжудлиги ҳисобланади. Шу билан биргаликда ҳозирги замонавий дунёда хўжалик фаолиятига фаол аралашмайдиган бирорта давлат йўқ. Иқтисодиёти ривожланган мамлакатларда солиқ ёрдамида ялпи миллий маҳсулотнинг 1/3 (АҚШ, Япония)дан то 50 фоизгача (Швеция) давлат томонидан марказлаштирилади ва қайта тақсимланади. Ғарб мамлакатларида асосий фондларда давлат улуши 7 фоиздан 30 фоизгача ва ундан кўпни ташкил этади.

Шунинг учун давлат мулки шакли объектив тарзда умумий мулкчилик тизимининг зарурий элементи, лекин у хусусий мулк шаклига альтернатив бўлиб ҳисобланмайди. Шундай фаолият соҳалари мавжудки, бу соҳаларда хусусий мулк давлат мулкига нисбатан самараси паст бўлиши мумкин. Одатда, бозорий иқтисодиёт мамлакатларида давлат мулки барча ижтимоий организмни (таълим, соғлиқни сақлаш, фундаментал илм-фан, транспорт, алоқа) такрор ишлаб чиқаришда хизмат қилувчи бозор инфратузилмаси тармоқларини қамраб олади. Ўзбекистон Республикасининг “Табиий монополиялар тўғрисида”ги қонунига мувофиқ барча табиий ресурслар (ер, фойдали қазилмалар) давлат мулки ҳисобланади. Етиштирилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг анчагина қисми шартномавий нархлар асосида давлат мулкига айланади. Давлат мулки фавқулодда вазиятларда (урушлар ва урушдан кейинги иқтисодиётни тиклашда) жуда зарур ҳисобланади ва марказий бошқарувда ресурсларнинг тўпланиши эҳтиёжи туғилганда ноёбдир.

Давлат мулкининг самарадорлиги унинг макро-тартибга солиш қобилиятини амалга оширишга, умуман, жамият иқтисодий ривожланиш стратегиясини шакллантиришга, эришган юқориқ ютуқлар мезони бўйича миллий иқтисодиёт таркибини мувофиқлаштиришга, пировард натижада инсонга йўналтирилганлиги билан шартланган. Шу билан биргаликда давлат мулкини кенгайтиришнинг асоссиз негатив томонлари ҳам мавжуд. У, айниқса социал иқтисодиёт шаклланиши шароитида ўринсиздир. Чунки монополизмнинг кучайиши оқибатида иқтисодий ўсиш сусаяди, рақобатнинг ҳаракатчанлиги, эгилувчанлиги ва даражаси пасаяди. Шунинг учун социал иқтисодиёт шаклланиши жараёнида давлат мулкини кераклича чеклаш, корхона хўжалик фаолиятига давлат томонидан аралашувини минимал даражага етказиш зарур.

Шундай қилиб, социал иқтисодиёт шароитида давлат мулкининг ҳиссаси қанчани ташкил этиши керак?

Жаҳон тажрибасининг гувоҳлик беришича, барча давлатлар учун ҳамма даврларда давлат мулки улуши бир хил ҳиссада мавжуд бўлмаган. У ҳар бир давлатда объектив ва субъектив омилларнинг мажмуи билан, яъни мамлакатларнинг иқтисодий ривожланиш даражаси, географик ва тарихий шароитлар, давлат сиёсати, мамлакатдаги рақобатли социал-иқтисодий ва сиёсий вазият ва бошқалар билан аниқланади. Масалан, умумий қўшилган қиймат суммасида давлат сектори корхоналарининг ҳиссаси, Финляндияда 19%, Францияда 14,2%, Португалияда 13% бўлган вақтда, Португалияда 8%ни, Нидерландияда 6%ни ташкил этади. Лекин, шуни қайд этиш керакки, кўрсатилган мамлакатларда иқтисодиётнинг давлат сектори хўжалик фаолиятининг турли соҳаларида фаолият кўрсатиб, умуман бозор қонунларига кўра ривожланмоқда ва бошқа мулк шакллари билан таққослаганда ҳеч қандай имтиёзлари йўқ.

Ҳозирги замонавий бозор иқтисодиётида ҳар қандай мулк шаклининг самарадорлиги хўжалик юритиш шакли ва бошқарувчининг касбий малакавий даражаси билан аниқланади. Давлат мулки иқтисодий

самарадорлик кўрсаткичлари бўйича хусусий мулкка ютқазади, чунки хусусий мулкка нисбатан унда назоратдан манфаатдорлик камдир.

Хўжалик юритиш шакллари мулкчилик муносабатларини амалга оширишнинг аниқ шакллари кўрсатади.

Хусусий мулк индивидуал ва жамоа хўжалик юритиш шаклларига эга бўлиши мумкин.

Ҳозирги иқтисодиётда хўжалик юритишнинг акциядорлик, кооператив, ўртоқлик (ширкатлар) каби шакллари кўпроқ тарқалган.

Акциядорлик хўжалик юритиш шакли (ёки уни яна кооператив деб аташади) мукамалроқ, эгилувчан ва у йирик ижтимоий ишлаб чиқаришга мос келади. Иқтисодий адабиётларда у мулкчиликнинг жамоавий шакли сифатида кўрсатилади. Лекин, мулкчилик муносабатларида ҳар хил шахслар иштирок этганда, кооперативлар масъулияти чекланган жамият, акциядорлик жамияти ва ҳоказо бўлганда, мулкчилик шакллари нисбатан, хўжалик юритиш шакллари тўғрисида гапириш мумкин. Кўплаб алоҳида хусусиятларга эга бўлган, юқорида қайд этилган хўжалик юритиш шакллари хусусий ўзлаштириш шакли доирасида мавжуд бўлади.

Ғарб мамлакатларида хўжалик юритишнинг акциядорлик шакли асосий фондлар ва ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг қарийб 80 фоизини қамраб олади.

Кооператив хўжалик юритиш шакли дунёнинг кўплаб давлатларида кенг тарқалган. Мавжуд маълумотларга кўра, дунёда 1 млн. кооператив ташкилотлари фаолият кўрсатади, уларнинг 120дан ортиқ кўриниш ва турлари мавжуд бўлиб, 600 млн. дан ортиқ кишини бирлаштиради. Ўз кучи ва хусусиятига кўра бозорий иқтисодиёт шароитида кооператив хўжалик юритиш шакли давлат мулкига нисбатан кўпроқ имкониятга эга бўладики, бу унинг афзаллигига сабаб бўлади (меҳнатга тўлов билан корхона фаолиятининг якуний натижалари, бошқарувнинг демократик шакллари ва меҳнатга кўпроқ асосланиши).

Демак, ҳар бир мулк шакли ўзининг самаралироқ қўлланиш соҳаларига эга бўлиб, уларнинг ҳеч қайси бири идеал ёки универсал бўла олмайди.

Мулкчилик шакллари сингари, унинг элементлари ҳам доимий ривожланишда бўлади. Ижтимоий-иқтисодий тараққиёт ва ишлаб чиқарувчи кучларнинг ривожланишига кўра, мулкчилик муносабатлари турли хил шаклларни эгаллаган ҳолда ўзгаради. Лекин, ҳар қандай шароитда мулк ўзининг ҳақиқий эгаси қўлида бўлиши керак. Бу кўп ҳолларда ҳаммани ва ҳар бир кишини ишлаб чиқаришни бошқаришда жалб қилишни таъминлайди. Социал иқтисодиёт шаклланиши шароитида мулкни бошқариш фақатгина халқ учун эмас, балки халқ иштирокида амалга оширилиши зарур. Меҳнаткашларнинг бошқарувда реал иштирок этиш даражаси мулк етуклигининг муҳим индикаторидир.

Ўзбекистон Республикасида хўжалик субъектларининг таркиби 3-жадвал маълумотларида тавсифланади.

3-Жадвал

Ўзбекистон Республикасида мулкчилик шаклларига кўра хўжалик субъектларининг таркиби

(1 январ ҳолатига кўра, фоизда)¹

	Йиллар				
	2000	2001	2002	2003	2004
Давлат корхоналари	10,4	12,3	11,4	10,0	9,2
Нодавлат корхоналар	89,6	87,7	88,5	90,0	90,8

Жадвалдаги маълумотлар хўжалик субъектлари таркибида содир бўлган ижобий тенденцияларни тавсифлайди. Улар шуни кўрсатадики,

¹ Ўзбекистан в цифрах. Статсборник Госкомстата. Тошкент.: 2004 г. С.96

давлат корхоналарининг хиссаси 2001 йилда 12.3 %дан 2004 йилгача 9.2 % пасайган, нодавлат корхоналари ва фирмалар хиссаси, мувофиқ равишда, 87.7%дан 90.8%га ўсган.

Ўзбекистонда мулкчилик муносабатларидаги туб ўзгаришлар хусусиятлари

Ўзбекистонда хусусийлаштиришнинг ўзига хос хусусияти – унинг махсус дастурлар асосида бажарилишидир. Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисидаги қонунда аниқ кўрсатилганидек, мулк шакллариининг қайтадан ўзгартиришдаги ҳар қандай ишлар босқичма-босқич амалга оширилади ва давлат мулки фақатгина янги мулкдорга сотилгандагина у мулкнинг бошқа шаклига айланиши мумкин. Хусусийлаштириш ва давлат тасарруфидан чиқариш аҳолининг кучли социал кафолатланганлигини яратиш ва таъминлашга, ҳамда амалда фаолият кўрсатаётган ишлаб чиқаришнинг бошқарув таркибини камайтириш ва монополиядан чиқаришга ҳамда рақобат муҳитини шаклланишига қаратилгандир.

Хусусийлаштиришнинг ҳуқуқий асосини яратиш мақсадида қонунлар ва ҳужжатлар мажмуи, яъни мулк шакллариини аниқловчи, унинг асосий принциплари, объектлари, шакллари, амалга ошириш усуллари ва шартлари, сотиб олиш йўллари ва бошқалар акс эттирилган, шу жумладан “Мулкчилик тўғрисида”ги, “Давлат тасарруфидан чиқариш тўғрисида”ги, “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатланганлиги тўғрисида”ги қонунлар қабул қилинди.

Ўзбекистонда олиб борилаётган хусусийлаштиришнинг характерли хусусияти унинг адреслилиги, аҳолининг кам таъминланган қатламини социал ҳимоялашга ва тадбиркорликнинг давлат томонидан қўллаб-қувватланишига қаратилган. Адресли хусусийлаштириш аҳоли барча қатламларининг унда аниқроқ ва натижалироқ қатнашиши имконини беради. У мамлакатда социал иқтисодиёт шаклланиши мазмунига тўлиқ мос келадиган, яъни жамиятнинг заиф қатлами ва камроқ социал ҳимояланган

кисмига кўпроқ қулайликлар яратишга мўлжалланган. Турли қўллаб-қувватлаш дастурлари асосида, айниқса, давлат бюджети маблағларидан молиялаштирилаётган социал адолатлилиқ таъминланади. Хусусийлаштириш жараёнининг дастлабки босқичида аҳолининг социал ҳимояси бўйича ногирон ва ҳомиладорларни ишдан бўшатишни вақтинчалиқ чеклаш, халқ хўжалиги товарларини ишлаб чиқариш бўйича корхоналар ихтисосини сақлаш, минимал даражадан кам бўлмаган иш ҳақини тўлашни таъминлаш кабиларни ўз ичига олган комплекс чоралар кўриб чиқилган. Адресли хусусийлаштириш дастурида, бундан ташқари, бюджет ташкилотлари ходимларига (Ўқитувчи, илм-фан, маданият, соғлиқни сақлаш ходимлари ва бошқаларга) бепул уй-жой олишини ҳам кўзланган эди. Шунингдек, бу дастурда меҳнат жамоалари учун имтиёзлар, масалан, акция пакети имтиёзлари, барча юқори даражадаги эскириши билан асосий фондларни бепул олиш, корхоналарда мавжуд социал инфратузилма объектларидан бепул фойдаланиш, маблағлар ҳажмида мол-мулкни сотиб олишда қийматига чегирмалар, корхонанинг ишлаб чиқаришни ривожлантириш фондидан асосий фондларни олишга сарфланган, ер участкаси, савдо ва хизмат кўрсатиш объекти сифати сотилганда мулк эгаларининг мулкый ҳуқуқлари белгиланган.

Бу даврда, яъни Ўзбекистонда иқтисодий ислохотлар бошланиши дастлабки йилларида қарийб 130 минг ҳуқуқий шахс мулкчилиқ шакллари ва хўжалиқ юритиш усулини ўзгартирди. 1992-1993 йиллар давомида давлат мулкнинг 70 % объектлари хусусийлаштирилган ва давлат тасарруфидан чиқарилган эди. Кейинчалиқ унинг сони камай бошлади: 1994-1995 йилларда 24%гача, 1996-1998 йилларда - 5%, 1999-2000 йилларда 1%ни ташкил этди. 2003-2004 йилларда 1228 корхона ва ишлаб чиқариш ҳамда социал инфратузилма объектлари хусусийлаштирилди. 2004 йилда давлат корхоналари ва объектлари базасида 28 та акциядорлик жамияти, 162та масъулияти чекланган жамиятлар ва 1038 та хусусий корхоналар яратилди (3-жадвал).

Умуман, давлат мол-мулки базасида 3685 акционерлик жамиятлари, 2966та жамоа, 13544 кичик хусусий ва 497та қўшма корхоналар яратилди. Хусусий мулкка кўчмас мулкнинг 39 мингдан ортиқ объектлари сотилган, нодавлат секторининг иқтисодиётдаги улуши 2003 йилда 90,8% етди.

**Давлат корхоналарини хусусийлаштиришнинг асосий
кўрсаткичлари¹**

Кўрсаткичлар номлари	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Хусусийлаштирилган корхоналар сони (та)	8537	1915	1231	451	448	374	1449	1912	1519	1228
Мол-мулкни хусусийлаштириш базасида ташкил этилган нодавлат мулки корхоналари сони	8537	1915	899	266	373	372	1238	1800	1452	1228
Акционерлик жамиятлари	1026	1257	456	110	141	152	227	223	75	28
Хусусий корхоналар	6036	420	260	103	156	103	827	1252	396	162
Бошқа ташкилий шаклдаги корхоналар	1475	238	183	53	76	117	184	325	981	1038
Хусусийлаштиришдан тушган маблағлар	2,4	5,3	4,4	8,9	9,1	14,3	23,2	43,6	56,1	78,4

Социал иқтисодиётнинг шаклланиши, келажакда объектив тарзда хусусийлаштириш жараёнининг чуқурлаштиришни кўзлайди. Бунинг учун қуйидагилар зарур:

*корхоналарни хусусийлаштиришдан кейинги даврда қўллаб-

қувватлаш механизмларини такомиллаштириш;

*хусусийлаштириш усуллари ва методларининг захирасини кенгайтириш;

*иқтисодиёт самарадорлигини ошириш учун тадбиркорликни фаол қўллаб-қувватлаш;

¹ Ўзбекистан в цифрах в 2003 г. Статсборник Госкомстата. Тошкент.: 2004 г. С.96

* аҳолини акционерлаштириш жараёнига ва фондлар бозорининг келгусидаги ривожланишига кенг жалб қилишни таъминлаш.

4.3. Хусусий бизнес ва тадбиркорликнинг ривожланиши

Таянч иборалар: тадбиркорлик; кичик бизнес; тадбиркорлик фаолияти; тадбиркор; тадбиркорликнинг ҳуқуқий асослари.

Социал ва иқтисодий муаммоларни ҳал этишда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик аҳамиятининг ошиши

Социал иқтисодиётда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик социал ривожланишнинг муҳим муаммоларини ҳал этиш учун иқтисодий асосларни яратишнинг ҳал қилувчи омили ҳисобланади.

Улар бозор талабларига энг кўп эгилувчанлик ва мослашганликка эга бўлган ҳолда, аҳоли турмуш тарзи ва шарт-шароитига янгилик киритувчи, бош йўлни кўрсатувчи бўлиб чиқади. Тадбиркор ўз фирмасида иқтисодий ўсишни таъминлаш учун меҳнат унумдорлигини оширишнинг муҳим омили бўлган фан-технологиянинг янги ютуқларидан максимал фойдаланишга ҳаракат қилади. Бу пировард натижада барқарор иқтисодий ўсишни ва умуман, мамлакатда ҳаёт сифатини оширишни таъминлашга олиб келади. Бундан ташқари, тадбиркорликнинг устунлиги шундаки, улар кам маблағ сарфлаб янги иш ўринларини яратади, ўз ишлаб чиқариши ривожланишига инвестициялар ажратади. Шунинг учун у бозорни товар ва хизматлар билан тўйинтиришнинг, солиқлар тушишининг ва аҳоли даромадларининг ошишининг муҳим манбаи ҳисобланади.

Корхона фойдасининг манбаи фақатгина ишлаб чиқариш ва муомала харажатларини тежаш бўлмай, балки ишлаб чиқарган маҳсулот турларини алмаштириш ва ассортиментни доимо янгилаш ҳисобланади. Маҳсулот ишлаб чиқаришни доимо янгилашга асосланган “инвестицион сиёсат”ни амалга оширмай, тадбиркорлар ўз вақтида бозор конъюнктурасига жавоб бера олмайдилар. Инновацион сиёсатни муваффақиятли амалга

оширилаётган ҳозирги корхоналар, инновацион механизмга аҳамият берадиган, бозорда талабни яратиш, унинг шаклланиши ташаббусини қамраб олишга, аввало, янги товар ва хизматларга кўплаб харидорларни жалб қилиб олишга имкон берадиган маркетинг назариясига асосланади. Кичик корхоналар бевосита истеъмолчи талабидаги ўзгаришларга тез жавоб бера олади, ўз фаолияти ихтисосини иқтисодий конъюнктура тебранишига мувофиқ тезда ва нисбатан осон ўзгартира олади. Улар фаолиятини ташкил этиш учун кам маблағ талаб қилинади. Шу куч эвазига уларнинг фаолият самарадорлиги ошади ва улар бутун иқтисодиёт самарадорлигини кўпроқ оширади.

Кичик бизнес ва тадбиркорликнинг социал аҳамияти иқтисодий аҳамиятига нисбатан кам эмас.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик кўпгина аҳолининг даромад манбаи ва меҳнатни таклиф этадиган соҳадир. Бу юқори малакага ва етарли тажрибага эга бўлмаган, ихчам иш кунини хоҳлайдиган кўпгина меҳнат ресурсларининг асосий массасини сингдирувчи, меҳнат бозорининг энг эгилувчан қисмидир. Фақатгина бу ерда аҳолининг социал заиф қатлами: аёллар, ёшлар, биринчи марта иш қидираётган ёшлар, юқори даражада билим ва меҳнат тажрибасига эга бўлмаганлар тезда иш топа оладилар.

Кичик бизнес бандликнинг кенгайишига ва аҳоли даромадларининг ўсиши учун шароит яратади, жамият қатламлари ўртасидаги бўлиши мумкин бўлган зиддиятларнинг ўткир томонларини силлиқлаб, махсус социал муҳитни шакллантиради. У рақобатнинг ривожланишига етарли даражада таъсир этади, демак бу товар ва хизматларга рақобатли нархнинг шаклланишига олиб келади, бундан эса, умуман жамият ва истеъмолчилар ютади.

Кичик бизнес аҳолининг ишбилармонлик ва тадбиркорлик кўникмасини самарали ривожлантириш воситаси бўлиб, унинг бозор муносабатларига мослашиш даражасини оширишга хизмат қилади. У фуқароларга нафақат ўзларининг иш кучлари эгалик қилишига, балки мол-

мулк, жумладан ишлаб чиқариш воситаларига ҳам эгалик қилиш имконини беради, демократия ва социал барқарорликка манфаатдор бўлган ҳамда жамиятнинг прогрессив ривожланишини таъминлашга қодир бўлган, социал қатлам – ўрта синф шаклланиши учун асос яратади.

Кичик бизнес миллий фаровонлик ўсишининг муҳим омили ҳисобланади, чунки айнан у, нафақат шу соҳада банд бўлган кўпгина кишиларнинг асосий даромади, балки улар оила аъзоларининг ҳам даромад манбаи ҳисобланади.

Бундан ташқари, кичик тадбиркорлик инсонга бир бутун яхлитликда, яъни иш ва шахсий ҳаёт, ўз истеъдодини намоён этиш, имконият ва қобилиятларини бирлаштириш имконини беради.

Кичик бизнеснинг юқори потенциаллиги социал иқтисодиёт шаклланаётган мамлакатларда, унинг ривожланишига жиддий эътибор қаратишни талаб этади.

Ўзбекистонда хусусий тадбиркорликни ривожлантиришнинг ҳуқуқий асослари.

Ўзбекистонда тадбиркорлик фаолиятининг ҳуқуқий асоси - Конституция амал қилишини тартибга солувчи қонуний-ҳуқуқий ҳужжатлар тизими ҳисобланади. Авваламбор, бу, барча хўжалик субъектларига тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланишнинг мустақкам ҳуқуқини берувчи меъёрлар акс эттирилган Ўзбекистон Республикаси Қонунларидир. Шундай қилиб, Ўзбекистон Республикасининг Конституциясининг 53-моддасида “давлат истеъмомчиларнинг ҳуқуқи устунлигини ҳисобга олиб, иқтисодий фаолият, тадбиркорлик ва меҳнат қилиш эркинлиги” қайд этилган. Тадбиркорлик фаолиятини тартибга солувчи бошқа муҳим ҳужжат - “Фуқаролик кодекси” ҳисобланади. Унда меъёрнинг кўп қисми бошқа хўжалик субъектлари қатори тадбиркорлар ҳам иштирок этадиган иқтисодий муносабатларни тартибга солади.

1991 йилда Ўзбекистонда қабул қилинган “Тадбиркорлик тўғрисида”ги Қонунда тадбиркорлик моҳияти, унинг субъектларининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, шакллари, тадбиркорлик фаолиятини тартибга солувчи умумий асослар ҳамда улар ҳуқуқ ва манфаатларининг давлат томонидан кафолатланиши битилган.

2002 йилда қабул қилинган “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигини кафолатлаш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни тадбиркорлар имкониятларини маълум даражада кенгайтди. Бу Қонунда тадбиркорлик субъектнинг кичик ва ўрта бизнесга таалуқлилигига оид мезонлар келтирилган, яқка тадбиркорликка таъриф берилган, тадбиркорларнинг асосий ҳуқуқ ва мажбуриятлари аниқланган.

Бошқа қонунлардан фарқли ўлароқ, бу ҳужжатда тадбиркорларнинг ҳуқуқлари маълум даражада кенгайтирилган ва давлат идоралари масъул шахсларининг жавобгарлиги оширилган. Масъул шахслар тадбиркорларнинг нафақат моддий зарарини, балки қайд этишда рад этилган ёки унинг муддатлари бузилишига сабаб бўлган ҳолларда, маънавий зарарни ҳам қоплашлари керак. Қонунда кичик бизнесга солиқ солиш ва улар ҳисоботининг тақдим этилиши шароитлари белгиланган.

Бу қонунда тадбиркорларнинг олинган фойда ва пул маблағларига эгалик қилиш, улардан фойдаланиш, тасарруф этиш, шунингдек миллийлаштиришдан, мусодара қилишдан ва мол-мулкни мажбурий равишда давлат ихтиёрига ўтказишдан кафолатлаш кўриб чиқилган. Тадбиркорлар учун бу ҳуқуқ муҳим аҳамиятга эга, чунки мулкка эгалик қилиш, фойдаланиш, сақлаш ва кўпайтириш - улар фаолиятининг асосий рағбатлантирувчи омили бўлиб ҳисобланади.

Ўзбекистонда кичик бизнеснинг ҳозирги ҳолати ва уни ривожлантириш истиқболлари

Ўзбекистонда кичик бизнес якка тадбиркорлар, микрофирмалар ва кичик корхоналар шаклида намоён бўлади.

Якка тадбиркорлик кичик бизнеснинг энг кўп тарқалган турларидан биридир. 2003 йилда Ўзбекистонда якка тадбиркорларнинг сони 3,5 млн. дан ортиқ кишини ташкил этди. Улар асосан қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш, савдо-сотик, умумий овқатланиш, хизмат кўрсатиш ва хунармандчилик соҳаларида банд.

2004 йилда республикада қарийб 283,9 кичик бизнес корхоналари фаолият кўрсатди, уларда микрофирмалар ҳиссаси - 79,8%, кичик корхоналар эса - 10,3% тўғри келади. 2004 йилда республиканинг ҳар 1000 аҳолисига 11та кичик бизнес корхонаси тўғри келади. Ўзбекистонда қайд этилган корхоналар умумий сонидан кичик ва ўрта бизнес корхоналари ҳиссаси 90%ни ташкил этади.

Ўзбекистонда кичик бизнеснинг ривожланиш хусусияти шундаки, кейинги йилларда у қишлоқ хўжалиги соҳасида ривожланди. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарувчиларнинг асосий қисмини деҳқон, фермер хўжаликлари ташкил этади. Фермер хўжаликлари сони тез ўсмоқда. Қишлоқ хўжалиги корхоналари, кичик бизнеснинг 1999 йилда ўсиш даражаси 11,8%ни, 2000 йилда қарийб 40%ни, 2003 йилда эса 15 %ни ташкил этди.

Фермерлик фаолиятининг ривожланишига иқтисодий ночор ширкатларга барҳам бериш ва уларнинг ерларини фермер хўжаликлари ўртасида тақсимлаш тўғрисидаги ҳукумат қарори ёрдам берди.

Кичик бизнес корхоналари сонининг мунтазам ошиши, шунингдек, транспорт, алоқа, соғлиқни сақлаш ва бошқа ноишлаб чиқариш соҳаларида ҳам қайд этилди.

2003 йилда ялпи ички маҳсулот таркибида кичик бизнеснинг салмоғи 35%ни ташкил этди. Кичик бизнесда маҳсулот ҳажми, жумладан, якка тадбиркорликда уларнинг ҳиссаси: саноатда-14,1%, қурилишда-41,3%. Қишлоқ хўжалигида – 76,4%, савдо-сотикда - 43,8%, хизмат кўрсатиш соҳасида-41,3%га эришди. Кичик корхоналарнинг маълум ҳиссаси умумий овқатланиш ва савдо соҳаларига тўғри келади.

Ўзбекистонда кичик бизнес истеъмол бозорини товар ва хизматлар билан тўлдиришда муҳим рол ўйнайди. 2003 йилда барча истеъмол товарларининг 9% дан ортиғини кичик бизнес корхоналари ишлаб чиқарган. Бу нон ва нон маҳсулотлари, гуруч, кондитерлик, макарон ва колбаса маҳсулотлари, ҳайвонот ёғи, сут ва балиқ маҳсулотлари, пишлоқлар, мева-сабзавот консервалари ва бошқалар. Кичик бизнес сонини кўпайтириш, арзон

баҳоларда ва етарли даражада, юқори сифатли озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни ошириш, бундай товарлар импортининг қисқаришига имкон беради. Охирги йилларда мамлакатда озиқ-овқат товарлари импорти маълум даражада қисқарди. Лекин, Ўзбекистонда озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришда кичик корхоналар улуши ҳали ҳам кам, паст даражада ва Республикада озиқ-овқат товарлари ишлаб чиқариш 5%нигина ташкил этади.

Кичик бизнес аста-секин ташқи иқтисодий фаолият соҳасида жонлана бошлади. Умумий экспортда унинг улуши 2000 йилда 1,8 марта ошди ва 29,4% ни ташкил этди.

Шу билан биргаликда, Ўзбекистонда ҳали кичик бизнес ривожланишига тўсқинлик қилувчи қатор сабаблар борлигини қайд этиш лозим:

- кичик бизнес инфратузилмасининг ривожланмаганлиги, фискал ва кредит сиёсатининг ҳаддан ташқари қаттиқлиги, кичик бизнес корхоналарининг қисқаришига олиб келмоқда;
- Аҳолининг сотиб олиш қобилиятининг пастлиги натижасида кичик корхоналар маҳсулотларига талабнинг камлиги ва ички бозорнинг чекланганлиги;
- Ишлаб чиқариш омиллари ва товарлар ҳаракати йўллари монополизациясида ифодаланган кичик бизнеснинг манфаатларини чеклаш;
- Тадбиркорлар ва давлат идоралари ўртасидаги мавжуд муаммолар(ҳаддан ташқари назорат, бюрократлик, расмиятчилик ва бошқалар);
- Ишбилармонларнинг ва кичик бизнес ходимларининг етарли даражада касбий тайёргарлиги ва билим даражасининг йўқлиги.

Бу сабабларни бартараф этиш ва кичик бизнесни ривожлантиришни рағбатлантириш куйидагиларга имкон беради:

- бу соҳани давлат томонидан қўллаб-қувватлашни кучайтириш;
- кичик бизнес инфратузилмасини ривожлантириш;
- экспортга мўлжалланган маҳсулотларни ишлаб чиқариш учун корхоналар фаолиятини рағбатлантириш;
- тадбиркорлар манфаатларини ҳимоя қилишни таъминловчи меъёрий-ҳуқуқий асосларни такомиллаштириш ва улар фаолиятидаги бюрократик тўсиқларни чеклаш;
- чет эл тажрибасидан фойдаланиш асосида самарали кадрлар тайёрлаш тизимини яратиш.

Такрорлаш учун саволлар:

1. “ Барқарор иқтисодий ривожланиш” иборасини қандай тушунасиш?
2. Барқарор иқтисодий ривожланиш қандай омиллар таъсирига боғлиқ?
3. Иқтисодий ўсишнинг асосий кўрсаткичларини сананг ва тавсифланг.
4. Ўзбекистоннинг ҳозирги даврдаги иқтисодий ҳолатини тавсифланг.
5. Миллий иқтисодиёт ривожланишининг истикболларини чизинг.
6. Барқарор иқтисодий ўсиш жараёнига ўтишни бошқаришда давлатнинг роли қандай?
7. Нима учун ҳар қандай иқтисодий ривожланиш босқичида мулкчилик муносабатлари таҳлили муҳим бўлиб қолади?
8. Кўп укладли иқтисодиёт деганда нимани тушунасиш?
9. Мулкчилик шакллари сананг ва тавсифланг.
10. Давлат тасарруфидан чиқаришнинг хусусийлаштиришдан фарқи нимада?
11. Ўзбекистонда хусусийлаштиришни амалга оширишда қандай асосланган ёндашувлар мавжуд?
12. Тадбиркорлик, тадбиркорлик фаолияти, кичик бизнес тушунчаларига таъриф беринг.
13. Ўзбекистонда тадбиркорлик фаолияти ривожланиши қандай хусусиятларга эга?
14. Хусусий бизнес ва тадбиркорлик қандай иқтисодий ва социал аҳамиятга эга?
15. Ўзбекистонда тадбиркорликнинг ривожланишига ёрдам берадиган қандай қонунларни биласиз?
16. Ўзбекистонда кичик тадбиркорлик қандай тенденция асосда ривожланмоқда?

Б б Иқти дий ў ишнинг ци л милл и

Ишл б чиқ ишнинг к нг йиши в иқти дий ў ишг к тт т ъ и
кў т вчи ци л милл қ т иг д м дл нинг кўп йиши м н т
ш итининг я шил ниши м н т ф ллигининг кўт илиши иш
б вчил в лл нм ишчил ў т ид ги , мк лик м н б тл ининг
ив жл ниши ч кл нг н т бийй л д н н мли ф йд л ниш
м ли ци л и т ци л д л т т м йилл ининг ў н тилиши в ш
к бил ки ди Д вл тнинг б йиши иқти дий ў ишнинг юқ и д ж д
бўлиши б ч шб милл д н к мпл к ф йд л ниш ид гин м мкин
бўл ди Б нд ш ни и бг лиш л зимки ўтг н нинг иккинчи я имид н
б шл б иқти дий ў ишнинг ъ ти в м д лиги т б кўп к
димнинг т клигиг нинг д имий ў иб б вчи э , ти жл и в
ж тл и ци л к пит лнинг ж мф илиши д ж и бил н
б лгил нм қд Б жи , тд н б з ий иқти ди т нд м вж д бўлг нишл б
чиқ иш в ит л иг ий м лкчилик в қ б т т ф йли кўп
м мл к тл т ж иб и кў тишич би индивид в ж миятнинг
т б ў иб б вчи в иф т жи , тид н янгил ниб т вчи , тий
э , ти жл ини тўл қ нди иш ч н ф ятд қ л й ш итл ни я тиши
м мкин Ш м н б т бил н ци л иқти ди тнинг ш клл ниши
ш итл ид ци л , т н ф м ция и ўзг иб б иши в иқти дий
ў ишнинг ци л м низми ш клл ниши л ид , мият к б эт ди
би инчи д ж лим , им в зиф г йл н ди

ци л в м н т м н б тл ининг ўзг иши

янч иб л ци л в м н т м н б тл и ч қ ци л ўзг ишл
лл нм ишчил иш б вчил м н т б з и иш к чининг иф ти ци л в м н т
, ид ги т б ўзг ишл ци л , нинг ўзг иши иш к чининг б , и иш , қи
ин н мили кўчиш ж нл и ўзг иш т м йилл и м н т ф ллиги ци л
м низм кўшилг н и в д м д ў т ид ги т нглик т дби к лик д м ди
ци л , д ги ийл шти иш

Иқти дитни в б шқ ишнинг м ъм ий б й қб злик тизимининг
 т бд н и л , қилиниши , мд ци л йўн лти илг н б з ий иқти дитг
 т кин б қичм б қич ўтиш ци л , д жиддий ўзг ишл
 з лигини т қ з эт ди ци л , ни ўзг ти ишнинг т д ижий
 м низми м м н в м н т , ид ж мл д н ш бил н б флиққи янги
 иқти дий т тибл г ўтиш ж ни д мл , т ф лиятининг ички в
 т шқи ш итл ини к кин ўзг ти ди ци л в м н т м н б тл и
 , ид , м ш н г ў ш ш ўзг иш в илжишл бўлишини т л б эт ди Б
 ж нл д мл нинг лқ тв ид янги лл нинг п йд бўлишини
 фб тл нти ди л кўпич нъ н вий би қ к м м ли бўлг н
 м ли тг зид к л ди , т кў тдики д мл ни юқ и н мли м н тг
 в ци л ф лликк т тишнинг м к зл шг н ж ли иқти дит
 ш итл иг м л шг н нъ н вий лл и кўпчилик , лл д к м
 м ли бўлиб чиқди в ш нинг ч н б з иқти дити ш итл иг
 я қ изди Б , л т ци л в м н т , ини и л , қил вчил ни янги
 кўп к м ли в ш б , из б з ш итл иг м бўлг н ци л
 ив жл ниш ш клл ив лл ини изл шг йўн лти ди ъл м би в қт
 д в мид ци л в м н т м н б тл ининг э ки в янги тизимл и
 ўз л шиб қ лдил в в қт м в з н ти , л тид бўлдил би би и
 бил н би г ликд в қ б тчилик ш итид яш дил Ушб қ б тчилик
 к ши в ци л в м н т м н б тл ининг т кин ўзг иб б иши
 ж нид янги кўп к м қб л ци л ж нл в , ди л т нлик
 қил б шл б вв лги э ки г н в янги ш итл г я қ из бўлг н , т
 ф лияти ш клл и в лл ини т кин иқиб чиқ б шл ди
 Ўзб ки т нд б ч б шқ п т в т м к ни п блик л ид ги к би
 иқти дитни и л , қилиш в ч қ ци л ўзг ти ишл ни м лг
 ши ишд д тл бки йилл д қ ф қ л нинг янги иқти дий в и ий
 , қ қл и эъл н қилинг н бўлиб л нинг кўпчилиги в ж дг к л тг н
 янги м вий тизимнинг т кибий қи ми в б з ци л иқти дий
 т кибининг ж лм б лги и бўлиб қ лди

в в л м н тнинг б ч ч н м жб ийлиги қ н нд н т шқ и д б
 эъл н қилинди в к н тит ци н д м н т қилиш , қ қи , мд м н т
 ф лияти т ини т нл шд тўл э кинлик б илди дби к в
 т ш бб к кишил д қ н ний д ўз ишини т шкил этиш в ни ўз
 ф йд иг ўз вф т и в ўз т в кк лчилиги ид ю итиш имк нияти
 п йд бўлди Ишл б чиқ иш в ит л иг ий м лкчилик , қ қи
 в ж дг к лди , зи д қ иқти ди тни и л , қилиш в б з ий
 м н б тл г ўтиш б шл нг нд н б н нч з қ бўлмаган та и ий
 д в д Ўзб ки т н п блик ид т дби к лик в ий бизн
 иқти дий ў ишнинг , л қил вчи милиг йл нди йилд м мл к т
 ялпи ички м , л тининг иқти ди тнинг н д вл т кт ид
 я тилди б нинг 7 ий к н л л шиг тўғ и к л ди 7
 ж д в л д вл т кт нинг л ши қишл к ж лигид йниқ к тт
 ч к н в д д қ илишд ни т шкил этди
 Иқти ди тнинг кўпл б , л и в т м қл ид ий кт ий
 ў инни эг лл б б м қд Ф м в д қ н ўж ликл и и иг қишл қ
 ўж лиги ялпи м , л тининг тўғ и к л ди ч к н в д
 йл нм ининг ий к н л т м нид н м лг ши илм қд
 ий кт ци л в зиф л ни , л этишд янги иш ў инл и я тиш
 в м н тг қ билиятли , лининг б ндлигини т ъминл шд м им л
 йн йди , зи ги в қтд иқти ди тд б нд бўлг нл нинг я мид н кўп ги
 ий к н л д ишл йди ий м лк ш клид ги
 к н л л ши кичик к н л в мик фи м л м мий нининг
 ини т шкил эт ди ий кт нинг л ши йниқ қишл қ
 ўж лигид юк и ф лият кў т тг н кичик к н л в
 мик фи м л нинг м мий ниг ни б т н в д д қ илишд
 н тд

7 ж д в л

Йилд Ўзбекистон Республикасидаги давлат бюджетли инвентаризациянинг
Ўзбекистон

Кўрсаткич	Жми	Шнн		
		ДВТ КТИ	ДВТ КТИ	
			Жми	Шжм ий
7 Ялпи ички маҳсулот				
нотам, лти ишлаб чиқариш				
ишлаб чиқаришнинг ўзига тегишли маҳсулот				
, илиш ишлаб чиқариш				
Чакан савдо йил натижаси				
, лига тегишли маҳсулот				
Иқтисодий бандлик, лти				
Уй жой қилиши				
ийкит лдги маҳсулот				

Давлатлик тижорат банкиннинг тижорат иқтисодий фаолияти, мажбурий
даволат ижтимоий қўшничилик. Кичик ва ўрта бизнес қўшничининг
тижорат савдо йил натижаси 2002 йилда 725,1 млн. Шунингдек
мажбурий тижорат савдо йил натижаси мий, жмининг 12,7% иқтисоди. Ш
тижорат, иқтисодий ил, тил ваз м н б т л и г ўтиш д в мид
иқтисоди тдги давлат маҳсулотига б, м б илди, (шу ж м л д н
тижорат иқтисодий фаолиятда, м. Давлатлик экинлиги в иқтисодий
мажбурийлик ш и т л и д т в и ш л б ч и қ в ч и л ф л и я т , и,
ишлаб чиқариш, жми, м, л тнинг н и, и в ж л н и ш н и н г й ў л и в

¹ Ўзбекистон в цифрах. 2003 г. Статсборник. Госкомстат РУз. Ташкент.: 2004, с. 27, 46, 138, 140, 146, 168.

лл и, димл ни в нинг т киби, димл нинг иш , қи
миқд и в ўж лик ф лиятининг б шқ м им кў ткичл ини
м т қил , л эт диг н бўлдил . Б з м н б тл ининг ив жл ниши
в ишл б чиқ иш в ит л иг ий м лкчиликнинг ив жл ниб
б иши бил н лл нм ишчил ўзиг бўлг н т в , яъни «иш
к чи»ни т вчил в шб т в ни тиб л вчил – ишл б чиқ иш
в ит л и эг л и ў т ид м н т , ид янгич м н б тл
в ж дг к лди в ив жл ниб б м қд . Б нд н т шқ и, би в қтнинг
ўзид б шқ ж йд ў инд шлик ид ишл ш ч н ий иш ж йид н
м тн м г з ият йўқ лди. дби к лик ф лиятид н, ий
к пит лд н ф йд л нишд н к л диг н д м дл , лининг к тт
қи мининг т м ш иф тини я шил шнинг м им милиг йл нди.
т ти тик м ъл м тл г кў , т дби к лик ф лиятид н т ш диг н
д м дл (м лқд н к л диг н д м дл в б шқ д м дл бил н
би г) 2003 йилд 2078,8 мл д ўмг тди в , ли п л д м дл ининг
м мий миқд ид 32 % ни т шкил этди.¹ Ч т элл г чиқиш, ш
ж мл д н ишл шг б иш нгилл шди, б нинг н тиж ид
п блик нинг кўпчилик , ли и лқ м н т б з ининг бь ктл и
иф тид чиқишнинг л имк ниятиг эг бўлдил .

ци л в м н т , ид ги ўзг ишл ж ниг б з ий
иқти ди тнинг м им т кибий қи ми иф тид ги м н т б з ининг
в ж дг к лиши в ив жл ниб б иши ф ятд жиддий т ъ и кў т ди.

н т б з ининг ив жл ниши в лл нм ишчил , мд
т дби к л ў т ид б з ий м н б тл нинг йўлг қўйилиши бил н
м мл к т иқти ди ти в м н т л ининг м д лигини
ши ишг д м б вчи ч қ иф т ўзг ишл и юз б м қд .

Би т м нд н, иш к чининг иф ти, димнинг м н ти
н тиж л иг т л бл шм қд . Ш ий и т ъ м л ф ндининг

¹ Узбекистан в цифрах. 2003 г. Статсборник. Ташкент.: 2004 г., с.48.

т қ имл ниши в иш , қи тўл шд димнинг билим в қ билияти,
 м н тнинг миқд ий в иф тий н тиж л и б ш м з н бўлиб б м қд .
 Б , ўз н вб тид , димнинг м н тг , нинг н тиж л иг
 м н б тининг ўзг ишиг либ к лм қд . т - кин, б қичм -б қич,
 би қ қ тый вишд т нгчилик, л қ йдлик в м н тг м ъ лият из
 м н б т, м н т н тиж л иг қизиқм лик, м н т интиз мини д имий
 б зишл , яъни ўтмишд ишл б чиқ ишг к тт з тк зг н,
 ишл вчил нинг д м ди в т м ш д ж ини п йти г н б ч
 лбий , л тл нинг фи қиб тл и б т ф этилм қд . Б з , қ н ний
 вишд , ишд юз ки ишти кчи ч н, из бўш қ лиш в ишг
 к лм лик, т ник в л д н м из, н ў ин ф йд л нг н,
 м н т в м , л тнинг иф ти п тлиги ч н, дим лдиг к тт
 т л бл ини қўйм қд .

Б шқ т м нд н э – димл , м, ўз иш к чининг эгаси
 иф тид , иш б вчил г нч юқ и т л бл ни билди м қд ,
 м лкчилик ш клл ид н қ тый н з , ўз и ини б , л шнинг в нг
 м вишд , к тўл шнинг бь ктивлигини ши ишни т л б этишм қд .
 ци л в м н т , ид ги т б ўзг ишл ж нини б , л г н , лд ,
 м нтиқий т мин қилишимиз м мкинки, яқин к л ж қд з м н вий м н т
 б з ининг ш клл ниши қ н ний вишд иш к чининг , қиқий б , и
 ў н тилишиг либ к л ди, б э ш б из, ўтмишд ги, ж ли
 иқти ди т ш итл ид гид н, ки б г нд ги – ци л иқти ди тг
 ўтиш ш итл ид гид н нч юқ и бўлиши л зим. К л ж қд иш к чи
 б , ининг ў ишиг , шб м им ци л-иқти дий в зиф ни
 м в фф қиятли , л этиш ч н қ л й ш итл ни я тиб б вчи,
 м мл к тнинг иқти дий ў иши бил н би г ликд , п блик м н т
 л ининг лқ м н т б з иг ф л ж лб этилиши , м
 лм қли т ъ и кў т ди. Ч т элл д н иш в юқ и қ иш , қи т пиш
 ч н иш к чининг миг ция и к ч йм қд . Иш к чи б , ининг шиб
 б иши бил н м н т ж нл ини в б ч ж йд м н тни т ж шни

қил н т шкил этиш йўлл ини изл ш з ти ў иб б ди. , зи гид н кў нч қ тый т зд , янги т н л гиял ж ий этил ди, илмий-т ник т ққи тиг , қиқий интилиш п йд бўл ди.

Ш т иқ , ци л в м н т м н б тл ининг ўзг иб б иши ци л-иқти дий т ққи тнинг ж д лл ш виг , ишл б чиқ вчи к чл ив жл нишид ин н мили лининг шишиг , қ йт ишл б чиқ иш ж ни ишти кчил и м нф тл ининг я ши қ би л ш виг , л , ил т л ининг қил н ф йд л нилишиг д мл ш ди. Ишл б чиқ иш иқти дий м д лигининг ў иши в нинг ид м мий в ж н б шиг тўғ и к л вчи ялпи ички м , л тнинг жиддий кўп йиши, ўз н вб тид , ци л в зиф л ни ян д м ли қ , л этиш ч н янги имк ниятл ни я т ди.

ўж лик ю итишнинг б з ий тизимиг м в фик к л вчи ци л м н б тл нинг ўзг иши в ш клл ниши, энг к мид , 5 т м им т м йилл бўйич юз б иши м мкин.

1. Ч кл нг н д вл т л ини , лининг энг м , т ж в ци л з иф қ тл мл и ид м ли т қ имл ш. Б д м кў тишд ги б ч ни қ м б л вчи, т б қ л шти илм г н тизимд н м қ дли ци л им ял ш ч л иг ўтишни нгл т ди.

2. ци л м мм л ни , л этишд н , к м т т шкил тл и лининг шиб б иши. , зи д қ Ўзб ки т нд кўпл б н , к м т т шкил тл и ци л м мм л ни , л этиш в ци л изм тл кў тиш бил н ш ф лл нм қд .

3. ци л м мм л ни , л этишд бизн нинг, йниқ йи ик бизн нинг, лини ши иш.

4. ци л , ни ийл шти иш. ци л изм тл , ид ги т дби к лик ф лиятининг ив жл ниши.

5. Б қим нд ликни б т ф этиш в , би ф қ нинг ўз

иқти дий в ци л ф в нлиги ч н ш ий м ъ лиятининг шиб
б иши.

К Л Ш Ч Н В ЛЛ :

1. Иқти дий ў иш в ци л ив жл ниш ў т ид қ нд й б флиқлик б ?
2. ци л , ни и л , килиш з ияти ним бил н т қ з л н ди?
3. Б з ий м н б тл г ўтиш бил н ци л-м н т м н б тл и , ид қ нд й ўзг ишл юз б ди?
4. Янги ци л м н б тл иш к чи иф тиг қ нд й т ъ и эт ди?
5. Б з ий м н б тл иш , қи миқд иг қ нд й т ъ и кў т ди?
6. ци л м н б тл ни ўзг ти ишнинг т м йилл ини йтинг.

**5.2. ци л в м н т ф ллиги – иқти дий ў ишнинг
, л қил вчи милиди**

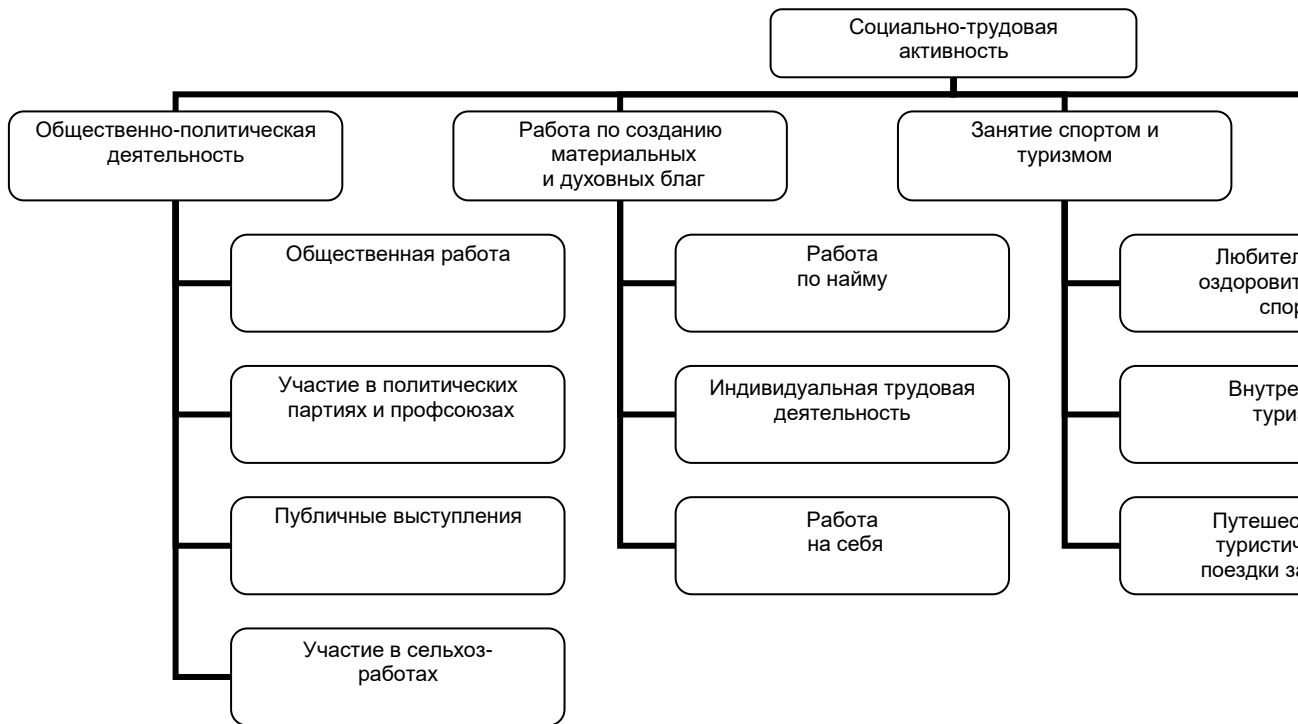
янч иборалар: *ци л в м н т ф ллиги; лқ- тв нинг янги ч б бл ниши; ш нинг э кинл ш ви; т дби к лик; м н т и и; иш , қи; м н тнинг л ниши; ш нинг , т м нл м камол топиши; миғ ция; т м шнинг ци л ш итл и; т м шнинг иқти дий ш итл и; м н т ж ни; м н т ф лияти; м н т фи; т қ им т; м н т н тиж л и; димнинг к бий иф тл и; иқти дий ў иш; з н иш к чи.*

Иқти дий ив жл нишнинг ци л милл и тизимид ўт м им , мият ци л в м н т ф ллигиг т гишлиди . У энг м мий кў инишд иқти ди тд б нд бўлг нл нинг б ч ини к нд лик , т ф лиятининг м им қи ми иф тид н м н бўлиб, қ йид ги ф йд ли м шф л тл т л ид н иб тди : м ддий в м ъ н вий б йликл я тиш бўйич (лл ниб ки ўзи ч н) ишл ш; ўқиш; ци л- и ий ф лият (ж м чилик иши, н мий бил шм л г ишти к этиш, мм б п чиқишл , қишл қ ўж лик ишл ид қ тн шиши в б.); п т в т изм, д м лиш (, в к лик иж ди т, г з т , ж н л, д би тл ўқиш в б.).

ш н лики, м ъ м ий-б й қб злик иқти ди ти ш итл ид , лининг м н т ф ллиги б шқ ч милл бил н т қ з л н ди. Би қ,

иқтидий ил, тл ни м л г ши иш в б з ий м н б тл нинг
ш қлл ниши бил н ш нинг янги ч лқ- тв в ф лл ш ви б бл и
в ж дг к л ди в ив жл ни б б ди. в в л , б з ий ш итл д
социал в м н т ж нл и ў т ид ги л қ д лик к ч яди, социал
милл нинг (ш нинг э кинл ш ви, д м дл нинг социалл ш ви,
м н т ш итл ининг я шил ниши, д м днинг қўшг н и г
б флиқлигининг к ч йиши в б.) ш нинг ш қлл ниши в
ив жл нишид ги ли ш ди.

1-чизм .

Ш нд й бўл д , янги иқти дий ш итл д , ли социал - и ий ф ллигининг б в б шқ жи , тл и бўйич илмий т дқиқ тл , ли к м в б м л л нинг кўпчилиги , зи ч биз ч н м мм ли бўлиб қ лм қд . Ш нинг ч н ч қ илмий йўн лишл , т ж иб вий м Ёл м тл тўпл ш в т , лил этиш лл ининг ишл б чиқилиши ци л иқти ди т ш қлл ниши ш итид , лининг социал в м н т ф ллигини ў г нишд , ян д ив жл нишининг йўн лишл и в қ н ниятл ини б лгил шд м им , миятг эг ди . Янги иқти дий ш итл д б қ б т в э кин т дби к лик ф лияти фз лликл ини ф н в т ник ют қл и бил н би л шти ишг имк н б ди, м н т н мд лиги в ишл б чиқ ишнинг иқти дий м д лигини жиддий ши ишг , м н т ш итл и в д мл м ддий ф в нлигининг я шил нишиг , димл нинг инт лл кт л қ билиятл и в к бий иф тл и ив жл нишиг д мл ш ди. ци л ишл б чиқ ишд ци л в м н т ф ллиги икки қл м лни б ж ди: би т м нд н м н т н тиж ининг шишиг , б шқ л д н қил н ф йд л нишг , ишл б чиқ ишнинг иқти дий м д лиги ў ишиг д мл ш ди, б шқ т м нд н э – б ж нл нинг қиб ти иф тид иқти ди тд б нд бўлг нл нинг , м (иш , қининг ў иши, т дби к лик д м ди, м н т в т м ш ш итл ининг я шил ниши в б шқ л в ит ид), ш нингд к, , лининг б шқ қи мл ининг , м д м дл ининг кўп йишиг д мл ш ди (ци л им ял шнинг д вл т тизими қ ли).

, би индивиднинг м н т ф лияти бь ктив жи , тд н ин н м вж д тининг ўз физи л гик в м Ён вий э , ти жл ини қ нди ишг бўлг н т бийй з ият ияти бил н т қ з л н ди. Физи л гик в м Ён вий э , ти жл ўзининг ци л мўлж лл нишиг кў ци л , тнинг б ч , л ини қ м б л ди. Э , ти жл нинг энг ч қ м , ятли б лги и л нинг нд вчи ци л лид , дди ички уйғотувчи

к ч в ки б ци л г низмнинг (индивид, ил , ж м , ж миятнинг)
м қ ди к би чиқишид н м н бўл ди, ишл б чиқ иш ф лиятини,
нинг т к милл ш ви в ян д ив жл нишини фб тл нти ди. Иш
к чини қ йт ишл б чиқ иш в ив жл нти ишг , ил нинг
ф в нлигиг бўлг н э ти ж ин н м н т ф лиятининг б ш нд вчи и
бўлиб чиқ ди. Ш нинг т ли-т м н в д им ў иб б вчи
э ти жл ини қ нди иш ч н з бўлг н б ч м ддий в м ън вий
б йликл м н т қ ли я тил ди. д мнинг иж дий, инт лл кт л
л дияти, нинг қ билиятл и в ишч нлик иф тл и м н тд
ив жл н ди в м лг ш ди.

Б з иқти ди ти в м н т қилиш , л ини т нл ш э кинлиги
ш итид д м, ци л ф л ш иф тид , ўзининг индивид л
қ билияти, к бий иф тл и, интилиши в л имк ниятл ид н б флиқ
, лд , ўзининг м н т т ш бб к лигини қ йид ги ч йўн лишд н м н
этиши м мкин:

дби к лик, т шкил тчилик в б шқ вчилик ф лияти , ид .
Б , г т дби к л в б ч д ж д ги ,б л ки ди. Иқти дий
жи , тд н ш нингд к ци л жи , тд н , м шб т иф д ги д мл нинг
м н т ф ллиги в ишч нлик иф тл и , л қил вчи , миятг эг
бўл ди.

2. Инн в ци н , д . Б л – илмий димл , к шфи тчил ,
и ти чил , м т ил , н в т л в иж дий, инн в ци н
м н тнинг б шқ бь ктл иди . Инн в циял нинг ли в , мияти
ш тг н в билимл нинг ци л в иқти дий т ққи тнинг л
милиг йл ниб б тг н , зи ги ш итд шб , димл ининг
м н т ф ллиги л ид , мият к б эт ди. Би қ, б нд ш ни н з д
т тиш л зимки, инн в ци н , димл ининг м н т ф ллиги,
д м кки, м н тнинг н тиж лилиги , м, кўп жи , тд н ж миятд л
ч н я тилг н м ит в л м н тининг т л б этилиши д ж ид н

б ғлиқ бұл ди. Иж дий м н т димл и ч н ишч н, иж дий м ит би инчи , б ь ктл и, яъни т дби к л в м н ж л (иш б шқ вчил) т м нид н я тил ди.

н т ф лиятининг б ч б шқ , л ид . Ушб , димл и иқти ди тд б нд бұлг нл нинг м тл қ кўпчилигини т шкил эт ди в , н, ишчил , д қ нл , , қ қ м , ф з и г нл ининг ддий димл и, изм т кў т вчи в д м кў т вчи кичик димл д н иб тди . Ушб , димл ининг м н ти би инчи в иккинчи , димл и м н тиг ни б т н бўй н вч нлик , миятиг эг бұл д , ш нг қ м д н, л нинг юқ и м н т ф ллиги ишл б чиқ ишни ив жл нти иш в т к милл шти ишнинг, м , л т (изм т) иф тини я шил шнинг в иқти ди т м д лигини ши ишнинг м им ш ти и бл н ди. Б з ий иқти ди т, лл нм дим иш , қининг к н ф лияти н тиж л иг кўшг н и иг б ғлиқлигининг к ч йиши ч н қ л й ш итл я т ди в юқ и ци л-м н т ф ллиги н м н бўлишиг д мл ш ди. диф эм ки, , зи ги д н д лл нм ишчил нинг к тт қи ми ишл б чиқ иш в ци л м л л бўйич ўзл ининг и ти чилик т клифл и бил н ишл б чиқ ишнинг ив жл нишиг лм қли иж дий и кўшм қд л , к н ф лиятини б шқ ишд ишти к этм қд л , юқ и м н т н мд лиги н тиж л иг э ишм қд л .

Б з ий иқти ди т, м ъм ий-б й қб злик иқти ди тид н ф қли , лд , ижтимоий ишл б чиқ ишни т шкил этишнинг илф қ ш кли иф тид , ш ци л в м н т ф ллигининг ив жл нишиг ф ятд м ли т ь и кў т ди. Б икки ий б бг кў юз б ди. Би инчид н, ш э кинлиги, т дби к лик т ш бб и э кинлиги б илиши и бид н, иккинчид н, м н т н тиж л и в нг , к тўл ш ў т ид ги б ғлиқликнинг к ч йишид н. Б л нинг , би ини б т ф ил қ кў иб чиқ миз.

Ёл мки, м ъм ий-б й қб злик ш итид қл-ид кк зид
 , лд в ш нинг эл м нт , қ қл и з иг , т дби к лик ф лияти
 т ъқиқл нг н в қ н нд н т шқ и д б эъл н қилинг н эди. Б нд н
 ф қли , лд , б з ий иқти ди т т дби к лик т ш бб л иг тўл
 э кинлик б ди. дби к лик ф лияти б з ий иқти ди т
 м низмл и в қ н нл и тизими т ъ и ид , йн н э : т л б в т клиф,
 қ б т, қийм т в б шқ л т ъ и ид м лг ши ил ди. Б з ий
 иқти ди т ш итл ид э кин т дби к лик ф лияти иқти дий
 ў ишнинг, ялпи ички м , л т , жми в м мл к т миллий д м дини
 кўп йти ишнинг б лгил вчи милл ид н би иг йл н ди. У
 м к зл шг н ж ли иқти ди тнинг и фг чилик м низмиг қ м -
 қ ши ўл қ, , м қ йт ишл б чиқ ил вчи, , м ч кл нг н л д н
 қил н , м ли ф йд л нишг либ к л ди. г д ж ли иқти ди т
 ш итл ид ўж лик ю ит вчи б ъ кт , б иг м к знинг
 кў тм л ини фишм д н в ўз в қтид б ж ишгин т ли бўлг н
 бўл , б з ий иқти ди т ш итл ид э т дби к , г д
 и т ъм лчи ч н ишл гин , илмий-т ник вий ф ял ни, ф лияти
 , ид ги янгиликл ни м ж мл шти л , в б л нинг б ч ини
 м л к ли ишчи к чид н ф йд л ниш, б ч т д ги л д н
 м ли, қил н ф йд л ниш бил н би л шти л гин юқ и
 м в фф қиятл г э ишиши м мкин бўл ди. Б нд л д йилг нд ,
 ишл б чиқ ишнинг б ч м ддий в н м ддий ш итл и в
 милл ининг ж мл нм и т ш нил ди, би инчи н вб тд , л
 д г нд шб ўзнинг к нг м ън ид : т бий б йликл , , ишл б
 чиқ иш в ит л и, м лиявий в ит л , б т т н л гиял и, илмий
 ют қл , т дби к лик маҳорати т ш нил ди. дби к лик ч н ф лият
 милл ининг би л шг н , л ти, к тт иқти дий м т қиллик ди . Ўз
 ий ишини т шкил этиш, т дби к лик б шқ ви т т гия ини
 ш клл нти ишг иниш, димл ни в т кибини, ш нингд к, л
 м н тиг , қ тўл ш ш итл ини ниқл ш, м кк б т кибл ни

я тиш, фи м нинг ив жл ниш т т гия и в т ктик иг (лл иг)
ўзг ти ишл ки итиш тўғ и ид т дби к т м нид н м т қил қ б л
қилин вчи қ л к тт т в кк лчилиқк л н ди. Ш нг к м д н,
б илд ги м т қиллик б шқ вг з ий и ч млик б ди, б з н -
н в иг я ши қ м л шишиг кўм кл ш ди.

дби к лик, ж н иф тид , ўзиг янги ф ял ни т иш,
м қ дл қўйиш, л ни б , л ш в янги к н д қўлл ш, ф яни
к нк т н тиж г – и т ъм лчиг з бўлг н т в л в изм тл г
йл нти ишни қ м б л ди. дби к ликнинг ий ф нкция и ш нд н
иб тки, , ли ч н з бўлг н т в л в изм тл ни ишл б
чиқ иш ч н б нг м вишд ги м ддий в м ън вий т қди л нишг
эг бўлишди .

дби к лик, иқти дий жи , т бил н би г , ян би қ т м им
ци л в зиф л ни , м б ж ди. дби к ликнинг ци л жи , тл и
, би л қ тли ш нинг ўз ишининг эг и бўлиш имк ниятид , ўз
индивид л т л нти в имк ниятл ид н я ши қ ф йд л нишд н м н
бўл ди. дби к ликнинг шб жи , тл и ишбил м н, м т қил
ўж лик-иқти дий ф лият ю итишг м йил, ўз ий ишини я тишг
қ ди , м ит қ шилигини нг л вчи в қўйилг н м қ дл г э иш
л вч нликнинг ш клл нишид кўп к н м н бўл ди. дби к ликнинг
ив жл ниб б иши бил н, лл нм димл қ тл ми , м ў иб б ди,
л ўз н вб тид т дби к лик к н ининг б қ ф лиятид н
иқти дий в ци л б флиқ бўл дил . дби к лик қ нч лик м ли
м л қилиб б , л нинг т ли д ж д ги бюдж тл г в д вл т
н бюдж т ци л ж мф м л иг (м л н, б ндлик ж мф м иг)
ж т диг н м бл фл и миқд и ш нч лик кўп бўл ди. дби к ликнинг
ив жл ниши иш ў инл и нининг ў ишини, иш излик д ж ининг
қи қ ишини, т м ш д ж ининг в лл нм димл ци л
в лининг я шил нишини т ъминл йди.

ци л иқти ди т ш клл ниши ш итид , лининг ци л в
м н т ф ллигиг димнинг м н т и и в нг , к тўл ниши
ў т ид ги б флиқликнинг к ч йиши ф ятд м ли т ъ и кў т ди.

димл нинг ци л в м н т ф ллиги м мм л ини , л этишд
, лқ- тв нинг ички б бл и (м тивл и), қизиқти иш лининг
к ч йиб б иши ф я и лл қ ч н иқти ди т ф ни эътиб ини эг лл г н
в м жб л шнинг н иқти дий лл и э т ми к чми тўлиқ т ф нлик
в инқи зг либ кл ди д г н ддий , қиқ тни т ш нишг т ян ди.

Ш н т жж бл н лики, м ъм ий-б й қб злик тизими ўз
в қтид иқти дий д кт ин иф тид м н тг я ш т қ имл ш
(к пит лг я ш т қ имл ш тўлиқ инқ этилг н) т м йилини қ б л
қилиб, м н т м ъ и в нинг м ддий т қди л ниши м ъ и ў т ид ги
з ий б флиқликни т ъминл шни м қ д қилиб қўйг н эди. м лд э ,
к инч , шб т м йилнинг м лг ши илишиг , т м нл м
тў қинлик қил ди. Я тилг н ж ли ж мият м д ли вв л и бг лиш
в н з т ф нкциял ининг , дд н т шқ и м к зл шти илиши
қиб тид м н т тид н , қиқий н з тни ў н тишг имк н б м ди.
Кў тилг н , л т димл нинг т ш бб в ишч нлик ф ллигини
н м н этишг бўлг н юқ и м нф тд лигининг йўқлиги бил н ян д
ч қ л шиб б ди. ж ли н б лгил ш м низми э м н тг я ш
т қ имл шг ж д жиддий лбий т ъ и кў тди. ъл мки, нархларни
ж ли б лгил шд н л б з д ў н тилм йди б лки
м к зл шти илг н т тибд , б з т л бл ид н б флик бўлм г н , лд ,
д вл т г нл и т м нид н ниқл н ди в , т бийки, қийм т қ н нининг
б ч т л бл ини и бг л лм эди. Б лг жи н в , ш нингд к,
ч к н н л г , м т гишлиди . ш н лики, н л ни б лгил шг
б нд й нд ш вд т л б в т клиф ў т ид м в з н т бўлиши м мкин
эм . Б нинг тиг , н л нинг б з д н т шқ ид ш клл ниши л ни
з ий б т б з ид н м , м эт ди.

қиб тд н л ф йд лиликнинг т лич ниқ, ўлч ви бўлиш
изм тини, ж тл ни т ж ш в м ли ўж лик ю итишнинг
ғб тл нти вчи и бўлиш в зиф ини, энг ий и э т в ишл б
чиқ вчил ў т ид т нг в ўз ф йд ли йи б шл шни
т ъминл шни б ж лм й қ лди. Б из э м н тг я ш т қ имл ш
т м йилини м лг ши ишни х лг к лти иш , м м мкин эм .

ци л иқти ди тнинг ш клл ниши ш итл ид иш б шқ ч
бўл ди. йн н б з , би ўж лик бь ктиг , нинг м , л ти
ж миятг қ нч лик к клигини в шб т в нинг қ нд й н и бь ктив
ци л э ,ти жини к этти ишини ниқл шг имк н б ди. Б з ки
б т в ни (изм тни) ишл б чиқ иш в тиш ч н з бўлг н м н т
миқд и в иф тини ниқл шг имк н б ди. Б нд н, қ н ний вишд ,
ф қ т ци л иқти ди т ш итид гин м н тг я ш т қ имл ш
т м йилини м лг ши иш м мкинлиги в дим қўшг н и бил н
нинг д м дл и ў т ид ги к чли б фликлик т ъминл ниши
м мкинлиги тўғ и ид ги л к либ чиқ ди.

йн н ци л иқти ди т ш клл ниши ш итид т л бни
қ нди иш, и т ъм лчиг ишл ш т т гия и в т ктик и т - кин
, тг ки иб кл б шл йди. Б нинг тиг шб иш ўж лик
ю итишнинг т ли-т м н бь ктл и ў т ид ги б з ий қ б т
ш итл ид б ж ил ди. Ул т м нид н ишл б чиқ илг н м , л т
(ки изм т)нинг и ги б , ини и т ъм лчи б з д т л б в
т клифнинг ўз ни б ти ид ниқл йди. Б л б ч и , зи д қ
т қ им тнинг б шқ м д лиг ўтишг либ кл ди: м н т фи эм (б
и т ъм лчи н қт и-н з ид н м м н , мият изди , б лки нинг
б з д т клиф этил тг н т в л д (изм тл д) м ж мл шг н
к нк т н тиж л и ялпи ички м , л тнинг т қ имл ниши в к н
ф д м ди д м кки, димнинг иш , қи ш клл нишининг , м б ш
м ъ иг йл н ди. вш нки, дим б нд й ш итл д м н т , ид

юқ и ф лликни н м н этиб, ўз м н т и ини кўп йти иб, ўзининг б ч к ч в имк ниятл ини ф б этиб, ўз иш , қининг шишиг , м ддий в лининг я шил нишиг э ишиши м мкин. Ш бил н би в қтд м н т б з ид иф тли иш к чи ч н бўлг н қ б т т дби к л в лл нм менежерл ни ўз қўл тид гил тўғ и ид д имий ф м ў лик қилишг , м н т н тиж ининг в иш к чиг бўлг н т л бнинг ў иб б ишиг қ б л нинг иш , қл ини ши иб б ишг , м н тни ци л т шкил этишг интилишг , м н тни т қди л ш в қизиқти ишнинг м ли тизимини қўлл шг , димнинг ци л э ли жл иг ж тл ни к нг йти ишг нд йди. Б з ий иқти ди тнинг в қ лиги в бь ктив ш итл и ш нд йки, т дби к ки лл нм иш б шқ вчи димг нинг м н тининг , қиқий н тиж л иг м в фик д ж д гин , қ тўл ш м мкин. Б нд н, яъни б з ий м н б тл ш итид к н д м дини т қ имл шнинг яг н тўғ и бўлг н м ъ ид н ч тг чиқиш э , ки димнинг ишд н к тиб қ лиши (г д ци л д л т б зилг н в димл нинг иш , қи м н т л шид н к м бўл), ки к н м лиявий в лининг м нл ш виг в и қиб тд б нк тликк либ к лиши бил н вф т рди ди (, қ тўл ш ж тл и м н тнинг , қиқий н тиж л ид н шиб к тг н ҳолларда).

Би т м нд н ўз м ддий в лини я шил ш м қ дид димнинг м н т ф ллиги шиб б ишининг, иккинчи т м нд н э – т дби к – иш б шқ вчил нинг, яъни иш к чиг б ю тм чил нинг м н т м ъ и в нинг т қди л ниши ў т ид ги к чли б фликликни т ъминл шг интилишининг як ний н тиж и – т ли димл иш , қи миқд ид ги т б қ л ш вни к ч йти иш и бл ниб, б м нтиққ в ци л иқти ди т т л бл иг тўлиқ м к л ди. н тнинг миқд ий в иф тий н тиж л иг б флик , лд иш , қи миқд ини т б қ л шти ишни к ч йти иш м им , миятг эг бўл д , би қ б дим ци л в м н т ф ллигининг яг н ш ти и бл нм йди. ци л в м н т

ф ллигини ши ишнинг ян би м им ш ти димл иш , қининг м тл қ ўлч ми в д ж и и бл н ди. Би қ, ф бил н қ йд этишг тўғ и к л дики, шўрол д н к йинги м к нд м л қил тг н б з ий тизим, л д м дл нинг, йниқ иш , қи д ж ининг т лич юқ и эм лиги б бли кўпчилик ф қ л нинг м нф тл иг тўлиқ ж в б б ишд н нч з қди . п блик , ли ининг ци л в м н т ф ллигини ши ишнинг м им м мм л ини м в фф қиятли , л этиш ч н, вв л , ш нг м иқти ди т, м н тг қизиқти иш в , к тўл шнинг н ф қ т димни юқ и н мд в н тиж ли м н тг ў г нишг , б лки м мл к тд м лг ши ил тг н иқти дий и л , тл нинг тўлиқ м в фф қиятини т ъминл шг қ ди бўлг н янги к нц пция ини я тиш з бўл ди. Ум м н ци л милл г , н м н тг қизиқти иш в , қ тўл ш милл иг л ид м им , мият қ тг н , лд , Ўзб ки т н П зид нти И. . К им в т ъкидл дики, « ци л м мм л ни м в фф қиятли , л этиш, иш нчли ци л к ф л тл ни я тиш, м н тг қизиқти ишнинг (м тив циянинг) к ч йиши (м ллиф т ъкиди) и л , тл ни м лг ши иш ч н м т ж м ци л т янч я т ди, л нинг тг қ йтм лигиг г в бўлиб изм т қил ди».¹ Б з ий иқти ди т қ н нл иг кў м н тг қизиқти иш в , қ тўл шнинг янги к нц пция и и фг чиликк қ ши нд ш вг л ниши з . мм и фг чиликк қ ши нд ш в , ли , мм ж йд в , мм н д , , қ нд й б , д , м, йниқ иқти ди тд б нд кишил , т ф лиятининг ий м нб и бўлг н м н тг , қ тўл ш қи мид , м т ж мк лик қилишни нгл тм йди. Б нд й нд ш в н ниқ ци л в иқти дий қиб тл г , т бийки, лбий қиб тл г , м либ к л ди. Б з ий иқти ди тг бўлг н м н тг , қ тўл шнинг ци л йўн лг нлик к нц пция и, вв л ш нд й қ ид д н к либ чиқиши л зимки, энг қимм тли в ж мият ив жл нишининг битм -т г нм м нб и ддийгин т ж ш эм , б лки

¹ Каримов И.А. Узбекистон иқтисодий ислохатларни чуқурлаштириш йулида. Т. Узбекистон, 1995 й.

ж миятнинг б ш ишл б чиқ вчи к чи бўлг н ш нинг , т м нл м
камол топиши, нинг т м ш иф тининг д имий шиб б иши
и бл н ди. Ушб қ ид ни инк этиш, з н иш к чи ф я ини
ингди иш н ф қ т иқти ди тд ги б ндл нинг ци л в м н т
ф ллигини п йти ди, б лки ци л иқти ди тнинг м дияти в
т м йилл иг зид и бл н ди. Б нд й , л тнинг лбий қиб тл и
м ъл м: димл нинг ўз м н ти н ти ж л иг қизиқишининг п тлиги
в б ф қлик, ш нинг, тўлик д г д ция и (т н зз ли) бил н
ч г л н вчи п ив , тий п зиция и, ж миятд ци л м мм л нинг
к кинл ш ви к бил юз б ди.

Ш нг қ м д н, иқти дий м қ дг м в фиклик н қт и
н з ид н, , тт иш , қиг , димнинг к нк т м н т д ж л иг
б флик бўлм г н , лд , ўз миқд и жи , тид н зим д ж д ги
қўшимч , м ўзини қл м йдиг н и бл н ди в тўлиғич к н нинг
з иг ки итилиши м мкин. Б нинг тиг , ўз д ж иг кў к м
бўлг н иш , қи би қ т лбий қиб тл г либ к л ди:

- би инчид н, иш , қининг фб тл нти вчи ли п яди. Иш
, қи, фл м фик г қ м -қ ши ўл қ, қ д тли в м т қил
қизиқти вчи милд н, г ки м н т бўйич н ф қ г ки ишд
қ тн шг нлик ч н , қ тўл шг йл ниб қ л ди;
- иккинчид н, , лининг т м ш иф ти кў ткичл и
м нл ш ди;
- чинчид н, ишл б чиқ ишни ив жл нти иш в к нг йти иш
имк ниятл и ч кл н ди. Ч нки, ишл б чиқ ишнинг к нг йиши, нинг
м қ ди сўз из вишд и т ъм л и бл ниб, б ид т л бининг
ў иб б г нид гин м мкин бўл ди;
- тў тинчид н, илмий-т ник т ққи ти кинл ш ди, ч нки янги
т ник тиб лиш в т н л гияни т к милл шти ишд н кў , қўшимч
димл ни лл ш з н қ т ш ди;

- б шинчид н, иш к чининг, б нинг тиг нч , к тч н в
ци л ф л, т лич юқ и м л к д ж иг эг бўлг н қи мининг,
юқ и иш , қини изл б п блик т шқ и иг чиқиб к тиши
к ч йм қд Б хол иқти ди тд б нд , лининг иф т т кибиғ в
к бий д ж иг ф ятд лбий т ъ и кў т ди. Ч т элл г к тг н
димл ив жл нг н м мл к тл д энг з м н вий т ник в
т н л гияни қўлл ш ид ишл б чиқ ишни т шкил этиш т ж иб и
в кўникм ини ў г ниб, юқ и т й г ликк эг бўлг н , лд қ йтиб
к л дил д г н т минл т диқл нм ди. м лд кў инм қд ки, иш
т иб м мл к т т шқ и иг чиқиб к тг нл нинг й им қи ми м м н
қ йтиб к лм йди, қ йтиб к лг нл и э билим в м , тд зил ли
ўзг ишл г эг бўлм г нл ди , л иқти ди тимизни янги иф т
д ж иг кўт иш имк ниг эг эм . Б нинг б би ш нд ки, бизнинг
в т нд шл имиз, кўп , лл д дипл мли м т и л , ч т элг
б г нл ид , кўпинч , м т й г лик, билим в м л к т л б
этилм йдиг н ддий ишл ни б ж дил . ш н лики, б нд й
ш итл д ч т элг к тг н димнинг к бий ў иши в билимл и
б йиши юз б м йдигин эм , б лки к инч , нинг м л к и п яди,
илг и эг бўлг н билимл и э ки ди ки ти ид н ўчиб к т ди.
ъл мки, ўз в қтид к тт ж тл эв зиг линг н в ш д вл т
иқти ди тини кўт иш ч н ж д з бўлг н билимл , м н т
л ини б шқ ишд ги б шқ ч т т гия ш итид лк н
м л б иши м мкин. мл к т иқти ди ти ч н м н т
л ини б шқ ишд ги б к би н тўғ и т т гия м мл к т
иқти ди ти ч н қ нч лик к тт йўқ тишл г либ к л тг нини
миқд ий жи , тд н и бл б чиқиш ж д м кк б. Ш нг қ м д н,
нинг и тиқб л излиги в м қ дг м в фиқ эм лиги яққ л кў инм қд .

Шў л д в ид бизнинг м ли тимизд , з н иш к чининг
иқти дий ў иш мили бўлиши тўғ и ид ги н тўғ и, т бд н т бўлг н
қ ш ш клл нг н эди, б нд қ нч лик к м и т ъ м л қилин , ж мф иш

ч н, д м кки иқти ди тни ив жл нти иш ч н ш нч лик кўп имк ният бўл ди д б қ л ди. Ш н ниқ кў инм қд ки, иш , қи , ид ги ф л ф ни, ни жиддий кўп йти иш ф йд иг қ йт кў иб чиқиш в қти тиб к лди. Ш бил н би г , ли м н т ф ллигининг б нд н к йинги шиб б иши, ж миятд ги « ф н » иқти ди т д б т л вчи, н қ н ний д м д лиш лл ининг б т ф этилиши бил н звий б флиқди .

, лининг иқти дий в ци л т м ш ш итл ини я шил ш йўли бил н к н лл нм димл иг ци л-п и л гик т ъ и этиш к нц пция и , м м им м лий , миятг эг ди . Б нд т ъ и этиш лл и ш нд й ш т ш итл г т ян дики, ишл вчил нинг кўп т м нл м э ,ти жл ини қ нди г н, ўз қ билиятини н м н этиши ч н ш ит я тг н , лд м н т иф тини в н мд лигини ши ишг э ишиши м мкин. йн н шб к нц пция д и ид ф ятд м ли в ш нинг ч н лл нм димл м н тини т шкил этиш в фб тл нти ишд ги – «м н тни б йитиш» ли, «ишти кчилиқ» ли, «м қ дл бўйич б шқ иш» ли в б шқ л ив жл нг н м мл к тл нинг б шқ в н з ия и в м ли тид к нг т қ лишг э ишди.

димл нинг иш ж йл ид ги к бий-м н т лқ- тв и ци л в м н т иф тини лдинд н ниқл б б ди, б ўз н вб тид ишл б чиқ иш м д лигиг , м , л т иф тиг , илмий-т ник вий т ққи т д ж иг т ъ и эт ди. Иқти ди тнинг ш ий кт ид ги ишл б-чиқ иш в ўж лик ф ллиги (ш ий д мчи ўж лик, ж м вий б фл , қ илиш в б.) «миллий д м днинг д ж и в таркибиг , ци л г л д м дл ининг ни б тиг т ъ и кў т ди».¹

¹ Заславская Т.И. Социальная трансформация российского общества: Деятельностно-структурная концепция. - 2-е изд., испр. и доп.: Дело, 2003 г. с.44.

К Л Ш Ч Н В ЛЛ :

1. ци л в м н т ф ллиги ним ?
2. ци л в м н т ф ллиги иқти дий ў иш в зиф л ини , л этишд қ нд й л ўйн йди?
3. Б з ий иқти ди т ш итл ид ш нинг ци л в м н т ф ллиги ним л д н м н бўл ди?
4. Б з ий иқти ди т в т дби к лик э кинлиги д мл нинг ци л в м н т ф ллигиг қ нд й т ъ и кў т ди?
5. Б з ий иқти ди т ш итид димнинг м н т и и в иш , қининг миқд и ў т ид ги б ғликликни к ч йти иш з ияти ним бил н т қ з л н ди?
6. п блик д м н тг , қ тўл шнинг янги к нц пция ини я тиш з иятини л нг.
7. Иш , қининг п т д ж и қ нд й лбий қиб тл г эг бўл ди?

5.3. ци л , мк лик м низми ш клл нишининг

ш т-ш итл и.

янч иб л : ци л б қ лик; , мк лик; ўз ф йд ли , мк лик; ци л , мк лик; лл нм ишчи; иш б вчи; т дби к нинг м нф ти; лл нм димнинг м нф ти; к б юшм л и; ци л г л ; ци л ш икчилик м д лл и; ци л ш икчилик типл и; ф б ч нлик; ци л ф б ч нлик; ци л тизим; м н т б з и б ъ ктл и; м нф тл м л ш ви; д вл т; к б юшм и; ци л б дшлилик; ци л зиддиятл ; ци л , к т; м н т м н б тл ини т тибг лиш.

т қиликк э ишилг нд н к йин Ўзб ки т нд вв лги м ъм ий-б й қб злик иқти ди тини, ўж лик ю итишнинг б з ий лл г т ян вчи ци л йўн лти илг н б з ий иқти ди тг изчил лм шти иш ж ни б м қд . Ш м н б т бил н м мл к тнинг ци л- и ий в иқти дий , тид ч қ ўзг ишл юз б м қд . вв л т ъкидл нг нид к, ци л в м н т , ид , м ч қ ўзг ишл бўлиб, б л кўп жи , тд н миллий иқти ди тнинг в ли в ив жл ниш и тиқб лл ини б лгил йди. Ш клл н тг н янги ци л в иқти дий м н б тл б ндлик, ци л , им я, м н тг қизиқти иш, м н т

н мд лиги, иш , қи в б шқ м мм л г иф т жи , тд н янгич
нд ш вл д н ф йд л ниш з иятини т қ з эт ди. н т б з и
бъ ктл и: лл нм димл , иш б вчил в д вл т ў т ид ги
м н б тл , и , м б нд н и ти н эм .

Ж миятд ги ци л б қ лик в иқти ди т ив жл нишид ги
ў иб б иш, вв л , димл в ишл б чиқ иш в ит л и эг л и
ў т ид ги м н б тл нинг кт иг б флик бўл ди. ци лизм
д в ид ги д бд б ли м нф тл тизими (м м лқ, ж м вий, ш ий)
гў ки нт г ни тик зиддиятл г эг бўлм г н в б т н ж мият б т-
д ти йўлид ги ци ли тик м н т ф я и ў ниг , т дби к л в
лл ниб ишл вчил м нф тл ининг ци л к лиш ви
м н б тл ининг янги тизими ш клл нм қд . н б тл нинг б
тизими ци л ш икчилик м фк ид м ж мл шиб, б ци л
иқти ди тнинг энг м им жи , тл ид н и бл н ди.

ци л ш икчилик ци л тизимд ги бъ ктл нинг м ли
, мк лигини т ъминл ш ч н м нф тл ни к лишти иш бўйич ци л
в м н т , ид ги м н б тл нинг м д нийл шг н тизими иф тид
н м н бўл ди. Ш икчилик м н б тл и н ф қ т иш б вчил в
лл нм ишчил ў т ид , б лки н ф қ т ъмин тини т шкил этиш
бўйич вл дл ў т ид , м м лг ши ил ди. Ўзб ки т н ч н
, зи ги б қичд ци л , мк лик тизимининг м мм л и в
ив жл нишини т ,лил этиш м мл к тд ги ци л б қ ликк иж бий
т ъ и эт вчи мил иф тид гин эм , б лки иқти ди тнинг д имий
ив жл нишининг , м энг м им ш ти иф тид л ид , мият к б
эт ди.

Ўзб ки т нд чиқ д м к тик ф қ лик ж миятининг ш клл ниши
ш икчилик м н б тл и тизимининг в ж дг к лиш и в ив жл ниши
ж нининг т и ий иятл ини билишнинг, б м им ишд ч т
м мл к тл нинг б й т ж иб ини ч қ ў г нишининг з иятини

б лгил йди в д лз блигини ши ди. Б ци л иқти ди т
ш клл нишининг м кк б ш итл ид т ли ци л г л
ў т ид ги м н т м н б тл ини т тибг лишг янгич нд ш вл
в лл ишл б чиқилишиг , , мк лик лқ- тв и м низмини
м нф тли т м нл ў т ид ги ўз м н б тл нинг б з
ш клл ини я тишг , б нд ж мият ив жл нишининг з қ м дд тли
и тикб ли м қ дл и в миллий иятл ни и бг лишг имк н
б ди.

ци л ш икчилик инд т и л ж мият б ф ид (XIX и и в
XX б шид) ци л т з мни инқил бий, зў в нлик бил н ўзг ти иш
м фк иг қ м -қ ши , лд , ишчил в к пит ли тл ў т ид ги
ци л зиддиятл ни энг м ли , л этиш ли иф тид п йд бўлди.

ци л , мк лик, ишл б чиқ иш в ит л иг ий м лкчиликни
зў лик бил н йўқ тиш в иқти ди тд д вл т б шқ вини ў н тиш
бўйич м к ч -л нинч т ълим тд н ф қли лд , д вл т б шқ в
г нл и в к б юшм л ининг ўз , мк лиги ид лл нм
ишчил в иш б вчил ў т ид ги м з к л ж нини т қ з
эт ди. Б ж миятнинг б қ т д ижий ив жл нишиг йўн лти ил ди.

ли ци л г л м нф тл ининг к лиш ви асосида улар
ўртасидаги низ л ни б т ф этиш в ж мият т д ижий
ив жл нишининг д лз б м мм л и би н ч л д в мид кўпл б
лимл нинг фик ини б нд этиб к лм қд . « ци л ш иклик»
воқелигининг т ли жи , тл и м Г бб (1588-1679), Ж н-Ж к
(1712-1778), д м мит (1723-1790), Имм н эл К нт (1724-1804), Ш ль
Ф ь (1768-1830), Ж н тю т илль (1806-1873), Пь Ж з ф П д н
(1809-1865), к б (1864-1920), Эмил Дю кг йм (1858-1917),
льф д ш лл (1842-1924), лк тт П н (1902-1979), Пити им
кин (1889-1968), Людвиг Э д (1897-1977) в б шқ л нинг
л ид ўз иф д ини т пг н.

Уч юз эллик йил илг и англиз ф йл фи м Г бб ўзининг «Л ви ф н» (1651 й.) ид т бийй , лд ги «б ч нинг б ч г қ ши ши» , л тиг б , м б иш ч н кишил ў т ид ци л к лиш вг э ишиш з лигини л г н эди.

ци л , к т н з ия ининг ив жл нишиг н ми ци л ги в иқти дчи и к б лм қли и қўшди. Унинг « , димги д н нинг г т и и», « ўж лик в ж мият» л ид «т ш ниш» к нц пция и лф илиб, б нг кў ци л , к т индивид л қизиқишл ни ш , л ш қ ли т ш нти ил ди. Би қ ш ци л , к тининг тў т ий типини ж т ди: м қ дли қил н , қ д иятли қил н , самарали в нь н вий. Ум м қ б л қилг н м ъ л в индивид л қизиқишл ид ф лиятд ги бь кт лқ- тв ини б илд ги э дим лий т к мл шти иш ци л тизим бь ктл ининг ўз к лиш вл иг э ишиши м мм л ини , л этиш ч н м дим , миятг эг бўлди.

Инглиз иқти дчи и . ш лл э Ч. Д виннинг т ълим тини ци л м н б тл г , м қўлл шг интилиб, би т м нд н м н т, иккинчи т м нд н к пит л ў т ид ги м н б тл г к тт , мият б ди, шб икки к т г ия ў т ид ги звий ўз л қ д ликни кў тди. Ўзининг «Иқти дий ф н т м йилл и» н мли м ш , ид , ж мл д н, ш нд й з ди: « м м н к пит л в м м н м н т миллий дивид ндни (ф йд ни) ишл б чиқ ишд ўз л қ д бўл ди в ўзл ининг (энг юқ и) н мд лигиг м вишд нд н ўз д м дл ини л дил . Ул нинг ўз б глиқлиги энг м т қ м д ж д бўл ди: к пит л м н т из ўликди , ишчи , м ўз ий ки б шқ кимнингди к пит ли из з қ яш й лм йди».¹

¹ Маршалл А. Принципы экономической науки. Т.11., пер. с англ. М., Издательская группа «Прогресс», 1993 г. стр. 247.

Б шқ би англиз ци л ги . . ш лл би з к йин қ, б ж йл ж мияти м мкин бўлг н д ж д ги т нглик в д л т тизимиг , лк н ў т инфг йл нди, д б т ъкидл йди.

ци л м л қ т м мм л иг ни б т н Пити им киннинг қ шл и ф ятд қизиқ лиди , ци л т тифик ция в ци л ф б лик н з ия ининг чил ид н би и и бл н ди. Унинг фик иг кў , ци л хаётнинг б қ лиги, н, икки милг : м мл к т кўпчилик , ли ининг т м ш д ж иг в т ли ци л г л ў т ид д м дл нинг т б қ л ш в д ж иг б флиқди .

П. кин т м нид н , ли ўтг н нинг б шл ид қ б илг н шб л л бизнинг д в имизг , м б в ит л қ д ди . , и ги ш итд кўпчилик, йниқ ив жл нг н м мл к тл , , ли т м ш д ж ини ши ишг , қ шш қлик в иш изликни қи қ ти ишг , д мл ни тўл қийм тли зиқ- вқ т в й-ж й бил н т ъминл ш м л л иг ж д жиддий эътиб б дил . Ш жи , тд н лг нд , Ўзб ки т нд ўтк зил тг н ци л и т л ид эътиб г л йиқди .

, лининг т м ш д ж ини ши иб б иш м мл к т ци л-иқти дий ив жл нишининг з қ м дд тг мўлж лл нг н т в йўн лиши и бл н ди. л д м дл нинг йиллик ў иб б иши 14-18 % ни т шкил эт ди. 2004 йилд гин л 16 % г ў ди. , лининг й-ж й бил н т ъминл ниши д имий вишд я шил ниб б м қд . Уй-ж й ф нди 2003 йилд 14,8 млн.кв. м т г кўп йиб, н тиж д , ли ж н б шиг й-ж й бил н т ъминл нг нлик д ж и 14,3 кв. м т г тди. Ш , йл ини г зл шти иш д ж и 2004 йил 1 янв , л тид 90,7 % г тди. Ф қ т 2002 йилд гин , лиг «ЎзДЭУ» кўшм к н ининг 15,8 минг вт м билл и тилди. Ч к н т в йл нм и т кибид н зиқ- вқ т т в л ининг л ши 39,3 % ни т шкил эт ди. Ш б , из, б ч б кў тгичл ив жл нг н м мл к тл д ж ид н нч п тди . Би қ, т т лит т тиб тнинг лбий қиб тл ини б т ф

этиш , мд ж миятд янги ци л-иқти дий м н б тл ни
ш клл нти ишнинг м кк б д в ини б шд н к чи тг н Ўзб ки т н
ч н, б ўзг ишл ни лк н ют қ иф тид б , л ш м мкин.

П. Со киннинг фик ич , д вл т в ци л тизим б қ лигининг
иккинчи м им ш ти – б йл в к мб ф лл ў т ид ги
д м дл нинг табақал ш ви д ж иди . Энг к мб ф л в б й ил л
ў т ид ги д м дл д ги ф қл ни тавсифл вчи мий т ти тик б
, қд ги м Ёл м тл г нч лик б й эм . Ушб м мм бўйич
м тб тд эъл н қилинг н м илмий т дқиқ тл н тиж л и , м йўқ.
Ш нг қ м д н, ш ни эътиб г лиш л зимки, б з ий иқти ди т
қ н ний вишд т ли ци л г л в инфл ў т ид ги д м д
д ж л ид зил ли т ф в тл нинг в ж дг клишиг либ кл ди.
л н, кўпчилик ив жл нг н м мл к тл д 20 % энг б й в энг
к мб ф л ил л д м дид ги ф қ 10 б в ни т шкил эт ди.

Ш т иқ , г д П. киннинг л л ид н к либ чиқил ,
нд бизнинг м мл к тимизд ци л л з л в ци л т з мнинг
б қ лигини б з вчи қ нд йди жиддий б бл ч н иқти дий
ш т-ш итл йўқ, Б бизнинг в қ лигимиз бил н тўлиқ т диқл н ди.

ци л тизим б қ лигининг юқ ид к лти илг н икки ш ти
бил н би г ликд , зи ги ш итд ж , н цивилиз ция и
ив жл нишининг в янги ж , н т тиб ти ш клл нишид ги ж д юқ и
д ж л ининг иятл ини и бг лг н , лд , би б т н
иқти дий тизим иф тид ги ж , н иқти ди тиг м , лд ги, чинчи, ўз
м ятиг кў м имлиги к м бўлм г н ш т – ж , н , мдў тлиги
м мл к тл и ў т ид ги ци л-иқти дий ив жл ниш д ж ид ги
м им т ф в тл ни б т ф этиш м мм и п йд бўл ди.

Юқ ид б н этилг н иқти дий ш т-ш итл бил н би г ликд ,
д вл т в ци л т з м б қ лигининг п и л гик ш т-ш итл и в
м д ний нън л ини , м и бг лм лик м мкин эм . ўл

м т қиллик ш итл ид ив жл ниш т ли ци л г л ў т ид ,
, ли в , кимият т кибл и ў т ид ўз т ш ниш в м т қ м
, мк лик в ж дг к лг нини кў т ди. Ж миятд б нд й , л тнинг
ш клл нишид Ўзб ки т н , ли ининг т м ш т зи в нь н л и
иятл иг боғлик, т и н ш клл нг н м нт лит т , м м им л
ўйн йди. п блик , ли ининг ий қи ми б ч иқти дий в
ци л м мм л ни ци л б -т қ т в ўз ф йд ли , мк ликк
интилиш ид , л этишни фз л кў ди. , ли кўпчилик қи мининг
б нд й лқ- тв и иж бий н тиж л ни б м қд , п блик д
ўтк зил тг н ци л- и ий в ци л-иқти дий тизим и л , тл ининг
м в фф қиятини т ъминл м қд .

Кўп лик т ққи т д в мид ж , н м ли тид ци л
ш икчиликнинг т ли м д лл и в типл и ш клл нди. Ушб м д лл
в типл т ли-т м н б лгил бўйич т к мл шти ил ди.

л н, т м нл ў т ид ги ж м вий м з к л либ б иш
д ж иг бғлик, вишд ци л ш икчиликнинг ч ий м д ли
ш клл нг н.

Би инчи м д л м н т м н б тл ини т тибг лишд
д вл тнинг ф л л ш вини н м н эт ди. Б м д л Шв ция, Б льгия,
Финляндия, ид л ндияд қўлл нил ди.

Иккинчи м д л ж м вий ш тн м л ни ф қ т к н
д ж ид т зилиши бил н т в ифл н ди, б нд т дби к л юшм и
в м ммиллий к б юшм л и м н қ тн шм йди. Ул м н т
м н б тл и , ид ги д вл т и тини ш клл нти ишд , ш икчилик
м н б тл иг м мий нд ш вл ни ишл б чиқшд , қ н нчилик
л ини т й л шд ишти к эт дил . Иккинчи м д л Ш, К н д
в Яп нияд к нг қўлл нил ди.

Учинчи м д л ци л ш икчиликнинг би инчи в иккинчи
м д лл и ў т ид ги лиқ м д л и бл н ди. У Г м ния, Б юк
Б ит ния, Ав т ия, Ф нция, Ит лия в б шқ м мл к тл д т қ лг н.

Ўзб ки т н ч н иш б вчил в лл нм ишчил ў т ид ги
ўз м н б тл д л нм г н , илликл ни б т ф этиш
м қ дид т м нл ў т ид ги ш иклик м н б тл ини ян д
ив жл нти иш ч н ци л ш икчиликнинг би инчи м д лиг м л
қилин м қ дг м в фик бўл ди. ци л ш икчилик м низмининг
ш қлл нишид д вл т лининг к ч йиши т м нл нинг в к л ти в
лининг ян д ниқ к б лгил нишиг , в ж дг к л вчи ж м вий
низ л в ци л к лишм вчиликл ни т тибг лишнинг кўп қ
м ли лл ининг қўлл нилишиг д м б г н бўл ди. Б нинг
ч н, м л н, Б льгиянинг т ж иб иг кў , п блик д ж ид ч
т м н: д вл т т кибл и, к б юшм л и в иш б вчил
юшм ид н т нг миқд д ги в қилл ки итилг н , лд м н т бўйич
иллий К нг ш т зил бўл ди. Ушб к нг ш , к м тининг м л , т
г ни бўлиши в м ммиллий д ж д м н т м н б тл иг
т гишли м з к л ни либ б иш , қ қи бил н т ъминл ниши л зим
бўл ди. м қ д ж ид шб м л л ни , к м т н з ти тид
т диқл н вчи ш илд ги к ми иял , л этиши м мкин.

Ш икчилик м н б тл ид д вл т т кибл ининг ли бўйич
, м ци л ш икчилик м д лл ининг ч тип и ж тиб кў тил ди.

Уч т м нл м , мк лик м д ли. Ушб м д лнинг кт ли
ияти б ч т м нл нинг: д вл т, к б юшм л и в иш
б вчил нинг т нг , қ қилиги и бл н ди. Б м д л кўпчилик в п
д вл тл ид , ш нингд к, Яп нияд к нг қўлл нил ди. нг ия, Ч ия,
л в кия, П льш в Б лг ияд , м ци л ш икчилик м н б тл и
дди ш нд й м д л б йич ив жл нм қд . Унинг м д лиги ш нд
н м н бўл дики, т м нл ў т ид ўз б т в т нг , қ қли

, мк лик ид м миллий ф в нлигиг э ишиш м қ д л и кўзд
т тил ди, м к иқти дий д ж д ги м г в ци л к лиш вг
э ишил ди.

1976 йилд (лқ м н т т шкил ти) ч т м нл м
м л , тл ш в т тиби тўғ и ид № 144 м к нв нцияни қ б л
қилиб, нд миллий м л , т г нид м н т в к пит лнинг т нг
в киллиги н з д т тил ди. Би қ, 1996 йилд , ци л-м н т
м н б тл и м мм л и бўйич т ли м мл к тл д ги ч т м нл м
м л , тл ш вл т ж иб ини ў г ниб, ш нд й л г к лдики,
т нг , қ қли ч т м нл м , мк лик (т ип тизм) к чли д м к тия
ш итид гин кўзл нг н н тиж ни б иши м мкин.

лл нм ишчил нинг в киллилик ишчи г нл ид – к н л
к нг шл и в кўмит л ид ишти к этишининг « ф т дби к лик»
м д ли. Ушб к нг ш в кўмит л нинг миқд ий т киби қ н н бил н
б лгил н ди. К н димл и б г нг ўз в килл ини йл йдил .
Ушб г н иш в қтининг д в мийлиги, м н т м , ф з и, м н т
т ътили в б шқ ци л м л л бўйич м л , тл б иб б ди. Б
м д л И п ния, ид л ндия, П т г лия, Г цияд к нг м л қилм қд .

« л ш в киллилик» м д ли – ив жл нишнинг иқти дий в
ци л м мм л ини , л этиш бўйич к н к нг ши в кўмит л ид
лл нм ишчил в м ъм ият в килл ининг би г ликд ги ишти кини
мўлж лл йди. Б м д л Д ния, И л ндия, Б льгия, Ф нция в б шқ
м мл к тл д т қ лг н.

К б юшм л ининг д вл т , кимияти в м , ллий , кимият
м л и бил н л қ л и кт иг қ б, к б юшм л и
мк ликк мўлж л лг н, д вл т бил н «м ж г » мўлж л лг н
м д лл г бўлин ди. К б юшм л ининг иш б вчил
т шкил тл и бил н ўз м н б тл и кт иг кў «э кин»
(в люнт и тик) (индивид л т дби к л бил н м з к л нинг т қ қ

ж ни) в « в п ч » (т м нл ў т ид ги м з к л нинг кўп қ м к зл шг н ж ни) м д лл иг ж тил ди.

Ж , н т ж и б и кў тишич , ци л ш икчилик типл и в м д лл ининг т ли-т м нлигиг қ м д н, м мий қ ид в м мий т м йилл г (2-чизм) бўй н ди Унинг б ш м қ ди ўзг м – димл , иш б вчил в д вл тнинг ўз м ли , мк лигини т ъминл ш, м мий т ққи т м нф тл и йўлид л нинг к лиш ви бўлиб қ л ди. Б кўпчилик м мл к тл д , иқти ди тнинг звий в б қ ив жл нишининг в нинг м д лигини ши ишнинг ий мили иф тид , ци л м в тинчликнинг бь ктив з иятини иф д л г н , лд , з м н вий ци л м н б тл нинг б ч б ш бь ктл и м нф тл ини к лишти ишнинг ий ш клиг йл нди. Б м мл к тл д ци л ш икчилик ф я ид н ф йд л нишнинг м лий н тиж и ци л м итнинг б қ лиги, ўз би -би ини т ш ниш в м ж л , ж миятд т ли қ тл мл ў т ид ги ци л зиддиятл д ж ининг п тлиги, иқти ди т ив жл ниши д ж ининг юқ илиги в , ли т м ш д ж и бўйич д н д энг юқ и нд з л г э ишиш к бил бўлди.

ци л ш икчилик т м йилл и

м нл нинг т нг , қ қлиги
Ш иклик м н б тл ининг и ти ийлиги
м нл нинг ш тн м вий м н б тл д н м нф тд лиги
м нл м нф тл ининг ўз , м т қилиниши
ци л ш иклик м н б тл ининг ив жл нишиг д вл тнинг д м б иши

, н нл нинг м т қ млиги в т м нл нинг м ъ ий , қ қий , жж тл г м л қилиши
м нл в қилл ининг в к л тлиги
м нл қ б л қил диг н м жб иятл нинг ллиги
Б ч нинг и ти н из т зд ш тн м в битимл ш тл ини б ж ишининг м жб ийлиги
Ш тн м в битимл ш тл ини б ж м г нлик ч н т м нл нинг м ъ ллиги
н б тл нинг м д лиги

2-чизм . ци л ш икчиликнинг ий т м йилл и.

ци л ш икчилик ив жл нишининг ч т эл т ж иб ини ч қ
т ,дил этиш в м мл шти иш ш ни кў т дики, , зи ги в қтд
ив жл нг н м мл к тл д ци л ш икчилик м қ дл ини к нг
қўлл ш в м лг ши иш ,мд б нд н к тил тг н ци л в иқти дий
ф йд ни лиш ч н иқти дий, ци л-п и л гик в м д ний- нъ н вий
ш т-ш итл м вж дди . Ушб м ън д Ўзб ки т нд , м би м нч
б шқ ч в к м қ қ л йликк эг в зият в ж дг к либ, б ни з м н вий
иқти дий м н б тл в ци л ш икчилик м низмининг
ш қлл ниши в ий бь ктл и м нф тл ини м л шти иш
м д лл ини т нл шд и бг лм лик л м мкин эм . Б
иятл , вв л , ўтмишнинг , в қилиб бўлм йдиг н м и,
м т қилликк э ишиш в қтид Ўзб ки т н ч н н қ л й бўлг н в зият,
ўтиш д в ининг бь ктив қийинчиликл и бил н т қ з л н ди. Ушб
қийинчиликл ни инк этиш, ки энг я ши , лд , л , қид
г пи м лик ж д з ққ к т вчи лбий қиб тл г эг бўлиши м мкин.

Ш нг қ м д н, ци л-иқти дий ив жл нишд ги иж бий
илжишл , б з ий м н б тл г ўтиш, , ли л д м дл и в
иқти дий ў ишининг б қ д ж и м мл к тд ци л ш икчилик

Ғ ял ини т - кин м лг ши иб б иш ч н з ш т-ш итл
 я тм қд , ни ци л м мм л ни , л этишнинг иш нчли в ит и в
 иқти дий ў ишнинг қ д тли милиг йл нти м қд . Ш м ън д
 ив жл нг н м мл к тл нинг лл нм ишчил в ишл б чик иш
 в ит л ининг эг л и ў т ид ги ци л зиддиятл ни б т ф этиш
 ч н, д вл тнинг т тибг л вчилик ф лияти бил н ци л ш икчилик
 м низмид н ф йд л ниш бўйич т ж иб и Ўзб ки т н ч н ғ ятд
 ф йд лиди . Б шб м им ишд ив жл нг н м мл к тл нинг б й
 т ж иб ид н ф йд л ниш з иятини ян д д лз бл шти ди. Ш нд й
 бўл д , шб ф йд ли т ж иб д н, в қ лигимизнинг имк ниятл и в
 иятл ини, ци л в иқти дий ив жл нишнинг э ишилг н
 д ж ини, ш клл нг н нь н л ни, , лк м нт лит тини и бг
 лм д н т иб ф йд л ниш л м мкин эм . Ғ б м мл к тл ид
 (Шв ция, Г м ния, Яп ния в б.) иш б вчил в димл ў т ид ги
 ш икчилик м н б тл и з қ д в м этг н шидд тли инфий к ш
 н тиж ид , ишчил в к б юшм и , к тл ининг ғ л б и , мд
 м лқд л в к мб ғ лл ў т ид ги ўтки зиддиятл ни , л этиш
 ли иф тид ш клл нди. ив жл нг н в йўлг қўйилг н ци л-
 ш икчилик м н б тл иг эг бўлг н м мл к тл т и и ўтки
 м ж л , иш т шл шл в н зиликни иф д л шнинг, ишчил
 инфининг ўз иқти дий в ци л ф в нлиги ч н к шининг б шқ
 қўпл б ш клл ини , м бил ди. Б л д н ф қли ўл қ, иш нчли ци л
 ш икчилик м н б тл и , мд димл , иш б вчил в д вл тнинг
 м ли , мк лиги ш клл нишининг ий т в милл и бўлиб,
 бизнинг т м ш т зимиз в , лқ м нт лит тиг бўлг н иқти дий
 м н б тл : п т н лизм в ж м вийлик (1-б б) бўлиши м мкин.
 Ш нд й т ъкидл шг б ки, минг йилл д в мид тўпл нг н
 нь н л , лқ- тв л , д тл , кўпчилик , лл д бўй н вчил нинг
 к тт л г , б шлиқл г бўлг н , м т қилиш м н б тл и, ци л
 иқти ди т м ъ л и в т л бл иг м кл вчи, т м нл нинг ци л

к лиш виг л з л из в тинч в ит л бил н э ишишг имк н
б ди.

Би қ, бўй н вчил в лл нм димл нинг тинч в , дд н
т шқ и, б ъзид ўз т қди и в ил ъз л ининг ф в нлиги ч н
м ъ лият излик д ж ид ги т тинч қлиги бўлиши, б , ли л нинг
м ддий ф в нлиги в ци л им ял нг нлиги д ж ининг зил ли
шиб б ишининг иш нчли к ф л ти и бл нм йди. Ш жи , тд н
қизиқ ли бўлг н м ъл м т иф тид йтиш м мкинки, , зи д й им
ив жл нг н, ци л иқти ди тли м мл к тл д янгид н я тилг н
қийм т т кибид димл д м дл ининг ялпи лм фи 60-65% г ч
т ди. Ўзб ки т нд э б кў ткич т ққ л б бўлм йдиг н д ж д
п тди . Б нд й ш итл д янгид н я тилг н қийм тни иш б вчил
в лл нм ишчил ў т ид д л тли т қ имл ш бўйич к тт
м ъ лиятни двл т ўз зимм иг лиши, б нинг ч н қ н нчилик
б з ини т к милл шти иш, ш нингд к , ли т ли т иф л и
д м дл ини т б қ л шти иш в т тибг лишнинг м ли
м низмини м ли тг қўлл ш йўли бил н т ъ и кў тиш м мкин.

Ўзб ки т нд ци л ш икчилик ф ял ини ив жл нти ишнинг
м кк б в зиф л ини , л эт б иб, ци л иқти ди тнинг з ий
б лги и иф тид , ш ни и бг лиш з ки, б в зиф л
иқти ди тнинг л кт и м д лигини ши иш, б шқ л
и бид н н қ н ний б йиш м нб л ини пиш м мм л и бил н звий
б фл нг н. Яши ин иқти ди т кўл мл ини к м йти м д н,
п блик д иш ў инл ини з длик бил н кўп йти иш ид м н т
б з ид иш к чиг т л б в т клиф ў т ид ги з ий м т н ибликни
ў н тм д н, яши ин иш изликни в вв л , иш , қини ши ишд ги
яши ин инфляцияни к м йти м д н, энг к м иш , қини яш ш
миним миг яқинл шти м д н т иб, ци л ш икчиликнинг
ив жл нишиг э ишиш м мкин эм .

К Л Ш Ч Н В ЛЛ :

1. ци л ш икчилик ним ?
2. им ч н б з ий иқти ди т ш итл ид ци л ш икчилик м фк и из ив жл ниб бўлм йди?
3. ци л ш икчилик м фк и К. к нинг қўшимч қийм т тўғ и ид ги н з ия ид н ним бил н ф қ қил ди?
4. ци л ш икчилик н з ия и ш клл нишининг эв люция ини ўзл б б инг?
5. ци л ш икчиликнинг қ нд й ий м д лл ини бил из?
6. Ўзб ки т нд ци л ш икчилик ф я ини қўлл ш имк ниятл и в и тиқб лл и қ нд й?

ЦИ Л ИҚТИ ДИ Т Ш КЛЛ НИШИ Ж НИД
ИВ ЖЛ НИШНИНГ ИҚТИ ДИЙ В ЦИ Л МИЛЛ ИНИНГ
ЎЗ Л Қ Д ЛИГИ

янч иб л ци л ж н иқти дий ж н ци л в иқти дий ж нл нинг ўз л қ д лиги иқти дий м д лик ци л м д лик ци л , ў иш милл и ў ишнинг ци л милл и ў ишнинг иқти дий милл и ў иш милл и б л н и иқти дий л дият иқти дий ўзг иш иқти дий в ци л ж нл ни птим лл шти иш м қб лл шти иш ци л м , ф з

, қ нд й м мл к тнинг ци л ив жл ниши ш б , из м ъл м

л ф этилиши к ли т ъминл ниб т ли т м н иқти дий в ци л н тиж л нинг м мл шм и бил н б , л н ди Иқти дий н тиж л ЯИ , жми бил н ци л н тиж л э ЯИ нинг и т ъм лг к тг н қи ми бил н ниқл н ди м д лик б н тиж л нинг ф ж тл г ни б тиди Ш н қт и н з д н иқти дий м д лик ЯИ , жмининг б ч ф ж тл г ни б ти ци л м д лик э и т ъм л ч н ишл тилг н ЯИ , жмининг дди ш ж тл г ни б ти иф тид ниқл н ди Д м кки ялпи ички м , л тнинг и т ъм л қилин вчи қи мини кўп йти г н , лд ци л н тиж л нинг я шил нишиг э ишиш , лининг к м , им ял нг н в ци л з иф қ тл мл и иш изл н ги нл б л л т қди иг кўп қ эътиб ж тиш м мкин бўл ди Би қ б ж мф илишг м ял шг в ишл б чиқ ишни ив жл нти ишг йўн лти ил вчи ялпи ички м , л т л шини к м йти ди б э лб тт иқти дий ив жл ниш ъ тл иг т ъ и кў т ди Ш , лд , қли би в л т фил ди шб , л д н иқти дий

ки ци л қ й и би ид юқ и қ н тиж л г э ишиш м мл к т ч н
т в , миятг эг бўл ди

ци л т в ликл м мм ининг энг м им жи , ти ишл б
чиқ ишнинг иқти дий м д лиги в нинг ци л
йўн лти илг нлигининг ўз т ъ и и и бл н ди Ж миятнинг
ив жл ниши вв л б шд н қ би б т ннинг икки т м нини б лгил вчи
икки қл м ци л иқти дий ж нл ци ллик в иқти дийлик бил н
кт л н ди ци л в иқти дий э ти жл нинг ўз л қ д лиги в
ўз т қ з л ниши ишл б чиқ иш в м м н ж мият ив жл нишининг
ий в ўз к қи ми и бл н ди ци л в иқти дий э ти жл нинг в
ш нг м м нф тл нинг ф қл и в м мийлиги т и ий жи , тд н
ишл б чиқ ишнинг ив жл ниш д ж и бил н в вв л қўшимч
м н тнинг , жми бил н ниқл н ди Эк т н ив кт г эг бўлг н
ишл б чиқ ишнинг т лич ив жл нм г нлиги ш итл ид ци л
т ққи тнинг , икк л т кибий иқти дий в ци л қи ми , м қ м
қ ши кт г эг бўл ди в ўз ў ишг йўл б м йди

Ўзининг т и ий ф нкция ини ишл б чиқ ишни инд т л шти иш
и и б шл ид ш клид ги к пит л ж мф ишни м лг
ши ишд к пит лизм ўзининг ив жл нишининг д тл бки б қичл ид
ци л милл ни т ж шд н ф йд л нг н ци л т ққи тг э ишиш
н қт и н з ид н шб нд ш внинг қўлл нилиши ўш д в ш итл ид
тўлиқ м мкин эди в л ид лбий қиб тл г эг бўлм ди Ч нки ишл б
чиқ ишни к нг йти ишнинг м лим нб и иф тид қўшимч м , л т
изм т қилди Иқти дий м д лик тўғ ид н тўғ и в д я ли тўлиғич
иш к чини эк пл т ция қилиш д ж и в ишл б чиқ ишнинг , жми
бил н ниқл нг н Ишл б чиқ иш ни б т н ддий м н тг ш нг м
вишд м л к из иш к чиг л ниб ни қ йт ишл б чиқ иш т ъ лим
в к бий билим лиш ч н зил ли д ж д ги ж тл ни т л б
этм г н ци л ж тл д ги т ж ш ж мият ч н к тт з г
йл нм г н

т кин ци л ишл б чиқ ишнинг ив жл ниш в иқти дий
 м н б тл нинг м кк бл шиб б иши бил н в зият ўзг ди ци л
 м н б тл ив жл нишининг м ъл м би б қичид ш нд й д в
 к лдики иқти дий ив жл ниш ци л ж нл г б фликликд н
 т шқ ид м мкин бўлм й қ лди ци л ишл б чиқ ишнинг т кибий
 қи мл и бўлг н иқти дий в ци л жи , тл нинг ўз з қл ш ви ўтг н
 нинг б шл ид ўзининг и ги д ж иг тди вв лги милл
 лл нм ишчил ни эк пл т ция қилишни к ч йти иш м н т
 ш итининг м нл ш ви ишл б чиқ ишнинг мм вийл ш ви и бид н
 т ж ш и бид н лин вчи иқти дий м д лик , м ўзининг и ги
 д ж иг э ишди Би т м нд н лл нм ишчил нинг т шкилий
 қ шилиги шиб б иши бил н иш т шл шл б бли иқти дий
 йўқ тишл ў иб б ди б шқ т м нд н э , ли ий қи мининг тўл в
 қ билияти т л бининг п тлиги м н т ф ллигини , м п йти ди в
 ишл б чиқ ишни ян д к нг йти ишг жиддий тў иқ қўйди и қиб тд
 э ишл б чиқ ишнинг ци л , ид ги т ж шл в ни энг к м
 д ж г к лти илиши ян д ив жл нишни к кин ч г л б қўйди Б
 , қд якқ л д ж д 7 7 йилл д ги инқи з г в лик б иб
 иқти дий м д ликни м тл қл шти ишг л н вчи ив жл ниш
 ф л ф ини ўзг ти иш з лигини бь ктив ш т қилиб қўйди
 ив жл нишнинг янги ф л ф и би в қтнинг ўзид , м ци л жи , тни
 к ч йти иш ш нинг ци лл ш виг э ишиш ишл б чиқ ишнинг
 ци л йўн лишининг ў иши , мд вв л нинг энг м им ш ти
 иф тид ги иқти дий м д ликнинг к ч йишиг л н ди Ш
 т иқ т кин к пит ли тик ишл б чиқ иш ли ш итид в
 к йинч лик ци л иқти ди т м низми ш клл нишид ци л в
 иқти дий ж нл ў т ид ги ўз л қ д лик в ўз б фликликни
 к ч йти иш ч нш т ш итл я тилди

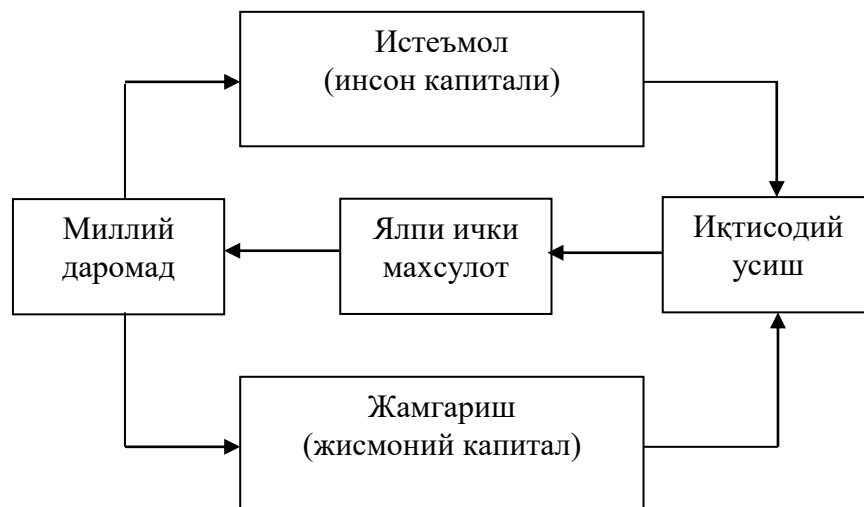
Э ки ф л ф ни янги иг лм шти иш н шд н к йинги
 йилл д б ч инд т и л ив жл нг н м мл к тл д юз б ди Ушб

ж нни ж д лл шти ишнинг ий милл и илмий т ник инқил би в
 кўп қ иқти ди тнинг инт н ив типиг л нг н к нг йти илг н қ йт
 ишл б чиқ ишг т кин ўтиш бўлди

ци л ив жл нишнинг иқти дий в ци л қи мл ининг ўз
 ни б ти тў т в из м миқти дий ў иш юз б тг н д м г фик
 ўзг ишл т ъ и и тид жиддий ўзг ишл ч м қд
 У т в ликл ни т нл шг би қ т б шқ милл и ий м д ний
 миллий нъ н л иқти ди т типи ф қ лик ж мияти в ж дг
 к лишининг иятл и в б шқ л т ъ и эт ди

ив жл нишнинг , зи ги б қичид иқти дий в ци л
 милл нинг ўз т ъ и и в ўз т к з л ниши к ч йди Юқ и т м ш
 иф ти м ън вий л қий л ци л қ д иятл н ф қ т ци л
 ив жл нишнинг м қ ди б лки м , л т иф тини ши ишнинг
 иқти дий ў иш м мм л ини м ли , л этишнинг , м ф ятд м ҳим
 м низми бўлм қд

, зи ги д н д ж мият миллий д м днинг т б кўп қ қи мини
 и т ъм лг в ин н к пит лини ив жл нти ишг йўн лти б иб б
 бил н к л ж қд иқти дий ў иш ъ тл ини ж д лл шти иш ч н
 з ий ш т ш итл ни я тм қд чизм

чизм ци л иқти ди т ш клл ниши ш итид ги иқти дий ў иш
ж нид ин н в жи м ний к пит лл нинг ўз т ъ и и

Иқти дий м д лик кў ткичл ини т бд н я шил ш ч н
ишл б чиқ ишни т шкил этишни т к милл шти ишг к тт к ч фл ш в
илмий т ник т ққи тини нч гин ж д лл шти иш т л б этил ди Ушб
в зиф л ни , л этиш ч н ишчил т дби к л в б ч
м н ж л нинг к бий м л к ини ши иш з

Иқти дий м ли в ци л йўн лти илг н б з ий тизимни
я тиш ж д м кк б в зиф Ж миятнинг б нд й , л тиг , ли
т м ш д ж ини ши иш в ни иқти ди ти , қиқ тд н , м ци л
йўн лг н ив жл нг н м мл к тл т м ш нд з л иг т кин
яқинл шти ишнинг м им ш ти иф тид ж , н б з иг т ли т м н в
қ б тб д ш т в л изм тл ишл б чиқ ишнинг юқ и
ив жл нг н д ж иг ўтиш йўли қ ли э ишиш м мкин Ш м ън д
Ўзб ки т нд ишл б чиқ ишни т шкил этишни иф т жи , тд н
т к милл шти иш з м н вий т н л гиял ни к нг кўлл ш юқ и
д ж д т шкил этилг н иқти дий тизимни ш клл нти иш ид
м т ж м в б қ иқти дий ў ишг э ишишг йўн лти илг н
м к иқти дий д ж д қилин тг н к ч нишл тўл ли
и бл н ди ж дг к лг н в иқти дий м д ликни йти вчи
қийинчиликл ни б т ф этиш м қ дид иқти дий и тд илф қ
йўн лишл т нл нди в м лг ши илди Б йўн лишл д н би и
м мл к тд ўтк зил тг н иқти ди тни либ лл шти иш
э кинл шти иш и ти и бл н ди

¹ Иқтисодий усиш ва жамият ривожланиши жараёнига либераллаштиришнинг ижобий таъсири бир канча йўналишлар буйича юз беради. Аввало, хўжалик юритувчи субъектлари ортикча, хар доим хам узини окламайдиган, давлатнинг хомийлигидан озод килиш, давлатнинг иқтисодий функцияларини кискартириш ва субъектларнинг иқтисодий эркинлигини янада кенгайтириш ишлаб чиқарувчилар уртасидаги бозор ракобатининг ривожланишига ёрдам беради. Бозор ракобати ривожланишининг конуний окибати ишлаб чиқариш объектларининг кенгайиши ва ишлаб чиқарилаётган махсулот (хизмат) сифатининг яхшиланиши хисобланади. Бундан ташкари, бозордаги турли субъектлар уртасидаги ракобатчилик кураши тадбиркорлик ташаббуси ролининг янада кучайишига, ходимлар меҳнат фаоллигининг ошишига, шу билан бирга уларнинг иш сифати ва якуний натижалари учун масулиятининг кучайишига ёрдам беради. Барча бу жараёнлар макроиқтисодий даражада конуний равишда макроиқтисодий кўрсаткичларнинг яхшиланишига, ишлаб

Ишл б чиқ ишнинг иқти дий м д лигиг ци л д л тни
м т қ мл ш бил н б флик бўлг н ци л милл жиддий т ъ и
кў т ди димнинг м н т ш ити т м ши флиги д м лиши
т ф м ит ш итл и м мл к тнинг б қ иқти дий ив жл нишини
т ъминл ш д мл нинг м н т ф ллигини ши ишнинг м ли
в ит л и м н тг , м нинг н тиж л иг , м янгич м н б тл
ш клл нишининг м им мили и бл н ди н т ш итл ини
фл мл шти иш билим лиш м л к ни м и ликни м н т т тибини
я шил ш в б шқ ци л милл н ф қ т м н тнинг н тиж лилиги в
ишл б чиқ ишнинг м д лигиг т б кўп қ т ъ и кў т ди б лки
ўж лик ю итишнинг б з ш итл иг м к л вчи янгич м н т
м н б тл ининг ш клл нишиг , м д м б ди

Илмий т ник т ққи тининг ян д ив жл ниши бўйич
т дби л нинг ци л йўн лг нлиги м н т ш итл ини я шил шг
қаратилг н ж тл л шининг т з ў иб б иши м л к из м н т
кўлл нилиш , л ининг қи қ ишид н м н бўл ди

Илмий т ник т ққи тининг ци л қиб тл и ш нингд к
димл т м нид н л нинг м н т интилишл ининг ишл б
чиқ вчил иф тид ўз ў инл и в лл ининг , миятли в
з лигининг нгл ниши м н тк шл ни м н т в ит л и в
п дм тл ини ишл б чиқ иш т н л гия ини т к милл шти ишд ф л
қ тн шишг б ъ ктив вишд нд б б ди Б йниқ ишл б чиқ иш
м д лигини ши ишг йўн лти илг н и ти чилик в к шфи тчилик
ф лиятининг ў иб б ишид якқ л н м н бўл ди

ци л н тиж л м им м т қил , миятг эг бўлг н , лд
кўпинч би в қтнинг ўзид иқти дий м д ликнинг жиддий ў ишиг

чиқариш хажмининг кенгайишига, ЯИМнинг купайишига олиб келади. Иқтисодиётни эркинлаштириш кичик ва хусусий бизнес соҳада ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва кенгайтиришга гоаятда кучли ижобий таъсир кўрсатади, айникса шу соҳада турли чеклашлар, айникса, ресурсларга эркин кириш йулининг булмаслиги, энг куп салбий оқибатларга эга булди. Иқтисодиётни эркинлаштириш, шунингдек, бандлик ва меҳнат бозорида мутаносибликни таъминлашнинг уткир муаммоларини хал этишга ҳам ижобий таъсир кўрсатмоқда.

, м д мл ш ди ци л н тиж л қи м н иқти дий кў ткичл қ ли
ўлч ниши в ш т иқ ф қ т иқти дий н тиж л г м им тўлди иш
иф тид и бг линиши м мкин Ш нинг инт лл кт л ив жл ниши
т ълим флиқни қл ш б ндликни т ъминл шг м н т ш итл ини
я шил шг иш , қини ши ишг в ш б , из , лининг к м т ъминл нг н
қ тл мл ини ци л им ял шг қилинг н ф ж тл би қ т
м им ци л н тиж л г э ишишг д мл шиб б ци л иқти ди т
ш клл ниши н қт и н з ид н би инчи д ж ли , миятг эг ди Б нд
шб т д ги ци л изм тл г ж тл нинг м лд б ч и ки
ий қи ми иқти дий м д ликнинг шишиг д м б ди в ки
б д ж д ги иш нчлилик бил н иқти дий б , л ниши м мкин Ш
м н б т бил н ишл б чиқ ишнинг м д лигини э ишил диг н
ци л н тиж л нинг э тим лий иқти дий б , ини и бг лг н , лд
ниқл ш м нтиқийликк тўғ и к л ди

иббий изм т т ълим в д мл ни к бий т й л ш янги иш
ў инл и я тиш в , лининг б ндлигини т ъминл ш м н тг
қизиқти ишнинг к ч йиши й ж й ш итини в м н т ф лияти
ш итини я шил ш в б шқ ци л н тиж л нинг иқти дий м иг
д мл нинг м н т қ билиятини в иш к чининг иф тини ши иш
н тиж ид э ишиш м мкин Б м н т н мд лигининг ў ишини
н ишл б чиқ иш ж тл и в йўқ тишл ини п йти ишни иф тли
қ б тб д ш м , л т изм т ишл б чиқ ишни ий ф ндл
м лиявий л д н ф йд л ниш м д лигини ши ишни ишл б
чиқ иш в м м л д ги ж тнинг п йишини нгл т ди

Ш бил н би г ишл б чиқ ишнинг ци л в иқти дий
м д лигини ши ишг ци л ж тл нинг ддийгин кўп йиши
д м б м йди Б з ий ўж ликнинг м т қ м қ ид л иг кў ,
қ нд й , тт лк н иқти дий имк ниятл г эг бўлг н ж мият ч н , м
изл н тг н ци л н тиж л г э ишиш қ нд й м н т в ж тл
эв зиг э ишил тг ни ф қ из эм Ўзб ки т н ч н б шқ

ив жл н тг н м мл к тл ч н бўлг ни к би ч кл нг н иқти дий
имк ниятл в б з ий м н б тл г ўтишининг м кк б ш итл ид
қ нд й қилиб энг юқ и ци л н тиж л г э ишиш в зиф и , м м им
и бл н ди

Б нд н к либ чиқ дики ишл б чиқ ишнинг ци л в иқти дий
м д лигини ши иш в нинг ци л , ив жл нишиг т ъ и ини
к ч йти ишнинг и тиқб лл ини йн н ш нд й в зиятд н т иб қ ш
л зим Б з ий ўж лик ш итл ид , лини т ли н қ л йликл , мд
б з ти ия и в т тиб изликл ининг лбий т ъ и ид н им ял шни
к ч йти ишг йўн лти илг н , ил янгич т дби л ид л нинг
в ли в ив жл нишини б , л шнинг иқти дий м қ дг м в фиклиги в
иқти дий лл и т б к тт , мият к б этиб б ди , т шб
м мм нинг б з қ н нл ининг б ъ ктив т ъ и и бил н т қ з л н вчи
т ли т м н иқти дий жи , тл ини т з қ , л этиш з иятини т л б
эт ди

ив жл нг н м мл к тл нинг т ж иб и кў т дики қ л й ци л
ш итл д в м н т д м дл и юқ ид ж д бўлг нд м н тг
қизиқти ишнинг шиб б иши димнинг иш қ билиятининг шиши иш
к чи иф тининг я шил ниши в ш д м н т н мд лигининг
кўт илиши н ишл б чиқ иш ж тл и в к д л кўним излигининг
қи қ иши , тий к ч в қ вв тни т з қ в иф тли қ тикл ниши ий
ишл б чиқ иш п циял и , мд иф тли м , л т чиқ ишг в қтнинг
кўп йиши в ш к бил қиб тид л д н ф йд л ниши
м д лиги юқ ид ж д бўл ди

¹ Биринчидан, социал иқтисодиёт, аввалги, маъмурий-буйруқбозлик иқтисодиётдан фарк қилиб, социал харажатлар хажмини купайтиришни талаб этади, аҳолини бозор стихиясининг салбий таъсиридан социал химоялаш буйича тадбирларнинг роли ортади. Иккинчидан, бозорга утишининг узи, айниқса унинг дастлабки босқичларида, мамлакатнинг иқтисодий аҳолини анча ёмонлаштирди, бу билан жамиятнинг социал эҳтиёжларга харажатни купайтириш учун илгисодий имкониятларини чеклаб қуйди. ЯИМ хажмининг иқтисодий ислохатлар бошлангандан кейинги биринчи олти йилда 20 % га, саноатдаги ишлаб чиқариш хажмининг эса икки баравардан купрокка пасайганини таъкидлаш етарлидир.

л н ш вқинни к м йти иш , в м йти , тини нинг
н млигини қ л й ш итл г т м н ўзг ти иш иш ж йининг
итилишини м ъ ийд ж л г тк зиш ид м н т ш итл ининг
я шил ниши м н т н мд лигини зил ли ши ишг имк н б ди
Д м кки м н т ш итл ини я шил ш в ци л м г э ишишг
йўн лти илг н м лиявий ж тл тўлиқ ўзини қл йди , мд иқти дий
м д ликнинг ў ишиг д м б ди

Янги иш ў инл и я тиш в , ли б ндлик д ж ини ши ишг
қилинг н ж тл иш изликк қ ши к ш бўйич б шқ
т дби л нинг ўтк зилиши н ф қ т ци л б лки ф ятд зил ли
иқти дий м , м б ди ўшимч м н т б з ид ю итил тг н
ци л и тд н лин тг н иқти дий м нинг кўл ми қилинг н
ж тл г ни б т н т ққ л г нд кўп бўлиб чиқиши м мкин Би қ
м ли тд ш нд й , л тл , м бўл дики ишг ж йл шти иш м қ дид
к д л ни ўқитиш в қ йт т й л шг н ф қ л б иш в б шқ л г
қилинг н ж тл ўзини қ пл м йди ки энг я ши , лд қи м н
қ пл йди

Г м нияд ги м н т б з и в к бл ни ў г ниш ин тит тининг
лимл и Г Шмидт ли в б шқ л м н т б з ид ги ф л и т
м д лигини ши иш бўйич т дби л ишл б чиқиш в м лг
ши ишни м мл шти г н , лд ги ў г ниш н тиж л ини эъл н қилдил
Ул нинг и б кит биг кў м мл к тд м н т б з ид ф л и т
ўтк зишг қилин тг н ж тл йилиг милли д м к ни т шкил
эт ди дқиқ т н тиж л иг кў н ми лимл и ш нд й л г
к лдил ки м н т б з ид ги ф л и т м ъл м би ш итл д тўлиқ
м лиди Би қ т лич т ъ и ч н бўлм г н м мий иқти дий
и т д м дл пл в зин и ти қиб тид ги м нл шиб
б тг н иқти дий , л тд п йиб к т ди Б бил н л ци л

¹ Слезингер Г.Э. Социальная экономика: Учебник. - М.: Издательство «Дело и сервис», 2001 г. стр. 191-192.

изм тл нинг иқти дий м д лиги д ж ининг м мл к т м мий
иқти дий , л тид н б флиқлигини и б тл йдил

н т н мд лигиг в б ч л д н ф йд л нишнинг
м д лигиг илмий т ник т ққи тини ив жл нти иш м н т
м , ф з и в нинг вф излигини ши иш иш , қини ши иш в б шқ
ци л милл иж бий т ъ и кў т ди бийки н мд ликнинг
ў иши м н т фининг в ишл б чиқ ил тг н м , л т изм т
т нн ининг п йишиг либ к л ди д м кки нинг
қ б тб д шлигини ши ди

Ш б , изки цивилиз циял шг н б з ий м н б тл ш итид ги
ци л м н т т қ им тид ци л , нинг ж либ чиқиши в ни иф т
жи , тид н т к милл шти ишнинг юқ и ъ тл иг э ишиш к тт
к ч нишл нинг н тиж и в ин н ф лиятининг б ч , л ид ги
т ққи т ч н з ий ш тди Илмий т ник т ққи тининг ж , н
ют қл ид н м ли ф йд л н лг н м мл к тл энг қил н т зд
, к т қилдил в ин н ч н қўйилм л ни кўп йти ишни з д б
т пдил Ш н диққ тг з в ки F б м мл к тл ид б қўйилм л
н ф қ т ци л , т м қл ини бюджетд н м лиял шти ишни
кўп йти иш қ ли б лки б т н , лининг д м дл ини вв л иш
, қини ў ти иш қ ли м лг ши илди м ли т кў т дики ин н
ч н қўйилм л б м мл к тл д иқти дий ў ишнинг юқ и ъ тл и
, мд илмий т ник т ққи ти т қдим эт тг н юқ и н мли в
л ни т ж вчи т н л гиял и бид н ўзини тўлиқ қ пл ди Ч нки
ци л , иқти дий ив жл нишнинг ъ тл и в м д лигиг
ин н қ ли нинг иф тий кў ткичл и т ълим флик инт лл кт л
в жи м ний ив жл ниши қ ли ф л т ъ и кў т ди ддий ишл б
чиқ иш э иш к чининг иф тий кў ткичл ининг шиши ид ўз
н тиж лилигини ши б иб ўз н вб тид , лининг в д вл т бюджет
д м дл ининг ў ишиг д м б ди Б л ци л , ни
м лиял шти ишнинг ий м нб л и и бл н ди

Ўзб ки тнд ги ци лиқти дий ж нл би м нч б шқ ч т зд
 ив жл нм қд Б д иқти ди тни б шқ ишнинг ж ли м ъм ий
 б й қб злик тизимининг лбий қиб тл и би қ т бь ктив б бл г
 кў нч зил лиди Б з ий иқти ди тг ўтиш з ияти ишл б
 чиқ ишнинг иқти дий м д лигининг п тлиги иқти дий ў ишд
 эк т н ив милл нинг к члилиги б бли бь ктив т қ з л нг н эди
 ш н лики б нд й ш итл д и фг чилик ўж лик м низмид н
 к нг йти илг н т к ишл б чиқ ишнинг инт н ив типиг ўтиш нинг
 юқ и иқти дий м д лигини т ъминл ш би инчи д ж д ги м им
 в зиф г йл ниб б ди Ш бил н би в қтд кинл шм г н , лд м им
 ци л в зиф л ни , л этиш би инчид н вв лги тизимид н м қ лг н
 ци л д л т м н тг , қ тўл шд ги т нгчилик т м йил ининг лбий
 қиб тл ини б т ф этиш иккинчид н ф л ци л и т ю итиш
 ид имк ниятг қ б ўтиш д в ининг лбий қиб тл ини юмш тиб
 б иш в би в қтнинг ўзид иқти дий м д ликнинг т кин
 ў ишини т ъминл шни , л этиш з бўлди Б нинг тиг шб м им в
 ш бил н би в қтд к чикти иб бўлм йдиг н ци л , в зиф л ини т б
 и л , тл в б з ий м н б тл г ўтишнинг д тл бки д в ид ги 7 7
 7 йй иқти дий инқи зл қиб тид ишл б чиқ ишнинг п йиши
 ш итл ид , л қилишг тўғ и к лди Ишл б чиқ иш м тл қ , жмининг
 п йиши в м лиявий л нинг тишм лиги ш итид ци л
 э , ти жл г к тт в ит л ни ж лб этиш ж мият ч н нгил бўлм ди
 Ш нд й бўл д к чикти иб бўлм йдиг н ци л в зиф л ни , л этм лик
 м мкин эм эди Ч нки ци л в зиф л ни ўз в қтид , л этм лик ки
 , тт б ишд ги тк шлик , м фл нг н ци л ж тл бил н
 т ққ л г нд ж мият ч н кўп қ иқти дий йўқ тишл г йл ниши
 м мкин эди Б з ий м н б тл г ўтиш в п блик иқти ди тини
 к м ж тли б з ўж лиги м низмиг ўтк зиш м к иқти дий
 д ж д ж миятнинг ци л йўн лти илиши ч н м ддий я тди
 Б з ий ўзг ишл в янги ишл б чиқ иш м н б тл ининг

ш клл ниши ж нид ўтк зил тг н б з и л , тл иг м , лд
иқти дий в ци л м д ликнинг т кин яқинл ш ви юз б ди
л ў т ид ги ўз л қ д лик к ч йди , м иқти дий , м ци л
м д ликк э ишиш г ки м мий йўлг м мий йўн лишг эг бўлди
в нч гин зил ли ўз _____ т ъ и кў т б шл ди Ўзб ки т нд
, зи д қ иқти дий и л , тл б шл нг ниг би н ч йил бўлг н
бўл д б з ий м н б тл г ўтиш м қ дид иқти дий в ци л
ив жл ниш ж нл и ў т ид ўз л қ д лик ў н тилди Иқти дий
м д лик м ъ л м д ж д ж миятнинг ци л йўн лг нлигид н
ци л м мм л ни , л этишнинг ўз в қтид лиги в кўл мид н б флиқ
бўлиб б м қд Ўз н вб тид ци л ж нл нинг ив жл нишид
т ли т м н ци л д т л ни к нг йти иш в м лг ши ишд
иқти дий м д ликнинг б лгил вчи , миятг эг лиги т б вш н
кў инм қд

Иқти дий в ци л ив жл ниш ж нл и ў т ид ги энг м қб л
ни б тг э ишишг д вл тнинг б т н иқти дий и ти йўн лти илг н
ъ л мки Ўзб ки т н п блик и иқти дий и тнинг ўз ги в з қ
м дд тг мўлж лл нг н би инчи д ж ли в зиф м т қ м в б қ
иқти дий ў ишг э ишиш и бл н ди Б т дифий эм Иқти дий
ў иш юз б тг н ш итл д д вл т , кимияти ж миятнинг ци л
им ял нм г н ъ з л иг н ги нл тим б л л к мб ф лл в б
кўп қэйтиб ж тиши м мкин бўл ди

ци л м мм л ни , л қилишг иқти дий ў ишнинг қ л й т ъ и и
қ йид ги м им йўн лишл бўйич юз б ди

7 Иқти ди тд б нд , лнинг иш , қи в т м ш д ж и
кўт ил ди йил м ъ л м тл иг кў иқти ди тд б нд , лнинг
ў т ч йлик иш , қи ўм бўлиб ўтг н йил бил н

т ққ л г нд г кўп йг н йил д в мид б ч бюджет д н иш
хақи оладиганларнинг иш хақи 50%га кўтарилди.

Ишл б чиқ ишни к нг йти иш и бид н янги иш ў инл и
я тил ди иш изл ишг ж йл шиш имк ниг эг бўл ди
йилл д иқти ди тд б нд , ли ни 7 минг кишиг кўп йди

К н л нинг фи м л нинг м лиявий в ли я шил нди
ш нг м вишд л нинг к н димл иг ци л д м б л л
м л иг қ иял йл иг , мийлик д ми кў тиш ч н
имк ниятл и шиб б ди

Д вл т бюджет тиг п л м бл фл и т шиши кўп яди тиж д
д вл т иш изл в , лнинг б шқ , им ял нм г н в м т ж
қ тл мл иг қ иял б л л н ги нл к мб ф лл в б кўп қ
эътиб қ тиши м мкин бўл ди

Ум м н лг нд ци л , нинг иқти дий м , яти в нинг
иқти дий ў иш д ж иг , мд кў ткичл иг иқти ди тнинг л
кт и бил н ўз , мк лигининг кт иг т ъ и и м , им м т қил
м мм бўлиб қ лг н , лд нч ч қ т дқиқ тл ни т л б эт ди Б нинг
тиг ци л , ив жл нишининг иқти дий ў ишг т ъ и и й им
ф б т дқиқ тчил ининг б , л шл иг кў т лич

т д к л н кл ик н з ия ж миятд иқти дий в ци л
ж нл нинг , қ нд й ўз т ъ и ини тўлиқ инк эт ди , мд
иқти дий м д лик в ив жл нишининг ци л м қ дл ининг
п инципи л жи , тд н зиддиятлилиги тўф и ид ги н қт и н з ни илг и
ди

Би қ т лимл нинг т ъ кидл шич ци л , иқти дий ў иш
ъ тл иг н ф қ т иж бий б лки кинл шти вчи т ъ и кў тиши
, м м мкин Ж мл д н шб н қт и н з нинг ф л т фд л ид н би и

¹ Экономическое положение Республики Узбекистан за 2002 г. Ташкент.: 2003 г. стр. 6.

М Н Т ИЗМ Н З ИЯ ИНИНГ ЧИ И М ИК ЛИК ЛИМ Ф ИДМ Н
И БЛ Н ДИ Д ВЛ ТНИНГ Б З ИЙ Ж НЛ Г Л ШИШИГ Қ ШИ ЧИҚИБ
, ЛИНИНГ К М Т ЪМИНЛ НГ Н Қ ТЛ МЛ ИНИНГ Д ВЛ Т Т М НИД Н
ИМ ЯЛ НИШИГ Қ ТЪИЙ Қ ШИ ЧИҚИБ Б ИЛД ГИ ЦИ Л И ТНИ ИҚТИ ДИЙ
ЖИ , ТД Н К М М ЛИ Д Б И БЛ ЙДИ МИН Н ДДИ Ш НД Й Н ҚТ И
Н З НИ М Ш , ИҚТИ ДЧИЛ Д Н П М ЭЛЬ Н В Д Л , М
М ЪҚ ЛЛ Ш ДИ

ИҚТИ ДИЙ Д БИ ТЛ Д М ЗК Н ҚТ И Н З НИ , ҚЛИ ВИШД Т НҚИД
ҚИЛ ВЧИ Б ШҚ Қ ШЛ В ҚИМЛ , М Б Л Н М ВИЙ В
И ИЙ ЙЎН ЛИШД ГИ ЛИМЛ ИН НГ ЙЎН ЛТИ ИЛГ Н З М Н ВИЙ
ИҚТИ ДИ ТД ЦИ Л МИЛЛ НИНГ ЛИ Ё ИБ Б ДИ Д Б И БЛ Ш ДИ

Б Қ ИҚТИ ДИЙ Ё ИШГ Э ИШИШД ЦИ Л МИЛЛ ЛИНИНГ Ё ИБ
Б ИШИ ТЎҒ И ИД ГИ Н ҚТ И Н З Т Б КЎП Қ Қ ВВ ТЛ НИШГ В
Т Ш НИЛИШГ Э ИШМ ҚД Б Г НГИ В ҚТД ЭНДИ КЎПЧИЛИК ЛИМЛ
М МИН НИЙ Т ҚҚИ ТНИНГ Б Ш Ш ТИ ЦИ Л ИВ ЖЛ НИШ Ъ ТЛ ИНИ
Ж Д ЛЛ ШТИ ИШ М КК Б ЦИ Л Ж НЛ Г Ф Л Т Ъ И КЎ ТИШ
М Қ ДИД Б Ч Л НИ Ф Б ЭТИШДИ Д Б И БЛ ЙДИЛ

ЮҚ ИД Б Н ЭТИЛГ НЛ Д Н ВШ НКИ ИН Н Ф ЛИЯТИНИНГ ИККИ
, И ИВ ЖЛ НИШИД ГИ М ҚБ Л НИ Б ТИ М Л И П ЙД БЎЛИБ Л НИНГ
М ЛИ Т Ъ И КЎ ТИШИ Қ ЙИД ГИ М ИМ , Л ТЛ НИ И БГ ЛИШНИ
Т Қ З ЭТ ДИ БИ ИНЧИД Н М МЛ К ТНИНГ ЦИ Л ИҚТИ ДИЙ
ИВ ЖЛ НИШНИНГ К НК Т Т И ИЙ Ш ИТЛ И В МИЛЛИЙ ИЯТЛ ИНИ
ИККИНЧИД Н ИЖ БИЙ ЛҚ Т Ж ИБ НИ И БГ ЛИШ ЎЗБ КИ Т НГ
НИ Б Т Н Э НИНГ ЛК Н ИҚТИ ДИЙ Л ИЯТИ Б Й Т БИИЙ В Д М
Л И , МД Б Л ИЯТД Н Ф ЙД Л НИШ Ч Н Ч КЛ НГ Н М ЛИЯВИЙ
ИМК НИЯТЛ ИНИ И БГ ЛГ НД БИ Б Т ННИ Т ШКИЛ ЭТ ВЧИ ИҚТИ ДИЙ В

¹ «Экономика» дарслигида улар ёзадики: «Даромадларни бойлардан камбагаллар фойдасига кайта таксимлаш буйича тадбирларни амалга ошириш бориб, давлат иктисодий самарадорликка зарар етказиши ва

ци л жи , тл ни птим лл шти иш м мм и л ид д лз блик к б
эт ди

Иқти дий и л , тл в б з тизимиг ўтишнинг б ч
б қичл ид ци л м мм л ни , л этишг вв л , лнинг к м
т ъминл нг н в ци л жиҳатдан з иф қ тл мл ини ци л им ял шг
, лнинг т м ш д ж ини кўт ишнинг з ий ш ти иф тид к тт
эйтиб қ тил ди Б йниқ , зи д либ лл шти иш в иқти дий
и л , тл ни ч қ л шти иш ци л йўн лти илг н б з ий
иқти ди тнинг ш клл ниши ш итл ид йниқ м имди Ўз
н вб тид т в ишл б чиқ ишнинг в б т н иқти ди тнинг иф т
жи , тд н ўзг иши я тилг н иқти дий п т нци лд н л диятд н
м вж д б й т бий в б шқ л д н қил н ф йд л ниш , лнинг
т м ш ш итл ини ян д я шил ш ци л м н б тл нинг б т н
тизимини т к милл шти иш бил н звий б фл нг н

Ўзб ки т н п блик и ўз м т қиллигини қўлг ки итг нид н ўнг
қи қ би т и ий д в д иқти ди тни и л , қилиш ч н ж д м им в
ш бил н би в қтд ф ят м кк б в зиф л ни , л этиш б нд ци л
л з л в ж миятнинг бўлинишиг , ч қ нд й имк н б м лиги л зим
бўлг н эди лқ иқти дий инт г циянинг к ч йиши т м қл в
тизим ичид ги ўж лик л қ л ининг м кк бл ш ви илмий т ник
т ққи тининг в инн в ци н ж нл нинг ив жл ниши ишл б
чиқ ишнинг лк н миқ л д в ч қ д ж д и ти л ш ви ин н
т ник в т битнинг м кк б ўз т ъ и и б т н т к ишл б чиқ иш
ж нид ин н лнинг ж д ў иб б иши иқти дий в ци л
м д лик ў т ид энг м қб л ни б тнинг ў н тилиши ш итл ид б
нч м кк б в зиф ди Уни , л этишнинг м кк блиги п блик
, ли ининг т м ш д ж ини кўт иш в нг ци л изм тл ни
т қдим этиш з иятид н д м кки иқти ди тни и л , қилишнинг
м кк б ш итл ид ци л , нинг ив жл нишиг ж тл ни
кўп йти ишд н иб тди Б нинг тиг ив жл нг н м мл к тл д

ш клл нг н в шў л д н к йинги м к нд ш ж мл д н Ўзб ки т нд
, м и т ъм лнинг м лд ги д ж и нинг м ъ л и ў т ид ги м им
т ф в тл нинг м вж длиги ци л , миятли , қ нд й т дби л нинг
м д лигини жиддий п йти ди Ушб т ф в тл ни би м нч
б т ф этишг в и т ъм лни ф б нд з л иг з қ бўл д
яқинл шти ишг бўлг н инишл , тт б қ л шг н иқти дий ў иш
йилиг ъ тл и ш итид , м м лиявий имк ниятл нинг
м тл қ д ж иг т қ лиши в иқти дий м д ликни п йиш вфи
тиг қўйиши м мкин

мл к тд ш клл нг н д м г фик в зият бил н , м
и бл шм лик м мкин эм , ли нининг ў иш ъ тл и й им
иж бий ўзг ишл г қ м д н , зи ч ж д юқ илигич йилиг
минг қ лм қд филишнинг юқ и д ж и ци л кт д ги
ч т дби л м д лигини ши иш м мм л ини , л этишд
нч гин қийинчиликл ни я т ди

Б шқ ч йтг нд ўж лик ю итишнинг б з тизимиг ўтиш
м н б ти бил н п йд бўлг н иқти дий ў ишнинг янги и тикб лл и в
имк ниятл и м н т л иг б й п блик , ли ининг л
д м дл ини кўп йти иш в т м ш д ж ини кўт ишнинг энг қийин
м мм л и бил н бил лшиб к т ди

Б нд й ш итл д иқти дий в ци л м д лик ў т ид ги
птим л н қт ни т пиш в ш д ж мият ив жл нишид зил ли
т ққи тг э ишиш нгил в зиф л д н бўлм йди

Иж бий в б қ н тиж г иқти дий в ци л м д ликни
птим л йғ нл шти г нд гин э ишиш м мкин Ш б бд н м нтиқ н
ф з қилиш м мкинки иқти дий ў ишнинг и тикб л м д ли би
б т ннинг шб икки т шкил эт вчи ининг птим л би икишиг т яниши
л зим Ш м н б т бил н иқти дий ў ишнинг б ч м нб л ини
иқти дий в ци л милл тизими қ ли ф б этиш в тўл

ф йд л ниш ив жл нишнинг мид б фишл вчи т т гия ининг ш т
ш итигин эм б лки м зм ни , м в м мл к тд ци л иқти ди т
я тиш бўйич и тикб лли иқти дий и тнинг т в ликл ид н би и
, м и бл н ди

К Л Ш Ч Н В ЛЛ

Ин ният ж миятининг ив жл нишид ци л т в ликл лининг ў иб
б иши ним бил н т қ з л н ди
ци л д л т в ци л йўн лишд ги б шқ милл ишл б чиқ ишнинг ци л
м д лигиг қ нд й т ь и кў т ди
Иқти дий м д лик ж миятнинг ци л ив жл нишиг қ нд й т ь и эт ди
ци л н тиж л нинг иқти дий м иним д иф д л н ди
Иш изликк қ шик шиш қ нд й иқти дий в ци л н тиж л б ди
Ўзб ки т нд иқти дий в ци л ж нл ў т ид ги ўз л қ д ликни
к ч йти ишнинг ий йўн лишл и қ нд й
Иқти дий в ци л м д лик ў т ид ги қ нд й ни б т энг птим л
и бл н ди
Иқти дий в ци л м д лик ў т ид ги птим лл шти ишнинг ўт з лиги
ним бил н т қ з л н ди
Б з ий иқти ди тг ўтиш ш итид Ўзб ки т нд иқти дий в ци л
м д ликни птим лл шти ишд қ нд й қийинчилик бўлг н
Иқти дий ив жл нишнинг м им ци л в зиф л ни , л этиш бил н
би г ликд ги қ нд й м д ли Ўзб ки т н ч н энг и тикб лли и бл н ди

Б б ци лиқти ди тни б шқ иш

ци лиқти ди тни б шқ ишнинг м яяти в т м йилл и

янч иб л б шқ иш ци л б шқ иш б шқ иш иф ти б шқ иш
т м йилл и б шқ ишнинг м зм ни б шқ ишнинг ф нқиял и б шқ ишнинг
иятл и ци лиқти ди тни б шқ иш м д лиги б шқ вчилик к пит ли
иқти дий билимл б шқ ишнинг илмий к нц пциял и б шқ в м д нияти
б шқ в н з ия и б шқ в м ли ти д вл т т м нид н т тибг лиш
м т қиллик ўж лик т ш бб и ўзини ўзи б шқ иш ци л д л т ци л
д л тнинг б з м д ли д вл тл м д ли д вл тнинг ф нқиял и м нф тл
м нф тл тизими

Иқти ди тни б шқ иш м кк б в м н т ж нди ци л
иқти ди т ш итл ид шб , т в , мият к б эт ди ч нки
ци лиқти ди т иқти дий в зиф л бил н би г ликд м им ци л
в зиф л ни , м , л этиши з Ш м н б т бил н ци лиқти ди тни
ш клл нти иш бўйич к нг ди д ги м мм л ид энг м имл и
қ т ид ж , н цивилиз ция ининг з м н вий т нд нциял ини и бг
лг н , лд я т вчи т шкилий т кибл в б шқ в м низмл ини
қў тиш м мкин Б г н б шқ в тизимини т бд н ўзг ти м д н ци л
ж нл г т ъ и этишнинг янги лл ини ишл б чикм д н в
қўлл м д н т иб ци л иқти ди т ш клл нишининг м кк б
в зиф л ини , л этиш м мкин эм

Янги типд ги ци лиқти дий м н б тл нинг ив жл ниши
ўзининг би қ т янги н з ий в м лий м л л ини т фди ди ци л
иқти ди тни б шқ ишнинг з м н вий н з ия и в м ли ти ф қ т
нч гин бўлг н иятл бил н би г б шқ би ци л м к нд
м лг шм қд У ж ли иқти ди тнинг б шқ в тизимид н ф қли
, лд м тл қ б шқ ч як ний м қ д л ини қўзл йди ци л т кибнинг
в ш нинг ў иб б вчи э , ти жл ини м к им л д ж д қ нди иш
, ли т м ш иф тининг д имий ў иб б иши ж миятни б шқ ишнинг
б ш бь кти ци л д вл т лқ тв ининг д тд ги м ъ иг йл н ди

Б н д й ш и т л д ж м и я т ц и л и и й в ц и л и қ т и д и й
, т и н и н г б ч т м н л и г н г л и в ў й л н г н т ъ и к ў т и ш н и н г и ф т
ж и , т д н я н г и в я н д м л и қ л л и к к

Ў з б к и т н п б л и к и қ и қ т и и й д в и ч и д б з и й

ў з г и ш л н и м л г ш и и ш д м к к б в ш б и л н б и в қ т д м и м
й ў л н и б и б ў т д и Б й ў л ж м и я т д г и в и қ т и д и т н и н г б ч , л и д г и
к т т ў з г и ш л т ў ф и и д г в л и к б д и п б л и к д э к и н л ш т и и ш
д т и в д м к т и к ф қ л и к ж м и я т и қ и л и ш и м л г ш и и л м қ д
б з н и д в л т т м н и д н т т и б г л и ш н и н г м л и т и з и м и н и
ш к л л н т и и ш б ў й и ч м қ д л и й ў н л т и и л г н и ш л л и б б и л м қ д
Б з и й ў з г и ш л г м в и ш д б ш қ в н и н г т ш к и л и й т к и б л и
т к м и л л ш м қ д д и м л н и н г и ш л б ч и қ и ш н и б ш қ и ш д г и
и ш т и к и н и н г я н г и л л и и ш л б ч и қ и л м қ д в қ ў л л н и л м қ д ж л и
и қ т и д и т н и н г д в л т м н п л и т и к м д л и н и м н п л и я д н ч и қ и ш в
я қ л и л и г и ж , н м л и т и д и н л г н б з м н б т л и н и
ш к л л н т и и ш д в м и д ж м и я т , т ф л и я т и н и н г б ч , л и д т б
ў з г и ш л м л г ш и и л д и , қ н д й м к к б ц и л и қ т и д и й
ж н д г и к б и б д , м ў з и н и н г т в л и к л и б ў л и б б з и й
и л , т л н и н г м қ д л и г в я к н и й н т и ж л и г э и ш и ш к ў п
ж и , т д н л г б ф л и қ д и н т л и н и н г н и б и й т и қ ч л и г и г
в ў т м и ш н и н г ф и м и г э г б ў л г н Ў з б к и т н п б л и к и ч н
б н д й т в л и к л д н б и и ц и л , и б л н д и и и й , т д г и
м т қ и л л и к к э и ш и ш в и қ т и д и й и т д г и б з м н б т л г
ў т и ш т б ў з г и ш л ц и л в и қ т и д и й т қ қ и т ч н к т т
и м к н и я т л в л и т и қ б л н и ч м қ д Ш б и л н б и г л ж м и я т н и н г
б ч ъ з и ч н н и н г , т ф л и я т и в м н т и н и н г б қ л и г и г
м ъ л м б и в ф т м и л и н и , м л и б к л м қ д , б и и н н , т и г
ж и д д и й ў з г и ш л в м ъ л м д ж д г и н н и қ л и к л н и к и и т м қ д
Б н д й в з и я т д ц и л , и м я н и н г и ш н ч л и т и з и м и в ц и л
и з м т л н и н г б т н б и к м п л к и л и д , м и я т к б э т д и Ч н к и

б з тизимиг кўникишд ги би қ т м л л ни , л этишг имк н
 б ди н ниқлик в яш ш ч н к шнинг д тий бўлм г н ш итл ид
 нинг м вж д бўлиши в , т ф лиятини к ф л тл йди Ўзб ки т н
 ив жл нишининг , зи ги б қичи ч н ци л , нинг т в лиги
 т м шнинг ўзи т м нид н т қ з этилм қд в б т н лқнинг з қ
 м дд тли м нф тл иг м к л ди Б з ий и л , тл нинг б шл нғич
 д в ид қ Ўзб ки т н п блик и П зид нти И К им в ци л
 м л л г к тт эътиб б иб т ьқидл г н эдики Ўзб ки т н ч н ўзи
 т нл б лг н йўл п блик в лқнинг м нф тл иг ш т ш итл и
 в иятл иг энг кўп д ж д м к л диг н ци л йўн лти илг н
 б з иқти ди тини ш клл нти ишг қ тилг нди м лд б
 п блик д ци л йўн лти илг н б з ий иқти ди тни я тишд ги
 к тт в м кк б йўлнинг б шл ниши эди

Б г н ци л йўн лти илг н б з иқти ди ти б энди ддийгин
 м қ д эм б лки д вл т т кибл и в , ли ў т ид ги янги
 м н б тл нинг ф л ш клл н тг н тизимиди Унинг ий
 ф қл н вчи ияти ишл б чиқ вчи к чл нинг ян д
 ив жл нишиг йўн лти илг нлиги ж миятд ги зил ли иқти дий в
 ци л т ққи тг э ишилг нлигиди Б з ий иқти ди тг ўтиш к н
 т тибиг би қ т п инципи л янги в зиф л ни кўйиб л д н энг
 м йми янги ци л иқти дий ш итл г м к л вчи м ли
 б шқ в тизимини я тишди Ч нки ци л иқти ди т к нц пция ининг
 ўзини ўтк зиш в м лг ши иш кўп жи , тд н б шқ в т кибл и
 ишининг м д лигиг б флиқди Ул н ф қ т иқти дий ў иш ч н
 б лки , лини ци л йм ял ш иш изликк қ ши в тўл б ндлик ч н
 к шиш д мл нинг м н т в т м шини флигини я шил ш т ф
 м йтни кў иқл ш т ьлим , ини ив жл нти иш в ш к бил ч н
 , м м ь лди л ўж лик ю итишнинг ш клл нг н иқти дий

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон – бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли. Т.1, Т.: Ўзбекистон, 1996, 290 бет.

ш итл ид , ли иқти дитни б шқ ишнинг эки тизими ми илм г н
янги и э эндигин ш клл н тг н би п йтд ци л в иқти дий
ив жл ниш ж нл иг м литъ и этишнинг б шқ внинг т ли
д ж д ги бь ктл и ф лиятини т шкил этиш в м в фиқл шти ишнинг
м низмл ини ш клл нти иш ч н кўп в қт в к ч т л б этил ди

Янги ци л и т б шқ в т кибл и ишининг м д лиги в
иф тиг нч юқ и қ т л бл ни қўйм қд Б из ци л иқти дит
ш клл нишини т вв этиш қийин Б шқ в интит тл ининг янги
иқти дий в ци л тизимнинг ш клл нишд ги иж бий милг йл ниши
кўп қ юшқ қлик в б қ ликк т м н , к тл ниш нь н вий д вл т
н м нкл т и в б шқ в бю к тия ини ци л иқти дит
т л бл иг м к л вчи янги типд ги б шқ в бил н лм шти м д н
т иб м мкин бўлм йди қ дг э ишиш ч н ци л иқти дитни в
нинг т шкилий т зилишининг м т д л гик л ини т дқиқ этиш б нд
ж , н цивилиз ция ининг б йт ж иб ини и бг лиш л зим

Ўтг н йилл д п т в т ив жл нишининг б шқ в тизимид
илг и м вж д бўлм г н в ци л м мм л ни ф л қ , л этишг
қ тилг н т кибл в ж дг к лди Шў л тизимид н м бўлиб
қ лг н ци л ҳани б шқ в г нл и ж мият ив жид ўзининг
м зм ни бўйич , м ш нингд к , мияти бўйич , м жиддий ўзг ишл г
ч ди Б л б ч и иқти дий и тнинг ци л йўн лти илг нлигини
к ч йти иб б бил н ўж лик ю итишнинг б з ий тизимд ги ци л
зиддиятл ини , л этишг в к мчиликл ни б т ф этишг д м
б м қд

ъл мки эки типд ги б шқ внинг б ч т кибл и м м лқ
м нф тл и д г н д бд б ли ф ял ни ўзл иг ниқ б қилиб либ
бю к тик д вл т м нф тл иг гин изм т қилдил Б нд н ф қли
ўл қ б шқ внинг янги интит тл и ж мият ч н ишл йди ж лив
б з ий иқти дит ш итл ид ги б шқ внинг м дияти в м зм нид ги

т б қ м қ шилик н ш нд н иб тди йн н н ш т б қ м
қ шилик л нинг ф лиятид ги қ л қ б л қилиш в б ж иш
лл и б , л ш м з нл и к н в димнинг ф лиятини
ж л шти иш в н з т қилиш к д л ни т нл ш в кўт иш и ти
м н тни т қди л ш тизими қўлл нил тг н б шқ вчилик
т н л гиял и в б шқ ш к бил д ги т ф в тл ни б лгил б б ди

Бю к тик т шкил тл нинг ички т зилишини т в ифл вчи
т к бб лик в л нинг ж мият ч н пиқлиги , кимиятнинг , дд н
т шқ и в б , дд ж д ги м к зл ш ви янги типд ги ин тит тл нинг
шк лилигиг л нинг б шқ ил вчи д мл нинг т ли г л и
лдид ги чиқлиги в м ъ лиятлилигиг қ м қ шиди Янги б шқ в
т кибл ининг ф қ қил вчи иятл ид н би и л нинг л д н
иқти дий м ли ф йд л ниш ч н юқ и д ж д ги м ъ ллигиди
, кимиятг в киллик в б шқ в қ л ини қ б л қилиш бўйич
ф нкциял нинг нч қ йи д ж л г б иб қўйилиши ф қ лик
ж мияти в ци л иқти ди т ш клл ниши ш итл ид ги б шқ внинг
кт ли иятл ид н би иди

Янги ш итл д н ф қ т б шқ внинг м дияти в м қ дл и
б лки нинг т м ийлл и в ф нкциял и , м ўзг ди

Иқти дий д би тл д ци л иқти ди т ш клл ниши
ш итл ид ги ци л иқти дий ж нл ни б шқ ишнинг қ йид ги
б ш ф нкция и кў тил ди

ци л иқти дий ж нл нинг т , дили в б , и м нит инг

ци л иқти дий ж нл нинг ив жл нишини т т гик

ж л шти иш

ци л иқти дий т тибг лиш ж нл ини т шкил этиш

ци л иқти дий ж нл нинг ив жл ниш т нд нциял ини

б ш тл ш

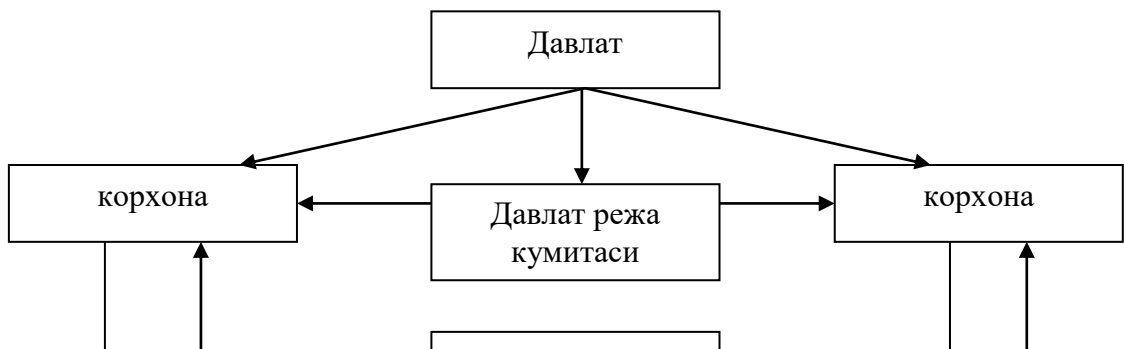
¹ Слизингер Г.Э. Социальная экономика: Учебник. – М.: Издательство «Дело и сервис», 2001 г. стр. 186.

Л йи , вий в м ъ ий қ л ни м лг ши иш
 Б шқ в т м йилл и ци л в иқти дий и тни ўтк зишд
 б шқ вчил м л қил диг н ф ял қ ид л м ъ л ни к этти ди
 ци л иқти ди тг ўтиб б илиши бил н л т кин ўзг ди
 янги иқти дий м н б тл нинг м зм ниг м к л вчи янги л и п йд
 бўл ди в ў н тил ди л н ж ли иқти ди т ш итид
 б шқ внинг ий т м йили д м к тик ц нт лизм эди Би қ б з ий
 м н б тл нинг ив жл ниши , мд ци л иқти ди т ш клл н б иши
 бил н шб т м йил ўл ди б шқ внинг нч илф қ бўлг н б з ий
 т м йилл г ўз ў нини бўш тиб б ди Б шқ внинг энг м им б з ий
 т м йилл г қ йид гил ни ки итиш м мкин , кимиятнинг
 м к з изл шти илиши в б шқ вд би инчи бўғин лини шиб б иши
 д вл т т м нид н м ли т тибг лиш л д н ф йд л нишнинг
 иқти дий м д лиги ч н юқ и м ъ лиятлик б шқ в
 димл ининг ўз к бини я ши билиши в милк лиги ци л д л т
 м н тг м вишд т қди л ш в ш к бил ки итилиши м мкин
 ци л иқти ди т ш итид ишл б чиқ ишни д вл т т м нид н
 т тибг лиш т м йилининг к н л ўж лик т ш бб к лиги в л
 иқти дий м т қиллининг ив жл ниши бил н т кин йғ нл ш ви энг
 м им т м йил бўлиши л зим
 м ли иқти ди т ш клл нишид д вл тнинг иж бий ли н қт и
 н з ид н Г м ниянинг т т лит иқти ди тд н ци л иқти ди тг
 ўтиш т ж иб и ф ятд н м н лиди ци л иқти ди тининг Г м н
 м д ли чил и тўлиқ э кин иқти ди тг , м ш нингд к б з ий
 ж нл ни тўлиқ д вл т , мийлигид бўлиши ф я иг , м қ ши
 бўлг нл н лиш к кки иқти ди тни д вл т т м нид н т тибг
 лиш в к н л нинг ўж лик т ш бб л ининг миқд ий
 ни б тининг птим л м ъ ини т пиш ж д м кк бди Би қ г д
 нгил қ йўлд н б ил к тт ци л иқти дий қиб тл г эг бўлиши

м мкин Б нд й нд ш внинг як ний н тиж и ки м ж л ни ци л
п тл ш д ж иг к кинл шти вчи т тибг линм йдиг н б з
бўлиши ки иқти дий ив жл нишни тў т т вчи т т лит ж мият
бўлиши м мкин

Б ч д в л д д в л т ци ли қти дий ж нл нинг
ив жл нишиг жиддий кўпчилик , лл д иж бий т ъ и кў тг н
Би қ ци ли қти ди т ш клл ниши ш итл ид ци л т т гиянинг
в , лини ци л им ял шнинг к ф л ти иф тид д в л т лдиг
п инципи л жи , тд н янги т л бл кўйил ди Янги ш итл д
д вл тнинг иқти дий ф лиятид ги м қ дли йўл йў иқл ж миятнинг
иқти дий в ци л ив жл нишд м д лик в птим лик
т м йилл ининг м лг ши илишид иф д л н ди Ушб т м йилл нинг
ў бг чиқ илиши б в ит ци л и т ци л ив жл ниш
д т л ини б в ит ишл б чиқиш в м лг ши иш , мд б ч
ўж лик ю ит вчи б ъ ктл ни шб д т л д ки б ш клд ишти к
этишг қизиқти вчи ш итл я тишни кўшиб либ б ишни т қ з
эт ди

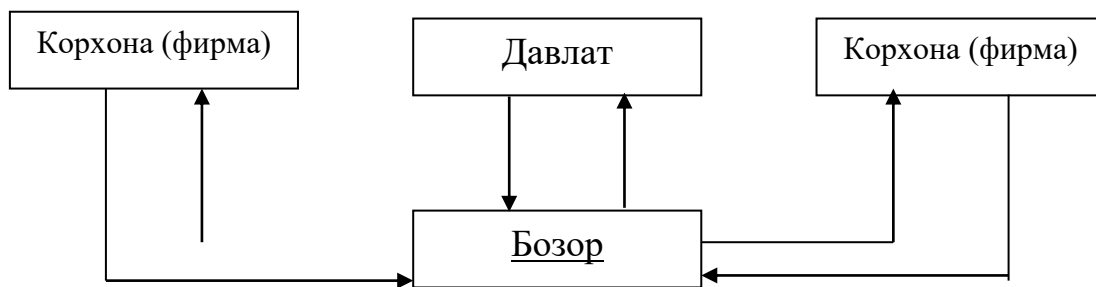
Б з ий м н б тл нинг ив жл ниб в иқти ди тнинг ци л
йўн лг нлигининг к ч йиб б иши бил н ж мият иқти дий , тид
д вл тнинг ли т бд н ўзг ди ъл мки ж ли иқти ди т м д лид
д вл т ци ли тик иқти ди тни б шқ иш т м йилиг м л қилиб в
ўзининг м н п л м вқ ид н ф йд л нг н , лд т в ишл б чиқ ишнинг
б ъ ктив қ н нл ини инк этишг инди К н л иқти дий
м т қиллиқд н м , м эди л ф лиятининг б ч жи , тл и юқ ид н
қ ттиқ н з т қилин ди Д вл т в б шқ б ъ ктл ў т ид ги ўз
м н б тл тизими ниқ иф д л н вчи кў тм кт иг эг эди

чизм ж ли иқти ди тд д вл т к н в

б з нинг ўз л қ л и

Б нд н ф қли вишд б з ий иқти ди т ш итид к н ўж лик м т қиллигини л ди д вл т т м нид н бўл ди г н тиқч н м ликд н қ тил ди чизм Энди л ид линг н би к н ки фи м б з ш итини м ъл м тл б нкини ў г ниш ид ўзининг к п тив м қ д л ини қўйг н , лд ўз ив жл ниш т т гия ини ишл б чиқ ди Янги ш итл д к н в фи м нинг ф лияти б з ий м низмл ид к нг яди д вл т э б з м л қилишини т тибг либ т ди Д вл т б шқ внинг б ш б ъ кти бўлиб қ лг н , лд м лд м қ дг э ишиш ф нкция ини б ж ди в б з к мчилик л ини б т ф этиш м қ дид гин иқти ди тг л ш ди б з ци л м л л ни эк л гик м мм л ни , л этм йди ишл б чиқ иш ч қ т кибий ўзг ти ишл ни в б т ъминл м йди

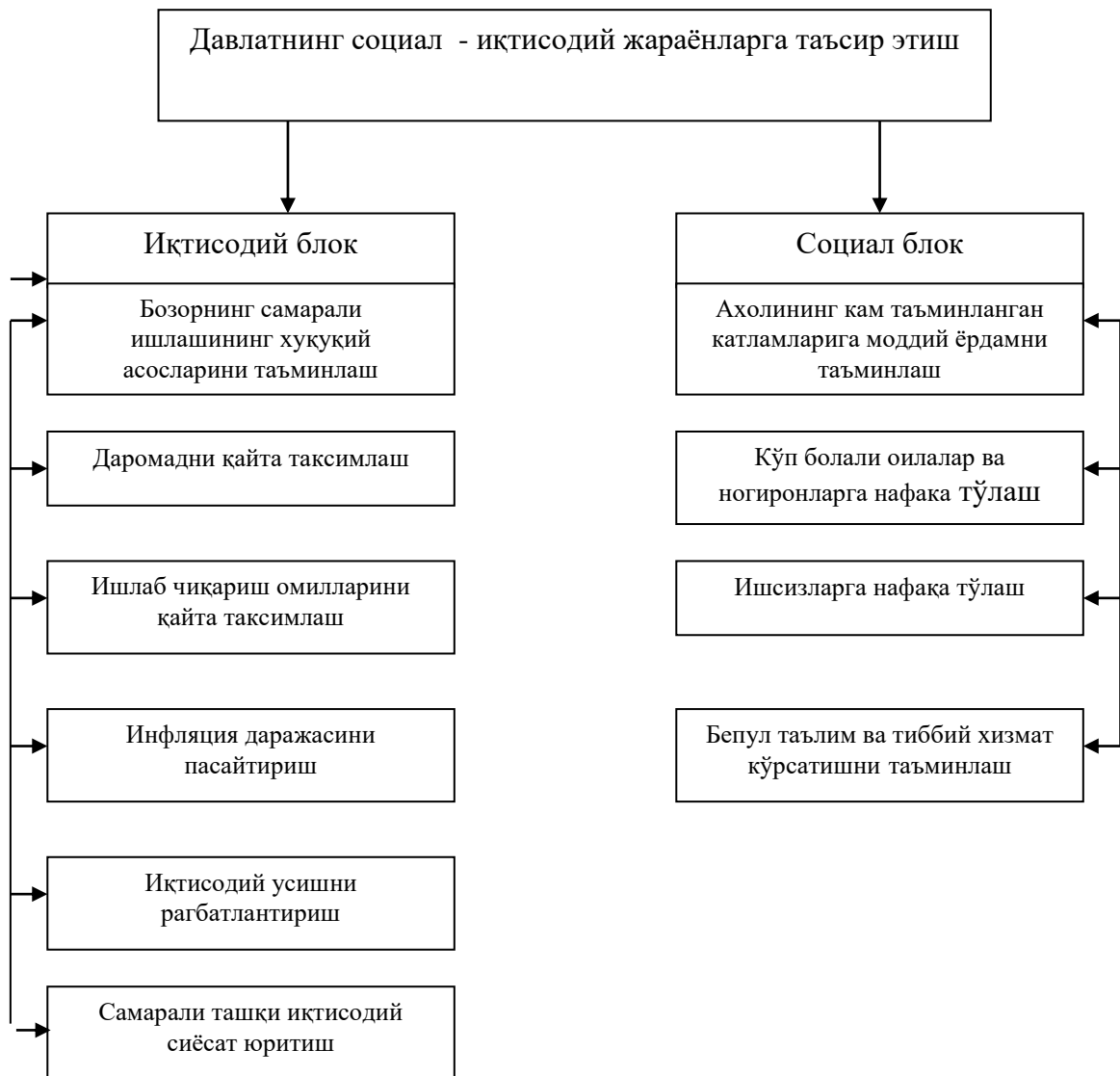

чизм Б з ий иқтисод шароитларида давлат, корхона ва бозорнинг ўзаро алоқаси

ци л иқти ди т ш клл ниши ш итид д вл тнинг м мл к т иқти дий , тиг л ш ви д вл тнинг т тибг лиш м низмл и қ ли м лг ши ил ди Б нд д вл тнинг т тибг лиш м низми т ли кў ткичл нинг к нг д ж ини қ м б лг н , лд н ф қ т

иқтидий бўлиқдан ҳам қўлнинг жамиятчил ивланиши
 мнфтиги, мжвбб ишиз чизм

Бндй мнзм шб, из иқтидий кўткичлг, м
 иқтидий блк шнингдк цилйўнлишкўткичл иг, мм
 ли ть и этиш ммлини, л этиш л зим

ж двл ж миятнинг цил иқтидий ивланиш ж нлининг
 двлттмниднттибг линиши

цилиқти диттмйилл иўн тил б иши

бил н двлтнинг цил иқтидий ж нлини ттибг лишид ги
 ишти ки ўибб ди ввл б кўп қ цил длтг э ишиш

м қ дид д вл тнинг қ йт т қ имл ш ф лиятиг миқ л ининг
к нг йиши н тиж ид ўй б ди Б нинг тиг Ўзб ки т нд к чли
д ж д ив жл нг н п т н лизм м н б тл и ш итид ци л
иқти ди тнинг ш клл ниши д м дл в б йликл нинг , ли т ли
қ тл мл и ў т ид т қ имл нишд д вл тнинг ян д ф л қ ишти к
этишни т қ з эт ди Ш н қт и н з д н м мл к тд ишл б чиқ ил тг н
ЯИ нч қи мининг бюджет т қ ли қ йт т қ имл ниши м ли тини тўлиқ
д ж д ли д йиш м мкин

Би қ б нд ш ни н з д т тиш к кки ци л иқти ди т
ш клл ниши ш итид м мл к тд ўтк зил тг н иқти ди тни
э кинл шти ишг қ тилг н и т д в ид д вл тнинг ж мият ци л
иқти дий ив жл ниши ж нл ини т тибг лишд ги лининг
п йишини нгл тм йди Э кинл шти иш ж ни д вл т б шқ в
тизимини нинг ф нкциял иг бўлм г н т м нл д н нгилл ш виг
д м б ди

Ўзб ки т нд п т в т м к нид ги қўпчилик м мл к тл д н ф қли
вишд т б иқти дий и л , тл нинг би инчи б қичид ти ияли
ив жл н вчи б з тизимининг лбий т нд нциял ини б т ф этиш
м қ дид д вл тнинг т тибг л вчилик лид н м ли
ф йд л нилди ци л иқти дий ж нл ни т тибг лишнинг д вл т
лл ид н м и н ф йд л ниш м ъл м д ж д т в ишл б
чиқ вчил ф лиятид ги к лиш вч нликни т ъминл ди Иқти ди тни
э кинл шти иш т м йили ш шм ш ш лик из иқти дий и л , тл ни
ч қ л шти иш ч н з ш т ш итл нинг я тилишиг қ б
ки итилм қд Ш б бли ўтиш д в ининг ци л иқти дий қиб тл и
нч лик в й н эт вчи д ж д бўлм ди К н л г н м л ўж лик
ф лияти ч н з ий м итни я тишг т л қли т шкилий иқти дий

¹ Иктисодий адабиётларда кўрсатиладики, ЯИМ бюджет оркали қайта таксимланиши англосакс гуруҳидаги мамлакатларда 40 % дан, скандинав мамлакатларида 60 % гача етеди.

- Нестеренко А. Социальная рыночная экономика: Концептуальные основы, исторический опыт, уроки для России. Ж.: Вопросы экономики. 1999, № 8; с. 73.

м мм л ч т эллик в миллий м нб л нинг м ял ш ф ллигини
фб тл нти иш б з ий ўзг ишл г м вишд ги янги ўж лик
ю итишнинг м ли қ ш клл ини ив жл нти иш б қичм б қич , л
этиб б илди ци л иқти ди т я тиш н қт и н з ид н иқти ди тни
т кин э кинл шти иш иятл ини и бг лг н , лд минт қ л
иқти ди тини з д ж д м в фикл шти иш в инт г циял шни
т ъминл ш лик в бюдж т и тини т к милл шти иш т дби к лик
ўж лик ю итишнинг д қ н ф м в б шқ илф ш клл ини
ив жл нти иш к тт , миятг эг бўл ди

Д вл т т м нид н т тибг лишнинг м ли тизими қ ли
м д ликни ши ишнинг б ч м нб л ини ф б этиш
ив жл ниш т т гия ининг н ф қ т ш т ш ити б лки м зм ни , м
нинг энг м им мўлж ли , м бўлиб б м қд

Ш бил н би в қтд ўзини ўзи т тибг лишнинг б з лл ив
м ддий б йликл ни ишл б чиқ иш т қ имл ш в йи б шл ш
, л ид ж м тчилик н з тининг д вл т тизими бўлг н ишл б
чиқ ишни фб тл нти иш ў т ид ги з м в фикликни т ъминл шг
қ ди бўлг н ниқ ч т дби л ни қў иш л зим Ф қ т ш д гин
н ф қ т лдинги ци л иқти дий тизимл нинг жиддий к мчиликл ини
б т ф этишг б лки , лининг м ддий в м ън вий э , ти жл ини
тўл қ қ нди ишг , м қ тилг н ци л д л т т м йилиг қ тый қ
м л қилиниши м мкин

Ижти ий д л т м мм л з қ д вл тл д н б шл б кўпчилик ш
ж мл д н Ш қ лимл и в м т ф кки л ининг фик ини б нд этиб
к л ди Ушб м мм , зи ги д в имизнинг , м энг м им в зиф л ид н
бўлг н , лд м им м мин ний қ д иятл қ т иг ки ди ци л
д л т ш в ж миятнинг қил н ўз м н б тл ининг
ф нд м нт л иди

Ж миятд ци л д л т ў н тиш м л и г т лич нд ш вл
м в ж д э г лит л и н тилит ци ли тик б з ий
нд ш вл нинг т лич лиги ци л д л т тўғ и ид ги , ил қ д иятли
м л , з л ни к эти ди

Б нд ш вл нинг , би и ўз иятл и г э г л н тилит
нд ш в ж миятнинг б ч ўз л и ч н ф йд лиликнинг
м к им лл ш вини энг кўп д ж д бўлишини т қ з эт ди Б нд н ф қ
қилг н , лд э г лит нд ш в б йликл ни , би киши ч н ки б
т в л нинг изм тл нинг ф йд лилик д ж ид н қ тўй н з т нг
т қ имл нишини д л тли и бл йди л и н нд ш вг кў энг к м
т ўминл нг н кишил ч н ф йд лиликни м к им лл шти иш ци л
д л т и бл н ди

ци ли тик нд ш в б йлик в н ўм тл ни , кимд н
қ билиятиг я ш , кимг м н тиг я ш т м йилиг м в фиқ
м н тнинг миқд и в иф тиг м вишд т қ имл шни нгл т ди

Б з ий м д л э ци л д л тни м ддий в м ўн вий н ўм тл ни
т қ имл шнинг б з ий м низмл д мид ў н т ди Ушб
нд ш вл нинг , би и ўз қил н м фзиг ўз фз лликл и в
к мчиликл и г э г ци л д л т м мм л ини , л этишг нд ш вл
т ли т м н бўл д л нинг б ч ид ги ий к мчилик ш в
ж миятнинг м т ж м ўз л қ л и г нч з иф д ж д
йўн лти илг нлиги бўлиб қ л ди

Юқ ид н б ўтилг н к мчиликл нинг кўпчилиги б з ий
м н б тл нинг и в жл н б иши бил н би в қтнинг ўзид
иқти ди тнинг ци л йўн лг нлигининг к ч йиши яъни ци л б з ий
иқти ди тнинг ш клл н б иши бил н б т ф этил ди

Унинг б шқ илг и м ўл м бўлг н ци л иқти дий тизимл д н
фз ллиги ш нд ки нд б шқ б ч ид н ф қли ўл қ ин н в нинг

ф в нлиги , ли т м ш д ж ининг д имий шиб б иши би инчи
м т ци л ив жл нишининг б ш м қ диг йл н ди

йн н ш ш итд ш в ж миятнинг к лишилг н в йф н
г м ник ўз м н б тл и ч н индивиднинг м вж д
имк ниятл ининг ян д тўл қ чилиш ч н з бўлг н ш т ш итл
я тил ди

ци л иқти ди т ш клл ниши ш итл ид ци л д л тнинг
ян д юқ и қ д ж иг ки б ци л г нинг ж мият
ив жл ниши э ти жл и в м қ дл ининг к нк т ш итл иг б флиқ
, лд юқ ид кў тилг н нд ш вл нинг , би ид н м и н
ф йд л ниш ид э ишил ди

Удд б н т дби к л ни ишл б чиқ иш в ит л и э г л ини
м н т в димл ни л йиқ д ж д т қди л вчи б з ий т қ им т
м низмл и вш нки б шқ нд ш вл бил н тўлди илиш з
Б нинг тиг ци л т в ликл нинг д лз бл ш ви , мд ци л
иқти ди т т м йилл ининг ў н тил б иши бил н б з ий бўлм г н
нд ш вл нинг йниқ л м нч нд ш внинг ли в , мияти ў иб
б ди ъм тл ни т қ имл шд э г лит в тилит нд ш вл д н
ф йд л нишининг ч г л ив миқ л и , м к нг йиши к тил ди

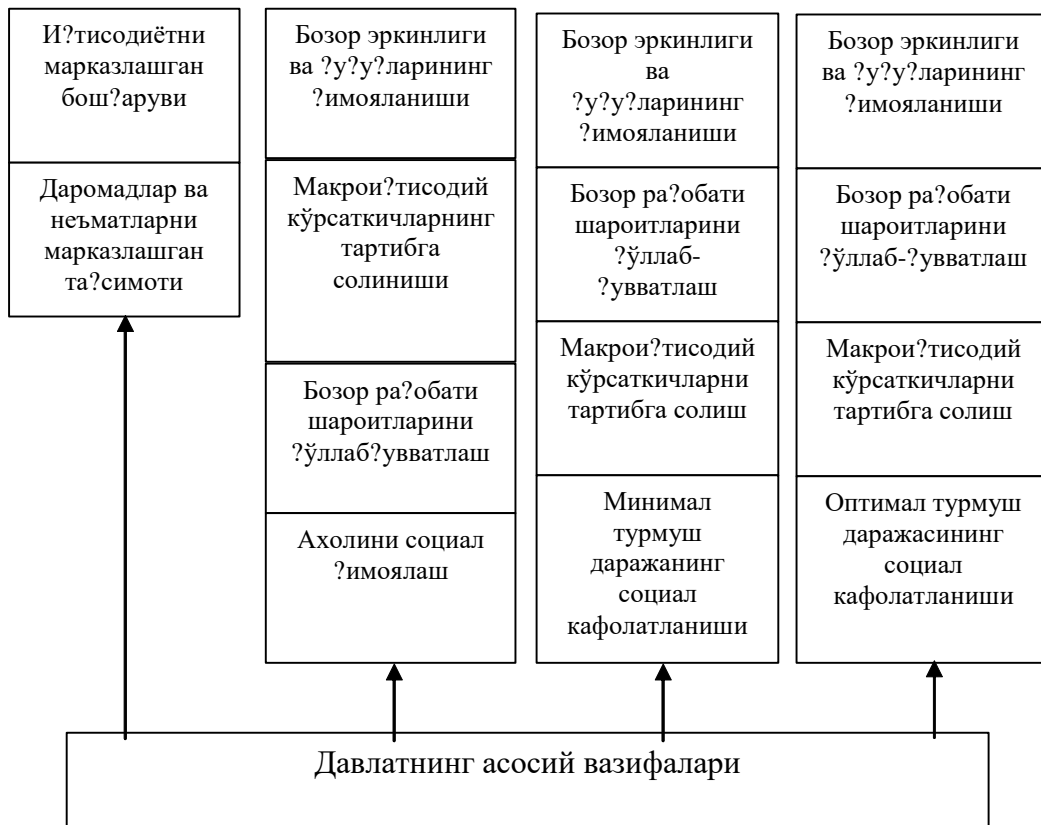
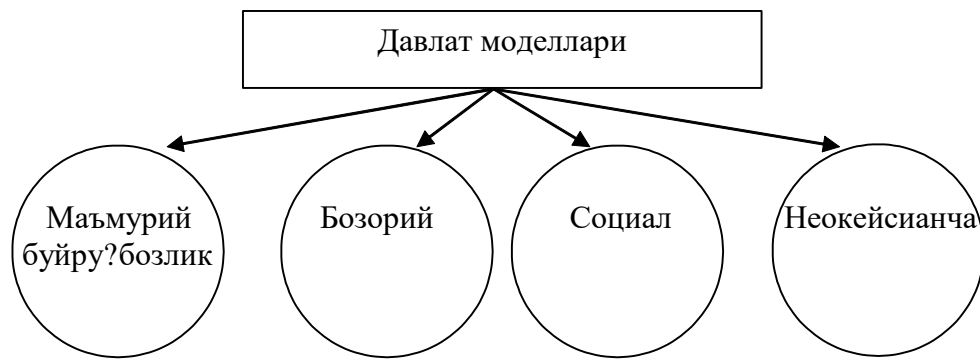
Ўзб ки т нд ци л иқти ди т ш клл ниши ш итл ид ци л
д л тг э ишиш м низмл ини ф б н з ия и в м ли тид қ б л
қилинг н д кт ин в қ шл д н к либ чиқиб я тиш м қ дг м в фиқ
эм ди Ч нки л ш б , изки п тинд т и л иқти ди т
ив жл нишид ги қ н ниятл ни к этти ди л н к мб ф лликнинг
ни б т н юқ ид ж и ци л им я ч л ининг к нг қўлл нилишини
, лининг к м т ъминл нг н к м д м дли қ тл мл и ч н имти зл в
н ф қ л б илишини т қ з эт ди м н т иқти дий в нч
д ж д ги ф йд л нилм тг н иш к чининг м вж длиги ишг
ж йл шти иш в б ндлик янги иш ў инл и я тишни т қди л ш в

Ғб тл нти иш м мм л ини к кинл шти ди Ш нд н к либ чиққ н
, лд янги иш ў инл ини я тишнинг в , ли б ндлик д ж ини
ши ишнинг ий г н т и кичик т дби к лик в ий бизн ни
м ли қўлл б қ вв тл ш м л и қўйил ди

Ш ни л ид т ъқидл ш ж изки д вл тнинг ци л иқти дий
ж нл г т ъ и кў тиш ч л и иқти дий ў ишнинг б з ий
м низмл и м д лигини п йти м лиги л зим

ци л б з ий ўж лик н з ия ининг чил ид н би и
юлл м книнг фик ич ци л б з ий ўж лик ш итл ид
м в фиклик м з ни д м дл нинг д вл т бюдж ти қ ли ш нд й қ йт
т қ имл ниши бўл дики ци л г л ч н иқти дий я т вчи
қ б тнинг ив жл нишини б зм йди

Д вл тл нинг т ли м д лл и в ж миятнинг ци л в иқти дий
ив жл нишиг т ъ и этиш ж нид л ў т ид ги п инципи л
ф қл чизм д кў г зм лит зд н м н этилг н

чиЗМ ци ли қти дий ж нл г д вл т т ь и ини нг
 т ли д вл т м д лл и ў т ид ги п инципи л ф қл и

ци л иқти ди тни б шқ ишнинг б ш ф қл вчи ияти
 ж миятнинг м ли ив жл ниши ч н м нф тл д н м и н
 ф йд л ниш и бл ниб нинг м кк б тизими ди л ктик би ликни
 т шкил эт ди нф тл ф вқ л дд илм илди Ул ўз м диятиг
 кў иқти дий и ий ци л м ьн вий бўл ди м н бўлиш
 кт иг кў бь ктив в бь ктив бь ктл и бўйич ци л
 инфий г дий ж м вий ш ий в ш л к би бўл ди

З м н вий м з нл г кў димл нинг м нф тл ини ниқ
 бил вчи в м и н ф йд л нишг в л ни м ммиллий м нф тл г

т з қ э ишиш ч н йўн лти ишг т ян вчи б шқ в тизими м ли
и бл н ди Ушб м нф тл кўп т м нл м т ли б бл бил н б ғлиқ
в в зият т ъ и ид ўзг вч н эк н ци л иқти ди тни б шқ иш
лл и , м т ли т м нлиги эгил вч нлиги м , ллий ш итл г в
дин мик ўзг ишл г т ъ и ч нлиги г клилиги бил н ф қл ниши
з Б з м н б тл иг ўтиш ш итид ги б шқ в тизимид
в ж дг к л диг н к мчиликл л нинг янги ци л в зиятг м
к лм лиги ж миятд ги ци л л д н нинг лк н м н т
л диятид н т лич м ли ф йд л нилм ликк либ к л ди

З м н вий ци л иқти ди т ин ннинг ўзини н м н этиш м ддий
в м ън вий ф в нликк бўлг н т бий интилишини м лг ши иш ч н
юқ ид ж д м мкин бўлг н ш итл ни я тишни т қ з эт ди ци л
иқти ди тни б шқ иш м д лиги вв л ин ннинг я ши , тг в
ўзининг м ддий в м ън вий б йликл г бўлг н т бий э ти жл ини
тўл қ қ нди ишг бўлг н интилишининг ци л иқти дий ив жл ниш
ж нл иг қ й д ж д ж ий этилишиг б ғлиқди Б ч ўзг ишл
и қиб тд д мл нинг т м ш д ж ини ши ишг либ к л диг н
л нинг зийдиг н д ж д ги , тини т ъминл йдиг н в
к ф л тл йдиг н л г иж дий имк ният в т ш бб к ликл ини
н м н этишл и ч н б ч з ш итл ни я тг н , лд гин м мл к т
ци л иқти ди т я тиш бўйич м в фф қиятг мид қилиши м мкин к
, лд ци л иқти ди т я тиш бўйич б ч к ч нишл
м в фф қият изликк м ж м бўл ди ни я тиш ғ я и э в қ ликд н
кў кўп қд ж д ф н бўлиб қ л ди Ушб б н этилг нл д н к либ
чикқ н , лд м н тг м в фиқ , лд т қди л ш м мм и л ид
д лз бликк б эт ди

Янги иқти дий ш итл д ги б шқ в н ф қ т м к зл шти иш в
д м к тия ў т ид ги миқд ий бл н ни ўзг ти ди блки л
ў т ид ги ўз м н б тл нинг м тл қ янги иф ти з лигини , м
б лгил б б ди ци л б з ий иқти ди тг бўлг н д м к тик

Ж нл нинг ив жл ниш м нтиқ в , кимиятнинг т кин
м к з изл нти илиши и қиб тд ўзини ўзи б шқ ишнинг
ив жл нишиг либ к л ди

ци л иқти ди т ш клл ниши ш итл ид ўзини ўзи
б шқ ишни ив жл нти иш в т к милл шти ишнинг м т ж м ини
янги м н б тл в м лк ш клл ининг илм иллиги иқти ди тнинг
кўп кл дилиги я т ди Ч нки ўзини ўзи б шқ иш қ ч нки димл
ўзл ини м лк бь ктл и иф тид н м н эт л л гин м мкин
бўл ди К п тив м н б тл ўзини ўзи б шқ ишнинг ив жл ниши
в б шқ внинг б т н тизимини д м к тл шти иш ч н ф ятд қ л й
ш т ш итл я т ди

Ўзини ўзи б шқ ишнинг ив жл ниши к нл иқти дий
м т қиллигининг қ йи д ж д ги б шқ вчил в к л тл ининг
к нг йиб б иши бил н звий б флиқди Ўзини ўзи б шқ ишнинг
ив жл ниб б иши в ўж лик бь ктл и иқти дий м т қиллигининг
к нг йиши бил н д вл тнинг м кк б ци л иқти дий ж нл ни
б шқ ишд ги ли ўзг ди

мл к т иқти ди тини э кинл шти иш ци л , тини
д м к тл шти иш бўйич ўтк зил тг н т дби л бил н би г ликд
д вл тнинг иқти дий в ци л ф нкциял ини ян д м т ж мл ш
к пцияг қ ши к шд зил ли н тиж л б иши м мкин Янги
иқти дий ш итл д , ли ид к пцияг қ ши к ш
м д ниятини ш клл нти иш бўйич з қ в фи м д т қилишг тўғ и
к л ди ци л иқти ди тни ш клл нти т иб ш ни эътиб г лиш
л зимки к пция н м н бўлишининг , қ нд й ш клл и м лкни
н қ н ний ўзл шти иш яши ин иқти ди тнинг т б ў иб б иши
д тл бки к пит л ж мф ишнинг м д ний бўлм г н в н к имин л
кт д бўлиши ци л б йликл ни т қ имл шд м мқ б л
м ъ л д н ч тг чиқишл бил н м тл қ к лиш лм йди ци л

иқти ди т ф ял ининг ци л нг т м нид н иқти дий тизимд ги б ч
милл тл нинг м нф тл иг ж в б б вчи в энг илф ф ял д б қ б л
қилиниши б шқ в пп тининг и ти н из б ч изм тчил ининг
лқ тв и в к нк т , к тл ид ўт шк лик в т тиблилик
бўлишини т л б эт ди

К Л Ш Ч Н В ЛЛ

Б з ий м н б тл г ўтиш ш итл ид Ўзб ки т н иқти ди тининг ци л
йўн лишини к ч йти иш з ияти ним бил н т қ з л н ди
ж ли иқти ди т ш итид ги б шқ внинг ци л иқти ди тни б шқ ишд н
т б ф қл и ним д
ци л иқти дий ж нл ни б шқ ишнинг қ нд й ий ф нкциял ини
бил из
Ўзб ки т нд ци л иқти дий ж нл ни б шқ ишнинг қ нд й ф қли
ятл и б
ци л иқти ди т ш клл ниши ш итид ци л иқти дий ж нл ни
б шқ ишнинг ий т м йилл ини кў тинг

ци л иқти ди тни б шқ ишк д л ини т й л ш

янч иб л к д л к д л и ти к д л т й л ш к д л м л к и к д л
милк лиги к д л ни қ йт т й л ш б шқ в к д л и м т и л м н т
л ияти димнинг ци л тип

ци л иқти ди тни ш клл нти т иб ш ни эътиб д т тиш
л зимки ди л ктик нинг қ тьий қ н нл иг кў , қ нд й ци л
г низмд бўлг нид к э килик янгиликк ўз ў нини нгин б м йди
л ў т ид шидд тлик ш б ди ци л зиддиятл нинг б к шид
н ф қ т иж бий б лки м мий т ққи тг тў қинлик қил вчи лбий
т нд нциял , м м л қил ди Ушб т нд нциял ни ўз в қтид б т ф
этиш ш нингд к б з ий и л , тл нинг б иши в н тиж л и б шқ в
к д л ининг м ъ лияти т й л нг нлиги в милк лигид н , л қил вчи
д ж д б флиқ бўл ди

Янги ци л м н б тл нинг ш клл ниши в лиг қ б
б шқ в к д л ини ш тли вишд ч ци л типиг ж тиш м мкин

Би инчи тип ци л в ш нингд к иқти дий м мм л ни , л
этишни м ли кўшиб либ б ишг л қ тли ф л юқ и м л к ли в
к мп т нтли б шқ в димл и Ул нинг интизмлиги в
т ш бб к лиги ци л иқти ди т ф ял иг диқлиги д мл нинг
т қди и в м ддий ф в нлиги ч н юқ и м ъ лият и и ж мият б т
д ти ч н м ли м н тнинг иш нчлик ф л ти и бл н ди , ид
т иқ ид л нинг ўзл и ци л д л т т м йилл иг м л қилишнинг
м мий ф м ў лик в ци л юк лиш ш итид м н иб д ж д
яш шнинг яққ л н м н л и и бл н дил в мм ни ўз тид н ци л
д л тли ж миятг б шл б б л дил Ул м н тиг , қ тўл шнинг
ни б т нп т д ж и м л н ий кт г т ққ л г нд л нинг
ж мият б т д ти йўлид ги м н тл ининг , ли т м нид н юқ и
б , л ниши т н линиши в , м т қилиниши бил н қ пл н ди Ул нинг
ўзиг иятл и янгиликк интилиш н тиж г в м қ дг
йўн лти илг н ф лият иж дий ф ллик қ л қ б л қилинишид ги
к тт м , т к бил и бл н ди Б шқ внинг б ч п ф н л ид
к н д н ц ишл б чиқ иш б иг д ид н б шл б б шқ внинг
юқ ид ж иг ч т ли ни б тл д бўлг н б шқ в к д л ининг шб
қи ми ци л иқти ди т ш клл ниши в ив жл нишининг м дим мили
бўлиб чиқ ди

Иккинчи тип ци л в иқти дий ж нл нинг би лиги в ўз
л қ д лигини в ци л иқти ди т иятл ини ги ши т вв
эт вчи б шқ вчил ди Ул нинг й имл и иқти дий ив жл ниш
м мм л ини , л эт л ди л д н ф йд л ниш м д лигини
ши ди би қ м дим ци л в зиф л ни , л эт лм йди Б шқ л и э
к инч ци л м д ний м мм л ни , л этишг м дим , мият б ди
, қ нд й , лд , м д мл г ф м ў лик кў тишг м йил бўл ди би қ
б нд ишл б чиқ ишнинг иқти дий м д лигини ши иш
з иятини н тиб қўядил ки ян ям м н ги иқти дий м мм л ни
, л этиш ч н т лич к бий кўникм в билимг м л к г эг

бўлм йдил Кўпчилик б шқ в к д л ид йн н иккит м нл м
нд ш внинг бўлм лиги п блик д ци лиқти ди т я тиш йўлид ги
ий тў иқ бўлиши м мкин

Учинчи тип ш нд й кишил ки л ўз изм т м вқ ид н ф зли
м қ дл д ф йд л н дил т кин ў лик бил н яш йдил Ул нинг
ўзл и ци л д л т т м йилининг б зилишиг йўл қўядил б шқ л
и бид н яш йдил в н қ н ний д м д м нб л иг эг бўл дил
Ул ид м л к ли в милк димл , м ш нингд к т йин из
ч л в д в л к т из димл , м бўлиши м мкин Ш нд й бўл д ,
қ нд й , л тд , м б шқ вчи димл нинг шб типи ўзл ининг п т
л қий д ж д ги я м лқ тв л и в ф лиятл и бил н ци л
иқти ди т ш клл нишининг иж бий ж нл иг н ф қ т д м
б м йди б лки к чли д ж д тў иқ бўл ди ж миятг т з тиб
бўлм йдиг н м ддий в ф явий и ий т л ф т тк з ди К пция в
п ў лик т ққи тнинг энг я м д шм нл и ци л йўн лти илг н
м ли иқти ди т я тиш йўлид ги ий ф в и бл н ди

ци л иқти ди тнинг ш клл нишини ж д лл шти вчи л йўл
б шқ в димл и ци л типл и ў т ид ги ни б тни би инчи тип
димл ф йд иг т бд н ўзг ти иш қ ли ўт ди , д ки к нг
м ън д ги м ли ф лият кў т вчи б шқ вчил к п и бўлм
эк н ж йд ци л д л т в ци л д вл тчилик , м в д м кки ци л
иқти ди т , м бўлм йди Б шқ в пп ти г д нинг т киби н
юқ и м л к ли милк м ҳоратли т ш бб к в интиз мли
м т и л и бид н ш клл нти илг н бўлг н , лд гин м ли м л
қилиши м мкин , , лд б шқ вчил к п ини п т м л к ли
к пциял шг н л қ т из эл м нтл д н т з л м д н т иб м мл к тд
ци л иқти ди т я тиш , қид г пи иш ў ин изди Ушб м кк б
м мм ни , л этиш ч н п блик мизд б ч з ий ш т ш итл
м вж д

Ўзб ки т н п блик им ъл м т д ж и б йич д н д юқ и
ў инл д н би ини эг лл йди К д л т й л шнинг ив жл нг н т м фи
п ф ўқит вчил т киби в м ллимл нинг лк н л ияти
м вж д т ти тик м ъл м тл г кў иқти ди тд б нд бўлг нл нинг
, тў тинчи и лий ки ў т м билимг эг Ўзб ки т ннинг т
лий ўқ в ю тл ид к нд зги в и тқи т ълим ш клл и бўйич 7 минг
т л б л ўқим қд Ф қ т ўқ в йилид б ўқ в ю тл и
т м нид н юқ и м л к ли минг м т и л т й л нди л нинг
кўпчилиги к лг и м н т ф лиятид б шқ в димл и бўл дил 7 7
т ў т м ўқ в ю тл ид 7 минг т л б л ўқийди Кўпчилик ўқ в
ю тл ининг ўқ в ж л иг м н жм нт м лия м н жм нти димл ни
б шқ иш ўж лик т в кк лчилиги в иш ш икчилиги м к тинг в
б шқ ф нл ки итилг н мл к тд м ги т т т ълими ж ий
этилиши бил н к д л т й л ш тизими к ч яди

К д л т й л ш бил н би г ликд л д н қ йт т й л шнинг
м ли тизими , м в ж дг к лди в ив жл нм қд б тизимнинг
з ияти б з ий ўзг ишл ш итид жиддий вишд ў м қд Б ш
бил н т ққ зл н дики б ч д ж д ги б шқ в к п ининг к тт
қи мининг м ъл м т д ж и шў л д в и лий м кт бининг ўқ в
д т л и бўйич ш клл нг н бўлиб янги иқти дий ш итл г д я ли
м к лм йди Ш м н б т бил н т биийки кўпчилик б л йниқ
д тл бки бўғинд гил ци л иқти дий ш итл ни б шқ ишнинг
з м н вий лл ини т л б в б з к нъюнкт ининг м кк б
м мм л ид тўғ и мўлж л лишни з м н вий м н жм нт м к тинг
бизн ж л шти ишни т ли д ж д эг лл м г нл иқти дий
э кинлик в ўзини ўзи ив жл нти иш ш итл ид тўғ и б шқ в
қ л и қ б л қилишг қ ди эм л Ш б бд н иқти ди тни и л ,
этишнинг ишл б чиқ иш м д лигини ши ишнинг д мл нинг

¹ Социально-экономическое положение Республики Узбекистан. Госкомстат РУз. Ташкент.: 2003 й. стр. 83-84

м н т в т м ш ш итл ини я шил шнинг м , л т
қ б тб д шлигини т ъминл шнинг м н т л диятид н
ф йд л нишнинг т ш бб к ликни ив жл нти ишнинг кўпл б
м мм л и в б шқ м ум м л л д им , м т лич н тиж ли в
м ли , л этилм лиги т дифий эм мм ни , л этиш йўли б з
ш итид ч қ з м н вий билимл в иш кўникм и бил н
қ лл нти иш м қ дид б шқ в к д л ини қ йт т й л шди Б нинг
ч н м мл к тд т лит м н м л к ши иш в қ йт т й л ш
ин тит тл и ўқ в м к зл и кўпл б к л лий ўқ в ю тл и
қ шид ги м л к ши иш ф к лт тл и ф лият кў тм қд
т қилликк э ишилг нд н к йин п блик д П зид нт , з ид ги
Д вл т в ж мият қ илиши к д мия и т шкил этилиб б шқ внинг ў т
бўфин к д л ини қ йт т й л ш в м л к ини ши иш м мм л и бил н
м ли ш ф лл нм қд

т кин мм қ тбий вишд б шқ в м д нияти
я шил нм қд к д л г т л бл ши илм қд б шқ в к п ининг
т киби янгил ниб в ш иб б м қд

ци л йўн лишд ги ив жл нг н м мл к тл бил н б шқ в
, ид т ж иб лм шл ш бўйич к тт ишл б шл нг н Б шқ в
димл ини ч т элл г т ж иб ши ишг юб иш кўлл нилм қд
Б нд н т шқ и , зи ги в қтд б шқ в , ид ги кўпл б лимл в
м т и л т ж иб л ини ў т қл шиш в ўқ в м шф л тл и ўтк зиш
ч н Ўзб ки т нг к лм қд л Б л б ч и м мл к тд ци л
т ққи тнинг ив жл нишини э кинл шти иш в д м к тл шти иш
ш итид ги инт г ци н ж нл нинг н ф қ т к ч йиб б ишини
кў т ди б лки , к м тнинг в к л тли в юқ и м л к ли ци л
иқти дий ив жл нишни б шқ ишнинг з м н вий билимл и в
кўникм л иг эг бўлг н б шқ в димл ини ш клл нти ишг
йўн лти илг н к тт интилишни , м к этти ди

ЁЛ МКИ ЦИ Л ИҚТИ ДИ ТД Б Қ Ё ИШ В Д МЛ НИНГ
 Т М Ш Ш ИТЛ ИНИ Я ШИЛ Ш М ММ Л ИНИ ЧИШ КЎП Д Ж Д
 Т ДБИ К Л К Н Ё Л И БИЛИМИНИНГ ЮҚ И ҚД Ж И В Б Ч
 ДИМЛ НИНГ Т М Ш Ш ИТИНИ Я ШИЛ Ш Д МИД Т ЁМИНЛ НИШИ
 М МКИН К Н Л Д ГИ Б Ч Т ИФ Д ГИ ДИМЛ НИНГ В В Л Ё
 Т ДБИ К Л НИНГ М Н Т ИФ ТИ В Н МД ЛИГИНИ ШИ ИШ Т Б КЎП Қ
 , МИЯТ К Б ЭТИБ Б ДИ ИҚТИ ДИЙ Т ҚҚИ ТНИ ЦИ Л М Л Л БИЛ Н
 З Д Ж Д ГИ Б ЁЛ НИШИНИ Т ЁМИНЛ ЙДИ УЛ Т М Ш Д Ж ИНИ
 КЎТ ИШ Ч Н Ш ИТ Я ТИШГ К Н ИШНИНГ Қ Б ТБ Д ШЛИГИНИ
 Т ЁМИНЛ ШГ К Н НИНГ ФИ М НИНГ Ф ЛИАТИ В НД ИШЛ ВЧИ
 ДИМЛ М Н ТИНИНГ Б З Н НИҚЛИКЛ И Ш ИТИД ГИ Н ТИЖ Л И Ч Н
 ИШЛ Б ЧИҚ ИШ В ТИЖ Т Т В КК ЛЧИЛИГИ М Ё ЛИАТИНИ ЁЗЛ ИГ ЛИШГ
 ДИМЛ НИ Б ШҚ ИШНИНГ М Л И Т Т ГИЯ И В Т КТИК ИНИ ИШЛ Б
 ЧИҚИШ В М ЛГ ШИ ИШГ Қ ДИ ДБИ К КИ ЛЛ НИБ ИШЛ ТГ Н
 М Н Ж НИНГ Ф Л , ТИЙ П ЗИЦИЯ И В ИШЛ Б ЧИҚ ИШНИНГ ИҚТИ ДИЙ
 М Д ЛИГИНИ В Д МЛ НИНГ Т М Ш Д Ж ИНИ ШИ ИШ БЎЙИЧ
 ЮҚ И М Ё ЛИАТЛИЛИГИ НИ ЁТКЗИЛ ТГ Н И Л , ТЛ Г В Л НИНГ
 К ЙИНГИ ИВ ЖЛ НИШИ ЙЎН ЛИШЛ ИГ НИ Б Т Н ЁЗ Н ҚТ И Н З ИНИ ИШЛ Б
 ЧИҚИШГ В ИМ Я ҚИЛИШГ НД ЙДИ

Ё НИНГ БИЛИМИ В М ХОРАТИ НИНГ ИНТИЛИШЛ И В Қ ТЪИЯТЛИЛИГИ
 МИД ИЗ Д Ж Д Б Ш ШИБ К ТГ Н П ИНЦИПИ Л ЖИ , ТД Н ЯНГИЧ ЦИ Л
 ИҚТИ ДИЙ Ш ИТЛ Г М Л Ш ЛМ Г НК Н Л НИ КЎТ ИШГ Л НИНГ
 ЦИ Л В ИҚТИ ДИЙ ИВ ЖЛ НИШИНИ Т ЁМИНЛ ШГ Д М Б Г НЛИГИ , ҚИД
 К НД ЛИК , ТД Н В ММ ВИЙ Б Т В ИТ Л ИНИНГ Т Л И М НБ Л ИД Н
 ЮЗЛ Б МИНГЛ Б МИ ЛЛ К ЛТИ ИШ М МКИН Б НД Й К Н Л Д Д ТД
 Н Ф Қ Т М ЛД ГИ ИШЧИ Ё ИНЛ И ҚЛ Б Қ ЛИНГ Н Б ЛКИ ЯНГИЛ И , М
 Я ТИЛГ Н ИШЛ Б ЧИҚ ИШ Т Л И ЯНГИЛ НГ Н В К НГ ЙТИ ИЛГ Н ЦИ Л
 М ММ Л НИ , Л ЭТИШ В ДИМЛ ИШ , ҚИНИ ЗИЛ ЛИ Д Ж Д ШИ ИШ
 Ч Н М БЛ Г , М Т ПИЛГ Н БЎЛ ДИ

Ўзб ки т нд ци л иқти ди т ш клл ниб б иши бил н лқнинг
нъ н л и в м нт лит тиг нинг м ън вияти юк к ф ял г диқлиги
ци л д л тг интилиши м н т в лиги к би иф тл иг ж в б
б вчи янги қ д иятл тизими ў н тилиши з Ушб м им в зиф ни
, л этишд ци л иқти дий ж нл ни н ф қ т ўзининг м , ти в
қ билияти б лки вв л ўзининг ш ий н м н и бил н б шқ вчи
к д л к тт л ўйн ши м мкин

К Л Ш Ч Н В ЛЛ

Б шқ в димл ининг ци л типл ини йтинг
мл к т ци л иқти дий ив жл нишд б шқ в к д л и қ нд й л ўйн йди
Б шқ в пп ти ишининг м д лиги ним г б флиқ бўл ди
Ўзб ки т нд ци л иқти ди тд м ли м л қил вчи б шқ в пп тини
ш клл нти ишнинг қ нд й ш т ш итл и б

Д Б И Т Л

- Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. Т.: Ўзбекистон, 1992.
- Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. “Халқ сўзи” газ., 2000 йил 15 июн.
3. “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. “Халқ сўзи” газ., 2000 йил 15 июн.
4. “Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. “Халқ сўзи” газ., 1998 йил 22 май.
5. “Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. Т.: 1993.
6. “Фуқароларнинг жамғарилиб бориладиган пенсия таъминоти тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 2004 йил. №10-11.
7. “Кадрлар тайёрлаш Миллий Дастури тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. Т.: 1997.
8. “Мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида”ги (1991 йил 19 ноябр) Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. Т.: 1992.
9. “Инвестиция фаолияти тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. “Халқ сўзи” газ., 1999 йил 12 январ.
10. “Таълим тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. Т.: 1998.
11. “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. Т.: 1998.
12. Закон Республики Узбекистан «Об уполномоченном Олий Мажлиса Республики Узбекистан по правам человека (Омбудсмане)». //Правда Востока – 2004 – 5 октября.
13. “Хусусий корхона тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 2004 йил. №1-2.
14. Закон Республики Узбекистан «О стимулировании развития малого и частного предпринимательства». //Народное слово - 1996 - 4 января.
15. Закон Республики Узбекистан “Об ограничении монополистической деятельности”. //Правда Востока - 1992 - 11 августа.
16. “Жамоат фондлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 2003 йил. №9-10.
17. “Суғурта фаолияти тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. “Халқ сўзи” газ, 2002 йил 28 май.

- 18.”Тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 14 июн Фармони. “Халқ сўзи” газ, 2005 йил 16 июн.
19. “Тадбиркорлик субъектларининг хўжалик соҳасидаги ҳуқуқбузарликлари учун молиявий жавобгарлигини эркинлаштириш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг 2005 йил 14 июн Фармони. “Халқ сўзи” газ., 2005 йил 16 июн.
- 20.”Микрофирмалар ва кичик корхоналарни ривожлантиришни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 20 июн Фармони. “Халқ сўзи” газ., 2005 йил 24 июн.
21. “2004-2009 йилларда Мактаб таълимини ривожлантириш давлат умуммиллий дастури тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2004 йил 21 май Фармони. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. 2004 йил май. №5.
22. Распоряжение Президента Республики Узбекистан “Об организационных мерах по формированию Государственной Программы “Год здоровья”. Правда Востока – 2004 – 16 декабря.
- 23.”Банклардаги депозит ҳисобварақалардан нақд пул тўловларини узлуксиз таъминлаш кафолатлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 5 август Қарори. “Халқ сўзи” газ., 2005 йил 9 август.
24. Тадбиркорлик субъектлари томонидан тақдим этиладиган ҳисобот тизимини такомиллаштириш ва уни ноқонуний талаб этганлик учун жавобгарликни кучайтириш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори. “Халқ сўзи” газетаси 2005 йил 17 июн.
25. Абдувоҳидов А. ва бошқалар. Инсон капиталига инвестиция. // Бозор, пул ва кредит. - 2004 - №2 . 37-39 бетлар
26. Абдурахманов К.Х., Одегов Ю.Т. Управление трудовым потенциалом в условиях регулируемой рыночной экономики. - Ташкент.: Мехнат, 1991.
27. Абдурахмонов К.Х. Мехнат иқтисоди ва социологияси. - Т.: 2004 .
28. Абдурахмонов К.Х. Образовательный комплекс Узбекистана и его влияние на развитие рынка труда. – Ташкент.: 2001.
29. Адамчук В.В., Ромашов О.В., Сорокина М.Е. Экономика и социология труда. Учебник для вузов. – М.: ЮНИТИ, 1999.
30. Актуальные вопросы усиления социальной направленности экономики России (вопросы теории и практики). - М.: 1999.
31. Бляхман Л.С., Сидоров В.А. Качество работы: роль человеческого фактора. – М.: Экономика, 1990.

32. Бойков В.П. Распределение доходов в рыночной экономике. - М.: ВЦУЖ, 1997.
33. Волгин Н.А. Германия: эффективное решение социально-трудовых проблем. // Человек и труд. – 1995 - № 4.
34. Волгин Н.А. Японский опыт решения экономических и социально-трудовых проблем. - М.: Экономика, 1998.
35. Генкин Б.М. Экономика и социология труда. Учебное пособие для вузов. – М.: Изд. НОРМА-ИНФРА, 1999.
36. Грейсон Дж. К.Мл., О'bell К. Американский менеджмент на пороге XXI века. Пер. с англ. - М.: 1991.
37. Гулямов С.С. Образование в Республике Узбекистан: День сегодняшней. //Alma mater – М.: - 2001 - №7.
38. Добрынин А.И., Дятлов С.А., Цидякова Е.Д. Человеческий капитал в транзитивной экономике: формирование, оценка, эффективность использования. – СПб.: Наука,1999.
39. Инсон тараққиёти тўғрисида маъруза. – Ўзбекистон, 1996, 1998, 1999, 2000, 2005 йиллар.
40. Доусон Р. Уверенно принимать решения: Как научиться принимать правильные решения в бизнесе и жизни. - М.: 1996.
41. Есинова Н.И. Экономика труда и социально-трудовые отношения. Учебное пособие. – К.: Кондор,2003г.
42. Жуков А.Л. Рыночный механизм регулирования заработной платы. - М.: Академия труда и социальных отношений, 1996.
43. Заславская Т.И. Социетальная трансформация российского общества: Деятельностно-структурная концепция. – М.: Дело,2003.
44. Заславская Т.И. Социокультурный аспект трансформации российского общества.// М.: Социологические исследования.- 2001 - № 8 . С. 3-16.
45. Здоровое поколение – будущее Узбекистана. - Ташкент.: Узбекистан, 2001.
46. Иванов О., Гавра Д. Социальное партнерство: некоторые вопросы теории. - СПб.: 1994.
47. Иностранные инвестиции в Узбекистане (обзор 1998 года, тенденции 1999 года). // Рынок, деньги и кредит. – 1999 - №10. С 34.
48. Исокова Т. Инсон капиталининг самардорлиги. //Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. Тошкент.: - 2004 - № 5-6. С. 13-14.
49. Каримов И. А. Ўзбекистон XXI асрга интилоқда. Тошкент.: Ўзбекистон, 1999.
50. Каримов И. А. Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси IX сессиясида сўзланган нутқ. - Тошкент.: Ўзбекистон, 2000.

51. Каримов И. А. Ислоҳотлар ва инвестициялар бўйича идоралараро мувофиқлаштирувчи кенгаш йиғилишидаги маъруза. 2000йил 1 феврал.- Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. 8-китоб. Т.: Ўзбекистон, 2000й. 362-375 бетлар.
52. И.А.Каримовнинг иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг биринчи сессиясидаги маърузаси. 2000 йил 22 январ. - Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. 8-китоб. Тошкент.: Ўзбекистон, 2000 йил. 330-351 бетлар.
53. Каримов И. А. Янгича фикрлаш ва ишлаш давр талаби. 5-китоб. Т.: Ўзбекистон, 1997.207-217 бетлар.
54. Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида. – Т.:Ўзбекистон, 1995.
55. Каримов И.А. Янгича ҳаётни эскича қараш ва ёндашувлар билан куриб бўлмаиди. – Ўзбекистон демократик тараққиётнинг янги босқичида. Т.: Ўзбекистон, 2005. 64-68 бетлар.
56. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. - Ўзбекистон демократик тараққиётнинг янги босқичида. Т.: Ўзбекистан, 2005. 21-63 бетлар.
57. Касымов Г.М., Махмудов Б.Ж. Основы национальной экономики. Учебник.- Т.: «Мехнат»,2004.
58. Киселев В.Н., Смольков В.Г., Социальное партнерство в России. - М., 1998.
59. Колесников Н.Е. Социально-трудовые отношения: современные проблемы теории и практики.- СПб.: 1993.
60. Костин. Международные организации труда. - М.: «Экзамен», 2002.
61. Личность: внутренний мир и самореализация. Идеи, концепции, взгляды. – СПб.: Тускарора, 1996.
62. Матирко В.И. Проблемы кадровой политики в государственном аппарате.- М.: 1996.
63. Махмудов Э.Б Исаков М. Инвестиционная основа развития экономики. // Бозор, пул ва кредит. - 2004 - №1.
64. Маъмурий ислоҳот – иқтисодий тараққиёт омили. Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. Тошкент.: - 2004 - VI-2.
65. Методологические проблемы социальных исследований мобильности трудовых ресурсов. – М.:1979.
66. Митрохин В.И. Социальное партнерство. Учебно-методическое пособие. - М.: 1998.
67. Мысляева И.Н. Современная идеология и практика социального партнерства. - М.: ИППС, 1998.

68. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ Кодекси. - Ташкент.: Ўзбекистон, 2004.
69. Алимов О. Менеджер бўлиш осонми? // Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. Тошкент.: - 2004 - №5-6.
70. Общие принципы и направления кадровой политики на Западе. // Труд за рубежом. – 1993 - № 4.
71. Одегов Ю.Г., Руденко Г.Г., Митрофанов Н.Г. Рынок труда и социальное партнерство.- М.: Хронограф, 1998.
72. Организация и нормирование труда. Учебное пособие для вузов. Под ред.В.В.Адамчука. – М.: Финстатинформ,1999.
73. Основы социального партнерства: теория и политика: Учебник для вузов. – М.: Экзамен, 2001.
74. Политика доходов и качество жизни населения. Под ред. Н. А. Горелова. - СПб.: Питер,2003.
75. Проблемы обеспечения устойчивости бюджетных поступлений. // Экономическое обозрение. – 2003 – июль.
76. Разумова Т.О., Телешова И.Г. Образование и человеческое развитие. – М.: Теис,1996.
77. Реформирование и развитие системы образования. // Экономическое обозрение. – 2001 - июнь.
78. Реформирование социальной сферы в условиях перехода к рыночной экономике. Под ред. П.С. Слепцова. - М.: 1998.
79. Рынок труда и профессиональное образование. - М.: Изд-во Рос.экон.акад., 1998.
80. Рынок труда. Учебник под ред. Буланова В.С.и Волгина Н.А. – М.: Изд-во «Экзамен», 2003.
81. Рыночная эффективность и социальная справедливость: поиски равновесия. В кн.:Тарасовой С.В. «Экономическая теория благосостояния».- М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2001, С. 88-116.
82. Рыночный механизм оптимизации благосостояния. В кн.: Тарасовой С.В. “Экономическая теория благосостояния”. – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2001, С.57-88.
83. Саидов К.С. Социальная экономика. // Экономический вестник Узбекистана – 2004 - № 9-10.
- 84.Семигин Г.Ю. Социальное партнерство в современном мире. - М.: 1996.
- 85.Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. - М.: Наука, 1993.
- 86.Совершенствование механизмов формирования системы высшего образования в Республике Узбекистан. //Экономическое обозрение – 2003 - октябрь.

87. Совершенствование налоговой системы в Узбекистане в условиях либерализации экономики. // Экономическое обозрение – 2002 - июль.
88. Социальная политика. Учебник. Под общ. ред. Волгина Н.А. – М.: «Экзамен», 2001.
89. Социальная работа. Словарь- справочник. / Под редакцией В.И. Филоненко. - М.: Контур, 1998.
90. Социальная работа. Учебное пособие. Под редакцией Курбатова В. И. - Ростов – на - Дону.: «Феникс», 1999.
91. Социальное партнерство: мировой опыт и российская практика. - М.: Институт перспектив и проблем страны, 1997.
92. Социальное партнерство: некоторые вопросы теории. – СПб.: 1994.
93. Слезингер Г.Э. Социальная экономика. - М.: Изд-во «Дело и Сервис», 2001.
94. Социально-экономическое положение Республики Узбекистан за 2002год. Статсборник Госкомстат Республики Узбекистан. - Ташкент.: 2003.
95. Травин В.В., Дятлов В.А. Кадровый резерв и оценка результативности труда управленческих кадров. – М.: Дело, 1995.
96. Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат Кодекси. - Тошкент.: Адолат, 1999.
97. Тухлиев Н., Токсанов А. Национальная экономическая модель Узбекистана. - Т.: Укитувчи, 2000.
98. Узбекистан в цифрах.2002. Статсборник. - Ташкент.: 2003.
99. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики. - Т.: Узбекистан,2001.
100. Муҳитдинов Х. Социал инфратузилма ривожланишининг бошқариш модели. Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. Тошкент.: - 2004 - № 5-6. С. 58-59.
101. Хентце Й. Теория управления кадрами в рыночной экономике. – М.: Международные отношения, 1997.
102. Хикматов А. Инвестиционная политика в условиях либерализации экономических реформ в Узбекистане. //Рынок, деньги и кредит. – 2000 - №6. С. 42-45.
103. Шарифходжаев М. В здоровом обществе – здоровый дух. // Труд – 2004 – 28 декабря.
104. Цели развития тысячелетия. // Экономическое обозрение.№10 - 2004 – октябрь.
105. Экономика труда. Под ред. Винокурова М.А., Горелова Н.А. – СПб.: Питер,2004.
106. Экономическая теория благосостояния. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001.
107. Экономическая теория. Учебник./Под ред. А.И.Добрынына, Л.С.Тарасевич. –СПб.: «Питер», 2000.
108. Экономическая теория. Учебник./Под ред. В.И.Видяпиной и др. – Т.: «Шарк», 1999.
109. Экономическая теория. Учебник./Под ред. И.П.Николаевой. – М.: «Проспект», 1999.

110. Экономический рост за годы независимости: факторы, проблемы и перспективы. // Экономическое обозрение.- 2003 - июнь. С.15.
111. Hertz, Noreena. The silent takeover. UK: Arrow Book, 2002. P.58-59, 201- 241.
112. Quoted Martin and P. Schumann, Globalization and the assault on democracy and prosperity (London 1996); Financial Times, May 1996
113. The 1999 Human Development Report, UN Development Programme
114. W. Greider, One World, Ready or Not: The Manic Logic of Global Capitalism (New York)